

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 106 syksy 3/2020

Pääkirjoitus

3 Risto Koskensisilta

n & n -haastattelu

6 Risto Koskensisilta, Nick Enfield ja kieli
vuorovaikutuksena

Ulko- ja sisämaailmankirjeenvaihtajat

15 David Roberts, **Totumme ilmastokatastrofin**
20 Thomas Wallgren, **Filosofi keppiä**
heiluttamassa

niin vai näin

29 Laura Piippo & Hanna-Riikka Roine,
Lukemisen digitaaliset ympäristöt

Kolumni

36 Meri Koivusalo, **Pandemian politiikasta**

Kieli

41 Risto Koskensisilta & Anna Ovaska,
Johdatukseksi teemaan
41 Lars Hertzberg, **Mitä on kieli?**
45 Risto Koskensisilta, **Älä huoli merkityksistä**
50 Hannele Dufva, **Toimintaa kielen verkostoissa**
56 Jarkko S. Tuusvuori, **Kaisa Häkkisen**
tutkimuksia
63 Taru Kolehmainen, **Normitus teki yleiskielen**
67 Vesa Heikkinen, **Kielen vallan tutkijaksi**
71 Simo Määttä, **Vihapuheen**
performatiivisuus
79 Ulla Tiililä, **Kieli kiinnittää yhteisöön**
81 Ulla-Maija Forsberg, **Pääkaupungin puhetapa**
85 Jussi Haukioja, **Mikä tekee viittaamisen?**
87 Tommi Kakko, **John Wisdom ja arkikieli**

93 Anna Ovaska, **Kivun kielestä**

99 Klaus Laalo, **Lapsi oppii taivuttamaan**

Artikkeli

103 Tiia-Mari Hovila, **Analyttinen ja**
mannermainen filosofia

Elokuva

114 Leigh Claire La Berge, Sebastian Winkels,
David Panos, Matthew C. Wilson &
HT Nuotio, **Elokuvia finansseista**

Yliopilaskirjoitukset

120 Mika Perälä & Eero Salmenkivi,
Filosofian tehtävien luonne

126 Mika Perälä & Eero Salmenkivi,
Filosofian reaalikoe, kevät 2020

127 Salla Siira, **Yo-koevastaus**

Otteita ajasta

128 Unto Satan, **Kankea siirtymä**

129 Polaris Koi & Kaisa Kärki, **Toimijat**
verkkolukupiirissä

132 Elina Halttunen-Riikonen,
Intersektionaalisuus julkisessa keskustelussa

133 Tommi Kakko, **Sadistinen**
keskustelukulttuuri

Kirjat

136 Suvi Kuokkanen, **Antiikin lääkärikirja**

138 Tuukka Tomperi, **Ötökät ihmettelyä**
opettelemassa

140 Carlos Lievonen, **Erich Frommin kritiikkiä**
nykyaikaan

142 Kaisa Kortekallio, **Millaista on olla kasvi?**

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

s. 144
niin & näin
-kirjoittajaohjeet

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Kaisa Kortekallio, artikkelit@netn.fi / kaisa.kortekallio@helsinki.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Essi Syrén, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Jarkko Halkonen, halkonen.jarkko@gmail.com, Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com, Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi, Asko Nivala, aeniva@icloud.com, Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com, Pii Telakivi, pii.telakivi@gmail.com, Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com, Tere Vadén, tere@kapsi.fi, Maria Valkama, johan.ludwig.pii@gmail.com, Heidi Vehmas, heidi.vehmas@gmail.com

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkka.hietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO

Marke Ahonen, Antti Arnkil, Reetta Eiranen, Saara Hacklin, Danika Harju, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Jukka Mikkonen, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välttämättä kauden lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITEASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

I/1 sivu 600 euroa, puoli sivua 360 euroa, I/4 sivua 240 euroa. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT BIC: OKOY FI HH, IBAN: FI11 573 274 200 51814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

27. VUOSIKERTA

PAINOPAIKKA Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Hannele Dufva, emeritaprofessori, Kieli- ja viestintätieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto, **Ulla-Maija Forsberg**, professori, johtaja, Kotimaisten kielten keskus, **Elina Halttunen-Riikonen**, FM, Tampere, **Jussi Haukioja**, professori, Norjan teknillisluonnontieteellinen yliopisto, **Vesa Heikkinen**, suomen kielen dosentti, tekstintutkija ja tietokirjailija, Helsinki, **Lars Hertzberg**, filosofian emeritusprofessori, Åbo Akademi, **Tiia-Mari Hovila**, väitöskirjatutkija, Jyväskylän yliopisto, **Tommi Kakko**, FT, Aalto-yliopisto, **Polaris Koi**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Meri Koivusalo**, kansainvälisen terveyspolitiikan professori, Tampereen yliopisto, **Taru Kolehmainen**, tutkija (el.), Kotimaisten kielten keskuksen Kielitoimisto, **Kaisa Kortekallio**, FT, Helsingin yliopisto, **Risto Koskensilta**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Suvi Kuokkanen**, tutkijatohtori (tieteiden ja aatteiden historia), Oulun yliopisto, **Kaisa Kärki**, postdoc, käytännöllinen filosofia, Helsingin yliopisto, **Leigh Claire La Berge**, apulaisprofessori, Borough of Manhattan Community College, New York, **Klaus Laalo**, suomen kielen professori, Tampereen yliopisto, **Simo Määttä**, käännöstieteen apulaisprofessori, Helsingin yliopisto, **Hannu Nuotio**, Helsinki, **Anna Ovaska**, päätoimittaja, tutkijatohtori, Tampereen yliopisto, **David Panos**, taiteilija, elokuvantekijä, Lontoo, **Mika Perälä**, dosentti, filosofian yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto, YTL:n jäsen, **Laura Piippo**, yliopistonopettaja, Jyväskylän yliopisto, **David Roberts**, toimittaja, Seattle, **Hanna-Riikka Roine**, tutkijatohtori, Helsingin yliopiston tutkijakollegium, **Eero Salmenkivi**, dosentti, filosofian ja elämäntutkimustiedon didaktiikan yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, **Unto Satan**, FM, vapaa tutkija, Tampere, **Salla Siira**, abiturientti, Helsingin kuvataidelukio, **Ulla Tiillilä**, dosentti, erityisasiantuntija, Kotimaisten kielten keskus, **Tuukka Tomperi**, KT, tutkija, Tampereen yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Sonja Vanto**, FM, Turku, **Thomas Wallgren**, filosofian professori, Helsingin yliopisto, **Matthew C. Wilson**, tutkija, elokuvantekijä, kuvataiteilija, Amsterdam/Helsinki, **Sebastian Winkels**, elokuvaohjaaja, Berliini

Kieli-teeman toimittajat: **Risto Koskensilta & Anna Ovaska**

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtauspaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luotava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994. **Kotisivut: www.netn.fi**

Tämä lehti on saanut opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta tieteellisen julkaisu-toiminnan avustusta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen tuotoista.

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 100 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistikkää ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen. **Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat**

www.filosofia.fi on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali-toimitus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkolokia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka. **www.filosofia.fi**

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Fetton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesuilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

RISTO KOSKENSILTA

Merkityksellisyys on inertiaa

”Tehdään heti aluksi selväksi: on ajanhukkaa rakentaa oma puuvene.” Näin alkaa kajakkirakentaja Nick Schaden veneenrakennusopas. Käyttämällä nikkarointiin tuhraantuvan ajan esimerkiksi palkkatöihin voi ansaituilla rahoilla ostaa paljon hienomman paatin ja kaikenlaisia tarpeellisia tai muuten vaan hauskoja häpäyttimiä päälle. Niinpä ”[k]ustannusten ja hyötyjen punninnan näkökulmasta ei ole juurikaan käytännön syitä rakentaa venettä, mutta jostain syystä monet silti haluavat sellaisen tehdä.”¹

Venesuunnittelija Gavin Atkin taas kertoo oman oppaansa alussa, että monet vanhemmat alan teokset ovat päteviä siinä missä uudetkin. Hengeltään iäkkäämmät opukset ovat monesti kuitenkin lannistavia:

”Usein ne alkavat tarinalla siitä, miten kirjoittaja yritti nuorena rakentaa venettä mutta epäonnistui. Joissakin versioissa kirjoittajan isä – väärin kohdistetun ja perusteettoman raivonpuuskan vallassa – tuhoaa veneen kirveellä, koska se on häpeällinen ja vaarallinen. Toisissa isä polttaa sen. Yleensä tämä kokemus saa aloittelevan veneenrakentajan itkemään kohtaloaan mutta myös tavoittelemaan määrätietoisesti isänsä hyväksyntää.”²

Ei kuulosta järin pätevilta perusteluilta tuhlata satoja tunteja elämästään projektiin, jonka lopputulos on luultavasti jotain juuri ja juuri kelvollista. Ja itse asiassa: miksi nykyihminen ylisummaan haluaisi veneen? Jotkut tarvitsevat sellaisen kalastaakseen, toiset kulkeakseen mökkisaarelleen. Meille muille siitä ei ole juuri muuta kuin vaivaa. Purjevereen kunnossapitämiseen kuluu rutkasti enemmän aikaa kuin sillä ehtii kauden aikana purjehtia. Jos vesille lopulta päästään ja käy oikein hyvä tuuri, alus kulkee keskimäärin ehkä 10 kilometrin tuntivauhtia. Useimpiin määränpäihin pääsisi nopeammin vaikkapa bussilla tai polkupyörällä. Soutuveneiden pitäminen kunnossa ei välttämättä ole yhtä työlästä (ellei se ole puuvene), mutta ei sekään ole purjeverettä paljoo tarpeellisempi kapine.

Niihin aikoihin, kun ihmisiä kokoontui George Floydin surman herättämiin mielenosoituksiin USA:ssa ja ympäri maailmaa kesällä 2020, Twitterissä kiersi yhdysvaltalaisen julkisen keskustelijan ja ekonomistin Thomas Sowellin (s. 1930) ajatelma:

”Aktivismi on hyödyttömien ihmisten tapa tuntea itsensä tärkeiksi, vaikka heidän aktivismistaan koituisikin

haittaa niille, joita he väittävät auttavansa, ja vahinkoa yhteiskunnalliselle järjestykselle ylipäättään.”³

Väitteessä on paljon perää, mutta tuskin siinä mielessä kuin libertaristis-konservatiivinen Sowell sen tarkoitti. Jos aktivismi on suoraa poliittista toimintaa, mielenosoituksia, kansalaistottelemattomuutta, järjestötoimintaa, oman yhteisön ja alueen kehittämiseen osallistumista ja sen sellaista, niin se on erinomainen tapa osallistua ja kokea elämänsä mielekkääksi. Ja tämä koskee yhtä hyvin niitä, jotka eivät ole ”hyödyllisiä” tai ”tuottavia”.

Toisaalta on totta, että kaikella vanhaa uudistavalla toiminnalla voi olla myös kielteisiä seurauksia. Mutta vaikka osa seurauksista olisi vahingollisia sellaiselle valitsevalle järjestykselle, joka hyljeksii hyödyttömiä ja tarpeettomia ihmisiä, se ei olisi huono asia. Tässä on erinomaisen pätevä syy ryhtyä aktivistiksi.

Niin ikään kuluvan vuoden kesällä yhdysvaltalainen kirjailija Kimberly Jones kiersi Atlantan kaduilla keskustelemassa Black Lives Matter -protesteihin osallistuneiden ja niitä sivusta seuranneiden ihmisten kanssa. Paikalla kuvatussa ja huikean suosituksi muodostuneessa monologissa hän kertoo monien ihmetelleen, miten hyvä asia

edistyy sillä, että jotkut mielenosoituksiin osallistuneet ryöstelevät kauppoja ja tuhoavat omaisuutta. Jones myöntääkin vähintään argumentin vuoksi, että joillakin protesteihin osallistuneilla ei ole suurempaa syytä olla mukana kuin varastaa tavaraa. Olennaista ei kuitenkaan ole kysyä, mitä he ryöstelevät vaan miksi.

Jones vastaa itse vertaamalla USA:n mustien historiaa monopolipeliin, johon heidät aikanaan pakotettiin osallistumaan. Satoja kierroksia, tai vuosia, heidän osansa oli vain auttaa haalimaan omaisuutta valkoisille. Kun mustat saivat lopulta oikeuden omistaa itse jotakin, jokaisen kierroksen jälkeen ansaittu omaisuus kuitenkin aina joko riistettiin heiltä tai tuhottiin. Vaikka nyttemmin kaikilla on näennäisesti samat mahdollisuudet menestyä, käytännössä niin ei ole. Niinpä monille ainoa keino päästä osalliseksi ympäröivästä yltäkylläisyydestä – hienoista televisioista, puhelimesta ja sen sellaisista – on ryöstää sitä tilaisuuden tullen.

”Pelissä ei voi voittaa. Sen tulos on päätetty etukäteen. Kun siis kysytään: Miksi poltatte oman yhteisönne? Miksi poltatte oman asuinalueenne? – Ne eivät ole meidän. Emme omista mitään. Yhtään mitään! Trevor Noah⁴ sanoi asian hienosti eilen illalla. Olemme tehneet yhteiskuntasopimuksen, että jos sinä varastat tai minä varastan, niin joku, jolla on valtaa, tulee hoitamaan tilanteen. – Mutta tämä joku tappaa meitä! Yhteiskuntasopimus on rikottu! Ja jos yhteiskuntasopimus on rikottu, miksi välittäisin paskaakaan siitä, että jalkapallomuseo tai joku tavaratalo poltetaan?”⁵

Ryöstelyä mielenosoitusten aikana voi tulkita monella tavalla. Sillä voi nähdä sittenkin olevan poliittinen viesti, tai sitä voi pitää ”virheellisten ja kelvottomien kuluttajien” toimintana⁶. Jonesin mukaan BLM-protestien aikana ryöstelyssä ja tuhoamisessa on kuitenkin kyse myös siitä, että asuinalueen kaupat ja julkiset rakennukset eivät ole ryöstelijöiden. Yhteiskunta heidän ympärillään ei ole osa heidän hankkeitaan. Nämä rakennukset ja rakenteet eivät ole heille merkityksellisiä, ja siksi ne voi yhtä hyvin repiä alas.

Merkityksellisyys on inertiaa. Sellainen, millä sitä ei ole, pyrkii jäämään pysähdyksiin, ja se, millä sitä on, pyrkii jatkamaan jo alkanutta liikettä. Sitä syntyy projekteista, joihin voi tai täytyy palata, tai siitä, että on jokin määrätty tapa, jolla jotakin tehdään. Sitä on tutuissa lauluissa, leikeissä, tarinoissa, eleissä, kielessä, esineiden muodoissa, ruoanvalmistustavoissa, yhteiskunnan käytännöissä – kaikessa, mihin on ryhdytty ja mitä tehdään kuten ennen tai tarkoituksellisesti eri tavoin kuin ennen. Kun veneenrakennus tai yhteiskunnallisten rakenteiden uusintaminen, uudistaminen tai tuhoaminen on saatu käyntiin, tälle toiminnalle kehittyä merkitys ja siitä tulee tähdelmistä osallistujilleen ja laajemmin yhteisölle, jossa sitä edistetään.

Konservatiivit ovat oikeassa väittäessään, että vanha ja vallitseva on itseisarvoisesti tärkeää, koska merkityksellisyys on perityssä kulttuurissa ja jo liikkeellä olevissa yhteisissä tai yksityisemmissä hankkeissa. Sowellin kaltaiset arkkikonservatiivit ovat kuitenkin lähtökohtaisesti väärässä ajatellessaan, että uudistaminen ja jopa vanhan tuhoaminen olisivat välttämättä pahasta. Vaikka merkityksellisyttä on vain toimintamuodoissa, joilla on edes hitusen historiaa, paras tapa osallistua ja sitoutua niihin on tehdä niitä uudelleen ja toisin. Uudistaminen ja toisintekeminen ovat sitä paitsi itsessään merkityksellisiä hankkeita.

Jos oikein miettii, mikään ei kannata, ei sen paremmin veneenrakennus kuin aktivismikaan. Onneksi toimintatapojen jatkumot kuitenkin kietoutuvat toisiinsa kimaroiksi, joista ei voi enää erottaa, mikä tukee yhtä ja mikä tukeutuu toiseen. Silloin yksittäisten asioiden, olioiden tai tapahtumien arvo on oikeastaan aina välineellinen, eikä sitä ei ole järkevää edes kysyä. Ei tarvitse loputtomasti miettiä, vaan voi vain tehdä.

Elämän reunaehdoista ja yhteiskunnallisista asemista kamppaileminen nousee niin monilta historiallisista pohjilta ja erilaisista käytännön kysymyksistä, ettei sen tarpeellisuutta voi mielekkäästi kyseenalaistaa. Toisaalta ehkäpä veneenrakennus ja veneily voivat tuntua turhilta, koska nykyaikana ne eivät näytä kietoutuvan elimellisesti muuhun toimintaamme. Voisimme kenties elää ilman veneharrastusta. Mutta ei sekään ole täysin eristynyt toimeliaisuuden alue. Venettä rakennettaessa ja luotsattaessa on tukeuduttava vuosituhansien saatossa muovautuneisiin tapoihin – niihin harvoihin, jotka ovat käyttökelpoisuuttaan taikka silkan sattuman oikusta saaneet jossain muodossa jatkaa meidän päiviimme. Tai vähintään on ratkaistava itse samat kysymykset, joita aiemmat ihmiset ovat joutuneet kohtaamaan.

Ehkä siksi ne ihmiset, jotka eivät jatkuvasti kamppaile toimeentulostaan tai paremman yhteiskunnan puolesta, voivat kokea nikkaroinnin mielekkääksi. Se voi siis olla meille hyödyttömille ihmisille tapa tuntea itsemme tärkeäksi.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Nick Schade, *Building Strip-Planked Boats*. International Marine/McGraw-Hill, Camden (ME) 2009, 3.
- 2 Gavin Atkin, *Ultrasimple boatbuilding. 17 plywood boats anyone can build*. International Marine/McGraw-Hill, Camden (ME) 2008, 1.
- 3 Thomas Sowell, Random Thoughts. Teoksessa *Ever Wonder Why? And Other Controversial Essays*. Hoover Institution Press, Stanford (CA) 2016, 443–460 (447).
- 4 Eteläafrikkalainen komedianäyttelijä, poliittinen kommentaattori ja tv-isäntä.
- 5 Dave Jones, *How Can We Win?*. 1.6.2020. Verkossa: youtu.be/sb9_qGOa9Go
- 6 Ks. James Baldwin: How to Cool It (1968). *Esquire* 2.8.2017. Verkossa: [esquire.com/news-politics/a23960/james-baldwin-cool-it/](https://www.esquire.com/news-politics/a23960/james-baldwin-cool-it/); Slavoj Žižek, Kaikkien maiden myymälävarkaat, liittykää yhteen! (Shoplifters of the World Unite, 2011). Suom. Ville Lähde. *niin & näin* 4/2011, 16–18 (17).

Kuva: Jussi Pekko

Pauliina Waris

Pauliina Waris (s. 1982, Kerava) on helsinkiläinen kuvataiteilija. Hän on työskennellyt pääasiassa maalauksen ja installaation parissa. Waris on valmistunut 2018 taidemaalariksi Vapaasta Taidekoulusta. Lopputyössään hän tutki edesmenneelle äidilleen kuuluneita arkisia esineitä piirtäen ja maalaten niitä erikokoisille vanerilevyille. Myöhemmin aiheen käsittely laajeni kokonaisuudeksi 7:50, johon myös osa tässä esitettävistä teoksista kuuluu. Tänä vuonna Wariksen teoksia on ollut esillä yksityisnäyttelyissä ”Terveisin” Allergiatalossa Helsingissä ja ”Usein myös säännömukaista, toistuvaa” Galleria Uudessa Kipinässä Lahdessa. Myös ”Terveisin”-kokonaisuuteen kuuluvia teoksia on näytteillä tässä.

”Huomaan innostuvani vastakohtaparien välisistä jännitteistä, sellaisten kuin kaaos ja järjestys, tosi ja epätosi, tuttu ja tuntematon. Työskentelyni lähtee havainnosta – joko olemassa olevasta tai lavastamastani tilasta tai tilanteesta, jota pyörittelen käsissäni seuraillen sen muuttumista joksikin muuksi. Usein yritän saada kiinni niitä hetkiä maalaus- ja katsoamisprosessissa, kun merkitykset syntyvät, mutta ne hetket pakenevat minua ovelasti. Teoksissani on itselleni olemassa myös kerronnallinen ulottuvuus, jota rakennan niiden ympärille työskennellessäni. Valmiiden teosten edessä kyselen: ”Mitä on tapahtunut ja kuka on saanut sen aikaan?” Tähän numeroon kuvatuissa teoksissa esiintyy ihmisen luomaa, täyttämää ja tyhjentämää aikaa ja tilaa.”

Kuva: Jarmo Jussila

Olli Piippo

Olli Piipon (s. 1980, Helsinki) taiteelliselle työskentelylle ovat ominaisia viitteelliset esittävät elementit, vaikka teokset perustuvatkin usein abstraktin ilmaisun herättämille tunteille. Piipon työskentelyn taustalla ovat yhtä lailla henkilökohtaiset kuin löydetyt kuvat, todelliset sekä muistin ja mielikuvituksen luomat. Nämä yhdistyvät maalauksissa, jotka leikkitelevät luontevasti esittävän ja abstraktin aineksilla. Piipon viimeaikaisissa teoksissa on nähtävissä liike tutuista, jokapäiväisistä elementeistä niiden abstraktioita kohti. Taiteilija lähestyy maalausprosessia vahvan materiaalisuuden sekä eleen kielen kautta. Teokset huokuvat keveyttä, joka tuntuu kumpuavan suoraan maalauksen ytimestä. Taiteilijan työskentelyä ohjaa leikkisä eskapismi – hän antautuu maalausprosessille, antaen sen ruokkia itseään.

Piippo on asunut ja työskennellyt Berliinissä yli kymmenen vuoden ajan. Vuoden 2020 alusta jälleen helsinkiläistyneen Piipon teoksia on nähty yksityis- ja ryhmänäyttelyissä Pohjoismaissa ja Euroopassa, muun muassa Lachenmann Artissa Konstanzissa ja Kunstkraftwerk Leipzigissä Saksassa sekä Galleri Thomassenissa Göteborgissa. Taiteilijan edellinen yksityisnäyttely Felt Certainties oli Helsinki Contemporaryssa kesäkuussa 2020. Hänen teoksiaan on muun muassa Kiasman ja Göteborgin taidemuseon kokoelmissa. Piippo tunnetaan myös näyttelyitä järjestävän Black Market -konseptin perustajana ja kuraattorina.

RISTO KOSKENSILTA

Ihmisten välisten suhteiden tutkija

– Nick Enfieldin haastattelu

Australialainen Nick Enfield (s. 1966) on kirjoittanut ja toimittanut vajaat parikymmentä kirjaa ja joukoittain artikkeleita lingvistiikan eri aloilta. Kaakkois-Aasian manneralueen kielikuvausten ja erilaisten tapaustutkimusten lisäksi niistä monet käsittelevät kielitieteen metateoriaa: miten kieltä voi tutkia? Sydneyn yliopiston kielitieteen professori vastaa *niin & näin* -lehden haastatteluun toiselta puolen maapalloa.

Olet kielitieteellinen antropologi. Millä tavoin alun perin kiinnostuit kielitieteestä ja antropologiasta? Kummasta ensin?

Kiinnostuin kielestä jo varhain. Isoisäni opiskeli harastuksenaan japania ja saksaa toisen maailmansodan kynnyksellä. Ja setäni piti Sydneyssä englannin kielikoulua ulkomaalaisille opiskelijoille. Hän myös opiskeli ranskaa. Lapsena kävin usein koululla ja tapasin ihmisiä kaikista maailman kolkista. Olen aina halunnut matkustaa ja kohdata eri kieliä, kulttuureja ja ympäristöjä, eikä vain noiden kokemusten vuoksi, vaan tähän ovat innoittaneet myös vieraita seutuja käsittelevät fiktiot ja elokuvat – kaikki James Bondista Tintin seikkailuihin. Tutkin lapsena myös pakkomielleisesti maailmankarttaa ja opettelun ulkoa maailman maita ja niiden rajoja ja rannikoita.

Kokeilin yliopisto-opintoja heti päästyäni lukiosta. Suoritin ensin satunnaisia humanistisia aineita – filosofiaa, kielitiedettä, latinaa, historiaa – ja sitten journalismia ja viestintätieteitä, mutta päätinkin pitää välivuoden. Matkustelin yhdeksän kuukautta Kaakkois-Aasiassa, Etelä-Aasiassa, Lähi-idässä, Itä- ja Länsi-Afrikassa sekä Euroopassa ennen kuin palasin takaisin opiskelemaan Canberraan Australian kansalliseen yliopistoon. Tuolloin oppiaineitani olivat Aasian tutkimus ja kielitiede.

En koskaan opiskellut muodollisesti antropologiaa. Antropologia on kuitenkin aina ollut osa sellaista kielitiedettä, jota minut on koulutettu tekemään: sosiaalisesti asemoitua, kulttuurisesti perehtynyttä, kenttätutkimukseen perustuvaa. Myöhemmin olen työskennellyt monien antropologien ja erityisesti kielitieteellisten antropologien kuten Jack Sidnellin ja Paul Kockelmanin kanssa. Toimitimme yhdessä esimerkiksi teoksen *The Cambridge Handbook of Linguistic Anthropology*¹.

Ensimmäinen monografiasi *Linguistic Epidemiology*² vuodelta 2013 käsitteli kielikontakteja Kaakkois-Aasian manneralueella. Se perustuu varsin äärimmäisissä olosuhteissa suoritettuihin kenttätutkimuksiin. Millaista on tehdä tutkimusta viidakossa?

En sanoisi, että tein tuota tutkimusta ääriolosuhteissa. Suurimmaksi osaksi työskentelin kaakkoisaasialaisissa kylissä ja kaupungeissa, muun muassa Vientianessa, Hanoissa ja Phnom Penhissä sekä monissa muissa pienemmissä kaupungeissa. Ne ovat mukavia ja helppoja paikkoja tehdä töitä.

Tuon 2003 julkaistun kirjan jälkeen aloin kuitenkin heti tehdä tutkimusta krin kielestä, joka kuuluu austroaasialaiseen kielikuntaan ja jota puhuu jokunen sata ihmistä Laosin keskiosissa sijaitsevalla, eristyksissä olevalla ylängöllä³. Ensimmäisen kenttämatkani aikaan alueelle pääsi vain jalkaisin. Vaikka joissain kohdin veneen käyttäminen lyhensi matkan kestoa, kyliin pääseminen vaati silti kahden päivän kävelyn. Vaellus läpi ihmeellisen sademetsäalueen oli hyvin vaikuttava. Kääntöpuolena oli tietenkin eristyneisyys kenttätutkimuksen aikana. Jos jokin olisi mennyt vikaan, siis olisin vaikkapa sairastunut, maantieteytyksiin olisi ollut kahden päivän kävelymatka. Siellä asuville ihmisille tämä oli osa tavallista elämää.

Kenttätutkimus syrjäisessä kylässä voi olla vaikeaa. Eriytyisen vaativalta on olla kellon ympäri päivästä toiseen jossain muussa maailmassa kuin omassaan. Se voi olla tylsää ja yksinäistä. Ja on totuttava moniin asioihin, joihin ei voi vaikuttaa. Toisaalta taas kenttätutkimus on monella tapaa hyvin innostavaa. Se vaatii huolellista valmistautumista ja sitoutumista mutta myös antaa erittäin paljon. Yksi sen anti on näkökulma, jonka saa omaan elämisa maailmaansa. Kenttätutkimus kampeaa pois käsityksestä, että oma elämä olisi normaalia, sillä silloin tajuaa, että oma elämäntapa on vain yksi monista.

”Kieli nyt vain koskettaa kaikkia inhimillisen olemassaolon puolia havaitsemisesta ja kognitioista merkitykseen ja arvoihin, sosiaaliseen toimintaan ja politiikkaan.”

**Suomesta katsoen Vietnam, Laos ja muut alueen maat näyttävät olevan maantieteellisesti ja kulttuuri-
sesti varsin kaukana Australiasta. Miltä ne näyttävät
sieltä katsottuna?**

Kaakkois-Aasian manneralueen ja Australian katoon kuuluvan samaan alueeseen. Kiinasta kotoisin olevia ihmisiä on asunut Australiassa 1800-luvun puolivälin kultaryntäyksestä lähtien. Vietnamin sodan jälkeisenä aikana, etenkin 1970-luvun lopulta alkaen, on Vietnamista, Laosista ja Kambodžasta tullut paljon pakolaisia Australiaan. Siksi Australian kaupunkialueilla elävälle Kaakkois-Aasia ei tunnu kovin kaukaiselta.

Teemat

Minusta näyttää, että työtäsi voisi luonnehtia neljällä yhteen kietoutuvalla idealla tai teemalla: naturalismi, tapaustutkimusten yhdistäminen metateoreettisiin pohdintoihin, monitieteisyys ja ”suhdeajattelu”. Olenko täysin hakoteillä?

En ole ajatellut asiaa noin, mutta et mielestäni. Mitä tulee ensimmäiseen kohtaan, en luultavasti ole koskaan käyttänyt kirjoituksissani termiä ”naturalismi”. Pidän kuitenkin hyvin tärkeänä sitä, että kaikki kieltä ja kulttuuria koskevat väitteet voidaan perustaa luonnontodellisuuden kausaaliin prosesseihin. Vuonna

2014 julkaistussa kirjassani *Natural Causes of Language*⁴ esitän käsitteellisen kehikon, jossa kieltä ja laajemmin kulttuuria voi ajatella tällä tavoin.

Tapaustutkimuksien ja teorian yhdistämistä koskeva toinen kohta kuvastaa käsitystäni, että jos aikoo ajatella teoreettisesti jotain tutkimusaluetta, ajattelun täytyy tukeutua sellaiseen ymmärrykseen, joka kumpuaa perusteellisesta empiirisestä tutkimuksesta. Ensimmäinen tutkimusohjaajani Bod Dixon on teoreettinen lingvisti, mutta hän on myös painottanut syvällisen ja pitkäjänteisen empiirisen työn merkitystä. Hän on esimerkiksi sanonut, ettei kukaan ole ”todellinen kielitieteilijä” ennen kuin on kirjoittanut kattavan kielipillisen kuvauksen jostain kielestä.

Mielestäni on monenlaisia lingvistejä, mutta olen samaa mieltä siinä, ettei ole parempaa tapaa ymmärtää ihmiskieltä ilmiönä kuin kohdata henkilökohtaisesti koko se arvoitusten kirjo, jonka mikä tahansa kieli sysää tutkijalleen – fonetiikasta ja fonologiasta morfologiaan, syntaksiin ja puhetapoihin. Se on vakaa perusta, josta voi sitten siirtyä muiden kysymysten pariin, esimerkiksi kielen kulttuuriseen tai semioottiseen kontekstiin, johon kuuluvat muun muassa kasvonilmeet ja käden eleet.

Monitieteisyyttä koskevaan kohtaan sanoisin, että kieli nyt vain koskettaa kaikkia inhimillisen olemassaolon puolia havaitsemisesta ja kognitioista merkitykseen ja arvoihin, sosiaaliseen toimintaan ja politiikkaan. Ilman

Etnografi on tuonut edellisellä vierailullaan otettuja valokuvia Mrkan kylään, mitä juhlustetaan kylän johtajan talossa. Kuva: Nick Enfield, The Kri -projekti, thekri.org.

monitieteistä lähestymistapaa ei ole toivoa etsiä päteviä vastauksia kielen syvällisiin arvoituksiin.

Ja neljäntenä voin todeta ”suhdeajattelusta”, että ymmärtämisen kielen ennen muuta sosiaalisen yhteistoiminnan välineenä. Kielestä ei voi saada tolkkua muuten kuin ihmisten välisten suhteiden valossa.

Jatketaan kahdesta ensimmäisestä teemasta. Jo ensimmäisessä monografiassasi tukeuduit kenttätöyöhön argumentoidessasi, että yksittäinen kieli tulisi ymmärtää pikemminkin puhujien ja kielellisten yksiköiden kokoelmana kuin metaforisesti abstrakteina totaliteetteina (kuten asian ilmaiset). Kirjassa painotat kausaalisen lähestymistavan merkittävyyttä kielen muutosta ja kielikontakteja selitettäessä. Myöhemmässä teoksessasi *Natural Causes of Language* pyrit selittämään mikro–makro-suhteita samaan tapaan pohtiessasi, miten yksittäiset kielenkäyttötilanteet ja kielen yksiköt voivat muodostaa kokonaisen kielijärjestelmän. Sanoisitko, että naturalismi tai kausaalinen selittäminen on lähtökohta kielen tutkimukseen? Miksi se on tärkeää? Miten se eroaa joidenkin muiden kielentutkijoiden lähtökohdista?

Kielen tieteellinen tutkimus jakautuu moniin aloihin, jotka käyttävät analyyseissaan erilaisia ajallisia ja kausaalisia yksiköitä. Jotkut esimerkiksi tutkivat kielen rakennetta, toiset selvittävät, miten kieliä opitaan, kolmannet sitä, miten kieli muuttuu ajan myötä, neljännet kieltä

sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Jos nämä alat eivät tee yhteistyötä, tutkittavia ilmiöitä yhdistävät kausaaliyhteydet jäävät huomaamatta. Silloin tutkijat eivät onnistu ymmärtämään tai selittämään myöskään itseään kiinnostavaa ilmiötä, eikä näin päästä yhtään lähemmäksi kielen ymmärtämistä laajemmassa mielessä. Lingvistiikan alojen eriytyneisyyteen poikkeuksen tekee yhä kiinteämpi yhteys kielitypologian ja historiallisen kielitieteen välillä: havainto, että kielellisten tyyppien jakautuminen selittyy osittain historiallisilla prosesseilla. Mutta muitakin tulintakehyksiä pitäisi hyödyntää.

Tutkijan urani alussa sain vaikutteita monista lähteistä, jotka painottivat reaaliaikaisen päätöksenteon ja yksilöiden toiminnan yhteyttä noiden päätösten korkeamman tason rakenteellisiin ja historiallisiin seurauksiin. Ekonomisti Adam Smith kirjoitti teoksessaan *Kansojen varallisuus* tunnetusti ”näkyvästä kädestä”, joka muuntaa yksilölliset preferenssit rakenteelliseksi seurauksiksi. Sosiolingvistik Uriel Weinreich, Bill Labov ja Marvin Herzog esittelivät 1968 artikkelissaan ”Empirical foundations for a theory of language change” ”ilmentymisongelman” (*actuation problem*) eli kysymyksen siitä, miksi jokin kielen muutos tapahtuu juuri silloin kun tapahtuu. Vuonna 1984 psykolingvistik Herb Clark ja Barbara Malt viittasivat kommentaarissaan ”Psychological Constraints on Language” ”yhteysongelmaan” (*linking problem*): mikä on yksilön mentaalisten pro-

sessien yhteys kielen historiallisiin muutoksiin? Sosiologiassa mikro–makro-ongelmasta on keskusteltu pitkään. Esimerkiksi sosiologien Peter Hedström ja Richard Swedburg toimittamassa kirjassa *Social Mechanisms* esitään tapoja päästä eroon ”mustista laatikoista”, joita on yhä jäljellä siinä, miten ymmärrämme mikrotason yksilön toiminnan yhteyden makrotason systeemiin seurauksiin. Malcolm Gladwellin teos *Leimahduspiste* yleistäjuisti näitä ongelmia laajemmalle yleisölle. Tällaiset lähteet ovat saaneet minut jatkamaan mikro–makro-ongelman pohtimista aina kun pyritään selittämään kieleksi kutsuttua sosiaalista ilmiötä.⁵

**Viittaat teoksissasi taajaan esimerkiksi semio-
tiikkaan, psykologian ja sosiologian eri aloille, kes-
kustelunanalyysiin ja antropologiaan. Tuntuuko
sinusta, että kielitieteilijöillä on taipumusta linnoit-
tautua omalle kotialalleen, vai suhtaudutaanko kieli-
tieteen ja muiden tieteiden yhteistyöhön yleensä suo-
peasti?**

Kielitiede on moninainen ala. Toisten alojen tutki-
joiden kanssa harjoitetun yhteistyön tarve riippuu kysy-
myksistä, joita koetetaan ratkaista. Useimmat kysymykset
johtavat kuitenkin useamman kuin yhden alan piiriin,
erityisesti jos tavoitteena on selittää jotakin. Kielellä on
sellainen luonne ilmiönä. Jos kiinnostus kohdistuu ääni-
järjestelmään, on pohdittava fysiikkaa. Jos tutkitaan,
miten kieltä opitaan ja prosessoidaan, täytyy ymmärtää
oppimisen, kategorisoimisen, muistin ja monien muiden
asioiden psykologiaa. Jos aiheena on kielellinen ja sosi-
aalinen identiteetti, on ymmärrettävä ihmisten sosiaali-
suuden politiikkaa, sitä, miten muodostamme yhteenliit-
tymiä. Tätä luetteloa voisi jatkaa.

Kausaalikehykset

**Olet kehittänyt kausaalikehysten MOPEDS-viiteke-
hyksen kielen tutkimuksessa. Kertoisitko siitä tar-
kemmin?**

Olen kielitieteellisten tutkimusten vuosieni var-
rella huomannut, että tarvitaan kuusi erillistä kehystä
jäsentämään kieltä. MOPEDS on mielivaltainen lyhenne
niiden muistamiseksi: *mikrogeneettinen* (miten kieltä pro-
sessoidaan yksilön mielessä/aivoissa/ruumiissa), *ontoge-
neettinen* (miten kieltä opitaan yksilön elämän aikana),
fylogeneettinen (mitä ovat lajin kielikyvyn evolutiiviset
perusteet), *enkroninen* (mikä on toimintajaksojen luonne
sosiaalisessa vuorovaikutuksessa), *diakroninen* (miten
kielen rakenteet ja muodot ovat historiallisesti kehit-
tyneet) ja *synkroninen* (mitkä ovat kielen abstraktit ra-
kenteet).

Innoituksena tälle jäsenyykselle ovat olleet etologiaa
tutkineen Niko Tinbergenin ”neljä kysymystä”, jotka
voidaan – ja pitäisi – esittää kaikista eläinten käyttäyty-
mistä koskevista tutkimusongelmista: millä mekanismilla
käyttäytyminen toimii, mikä on sen adaptiivinen tai
funktionaalinen arvo organismille, mitkä ovat käytöksen
evolutiiviset lähtökohdat ja miten käytös kehittyy yk-

silön elämän aikana. Perusoivalluksena on, että jokaista
ilmiötä voidaan selittää monien eri kehysten avulla.

**Enkroninen kausaalikehyys vastaa karkeasti ottaen
sitä, mitä vuorovaikutustutkijat ja keskustelunana-
lyytikot tutkivat. Olet kuitenkin pitänyt tarpeellisena
ottaa käyttöön uuden termin. Selittäisitkö mitä ’enk-
ronia’ on?**

Olen työskennellyt paljon sosiaalisen vuorovaiku-
tuksen tutkimuksessa, mihin minut johdatti Esther
Goodyn vuonna 1995 toimittama *Social Intelligence and
Interaction*⁶. Kirja yhdisti keskustelunanalyysin muihin
mikrososiologian aloihin⁷. Postdoc-tutkijana siirryin
tekemään yhteistyötä Steven Levinsonin kanssa, joka
on kielitieteellisen pragmatiikan pioneeri. Toimitimme
yhdessä vuonna 2016 ilmestyneen teoksen *Roots of
Human Sociality*⁸. Sain huomata, että vaikka sosiaalista
vuorovaikutusta tutkittiin sosiologiassa, psykologiassa ja
etologiassa, se puuttui liki kokonaan kielitieteen ydino-
pinnoista. Silti juuri sosiaalisessa vuorovaikutuksessa
opimme kielen ja käytämme ja prosessoimme sitä, ja se
on konteksti, jossa kieli muuttuu ja kehittyy.

Nick Chater ja Morten Christiansen puolustivat
2018 julkaistussa merkittävässä artikkelissaan ajatusta,
että ”aivot ovat muovanneet” kielen. He argumentoivat,
että levitessään halki yhteisöjen ja aikojen kieli kehittyi
sopimaan ihmisaivojen ominaisuuksiin: se kehittyi luon-
nostaan meille helpoksi oppia ja prosessoida. Kommen-
taarissani heidän artikkeliinsa esitin, että kieltä muokkaa
yhtä lailla sosiaalinen vuorovaikutus. Toisin sanoen
kielten täytyy sopeutua myös sosiaalisen vuorovaiku-
tuksen reunaehtoihin.⁹

Puhuessani enkronisesta kehyksestä tarkoitan vuoro
vuorolta eteneviä muille suunnattuja tekoja vuorovai-
kutuksessa, jossa kukin vuoro on sekä vastaus aiemmin
tapahtuneeseen että teko, joka itse vaatii vastausta. Kun
jokapäiväisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä joku sanoo
jotakin, se yleensä luo toisille tiettyjä vaatimuksia ja va-
pauksia seuraavalla vuorolla. Jos esimerkiksi kysyn toi-
selta kysymyksen, hänen pitäisi vastata ja tehdä se aika
nopeasti. Enkroninen näkökulma käsittää sen, mitä
keskustelunanalyytikot tarkoittavat puhuessaan sek-
venssijäsenyyksestä ja vuorottelusta, ja liittyy sellaisiin
aiheisiin kuin vierusparit¹⁰. Käsitelen näitä kysymyksiä
tarkemmin vuoden 2013 teoksessani *Relationship
Thinking* sekä vuonna 2017 ilmestyneessä kirjassani *How
We Talk. The Inner Workings of Conversation*¹¹.

Suhteet

**Minusta teoksesi nimi *Relationship Thinking* (”suh-
deajattelu”) kuvastaa hyvin työtäsi kokonaisuus-
dessaan. Kirjassa esität, että kielentutkimuksessa ei
tulisi olettaa toisistaan irrallisia yksilöitä vuorovaiku-
tuksessa, vaan yksilöt, heidän toimintansa ja kielen
yksiköt voidaan ymmärtää vain suhteessa toisiinsa.
Vastaavasti väität, että vaikka kausaalikehykset ovat
selvästi erillisiä, ne kytkeytyvät toisiinsa siinä mie-**

”Merkitys ei perustu merkkeihin vaan suhteisiin, erityisesti suhteiden välisiin suhteisiin.”

lessä, että yhden kehyksen ilmiöiden selitysten täytyy yleensä pohjautua useisiin muihin kehyksiin. Esitellessäsi yksittäisiä tutkimustuloksia ne myös näyttävät liittyvän aina laajempiin metateoreettisiin pohdintoihin, ja toisaalta yleisemmät pohdintasi konkretisoituvat yksittäisissä tapaustutkimuksissa. Mitään ei voi ymmärtää kysymättä, miten se suhteutuu kaikkeen muuhun. Pidätkö itse tällaista suhteiden (ja suhteiden suhteiden) korostamista näkemyksenä, joka erottaa sinut monista muista lingvisteistä?

Useimmat kielitieteilijät eivät luultavasti jaa ”suhdeajattelun” lähestymistapaa, mutta en varmastiakaan ole ainoa! Useat keskusteluanalyysin perinteeseen kuuluneet tutkijat, kuten Tanya Stivers, Giovanni Rossi ja Jack Sidnell, ovat osoittaneet minulle sen merkittävyyden. Sen tärkeyttä ei yleensä opeteta kielitieteessä, mutta jotkut kielitieteilijät ovat ymmärtäneet työnsä tällä tavoin. Esimerkiksi Sandra Thompson, erittäin ansioitunut funktionaalisen kielitieteen tutkija, on muun muassa Barbara Foxin ja Elizabeth Couper-Kuhlenin kanssa kehittänyt ja puolustanut ajatusta vuorovaikutuslingvistiikasta. Monet suomalaiset ja skandinaaviset kielitieteilijät ovat tämän lähestymistavan johtavia kehittäjiä, esimerkiksi Marja-Leena Sorjonen ja Auli Hakulinen – merkittäviä lingvistejä ja niin ikään kiinnostuneita sosiaalisista suhteista, jotka toteutuvat kieltä käytettäessä.

On mukava kuulla, että pidät termistä ’suhdeajattelu’, koska olen vuosien ajan epäillyt, ymmärtävätkö ihmiset sen niin kuin olen tarkoittanut. Sitä innoitti termi ’po-

pulaatioajattelu’, jonka Ernst Mayr otti käyttöön kuvatakseen tapaa, jolla Charles Darwin lähestyi lajinkehitystä (puolestaan Thomas Malthusilta vaikutteita omaksumana). Darwinin populaatioajattelu oli askel pois biologisesta essentialismista, joka perustuu abstrakteihin tyypeihin, ja kohti populaatioiden ymmärtämistä erittäin todellisten ja hieman toisistaan poikkeavien olioiden koelminä. Se oli siirtymä yliabstraktista maagisesta ajattelusta kausaalisemmin pohjustettuun ajatteluun.

Suhdeajattelussa kaikkien kielellisten ominaisuuksien ja toistuvien kuvioiden funktio tulee ymmärtää noita ominaisuuksia toiminnassaan ilmentävien ihmisten sosiaalisten suhteiden perusteella. Minua ovat tähän ajattelutapaan innoittaneet etologi Bob Hinde, joka 1997 kirjoitti erittäin merkittävän teoksen *Relationships*¹², ihmisen kognitioiden sosiaalisesti hajautettua luonnetta koskevat Edwin Hutchinsin tutkimukset sekä evoluutiopsykologien Robin Dunbar ja Mike Tomasello tutkimustyö kielen olennaisesti sosiaalisesta luonteesta. Lisäksi merkittävä vaikutusten lähde on antropologi Paul Kockelman, joka on painottanut, että merkitys perustuu kaikkein yleisimmässä mielessä suhteisiin. Kockelmanin työn keskeinen opetus on abstraktimpi mutta selitysvoimaisempi käsitys suhdeajattelusta. Sen mukaan merkitys ei perustu merkkeihin vaan suhteisiin, erityisesti suhteiden välisiin suhteisiin. Lingvistinen antropologia ja sosiaalisesti orientoituneimmat kielitieteen alat ovat taipuvaisia omaksumaan tämän näkemyksen.

Totuudenjälkeisyys

Vuonna 2017 julkaistussa kirjoituksessasi ”Kiintopisteitä totuuden jälkeisessä keskustelussa suunnistaville”¹³ puolustat vanhaa kunnan totuutta. Mitä on totuudenjälkeisyys, ja mitä sillä on tekemistä kielen kanssa?

Termistä ”totuudenjälkeisyys” tuli suosittu Brexitin ja Trumpin vaalikampanjoiden myötä 2016. Se kiinnitti monien huomion siihen, miten laajasti propaganda, salaliittoteoriat, virhekäsityksiin perustuvat uskomukset ja mustamaalaaminen olivat levinneet infosfäärissä. Valehtelemine ja propaganda ovat tietenkin yhtä ikivanhoja kuin kieli itsekin. Mutta tapa, jolla suurin osa ihmiskuntaa on elänyt – vailla kirjoitusta tai elektronista mediaa saati internetiä – ei ole mahdollistanut informaation levittämistä suoraan oman lähiryhmämme jäsenten ulkopuolelle. Tavallisessa kielenkäytön kontekstissa se, mitä sanomme, vaikuttaa suoraan maineeseemme, mikä on suuri kannuste olla johtamatta toisia liiaksi harhaan (vaikka on tietenkin mahdollista valehdella, ja on aika paljon liikkumavaraa siinä, miten sanomisemme kehystämme). Nykyisessä infosfäärissä voimme kuitenkin levittää informaatiota anonymisti ilman seurauksia. Vastuu on suurelta osin siirtynyt informaation

vastaanottajalle, jonka täytyy olla aiempaa valppaampi (siinä mielessä kuin Hugo Mercier esittää uudessa kirjassaan *Not Born Yesterday*¹⁴), jotta väärän informaation leviämistä voitaisiin torjua.

Tuo vuoden 2017 kirjoitus oli ensimmäinen, jonka johtamasi hanke The Sydney Initiative for Truth, on julkaissut¹⁵. Kertoisitko lisää tästä hankkeesta?

Se on löyhä yhteenliittymä, joka kokoaa eri alojen tutkijoita kielitieteestä ja filosofiasta median ja viestinnän sekä kansainvälisen politiikan tutkimukseen. Ensisijainen tavoitteemme on ymmärtää totuudenjälkeisyyden ilmiötä, ja jokainen meistä haluaa omalla tavallaan ja niin paljon kuin mahdollista vastustaa niin sanotun paskapuheen ilmeistä leviämistä julkisessa keskustelussa. Se vaatii paljon työtä. Uskon, että koska emme voi koskaan kokonaan pysäyttää virheellistä informaatiota verkossa, ainoa mahdollisuutemme on edistää uudenlaista ”kognitiivista lukutaitoa”, jotta ihmiset ymmärtäisivät paremmin ja kriittisemmin omat kognitiiviset puutteensa. Me olemme yksilöinä ainoat portinvartijat, jotka voivat estää huonon ja epätoden informaation leviämisen.

Ks. jutun englanninkielinen verkkoversio: netn.fi/lehti/niin-nain-320

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jack Sidnell, Paul Kockelman & N. J. Enfield (toim.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Anthropology*. CUP, Cambridge 2014.
- 2 *Linguistic Epidemiology. Semantics and Grammar of Language Contact in Mainland Southeast Asia*. Routledge, London 2003.
- 3 Ks. The Kri -hankkeen verkkosivut: tekri.org
- 4 *Natural Causes of Language. Frames, Biases, and Cultural Transmission*. Language Science Press, Berlin 2014. Verkossa: <https://langsci-press.org/catalog/book/48>
- 5 Adam Smith, *Kansojen varallisuus* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776). Suom. Jaakko Kankaanpää. WSOY, Helsinki 2015, 12, 35, 448; Uriel Weinreich, William Labov & Marvin Herzog, *Empirical Foundations for a Theory of Language Change*. Teoksessa *Directions for Historical Linguistics. A Symposium*. Toim. Winfred P. Lehmann & Yakov Malkiel. University of Texas Press, Austin 1968, 95–195; Herb Clark & Barbara Malt, *Psychological constraints on language. A commentary on Bresnan and Kaplan and on Givón*. Teoksessa *Method and tactics in cognitive science*. Toim. Walter Kintsch, James R. Miller & Peter G. Polson. Lawrence Erlbaum, Hillsdale (NJ) 1984, 191–214; Peter Hedström & Richard Swedberg (toim.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. CUP, Cambridge 2010; Malcolm Gladwell, *Leimaduspiste* (The Tipping Point. How Little Things Can Make a Big Difference, 2000). Suom. Heidi Hammarsten. Ajatus, Helsinki 2007.
- 6 Esther N. Goody (toim.), *Social Intelligence and Interaction. Expressions and Implications of the Social Bias in Human Intelligence*. CUP, Cambridge 1995.
- 7 Enfield viittaa muiden muassa etnometodologiaa kehittäneiden Harold Garfinkelin ja Erving Goffmanin sekä keskusteluanalyysin perustaneiden Harvey Sacksin, Gail Jeffersonin ja Emanuel Schegloffin töihin. Ks. Camilla Lindholm & Melisa Stevanovic (toim.), *Keskusteluanalyysi*. Vastapaino, Tampere 2016, johdanto ja esim. luku 17.
- 8 Nick Enfield & Stephen Levinson (toim.), *Roots of Human Sociality. Culture, Cognition and Interaction*. Berg, Oxford 2006.
- 9 Morten H. Christiansen & Nick Chater, *Language as shaped by the brain. Behavioral and Brain Sciences Vol. 31, No. 5, 2008, 489–509*; Nick Enfield, *Language as shaped by social interaction. Behavioral and Brain Sciences Vol. 31, No. 5, 2008, 519–520*.
- 10 Kun keskustelussa yhden vuoro loppuu, on toisen tai aiemman puhujan itsensä ”otettava” seuraava vuoro eli puhuttava. ”Sekvenssijäsennys” eli ”vuorottelijäsennys” viittaa normistoon, jolla keskustelussa organisoidaan sitä, kuka milloinkin puhuu. Vierusparit ovat keskustelussa vuorotyyppejä, jotka esiintyvät usein peräkkäin, esimerkiksi kysymys–vastaus-pari tai tervehdys–(vasta)tervehdys-pari. Ks. Lindholm & Stevanovic (toim.) 2016.
- 11 *Relationship Thinking. Agency, Enchrony and Human Sociality*. OUP, New York 2013; *How We Talk. The Inner Workings of Conversation*. Basic Books, New York 2017.
- 12 Robert A. Hinde, *Relationships. A Dialectical Perspective*. Routledge, London 1997.
- 13 ”Kiintopisteitä totuuden jälkeisessä keskustelussa suunnistaville” (Navigating the post-truth debate. Some key co-ordinates, 15.5.2017). *niin & näin* 1/2018, 18–20.
- 14 Hugo Mercier, *Not Born Yesterday. The Science of Who We Trust and What We Believe*. Princeton University Press, Princeton 2020.
- 15 Ks. hankkeen verkkosivut: sydneyinitiativefortruth.org

SOMETAMME ITSEMME HENGILTÄ

BRUNO PATINO

LEVOTTOMAT

Huomiotalous ja keskittymiskyvyttömyys

(La Civilisation du poisson rouge. Petit traité sur le marché de l'attention, 2019)

Suom. Tapani Kilpeläinen

127 sivua

ISBN 978-952-7189-69-6

Sähkökirja 978-952-7189-70-2

18 €

-25 % kestotilajalle

Sähkökirja 12 €

Ihmiset eivät tuijota kännyköitään huonokäytöksiisyyttään eivätkä tarkista uusia somepäivityksiä vähän väliä heikkoluonteisuuttaan. Huomiotaloudesta Facebookin, Twitterin ja Tinderin tapaiset alustat myyvät mainostajille nimenomaan ihmisten aikaa, ja siksi palvelusta kuin palvelusta pyritään tekemään mahdollisimman addiktiivinen.

Riippuvaisuus ei siis ole sattumaa. Kun käyttäjät yrittävät saada koukuun, mitään psykologista tai kogni-

tiotieteellistä tietoa ei jätetä hyödyntämättä, ja samalla kaikkea verkkosisältöä kohdellaan kuin mainoksia. Tilanteen muuttaminen vaatii taloudellisen mallin muuttamista.

Bruno Patino (s. 1965) on journalisti, televisiomies ja Pariisin Sciences Pon journalismikoulun johtaja. Hänen pamflettinsa *Levottomat* on ollut suurmenestys Ranskassa.

DAVID ROBERTS

Ilmastonmuutoksen ja koronakriisin pelottavin puoli

”Liukuvan perustason syndrooman” vuoksi
saatamme pian tottua ilmastokaaokseen

Niin kauan kuin olen seurannut ilmastonmuutosta, aktivistit ja ilmastotoimien puolestapuhijat ovat jakaneet uskomuksen, että ihmiset alkavat toimia, kun seuraukset äityvät todella pahoiksi. Ehkä sen saa aikaan erityisen tuhoisa hurrikaani, lämpöaalto tai tulva. Kenties useita katastrofeja tapahtuu yhtäaikaa. Jossain vaiheessa kuitenkin ongelmien vakavuus käy ilmeiseksi, mikä pyyhkäisee tieltään viimeisetkin epäilyksen tai empimisen jäänteet ja tuottaa toiminnan aallon. Tästä näkökulmasta pelottava mahdollisuus on, että tilinteon hetki lyö liian myöhään. Ilmastonmuutoksessa on aikaviive – nyt koettujen seurausten juuret ovat vuosikymmenten takaisissa kasvihuonekaasupäästöissä. Siinä vaiheessa, kun asiat menevät tarpeeksi pieleen, tulevia tuhoisia ja peruuttamattomia muutoksia on jo ”leivottu sisään” aiempien päästöjen myötä. Emme ehkä havahdu ajoissa. Tämä on todellakin pelottava mahdollisuus. Mutta on vieläkin kauhistuttavampi ja monin tavoin uskottavampi mahdollisuus: emme oikeastaan koskaan havahdu.

Ei verkkojulkaisu-oikeutta s.15–19.

THOMAS WALLGREN

Juhlaluento

Modernin kriisi – järjen voima

Arvoisa dekaani,
hyvät naiset ja herrat,
opiskelijat ja kollegat,
hyvä juhlayleisö.
Hyvät filosofian ystävät ja sivistyksen vaalijat.

Mikä on filosofian tilanne tänään? Mitä on 'moderni', ja mitä filosofi voi sanoa modernista aikakaudesta ja sen kriisistä? Mitä on järjen voima? Kuinka suuri se on? Millainen se on – ja miten se näyttäytyy eri muodoissaan?

Nämä ovat aiheitani.

Filosofian tehtävä

Mikä on filosofian tehtävä, ja mikä on sen asema kulttuurissa tänään? Ensin hyvät uutiset. Antiikin Kreikassa alkunsa saanut länsimaisen filosofian perinne elää edelleen arvostettuna osana kulttuuria ja yliopiston oppiaineena kaikissa kulttuuripiirimme maissa. Jotkut teistä ehkä jakavat huoleni sivistyksen ja vapaan ajattelun tulevaisuudesta lyhytnäköisen hyötyajattelun hallitessa julkista keskustelua. Miksi filosofialle kuuluu tästä huolimatta aika hyvää? Syitä tähän voi hakea filosofian tehtävistä ja erityispiirteistä niin kuin ne on kulttuurissamme ymmärretty.

Akateeminen filosofia määrittelee erityispiirteensä, laatukriteerinsä ja rajansa suhteessa muuhun toimintaan viidellä tavalla. Ensinnäkin filosofia etsii viisautta. Toiseksi Platonin perintönä filosofiassa yritetään selvittää kaikkein perimmäisiä kysymyksiä. Kolmanneksi Aristoteleen hengessä tavoitteena on tieto kaikkein yleisimmistä ilmiöistä. Neljänneksi – Sokrateen ylittämättömän esikuvan mukaan – filosofia sitoutuu julkiseen keskusteluun, joka on avoin kaikille ja jota voidaan käydä mistä tahansa aiheista, ja joka siten toimii dogmatismien, auktoriteettien ja manipulaation vastavoimana. Viidenneksi aikamme akateemisen filosofian itseymmärrykseen kuuluu ruumiillisen harjoittelun rajaaminen filosofian ulkopuolelle, toisin kuin monissa muissa eri kulttuurien ja aikakausien viisausperinteissä.

Nämä filosofian tunnusmerkit ovat yliopistomaailmassa kyseenalaistamattomia ja toimivat reunaehtoina esimerkiksi professoreiden pätevyysarvioinnissa. On samalla tärkeää huomata, että akateemisen filosofian erityisasema *filosofiana* on jatkuvasti haastettu. Yliopistofilosofien lisäksi filosofin kunniaatteliä käyttää mielellään

– ja usein hyvällä menestyksellä – suuri joukko erilaisia yksityisajattelijoita, profettoja, kolumnisteja, bloggaajia, konsultteja, ennustajia, onnenonkijoita ja huijareita. Kuka tahansa viisaana esittäytyvä voi siis kutsua itseään filosofiksi tarvitsematta pyytää minkään instituution hyväksyntää. "Valefilosofia" voi toki olla siellä täällä, mutta valefilosofien joukko lienee merkittävästi pienempi, tai ainakin vaikeammin tunnistettavissa kuin "valejuristien" tai "valelääkäreiden".

Yliopiston ammattifilosofeille vallitseva anarkistinen tilanne voi olla hermostuttava. Sille on kuitenkin hyvät syyt. Filosofina esiintymisen oikeuteen kuuluva avoimuus perustuu siihen yksinkertaiseen tosiasiaan, että akateemisen filosofian käsitys itsestään tienä viisautteen on kiistely ja epävarma. Tämä epävarmuus on hyvä syy sille, että kaikista akateemisista tieteenaloista juuri filosofia kuuluu kaikkein vähiten yksinoikeudella yliopistolle. Voidaankin väittää, että akateeminen filosofia voi välttyä sisäsyntyiseltä köyhtymiseltä ja rappiolta vain, jos se jaksaa rämpiä toinen jalka mullassa maailman turuilla ja toreilla.

Akateemisen filosofian laaja yhteisymmärrys alamme perusluonteesta näkyy joka tapauksessa yliopiston arjessa muun muassa siinä, että me Helsingin yliopiston filosofit opetamme yhteistä kaanoniam, jossa vakiojoukolla kuolleita valkoisia miehiä on yhä itseoikeutettu paikkansa. Kaanonin haastaminen on tosin meilläkin uutta ja tervetullutta nykypäivää. Ei pitäisi olla vaikeaa tunnistaa sukupuolikirittisen ja postkoloniaalisen ajattelun myönteistä merkitystä filosofian kriittiselle uudistumiselle ja pitää samalla kiinni siitä, mikä on "klassisessa" perinteessä kestäväntä.

Filosofian kukoistuksen esteenä ei tänä päivänä olekaan mikään edellä mainituista ilmiöistä. Tutkimuksen vapauden ja sen sisäisen kehityksen ajankohdaisia uhkatekijöitä ovat sen sijaan tulosohjaus ja kaupallista hyötyä tavoitteleva rahoitus – ilmiöitä, joita vastaan tämän professorin ensimmäinen haltija, Georg Henrik von Wright, voimakkaasti protestoi, kun ne alkoivat yleistyä 1980-luvulla. Tutkimuksen välineellistäminen kaupallisiin ja poliittisiin tarkoituksiin kohdistuu toki filosofiaa nopeammin ja voimakkaammin moniin muihin yliopiston oppiaineisiin. Mutta sivistystä ja tietoa välineellistävä trendi vaikuttaa myös filosofian sisäiseen kehitykseen. Näkyvin ilmiö on filosofian pirstaloituminen. Akateemisen filosofian kehityksen dynamiikkaan vaikuttaa tänä päivänä syvästi kuvitelma – vai onko kyseessä illuusio – että filosofialla on useita erityisalueita ja että tullakseen ansioituneeksi filosofiksi riittää, että ansaitsee

”Jokainen kuvitelma siitä, että voisimme saavuttaa ymmärryksemme päätepisteen, edellyttää väärinymmärrystä siitä, mitä ymmärtäminen on.”

paikkansa tunnustettuna erityisasiantuntija jollain filosofian osa-alueella.

Ilmiökenttä, johon tässä viitataan on moniulotteinen ja ansaitsisi yksityiskohtaisemman selvityksen, jonka joudun nyt jättämään toiseen kertaan.

Sen voin kuitenkin tässä yhteydessä vielä todeta, että kun edessä on tämä, tai jokin muu, kenties vielä vaikeampi kysymys, ajattelijan on ehdottomasti syytä hakea ulkopuolista tukea omille ajatuksilleen.

Ja mikä olisikaan parempi tuki ajatukselle kuin hyvä keppi?

Hyvät naiset ja herrat, tämä kädessäni nyt oleva keppi ei ole mikä tahansa keppi. Tämä on todennäköisesti filosofian historian merkittävin keppi. Ilman tätä keppiä monet modernin ajan filosofian tärkeimmistä läpimurroista eivät mitä ilmeisimmin olisi kuviteltavissakaan. Keppi nimittäin kuului pitkään erälle tietyille tunnetuille filosofille. Hän, Ludwig Wittgenstein, antoi kepin henkilöäkärilleen, tohtori Edward Bevanille. Tohtori Bevanin leski, rouva Joan Bevan, antoi puolestaan kepin myöhemmin Georg Henrik von Wrightille, Wittgensteinin ystävälle ja tämän seuraajalle Cambridgen filosofian professorina. Georg Henrik von Wrightin leski Elizabeth von Wright taas antoi ennen kuolemaansa kepin Helsingin yliopiston von Wright ja Wittgenstein -arkistolle. Sitten keppi on ollut esillä muun muassa Venetsian arkkitehtuuribiennaalissa vuonna 2018 filosofien piilopirttejä esittelevässä näyttelyssä ”Machines à penser”. Ja nyt keppi on tukenani tässä.

Mainitsin, että filosofia tutkii kaikkein perustavanlaatuisimpia kysymyksiä. On mahdollista, että kukaan modernin ajan filosofi ei ole vaikuttanut yhtä paljon ymmärrykseemme tieteestä, tietoteoriasta, logiikasta, kielen filosofiasta ja etiikan keskeisimmästä perustasta kuin Wittgenstein. Miten hän pääsikään niin pitkälle?

Wittgenstein kirjoittaa esipuheessaan postuumisti julkaistuun pääteokseensa *Filosofisia tutkimuksia*:

”Seuraavassa julkaisemani ajatukset ovat niiden filosofisten tutkimusten satoa, jotka ovat työllistäneet minut viimeisten 16 vuoden ajan. [...] Monien epäonnistuneiden yritysten jälkeen hitsata tuloksiani tällaiseksi kokonaisuudeksi, oivalsin, etten koskaan onnistuisi tässä tehtävässä. [...] Ja tämä oli tietenkin yhteydessä itse tutkimusten luonteeseen. Se nimittäin pakottaa meidät matkustamaan laajan ajatusten alueen läpi ristiin rastiin kaikkiin suuntiin.”¹

Ludwig Wittgensteinin kävelykeppi ja Georg Henrik von Wrightin Corona-merkkinen kirjoituskone. von Wright ja Wittgenstein -arkisto (WWA), Helsingin yliopisto. Kuva: Trygve Söderling.

Tahdon painottaa kahta tässä esitettyä ajatusta. Ensinnäkin: kaikki filosofiassa nivoutuu yhteen. Filosofisen tutkimuksen luonteeseen kuuluu, että kun lähemme pohtimaan jotakin tiettyä kenties selvärajaiselta näyttävää kysymystä – esimerkiksi estetiikan tai tietoisuuden filosofian alalta – huomaammekin usein yhtäkkiä, että tutkimuksemme on siirtynyt käsittelemään jotakin aivan muuta aihetta, tai ainakin jotakin, joka vaikuttaa joltakin muulta. Toiseksi: filosofia, mistä se sitten alkaakaan, ”pakottaa” meidät kulkemaan kaikkiin suuntiin, yli laajojen alueiden.

Ei ole sattumaa, että Wittgenstein – joka uskoi, että filosofian ”monet alat” muodostavat yhtenäisen ajattelun kentän – oli ajallemme tyypillisen tieteellisen ja teknisen edistysuskon intohimoinen kriitikko.

Näin tulemme päivän toiseen teemaan: moderniin. ’Modernin teorialla’ tarkoitetaan teoriaa siitä, mikä on nykyajalle, eli modernin aikakauden kulttuurille ja yhteiskunnalle, tyypillistä ja erityistä.

Moderni ja modernin kriisi

Max Weber on yksi modernin teorian suurimmista klassikoista. Kuuluisassa esitelmässään ”Wissenschaft als Beruf” hän haastaa kaikki tutkijat näkemään itsensä anonyminä työmuurahaisina, jotka itsepintai-

sesti pientä korttaan raahaamalla voivat myötävaikuttaa suuren muurahaiskeon syntyyn, osallistua rakentamaan edistyksen ja järjen temppeleitä, jonka länsimainen kulttuuri on asettanut tavoitteekseen.

Ajatus, että rationalisointi on olennainen osa modernia ja että ammatillinen erikoistuminen palvelee rationalisointia juontaa juurensa Immanuel Kantin ajatteluun ja muodostaa modernia koskevan filosofisen diskurssin päälinjan.

Tätä modernin teorian pääuomaa haastavat muun muassa feministisen filosofian, Heidegger-vaikutteisen ajattelun ja ympäristöfilosofian suuntauksat, jotka korostavat, että jos haluamme ymmärtää moderniuuden erityislaatuisuutta ja kriisiä, on keskiöön asetettava muut teemat, esimerkiksi metafysiikan historia. Omissa modernia käsittelevissä tutkimuksissani olen esittänyt, että modernin teorian monilla toistensa kilpailijoina esiintyvillä suuntauksilla on kullakin annettavaa yrityksillemme hahmottaa ihmiselämän erityisiä ehtoja tänään. Ehkä hyvän modernin teorian tulee olla sekä moniääninen että moninapainen. Perusajatus filosofisessa kritiikissäni ajastamme on, että on olemassa kymmenkunta eri ihanteiden tavoittelun synnyttämää ”ideaalista käytäntöä”, jotka moderni kulttuuri tunnustaa omikseen ja joita se viljelee edelleen.

Ohessa oleva listaus tiivistää kymmeneen kohtaan ne avainkäsitteet, joita ehdotan lähtökohdiksi, kun pyritään tunnistamaan ja tutkimaan modernin aikakauden erityispiirteitä ja sen kehityksen dynamiikkaa.

Kun nämä ideat ja niiden ympärille rakentuvat moninaiset käytännöt 1800-luvun puolivälissä löivät kättä, syntyi kulttuuri, jota ammattislangilla kutsutaan myöhäis- tai korkeamoderniksi. Tämä kulttuuri kehittyi lyhyessä ajassa ihmiskunnan ja biosfäärin historiassa kerrassaan ennennäkemättömällä energialla, niin hyvässä kuin pahassa. Vain sadassa viidessäkymmenessä vuodessa modernista kulttuurista muodostui maailmanhistoriassa aivan ennennäkemättömällä tavalla dominoiva niin maantieteellisessä levinneisyydessä kuin siinä intensiteetissä, jolla se vaikuttaa kaikkiin ihmisiin ja kaikkien lajien elinolosuhteisiin.

Mitä meidän ajastamme voidaan sanoa aikalaiskriittisen käsitteanalyysin perusteella?

Rajaan tarkasteluni tänään muutamaan poimintaan ympäristöongelmista ja ilmastokriisistä modernin teorian näkökulmasta. Ensimmäinen havaintoni on, että keskustelu *kasvun rajoista* ymmärretään väärin, jos se nähdään keskusteluna siitä, mitä objektiivisia rajoja luonnontieteellisen tutkimuksen nojalla voidaan sanoa olevan talouden tai kulutuksen kasvulle. Ehkäpä kasvulla luonnontieteellisestä näkökulmasta katsottuna ei olekaan rajoja. Keskustelu rajoista on enemmän syytä ymmärtää keskusteluna ja huolena kasvavasta jännitteestä modernin kulttuurin kahden keskeisenä pitämän ihanteen välillä. Ensimmäinen ideaali on eettinen universalismi, toinen on unelma yltäkylläisyydestä. Kun tarkastelemme ympäristökriisiä tästä näkökulmasta, havaitsemme, että ympäristökysymyksessä on kyse priorisoinnista. Se tuntuu asettavan

Modernin ideat käytännöt:

1. Rationaalisuus
2. Eettinen universalismi
3. Demokratia
4. Ajaton olemassaolo
5. Rahamarkkinat
6. Lineaarinen aika: kristitty – maallistunut
7. Lähetyskäsky
8. Individualismi (erityisesti: vapaus itsensä toteuttamisena)
9. Materiaalinen yltäkylläisyys
10. Metafyysinen pluralismi (“Jumala on kuollut”)

meidät kysymyksen eteen: kumpi on meille tärkeämpää, oikeudenmukaisuus vai ylenpalttisuus?

Jos syvennymme keskusteluun modernista, ympäristöstä, kestäväydestä ja järjestä, luulen, että voimme piankin löytää edestämme toisen, edellämäinnittuakin vaikeamman modernin kulttuurin optimistista itseymmärrystä haastavan jännitteen, jonka ympäristökriisi tuo tullessaan. Miljardien ihmisten materiaallinen yltäkylläisyys edellyttää sellaista teknistä ja institutionaalista järjestelmän kompleksisuutta, jota voidaan ylläpitää ainoastaan, jos miljoonat korkeakoulutetut asiantuntijat – tai weberiläiset työmuurahaiset – työskentelevät uutterasti yötä päivää pitääkseen käynnissä ne lukemattomat toiminnot, joista me kaikki olemme riippuvaisia. Tällöin itsemääräämisoikeuden ideaalin näkökulmasta muodostuu kaksi vaikeasti ratkaistavaa, ellei jopa ratkaisemattomaa ongelmaa. Ensimmäinen ongelma on yleiskuvan saaminen asiantuntijoiden työn aiheuttamista ennalta-arvaamattomista vaikutuksista. Toinen ongelma koskee oikeudenmukaisen jakamisen ja tasa-arvoisten valtasuhteiden ylläpitoa globaalisti integroituneessa yhteiskunnassa, jossa osa ihmisistä on järjestelmän säilyvyyden kannalta äärettömän paljon tärkeämpiä kuin toiset. Näyttää siis siltä, että kuvitelma kestävästä kehityksestä ratkaisuna aikamme ilmasto- ja ympäristökriisiin ei voi pelastaa modernia kulttuuria sen alati kasvavasta ahdingosta, vaan se johtaa päinvastoin yhä syvempään ristiriitaan yhtäältä aineellisen kasvun tavoittelun ja toisaalta eettisen universalismin, vapauden ja demokratian ihanteiden välillä.

Huomautusteni tarkoitus ei ole provosoida, vaan ne saa mielellään ymmärtää kutsuna arvioimaan tarkemmin, mitä merkitystä meille, muun muassa akateemisille ”tietoyöläisille”, on nykyaikana sillä työnjaon kritiikillä, joka oli nuoren Jean-Jacques Rousseauin modernin kritiikin ytimessä.

Näin olemme tulleet luentoni kolmanteen aiheeseen: järjen voimaan.

Arvid Sjögren ja Ludwig Wittgenstein oletettavasti vuonna 1921 vierailulla Skjoldenissa. Kuvaaaja tuntematon. Kuva: von Wright ja Wittgenstein -arkisto (WWA), Helsingin yliopisto. Laatikko 513, jossa kuvaus: "Further material relating to Wittgenstein in Norway"

Järjen voima

Olen jo käsitellyt kahta järjen voiman muotoa. Ensiksin tietynlainen järjenkäyttö, erityisesti sellainen, joka nousee esiin tieteellisen tutkimuksen ja teknologisen kehityksen limittyessä yhteen, antaa meille kollektiivisesti voimaa muuttaa kaiken elävän elinehdot, ja ehkä lopulta tuhota ne.

Toiseksi on olemassa reflektointia järjenkäyttöä, joka voi auttaa käsitteiden selventämisessä, yhteyksien käsittelemisessä ja siten aikalaiskriittisen tilannekuvan muodostamisessa.

Tässä luomani kuva on tuttu monien mainitsemieni ajattelijoiden filosofisista aikalaiskriitikeistä, myös Frankfurtissa minua opettaneen Jürgen Habermasin keskeisistä kirjoituksista.

Nähdäkseni Habermasin kritiikki saattaa kuitenkin edellyttää turhankin anteliasta 'järjen' ja 'rationaalisen' käsitteiden käyttöä.

Elämme vaarallisia aikoja. Syistä, joihin olen viitannut, on nähdäkseni vaikeaa enää ajatella, että Max Weberin ylistämä, kokonaisuudelle sokea ja välinpitämättömän järjenkäyttö sopisi yhteen valistuksen parhaiden ihanteiden kanssa. Kuinka järkevää on enää sanoa järjenkäytöksi sitä, että tutkija ymmärtää yksityiskohdan yhä tarkemmin, ratkaisee oman alansa tutun erityisongelman tai tekee kaupallisesti menestyvän innovaation, jos hän ja muut eivät pysty ymmärtämään sitä kontekstia, jossa kyseinen yksityiskohta on merkitsevä tai ottamaan vastuuta kyseisen innovaation sovellusten käyttöönoton vaikutuksista? Toimimme liian usein ikään kuin emme olisi edes huomanneet, että tiede ja tekniikka eivät vain ratkaise ongelmia vaan myös luovat niitä.

*

Lähestyn luentoni loppua. Tarkoitukseni ei ole asettua moderniuutta vastaan. Peräänkuulutan kriittistä pohdintaa ja rohkeutta muutokseen.

Luen Wittgensteinin *Filosofisista tutkimuksista*: "Frege vertaa käsitettä alueeseen ja sanoo: epätäsmällisesti rajattua aluetta ei voi sanoa lainkaan alueeksi."²

Poliisi ottaa professori Wallgrenin kiinni Mannerheimintieellä 14.8.2020 ja vie kuulusteltavaksi ja sakotettavaksi. Wallgren osallistui Greta Thunbergin ilmastolakon kaksivuotispäivänä ja Euroopan ilmastonuorten julistaman Datteln 4 hiilivoimalan sulkemista vaativana kampanjapäivänä Elokapinan kansalaistottelemattomuustempaukseen. Kansalaistottelemattomat käyttivät tempauksessa poikkeuksellisesti maskia koronakriisin takia, ei naamiointitarkoituksessa. Kuva: Tiina Jalonen.

Jatkaessaan eteenpäin Wittgenstein haastaa meitä pohtimaan, mitä ”epätäsmällinen” tarkoittaa³.

Näette ohessa suttuisen kuvan Wittgensteinista kepinsä kanssa.

Onko epätarkka kuva epätäsmällinen? Voiko sanoa, että tarkempi kuva on aina parempi ja täsmällisempi? Mitä on pelissä, kun asetamme tällaisia kysymyksiä? Uskoakseni meidän tulee nähdä Wittgensteinin ja Fregen keskustelu näistä aiheista syvällisenä puuttumisena kulttuuriamme ohjaaviin perusolettamuksiin. Heidän huomionsa voivat auttaa meitä huomaamaan esimerkiksi niitä moraalisesti korruptoituneita ja poliittisesti kyseenalaisia yhteyksiä, joita nykyään usein syntyy, kun yleispäteväksi kuvitellun matemaattisen täsmällisyysihanteen varjolla pyritään oikeuttamaan esimerkiksi sotilaallisen suunnittelun tai finanssitalouden peliteoreettisia sovelluksia. Amerikkalaiset MAD- (*Mutually Assured Destruction*) ja NUTS- (*Nuclear Utilization Target Selection*) puolustusdoktriinit ovat tunnettuja esimerkkejä siitä, mihin Wittgensteinin kyseenalaistama näkemys matematiikan tai logiikan täsmällisyyskäsitteistä täsmällisyyden yleisenä ideaalina voi johtaa.

Mikäli aiomme sivilisaationa selviytyä, tulee meidän ehkä kysyä uudelleen: *mitä ”täsmällinen” täsmällisesti tarkoittaaakaan?* Jos sanon: ”sinun pitää seistä täsmälleen siinä, hiukan vinosti pallon takana”, olenko käyttänyt sanaa ”täsmälleen” oikein? Tai jos väitän, että sana ”ratkaisematon” (ruots. *ouppklarad*) on täsmälleen oikea sana, kun Tranströmer käyttää sitä tunnetussa runossaan: ”Samalla tavoin jossain elämässämme on suuri ratkaisematon rakkaus” (”Madrigal”). Olenko silloin sanonut jotain vähemmän täsmällistä ja vähemmän järkevää kuin silloin, kun sanon, että $2 + 2$ on täsmälleen 4?

Ehkä on niin, että voidaksemme viedä eteenpäin sivilisaatiomme arvokkainta perintöä, ei meidän tule esittää ainoastaan tätä kysymystä vaan lukemattomia muitakin kysymyksiä, jotka voivat horjuttaa tämän päivän näennäisiä itsestäänselvyksiä ja muuttaa elämäämme.

*

Lopuksi haluaisin esittää kysymyksen: Ovatko filosofian ajattelumme tueksi tarjoamat kepit hyviä keppejä?

Tiedämme, että filosofia ei missään tapauksessa ole edistynyt siinä mielessä, että se olisi ratkaissut ongelmia. Emme ole 2500 vuoden ponnistelujen jälkeenkään saaneet vastauksia niihin kysymyksiin, joiden parissa Platon ja Aristoteles painivat.

Sokrates sanoo dialogiensa, esimerkiksi *Lakheen*, lopussa, että filosofisten ongelmien edessä olemme kaikki yhtä neuvottomia. Mutta puolustuspuheessaan hän sanoo myös, että elämä ilman filosofista tutkiskelua ei ole elämisen arvoista.⁴

Sokrateen viesti meille jää arvoitukselliseksi. Miten tutkiskelu, joka ei johda tietoon vaan epävarmuuteen, voi olla meille täysin välttämätöntä?

Näin minä asian näen: Jokainen kuvitelma siitä, että voisimme saavuttaa ymmärryksemme päätepiesteen, edel-

lyttää väärintymmärrystä siitä, mitä ymmärtäminen on. Sokraattinen järjen voima lupaa ymmärryksen kasvua ja syventämistä vailla päätepiestettä. Tarkemmin sanoen, se vapauttaa meidät siitä harhasta, että tehtävämme olisi tulla valmiiksi, saada vastauksia, voittoa elämään kuuluva epävarmuus ja avoimuus.

Filosofian voima, jos filosofialla sitä on, voisi olla tässä: filosofia osoittaa, että järjen perimmäinen voima on sen voima vapauttaa meidät uskomaan elämään.

Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan filosofian professorin juhlaluento joulukuun 4. päivänä 2019.

Suomentaneet Sonja Vanto ja Thomas Wallgren

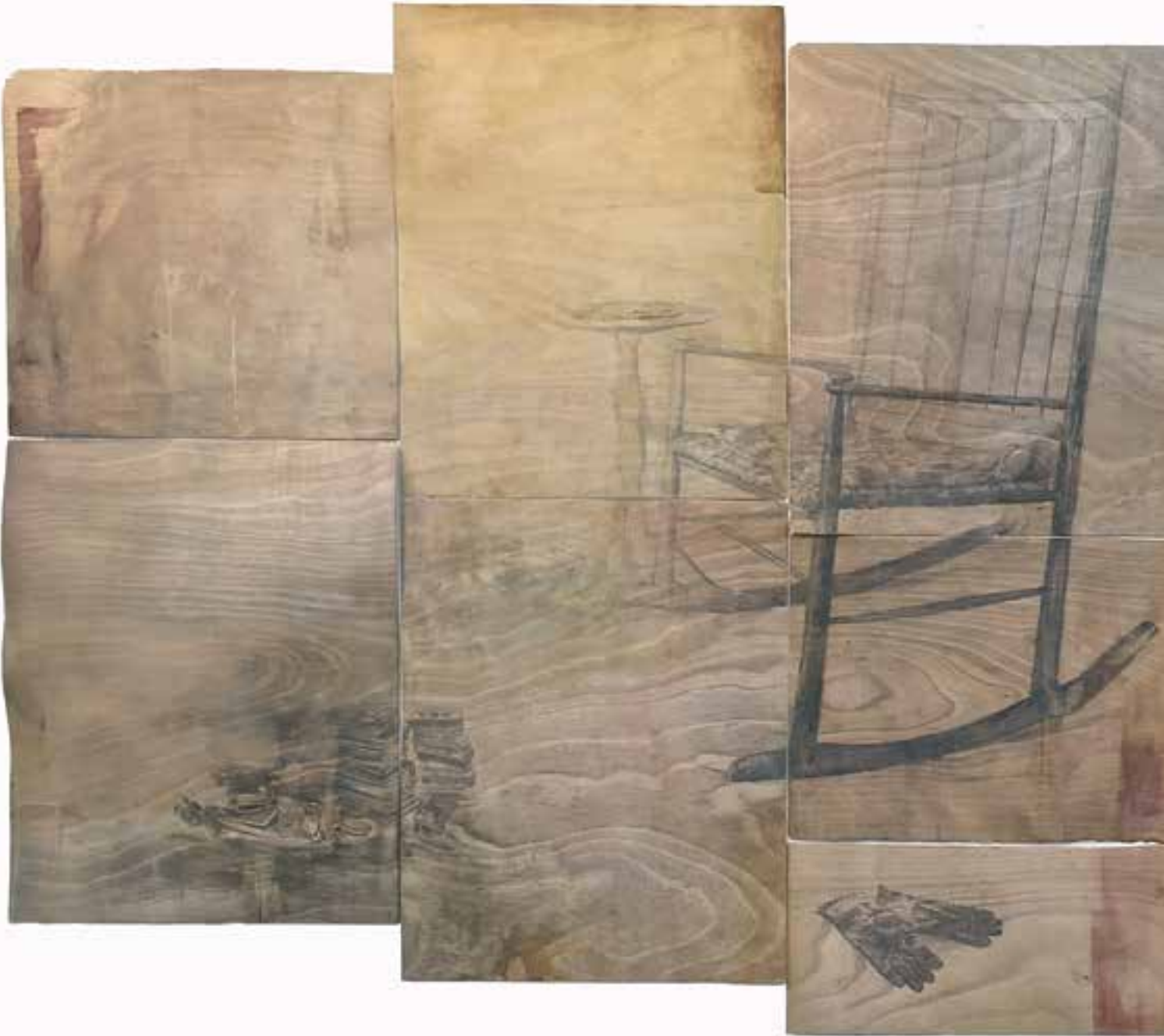
(Alun perin: Det modernas kris – förnuftets kraft. Nya Argus 5–6/2020, 168–172.)

Viitteet

- 1 Wittgenstein 1953/1999, esipuhe 17.
- 2 Sama 71. Suomennosta muokattu.
- 3 Sama 88.
- 4 Lakhes 200e; Apologia 38a.

Kirjallisuus

- Habermas, Jürgen, *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Platon, *Teokset. Ensimmäinen osa. Apologia; Kriton; Lakhes; Hippias (lyhyempi dialogi); Ion; Euthyfron; Kharmides; Lysis; Protagoras*. Suom. Kaarle Hirvonen, Marja Itkonen-Kaila, Marianna Tyni. Otava, Helsinki 1999.
- Roelstraete, Dieter (toim), *Machines à penser*. Fondazione Prada, Venice 2018.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1754). Verkossa: philosophie.cegepr.qc.ca/wp-content/documents/Discours-sur-lin%C3%A9galit%C3%A9-1754.pdf
- Theunissen, Michael, *Selbstverwirklichung und Allgemeinheit*. De Gruyter, Berlin 1982.
- Tranströmer, Tomas, *För levande och döda*. Bonniers, Stockholm 1989.
- Weber, Max, *Gesamtausgabe. Abt. 1, Schriften und Reden, Bd. 17: Wissenschaft als Beruf; 1917/1919: Politik als Beruf; 1919*. Toim. Wolfgang J. Mommsen, Birgitt Morgenbrod & Wolfgang Schlachter. Mohr, Tübingen 1992.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. 2. painos. WSOY, Helsinki 1999.
- von Wright, Georg Henrik, *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering*. Söderströms, Borgå 1986.

Pauliina Waris, *Sen jälkeen pakkaneen hellitti* (2018), lyijykynä, hiili ja munatempere vanerille, n. 198 x 477 cm.

LAURA PIIPPO & HANNA-RIIKKA ROINE

Kirjallisuudesta ja sen lukijoista digitaalisissa ympäristöissä

Kirjallisuuden lukeminen vähenee digitaalisena aikana, ja tällä on kielteisiä seurauksia. Kirjallisuuden lukijansa ympärille luoma tila ”inhimillisenä kokemusulottuvuutena” on nimittäin poikkeuksellinen, koska se rakentuu intensiivistä keskittymistä vaativan esityksen, syventyvän rutiinin, mietiskelevän tauon ja luottamukseen johtavan pitkäjänteisen perehtymisen varaan. Tässä lyhyesti Kalle Puolakan esseen ”Kirjallisuuden tilasta digitaalisena aikana” (*niin & näin* 2/2020) pääajatus, jonka innoittamana pyrimme jatkamaan ja monipuolistamaan keskustelua aiheesta.

Jaamme Puolakan näkemyksen, että lukemisessa on tapahtunut merkittäviä muutoksia. Välitöntä tunnevetosta reagoitua ja nopeaa silmäilyä suosivat digitaalisen teknologian alustat ovat omiaan rapauttamaan pitkäjänteisyyttä, mikä heikentää kykyämme hallita ja ymmärtää laajempia kokonaisuuksia. Samalla heikkenevät käyttäjän mahdollisuudet toimia omaehtoisesti alustojen logiikkaan mukautumisen sijaan. Yhteiskunnan ja kulttuurin digitalisoinnin suhde kirjallisuuden lukemisen muutokseen on kuitenkin nähdäksemme vielä Puolakan esittämää moniulotteisempi. Muun muassa lukutaitotutkimus on nostanut esiin lukijoiden sosiomateriaalisen ympäristön merkityksen. Siihen sisältyvät esimerkiksi lukukoulutus ja se, onko kirjoja ollut tarjolla tai onko lukemaan kannustettu. Lisäksi näyttää siltä, että digitaalisten aineistojen ja painettujen tekstien sekä kaunokirjallisuuden lukeminen myös tukevat toisiaan, kunhan niiden vaatimien taitojen edistämiseen suhtaudutaan vakavasti ja rohkaisevasti.¹

Digitalisoinnin vaikutuksia lukemiseen ja kirjoittamiseen tulee joka tapauksessa tarkastella kriittisesti. Tässä esseessä esitämme, että uudenlaisia välineitä tämän kehityksen tarkastelemiseen on vaikea rakentaa, jollei kahta osa-aluetta oteta huomioon. Ensinnäkin meidän on kiinnitettävä enemmän huomiota itse *kirjallisuuteen*, siihen liittyviin toimijuuden muotoihin ja sen käytössä ja alustoissa tapahtuviin muutoksiin. Toiseksi meidän on tunnistettava digitaalisen teknologian ympäristöllisyys²: tällä tarkoitamme sekä 2020-luvun ihmiskokemuksen lähtökohtaista uppoutuneisuutta digitaalisen teknologian tuottamiin ja muovaamiin ympäristöihin että sen tuottamia laajempia yhteiskunnallisia vaikutuksia, jotka heijastuvat myös lukemisen sosiomateriaalisiin ulottuvuuksiin. Näin ollen digitaalisuutta ei voi rajata kirjallisuudesta – tai mistään muustakaan elinympäristömme

osa-alueesta – erilliseksi saarekkeeksi, vaan se on nähtävä arkemme erottamattomana osana.

Kirjallisuudesta

Mistä ylipäänsä puhutaan, kun puhutaan kirjallisuudesta? Vaikka Puolakan teksti ei vastaa tähän suoraan, hänen esseestään löytyy monia hyviä esimerkkejä siitä, millaisena kirjallisuus voi näyttäytyä. Se voi olla muun muassa lukemisharrastuksen kohde, ”yksinäisen lukijan ja yksinäisen kirjoittajan” intiimi kohtaamispaikka, lukijan itselleen ”sisäisen äänensä” keinoin äänettömästi esittämää taidetta sekä ”tauoittain” luettavia ja ”systemaattiseen uppoutumiseen” kutsuvia teoksia. Puolakan essee hahmottelee esityksen, tauon, rutiinin ja luottamuksen käsitteiden avulla kuvaa ”siitä aineettomasta piiristä ja tilasta, jonka kirjallisuus voi rakentaa harrastajansa ympärille”. (25, 27, 29, 30)

Yllä lueteltujen esimerkkien valossa näyttääkin, että usein puheen kohteena ei ole niinkään *kirjallisuuden* tila, vaan *lukemisen* kokemuksellinen ulottuvuus, jota Maurice Blanchot’n ’kirjallisen avaruuden’ käsittekin määrittelee³. Puolakan essee tavoittelee tätä ulottuvuutta havainnollisesti, tunnistettavasti ja jopa kauniisti. Jos kirjallisuutta ei puheen kohteena tarkemmin määritellä ja eritellä, lukeminen, lukemisen tilanne ja kirjallisuuden alustat (kuten vaikkapa painettu kirja) saattavat kuitenkin sekoittua keskenään liiaksi. Itse lukemisen kokemuksessa näitä on toki vaikea erottaa toisistaan, sillä nimenomaan niiden yhdistyminen on tälle kokemukselle ominaista, mutta tutkittaessa esimerkiksi lukemisen muutoksia tai vertailtaessa lukemista erilaisilla alustoilla ne on pyrittävä erittelemään. Näin pääsemme pohtimaan vaikkapa sitä, puhutaanko kirjallisuudesta instituutiona vai syntykö kirjallisuus lukijan ja teoksen välisessä vuo-

”Esityksen, rutiinin, tauon ja luottamuksen muodostama kokemuksellinen ’paketti’ on olennainen osa monenlaisen kirjallisuuden lukemista.”

rovaikutuksessa. Millaista lukutapaa erilaiset alustat vaativat? Miten kukin teos jäsentää tekijän ja lukijan paikat sekä roolit?

Kirjallisuudesta luodaan helposti yksipuolinen kuva, mikä vääjäämättä vaikuttaa näkemykseen siitä, mitä tapahtuu, kun luemme kirjallisuutta. Tutkimuksen valtavirta puhuu usein – tätä kuitenkin eksplikoimatta – juuri tietyn tyyppisen kirjallisuuden, eli korkeakirjallisuutena pidettyjen teosten, ja vieläpä nimenomaan romaanien, lukemisesta. (Angloamerikkalaisessa kontekstissa niitä kutsutaankin arvottavasti termillä *literary fiction* erotukseksi vaikkapa niin sanotusta genre- tai viihdekirjallisuudesta.) Lukemisen kokemuksellisiin ulottuvuuksiin nojaavaa luentaa onkin tärkeää soveltaa myös novelleihin, lyyriseen materiaaliin, viihteellisiin nähtyihin kirjallisuuden lajeihin sekä digitaaliseen kirjallisuuteen ja kokeellisiin kirjallisuuden muotoihin, jotka hyödyntävät keinoinaan muun muassa fragmentaarisuutta, erilaisia typologisia ratkaisuja ja lukijan vieraanuttamista. Digitaalisen kirjallisuuden puolelta hyviä, aiemmassa tutkimuksessa tunnistettuja esimerkkejä ovat esimerkiksi Markku Eskelisen *Interface* (painettu kirja 1997; digitaalista, edelleen verkossa olevaa versiota on päivitetty vaiheittain) ja Stephanie Stricklandin *Vni-verse* (2002). Kiinnostavan, tällaiseen luentaan luontuvan esimerkin fragmentaarisuudesta tarjoaa Harry Salmen-

niemen runoteos *Texas, sakset* (2010) ja lukijan vieraanuttamisesta puolestaan Jaakko Yli-Juonikkaan romaani *Neuromaani* (2012).

Esityksen, rutiinin, tauon ja luottamuksen muodostama kokemuksellinen ”paketti” on olennainen osa monenlaisen kirjallisuuden lukemista. ”Ajallisin välein” luettava rakenne pohjautuu yhtäältä lukijan yksityiseen harkintaan, mutta myös esimerkiksi sanomalehtien jatkotarinoihin, jotka usein julkaistiin niiden päätyttyä romaaneina. Näin on syntynyt moni 1800-luvun merkittävä ja jo aikanaan tunnettu romaani, joiden tekijöinä voidaan mainita esimerkiksi Charles Dickens, Honoré de Balzac, Victor Hugo, Émile Zola ja Fjodor Dostojevski.⁴ Nyttemmin samaa jaksottunutta rakennetta ja kokemusta toteuttavat näkyvimmin Puolakankin mainitsemat pitkät tv-sarjat ja pelit, joiden maailmaan syvennyttään vaihtelevan kestoiseksi ajanjaksoiksi kerrallaan. Tällaiset, usein transmediaaliset kerronnan ja taiteen muodot myös kutsuvat aktiiviseen osallistumiseen ja niiden tuottaman maailman ja kokemuksen jatkamiseen, mistä fanikulttuurit erilaisine fanifiktio- ja tekijyyden muotoineen osaltaan todistavat.⁵ Kirjallisuuden tarkastelu kokemuksellisuuden tilan kautta kuitenkin myös häivyttää paljon: huomiotta jää vaikkapa lukijan itsensä valitsemien taukojen ero suhteessa alustasta johtuviin, pakotettuihin taukoihin.

”Alustoihin ja niiden materiaalisuuteen onkin olennaista kiinnittää huomiota lukijan ja teoksen vuorovaikutuksessa syntyvän ’aineettoman’ kokemuksellisen tilan rinnalla.”

Alustoihin ja niiden materiaalisuuteen onkin olennaista kiinnittää huomiota lukijan ja teoksen vuorovaikutuksessa syntyvän ”aineettoman” kokemuksellisen tilan rinnalla. Mikä tahansa kielellinen, painettuna tai muuna tekstinä tuotettu esitys on aina myös tilallinen varsinkin konkreettisesti mielessä. Alustojen erojen merkitys ei ole vähäinen: kuten mediapoetiikan ja digitaalisten ihmistieteiden tutkija Lori Emerson on esittänyt, ne kirjalliset alustat, joiden kanssa olemme tekemisissä, muokkaavat lukemistamme eniten⁶. Samaan aikaan lukutaitotutkimuksen piirissä on laajasti esitetty, että painettujen tekstien ja digitaalisten aineistojen lukeminen vaativat erilaisia luku- ja tekstitaitoja. Tällä laajalla kehittyneellä lukutaidolla taas on suotuisa vaikutus muun muassa vaativankin kaunokirjallisuuden lukemiseen.⁷

Parhaimmillaan taidokas lukija oppii ikään kuin vaihtelevaan näkökulmaansa: sekä lukemaan kokonaisuutta etäältä että keskittymään pienempiin yksityiskohtiin ja kulloisenkin alustan ominaisuuksiin – ja yhdistelemään näitä kahta näkökulmaa niin, ettei kumpikaan täysin kaappaa toista. Tarvitsemmekin enemmän kriittistä tarkastelua siitä, kuinka esimerkiksi digitaaliset aineistot ja painetut tekstit tai erilaiset kirjallisuuden muodot kietoutuvat yhteen niin lukuharrastuksessa kuin lukutaitojen kehittämisessä ylipäätään. Jo tehdyn tutkimuksen ohella tämä vaatii sekä erilaisten aineis-

tojen ja alustojen että lukemisen olosuhteiden paneutunutta jäsentelyä.

Lukijoista ja kirjoittajista

Yhtä lailla tärkeää on pohtia, mistä ylipäänsä puhutaan, kun puhutaan lukemisesta – ja lukijasta. Erilaisissa teoreettisissa tarkasteluissa esiintyvän ja kulloisestakin tutkimustraditiosta käsin määriteltävän ”todellisen lukijan” hahmon tarkoituksena on tyypillisesti lisätä abstraktiin käsitteeseen kokemusperäisempää ulottuvuutta. Teoreettisissa teksteissä kuvitellut keskivertolukijat vaikuttavat kuitenkin helposti karkeilta yleistyksiltä, Rita Felskin sanoin ”omituisten verettömiltä”⁸. Erilaiset ”todelliset” – satunnaiset tai rutinoituneet – lukijat osoittautuvat usein lähemmässä tarkastelussa käytännön tutkimukseen verhotuiksi teoreettisiksi rakennelmiksi, joiden tarkoitus on todentaa *tutkijan* kriittinen luenta tarkasteltavana olevasta tekstistä ja tehdä siitä yleismaailmallinen⁹. Vastaavanlaisia yleistyksiä ovat myös oletukset lukijoiden motiiveista ja reaktioista.

Yleistettäväksi kelpaavien väitteiden sijasta voidaan todeta, että monet lukijuuteen elimellisesti liitettyt ilmiöt kuuluvat kulloisenkin lukijan henkilökohdallisen kokemuksen alueelle. Sen lisäksi, että jokainen lukija on erilainen, niin on myös jokainen lukutilanne:

sihen vaikuttavat henkilökohtaisen kokemuksen ohella esimerkiksi keskenään risteävät sosiaaliset ja materiaaliset ulottuvuudet. On myös tärkeää huomata, että intiimin yhteyden tavoittelua painottavan lukijajahahmon lisäksi kulttuurissamme vaalitaan edelleen laajasti sitkeää myyttiä ”yksinäisestä kirjoittajasta”. Se unohtaa lukemiseen ja kirjoihin liittyvien sosiaalisten ja kulttuuristen käytäntöjen ohella kustantamoiden ja muiden kirjallisuusinstituutioiden olennaisen roolin siinä, kuinka kirjailijoiden ajatuksia tuodaan julkiseen tilaan ja millaista luottamusta ne herättävät (tai ovat herättämättä).¹⁰ Kuten Puolakka kirjoittaa, kirjailijat näyttäytyvät meille ”niin kuin olemme heidät teoksista abstrahoineet” (30), ja siksi tämäkin kirjallisuuden tilallisuuden puoli olisi hyvä selkeämmin artikuloida erikseen sekä lukemisen kokemuksen että kaunokirjallisen teoksen paratekstuaalisena osana¹¹. Digitaalinen ympäristö muokkaa merkittävästi paratekstuaalisuutta ja siten myös sitä, miten tekijäisyys ja lukijuus sekä näiden tuottamat merkitykset ja kokemukset muodostuvat ja tulevat tulkituiksi¹².

Merkittävin ongelma yksinäisen kirjoittajan ja yksinäisen lukijan intiimin yhteyden kuvaamisessa on kuitenkin, että itse kirjallisuus materiaalisine ja kulttuurisine ulottuvuuksineen unohtuu tästä yhtälöstä. Lukemisen muutoksia etnologian kontekstissa tutkinut Anna Kajander huomauttaa tuoreessa väitöskirjassaan, että vaikka lukemista tyypillisesti pidetään henkilökohtaisena asiana, ”se myös on läpeensä sosiaalista ja kulttuurista toimintaa, joka on sidoksissa muuhun arkeen ja ajanviettopoihin. Ajatus kirjan äärelle hiljentyneestä lukijasta on monille tuttu mielikuva, mutta tämänkaltainen lukutapa on tyypillisen lukemisen sijaan vain yksi mahdollisuus monista.”¹³

Digitalisoituvassa ympäristössä lukemiseen ja kirjoihin liittyvät käytännöt monipuolistuvat entisestään.

Lukijoina olemme toki tiettyyn pisteeseen saakka yhden ihmisen tekemän tai yhdelle tekijänimelle attribuoidun teoksen äärellä, mutta samaan aikaan olemme tekemisissä esimerkiksi laajan kaunokirjallisen tradition, monenlaisten konventioiden ja kirjallisuuden kulloisenkin materiaalsen ilmiön kanssa. Emme keskity pelkästään ”ajatusten tutkiskeluun” vaan myös teoksen arvioimiseen artefaktina, osana laajempaa kulttuurista kontekstia, omasta ajallis-tilallisesta positioistamme. Lukijat ovat lisäksi osa yhteisöjä, joista konkreettisin esimerkki lienevät monenlaisten kirjallisuusharrastajien lukupiirit sekä erilaiset faniyhteisöt, jotka keskittyvät nykyään vahvimmin digitaalisille alustoille. Nykyiset digitaaliset kulttuurin muodot alustoineen ovatkin tehneet entistä näkyvämmäksi yhteisöllisyyden, monitekijäisyyden ja vuorovaikutteisuuden, jotka ovat aina liittyneet kirjallisuuden kirjoittamiseen ja lukemiseen.

Kirjallisuuden tunnustetut hyödytkään eivät keskity yksinomaan yksinäisen teoksen ja lukijan kohtaamiseen, vaan myös yhteisölliseen käsittelyyn. Lukupiirejä erityisesti kirjallisuusterapian näkökulmasta tutkiva Päivi Kosonen esittää, että vaikka kirjallisuuden lukeminen yle-

sesti voi lisätä yksilön hyvinvointia, osallistuminen yhteisölliseen keskusteluun voi tehdä vielä enemmän hyvää:

”Osallistuminen keskusteluun, jossa meidät nähdään, jossa meitä kuunnellaan ja jossa tunnemme yhteyttä toisiin synnyttää kuulumisen ja merkityksellisyyden tunteita sekä suo hyvinvoinnillemme tärkeän mielekkyyden tunteen.”¹⁴

Sama viesti toistuu lukutaitotutkimuksessa: toisten merkityksellisten ihmisten tuella on sekä lukutaitoihin että -harrastuneisuuteen kaikkein suurin vaikutus¹⁵, ja se voi toteutua myös digitaalisten alustojen yhteisöissä.

Digitaalisista ympäristöistä

Lopulta on kysyttävä, mistä ylipäänsä puhutaan, kun puhutaan digitaalisuudesta ja siitä, mitä se tekee. Millaisia ulottuvuuksia lukemiseen digitaalisissa ympäristöissä liittyy? Huoli uusien mediamuotojen aiheuttamasta häiriötilasta ei sinänsä ole uusi. Nykykulttuurin tutkija Tuija Saresma huomauttaa, että lukemisen muutokset ovat toistuvasti huolestuttaneet eri aikoina, mikä yhtäältä kytkeytyy muuttuviin teknologisiin välineisiin, mutta toisaalta kertoo myös siitä, että lukeminen nauttii edelleen kulttuurista arvostusta¹⁶. Teoksessaan *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis* N. Katherine Hayles käsittelee erilaisia lukemisen tapoja ja nostaa puolestaan esimerkiksi 1960-luvun keskustelun siitä, johtavatko elokuvien kaltaiset, massoille suunnatut viihdemuodot heikon keskittymisen yleistymiseen ja tapautumiseen yksittäisen taideteoksen äärellä mietiskelemisen kustannuksella.¹⁷

Hayles myös esittää Puolakankin mainitsemää, internetin vaikutuksista huolestunutta Nicholas Carria¹⁸ tasapainoisemman analyysin siitä, miten internetissä julkaistulle materiaalille tyypillisesti varatun lukutapamme, ”hyperlukemisen” (*hyper reading*) ja varsinkin tutkijoiden vaaliman lähiluvun (*close reading*) keinoja on mahdollista yhdistää rakentavasti esimerkiksi kirjallisuudenopetuksessa. Hyperlukeminen on James Sosnoskin alkuperäisen määritelmän mukaisesti ”lukijan ohjaamaa, näyttöpohjaista, tietokoneavustettua lukemista”¹⁹, ja se sisältää esimerkiksi hakujen tekemistä, suodattamista avainsanojen avulla, rinnastuksia kahden yhtä aikaa avoimena olevan ikkunan välillä, silmäilyä, hyperlinkkien seuraamista ja ”nökkimistä” eli muutamien osien poimimista pidemmistä teksteistä. Hyperlukeminen ei kuitenkaan sinänsä uhkaa lukemista vaan on omanlaisensa tapa käsitellä tekstiä.

Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö digitaalisen teknologian vaikutuksia lukemiseen – ja myös kirjallisuuteen – tulisi tarkastella kriittisesti. Digitaalisen kulttuurin riskejä ”lukeville aivoille” Reader, Come Home -teoksessaan analysoiva Maryanne Wolf kuvaa lukuisten laitteiden ja hyperlukemisen tuottamaa ”kognitiivista ylikuormitusta” ja tämän seurauksia lukemisen kannalta:

”Ensinnäkin me yksinkertaistamme. Toiseksi prosessoimme informaatiota niin nopeasti kuin mahdollista; tarkemmin sanottuna luemme enemmän lyhyemmissä puuskissa. Kolmanneksi laitamme asiat kiireellisyysjärjestykseen.”²⁰

Digitaalisten käyttöliittymien logiikkaan kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta syventynyt Matti Kangaskoski jatkaa Wolfin ajatusta kiireellisyysjärjestyksestä kiinnittämällä huomionsa siihen, kuinka aikaa ja vaivaa vaativa tietoinen reflektio väistyy nopean, jopa automaattisen affektiivisen reagoinnin tieltä. Tällä on vaikutuksensa kirjallisuuden poetiikkaankin: se on muovannut muun muassa Instagramissa julkaistavaa runoutta mahdollisimman tunnistettavaan ja helposti jaettavaan muotoon.²¹ Instagram-runoilijat toisin sanottuna kirjoittavat alustansa ja sen affordanssien eli tarjoumien myötäisesti. Kun nojataan siihen, mikä välittyy ja tarttuu helposti, tietoista työskentelyä ja tulkintaa vaativat sävyt ja tasot jäävät vähemmälle.

Kirjoittamisen tutkija Outi Kallionpää nostaa juuri monisuorittamisen ja keskittymisen vuorottelun ja hallinnan yhdeksi keskeisimmistä digitaalisten tekstien kanssa toimimisessa tarvittavista taidoista – joka on myös opettavissa ja opittavissa²². Samaan päätyy Wolf todetessaan, että tarvitsemme ”kaksineuvoisesti lukevat’ aivot, jotka pystyvät syvään ja pitkäjänteiseen ajatteluun sekä digitaalisissa että perinteisissä välineissä”²³. Hayles antaa omassa teoksessaan muutamia ideoita siihen, kuinka tällaista voidaan opettaa (yhtenä esimerkkinä on harjoitus, jossa opiskelijat lukivat rinnakkain Mary Shelley’n *Frankenstein*-romaanin ja Shelley Jacksonin *Patchwork Girl* -hypertekstifiktiota). Hän peräänkuuluttaa kirjallisuudentutkijoilta vastuuta analysoida tarkasti paitsi lähi- ja hyperlukemista, myös algoritmien tuottamaa konelukemista.²⁴ 1990-luvulta lähtien kybertekstiteoria onkin tarjonnut välineitä ohjelmoitujen tekstien rakenteen analyysiin ja seikkaperäisesti hahmotellut monenlaisia digisyntyisten (*born digital*) aineistojen luku- ja käyttötapoja²⁵. Elimellistä kybertekstiteoreettisillekin lähestymistavoille on se, etteivät ne aseta analogisia ja digitaalisia tekstejä vastakkain tai ajalliseksi jatkumoksi, vaan rinnakkain.

Sen sijaan, että digitaalisuus nähdään esimerkiksi kirjallisuudesta erillisenä saarekkeena, meidän on tunnistettava, että olemme tällä hetkellä jatkuvasti kietoutuneita digitaalisiin ympäristöihin, halusimme tai emme. Hieman samaan tapaan kuin Puolakan esseessään kuvaamat romaanit, jotka ”voivat olla osa arkeamme myös silloin, kun emme konkreettisesti ole kosketuksissa kirjan kanssa” (29), digitaalisuus on osa materiaalista kokemusympäristöämme muulloinkin kuin silloin, kun olemme jonkin sen käyttöliittymän äärellä. Digitaalisen teknologian riskien tunnistamisen ohella meidän on opittava ja opetettava keinoja, joilla kykenemme tunnistamaan laajenevissa ja mitaltaan hallitsemattomissa tekstikokonaisuuksissa ja ympäristöissä pienet yksityiskohdat, mutta myös suhteuttamaan niitä ympäristölliseen kokonaisuuteen.

Tämän ohella ajatusta kirjallisuuden kokemuksellisesta tilasta on vaikeaa, ellei jopa mahdotonta, irrottaa sosiomateriaalisesta todellisuudestamme. Kuten Carrin teknologiakriittistä ajattelua terävästi kritisoinut Jevgeni Morozov huomauttaa, Carrin argumentin taustalla näyttää kajastelevan ajatus menetetyistä menneisyydestä, joka on ollut yleismaailmallisesti nykyisyyttä laadukkaampi – ja yhtenäisempi.²⁶ Mutta mitä pitäisi ajatella niistä lukijoista, joiden ulottuville laajemmat ja moniulotteisemmat kaunokirjalliset aineistot tulevat vasta muuttuvan teknologian ja digitalisaation myötä? Morozov toteaaakin, että varsinaisista poliittisista kamppailuista ja yhteiskunnallisesta kritiikistä irrotettuna teknologiakritiikistä tulee ”vain vallitsevan tilan seikkaperäinen mutta lopulta sitä vahvistava alaviite”.²⁷

Toisin sanoen tällaiseen kehykseen asettuva nostalgia Morozovin mukaan vain vahvistaa valtasuhteita ja vallitsevia rakenteita, eikä kirjallisuuden kirjoittaminen ja lukeminenkaan ole siltä suojassa: kenellä on ja on ollut varaa ”kaunokirjalliseen tilaan”? Tai, Virginia Woolfin kuuluisaa toteamusta mukaillen, kenellä on omaa rahaa, oma huone ja aikaa syventyneeseen lukemiseen? Samaa viestiä vie myös monilukutaitoon ja sen opetuksen keskittyvä uusien lukutaitojen (*new literacies*) tutkimusperinne²⁸, jonka mukaan ”tekstien kanssa toimimista voi ymmärtää ja opettaa vain osana sosiaalisia, kontekstuaalisia ja kulttuurisia konventioita”²⁹, ei niistä irrallisena abstraktiona.

Tapa, jolla nykyaikaiset digitaaliset teknologiat ovat kietoutuneet kaikkeen ympärillämme olevaan, onkin yksi niistä olennaisista piirteistä, joihin myös kirjallisuuden tutkimuksen tulisi tarttua. Näiden teknologioiden ympäristöllisyys näyttäytyy inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden moninaisena yhteistyönä verkostoissa, joita mikään yksittäinen taho ei suoraan hallinnoi tai ohjaa.³⁰ Seuraten Haylesin tuoreinta, digitalisoituvaa maailmaa käsittelevää teosta *Unthought. The Power of the Cognitive Nonconscious* voidaan sanoa digitaalisen median toimivan yhä suurempana nykyaikaa määrittävänä, ”ei-ajateltuna” olosuhteena, eikä sen vaikutuksia voida sijoittaa yksittäisiin kohteisiin – niitä on pikemminkin tarkasteltava erilaisina sommittumina tai koosteina (*assemblage*).³¹

Tällä murroksella yksilöistä kohti olosuhteita ja affektiivisia suhteita on merkittäviä seurauksia lukemiselle, kirjoittamiselle ja kokemusten ja kuvitelmien jäsentämiselle muille jaettavaan muotoon. Sen vaikutuksiin ei kuitenkaan päästä käsiksi asettamalla vastakkain kirjallisuus ja ”digitaalinen maailma” vaan tarkastelemalla niiden monitahoisia ja yhteen kietoutuneita suhteita unohattamatta itse kirjallisuutta tai sen muotojen erityispiirteitä. Kysymys erilaisista lukutaidoista sekä niiden välittämisestä ja vaalimisesta on äärimmäisen tärkeä. Lukemista puolustettaessa on silti tärkeää huomioida, että niin lukeminen kuin lukijuuskin ovat myös paljon muuta kuin uppoutumista kirjallisuuden tilaan. Ne ovat myös sosiaalisten ja kulttuurisen käytäntöjen läpikäymistä. Materiaalisesti ja mediaalisesti herkkätuntoinen analyysi on välttämätöntä näiden ajankohtaisten, mutta samalla ajattomien kysymysten ratkomisessa.

Viitteet

- 1 Saresma 2013; Torppa ym. 2020.
 - 2 *Environmentality*, ks. Hörl 2018.
 - 3 Ks. Blanchot 2003.
 - 4 Malherbe 2008, 134–135.
 - 5 Ks. esim. Scott 2013.
 - 6 Emerson 2014.
 - 7 Ks. Torppa ym. 2020.
 - 8 Felski 2008, 16.
 - 9 Dawson 2013, 230.
 - 10 Malherbe 2008, 140; Kuusela 2020, 40–42.
 - 11 Ks. esim. Dawson 2012, 110.
 - 12 Ks. Piippo 2019.
 - 13 Kajander 2020, 11–12.
 - 14 Kosonen 2019, 50; käännös kirjoittajien.
 - 15 Torppa ym. 2020.
 - 16 Saresma 2013, 247–248.
 - 17 Ks. esim. Benjamin 1989.
 - 18 Carr 2010.
 - 19 Sosnoski 1999, 167.
 - 20 Wolf 2018, 75–76; käännös kirjoittajien.
 - 21 Kangaskoski (tulossa).
 - 22 Kallionpää 2014, 67.
 - 23 Wolf 2019, 38.
 - 24 Hayles 2012, 77–79.
 - 25 Ks. esim. Aarseth 1997; Eskelinen 2012.
 - 26 Morozov 2015, ks. myös Saresma 2013, 246–247.
 - 27 Morozov 2015.
 - 28 Ks. esim. Lankshear & Knobel 2011; Coiro ym. 2014.
 - 29 Kallionpää 2014, 62.
 - 30 Ks. Hansen 2015.
 - 31 Hayles 2017, ks. myös Roine & Piippo (tulossa).
- Kirjallisuus**
- Aarseth, Espen, *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997.
- Benjamin, Walter, Taideteos teknisen uusinnettavuutensa aikakaudella. Teoksessa *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Toim. Markku Koski, Keijo Rahkonen & Esa Sironen. Suom. Raija Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1989, 139–173.
- Blanchot, Maurice, *Kirjallinen avaruus* (L'espèce littéraire, 1955). Suom. Susanna Lindberg, ai-ai, Helsinki 2003.
- Carr, Nicholas, *Pinnalliset. Mitä Internet tekee aivoillemme*. Suom. Antti Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2010.
- Coiro, Julie, Knobel, Michele, Lankshear Colin & Leu, Donald J. (toim.), *Handbook of Research on New Literacies*. Routledge, New York 2014.
- Dawson, Paul, Real Readers and Real Authors. Omniscient Narration and a Discursive Approach to the Narrative Communication Model. *Journal of Narrative Theory*. Vol. 42, No. 1, 2012, 91–116.
- Dawson, Paul, *The Return of the Omniscient Narrator. Authorship and Authority in Twenty-first Century Fiction*. Ohio State University Press, Columbus 2013.
- Emerson, Lori, *Reading Writing Interfaces. From the Digital to the Bookbound*. Minnesota University Press, Minneapolis 2014.
- Eskelinen, Markku, *Cybertext Poetics. The Critical Landscape of New Media Literary Theory*. Continuum, London 2012.
- Felski, Rita, *Uses of Literature*. John Wiley & Sons, Hoboken 2008.
- Hansen, Mark B. N., *Feed-Forward. On the Future of Twenty-First Century Media*. Chicago University Press, Chicago 2015.
- Hayles, N. Katherine, *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis*. University of Chicago Press, Chicago 2012.
- Hayles, N. Katherine, *Unthought. The Power of the Cognitive Nonconscious*. Chicago University Press, Chicago 2017.
- Hörl, Erich, Introduction to General Ecology. The Ecologization of Thinking. Teoksessa *General Ecology. The New Ecological Paradigm*. Toim. Erich Hörl & James Burton. Bloomsbury, London 2018, 1–74.
- Kajander, Anna, *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2020.
- Kangaskoski, Matti, Logic of Selection and Poetics of Cultural Interfaces. A Literature of Full Automation? Teoksessa *The Ethos of Digital Environments. Technology, Literary Theory and Philosophy*. Toim. Susanna Lindberg & Hanna-Riikka Roine. Routledge, London, tulossa.
- Kallionpää, Outi, Mitä on uusi kirjoittaminen? Uusien mediakirjoitustaitojen merkitys. *Media ja viestintä*. Vol. 37, No. 4, 2014, 60–78.
- Kosonen, Päivi, Towards a Therapeutic Reading. Part III: Forms of Shared Reading. *Scriptum*. Vol. 2, No. 6, 2019, 43–57.
- Kuusela, Hanna, *Kollaboraatio. Yhteistekijyyden nykykirjallisuudessa ja taiteessa*. Vastapaino, Tampere 2020.
- Lankshear, Colin & Knobel, Michele, *New Literacies. Everyday Practices and Social Learning*. McGraw-Hill/Open University Press, Maidenhead 2011.
- Malherbe, Jean-Yves, Tekijä-käsite ja ranskalainen jatkokertomuksen perinne. Teoksessa *Tekijyyden ulottuvuuksia*. Toim. Eva Haverinen, Erkki Vainikkala & Tuomo Lahdelma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2008, 132–147.
- Morozov, Jevgeni, The Taming of Tech Criticism. *The Baffler*. No. 27, 2015. Verkossa: <https://thebaffler.com/salvos/taming-tech-criticism>
- Piippo, Laura, Rinse, Repeat. Paratextual Poetics of Literary Twitter C collage *Retweeted. Image and Narrative*. Vol. 20, No. 2, 2019, 51–68.
- Roine, Hanna-Riikka & Piippo, Laura, Authors vs. Assemblage in Computational Media. Teoksessa *The Ethos of Digital Environments. Technology, Literary Theory and Philosophy*. Toim. Susanna Lindberg & Hanna-Riikka Roine. Routledge, London (tulossa).
- Saresma, Tuija, Suomalaiset lukemisen kulttuurit. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013, 238–250.
- Scott, Suzanne, 'Who's Steering the Mothership?' The Role of the Fanboy Auteur in Transmedia Storytelling. Teoksessa *The Participatory Cultures Handbook*. Toim. Aaron Delwiche & Jennifer Jacobs Henderson. Routledge, New York 2013, 42–52.
- Sosnoski, James, Hyper-readers and Their Reading Engines. Teoksessa *Passions, Pedagogies, and Twenty-First Century Technologies*. Toim. Gail E. Hawisher & Cynthia L. Selfe. Utah State University Press, Logan 1999, 161–77.
- Torppa, Minna, Niemi, Pekka, Vasalampi, Kati, Lerkkanen, Marja-Kristiina, Tolvanen, Asko & Poikkeus, Anna-Maija. Leisure Reading (But Not Any Kind) and Reading Comprehension Support Each Other. A Longitudinal Study Across Grades 1 and 9. *Child Development*. Vol. 91, No. 3, 2020, 876–900.
- Wolf, Maryanne, *Reader, Come Home. The Reading Brain in a Digital World*. HarperCollins, New York 2018.
- Wolf, Maryanne, Silmäilystä on tullut normaali tapa lukea – ja se mullistaa yhteiskuntamme. Suom. Tommi Kakko. *niin & näin* 1/2019, 35–38.

MERI KOIVUSALO

Pandemian politiikasta

Covid-19-pandemia näyttää yllättäneen erityisesti ne valtiot ja instituutiot, jotka kuvittelivat olevansa parhaiten varautuneita ja turvassa. Pandemia tuntuu toistaiseksi opettaneen ainoastaan sen, ettemme voi luottaa seuraavan pandemian toistavan aikaisempia. Aikaisemmillä kokemuksilla on kuitenkin väliä. SARS-pandemia johti monissa Aasian maissa aktiivisiin toimiin ja ohjasi tähänkin pandemiaan reagoimista, mutta Euroopassa pandemiatoimia ohjaavana mallina oli aikaisempi lieväksi osoittautunut influenssapandemia. Influenssan etenemistä on helpompi seurata ja vaikeampi estää kuin uutta covid-19-pandemiaa, ja sitä voidaan seurata paremmin mallintamalla. Testaus ja tartuntojen kartuttaminen taas eivät ole influenssaepidemioiden kontrollin kannalta merkittäviä. Influenssasta lähtevä ymmärrys pandemiasta näkyi siis testaukseen ja tartuntojen kar-

toittamiseen ryhtymisen hitaudessa. Ensimmäiset toimet pandemian suhteen tehtiin aikaisemman ymmärryksen varassa, mutta syksyyn ja toiseen aaltoon voidaan vastata myös juuri tästä pandemiasta saadun tiedon pohjalta.

Ymmärryksellä siitä, minkälaisen epidemian kanssa ollaan tekemisissä, on olennainen merkitys kontrollitoimien onnistumiselle. Se, *miten* ja *miltä pohjalta* kontrollitoimia toteutetaan, kertoo kuitenkin myös arvoista ja politiikasta. Konkreettinen esimerkki voidaan ottaa testauksesta ja tartuntaketjujen kartoituksesta, jotka ovat olennaisia keinoja paitsi lisätartuntojen rajaamiseen myös epidemian etenemisen ymmärtämiseen. Ilman testausta ja tartuntaketjujen kartoitusta emme tietäisi, miten ja missä epidemia leviää. Strateginen tieto kansanterveystoimien merkityksestä jäisi saamatta ja jouduttaisiin turvautumaan vain muualla tehtyihin erillistutkimuksiin toimien arvioinnissa. Suomessa painotus on ollut paikallisessa tartuntaketjujen kartoituksessa julkisen sektorin sisällä. Isossa-Britanniassa taas hallitus halusi keskittää ja ulkoistaa näitä toimia yksityisille yrityksille mutta joutui palaamaan takaisin julkisen sektorin alaisuudessa tehtävään kartoitukseen.

Pandemia heikkouksien paljastajana

Terveyspalveluissa ja sosiaaliturvassa pandemia on osoittanut markkinavetoisten uudistusten ja ratkaisujen heikkoudet perustavalla tavalla, oli kyse tartuntaketjujen kartoituksesta, palvelutuotannon uudelleenorganisoinnista tai rokotteiden saatavuuden takaamisesta kaikille. Kilpailu, valinnanvapaus ja yksilökeskeisyys ovat osoittautuneet heikkouksiksi kriisin kohdatessa. Kriisin kohdatessa ulkoistamissopimukset ovat osoittautuneet jäykiksi. Samalla on paljastunut kansanterveystoimien ja valmiuden heikkous osana terveyspalvelujärjestelmää.

Suomessakin kansanterveyden osaaminen on ajettu ohueksi ja jopa suurilta vaikuttavissa organisaatioissa, kuten Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksella (THL), osajia on uudelleenorganisoinnin ja leikkausten seurauksena varsin vähän. Kansanterveyden merkitys on

kapeutunut myös lääkärikunnan koulutuksessa: opinnoissa on painotettu yhä vahvemmin yksilökeskeistä hoitoa väestöpainotteisen ennaltaehkäisyn ja terveys- ja suojelun sijaan. Kansainvälisellä tasolla taas tartuntatautivirastot, kuten CDC Yhdysvalloissa tai ECDC Euroopassa, eivät ole näyttäneet sellaisina keskeisinä toimijoina kuin aiemmin. Yhdysvaltain CDC on ollut terveysturvallisuudessa merkittävä ja Maailman terveysjärjestöä (WHO) vahvempi ja paremmin resursoitu toimija, mutta covid-19-epidemiassa WHO on – ehkä yllättävästi – ollut kansainvälisesti keskeisin toimija ja myös Suomen ”testaa, jäljitä, eristä ja hoida”-hybridistrategian lähde.

Kansanterveyden lisäksi myös hyvinvointivaltion merkitys on korostunut pandemian kontrollissa. Sekä sosiaaliturva että luottamus viranomaisiin ja ohjeistukseen ovat olennaisen tärkeitä sille, miten ihmiset suhtautuvat kontrollitoimiin käytännössä. Koronavirus tuli Suomeen eliitin matkailun kautta, mutta löysi tiensä yhteiskunnassa heikommissa asemassa olevien, tiiviimmin asuvien ja vuokra- ja siirtotyöläisten piiriin. Koronaviruksen leviäminen on helpompaa yhteiskunnan varjopaikoissa ja syvänteissä, joissa ihmisillä ei ole varaa testaukseen, varaa olla karanteenissa tai sairaana tai he eivät halua tulla viranomaisille näkyviksi. Pandemian välilliset sosiaaliset ja taloudelliset seuraukset ovat myös todennäköisesti paljon merkittävämpiä kuin sen välittömät suorat kustannukset. Se, miten näihin seurauksiin suhtaudutaan, kertoo arvoista ja tavoitteista enemmän kuin pakon edessä toteutetut kansanterveyslähtöiset pandemiatouimet.

Pandemia politiikan ja arvojen paljastajana

Koronaviruspandemia on osoittautunut erityisen ongelmalliseksi kansalaisten liikkuvuudelle ja turismille. Se on tarjonnut populistille mahdollisuuden vaatia rajojen sulkemista. Etenkin Ruotsi on painottanut vapaata liikkuvuutta vastapainona populistiselle politiikalle ja rajojen sulkemiselle koronaviruspandemian nimissä. Samanaikaisesti rajoitoksia eri maiden välillä on kuitenkin laajennettu. Avoimien rajojen painotuksen jälkeen kansanedustajat Isossa-Britanniassa ovat kritisoineet sitä, ettei turismia ja liikkuvuutta huomioitu alkuvaiheessa epidemian pahentajana. Suomessakin matkustusohjeistusta on jouduttu kiristämään.

Vapaa liikkuvuus on ollut lähtökohta Euroopan Unionissa, ja sen nimissä on myös rajattu kansallisten toimijoiden mahdollisuuksia asettaa rajoituksia. Euroopalaiset ovat tottuneet liikkumaan ilman rajoituksia eri maiden välillä. Tartuntatautien torjunnassa rajoitoksia on pidetty jo pidempään vanhanaikaisina ja huonosti tautien torjuntaan sopivina. Kuumeen mittausta tai testaus lentokentällä ei riittä, jos matkailijat voivat tulla maahan taudin itämisaikana tai oireettomina vapaasti. Koronaviruspandemia on siis pakottanut uudelleenarvioimaan rajoitusten ja karanteenin merkitystä tilanteessa, jossa tauti leviää ensisijaisesti matkailijoiden tuomana. Rajojen

sulkemisen sijaan haasteena on löytää riskialttiit matkustajat koronakoirien, pikatestien tai muiden toimien avulla. Kesän aikana on opittu: Keväällä aloitetut koronatoimet lentokentällä toivat esiin vain muutamia tapauksia, mutta elokuussa riskialueilta tulevilta matkustajilta on löytynyt kentällä tehtävässä testauksessa useampia tartuntoja.

Toisin kuin populistit toivoisivat, koronaviruspandemian rajoitukset eivät tarkoita maahanmuuton rajoittamista vaan kahden viikon karanteeneja. Liikkuvuuden edellytyksenä voidaan jatkossakin pitää vastaavaa tautitilannetta. Koronatoimet kamppaavat siten turismia, työmatkoja ja keikkatyötä mutta eivät maahanmuuttoa.

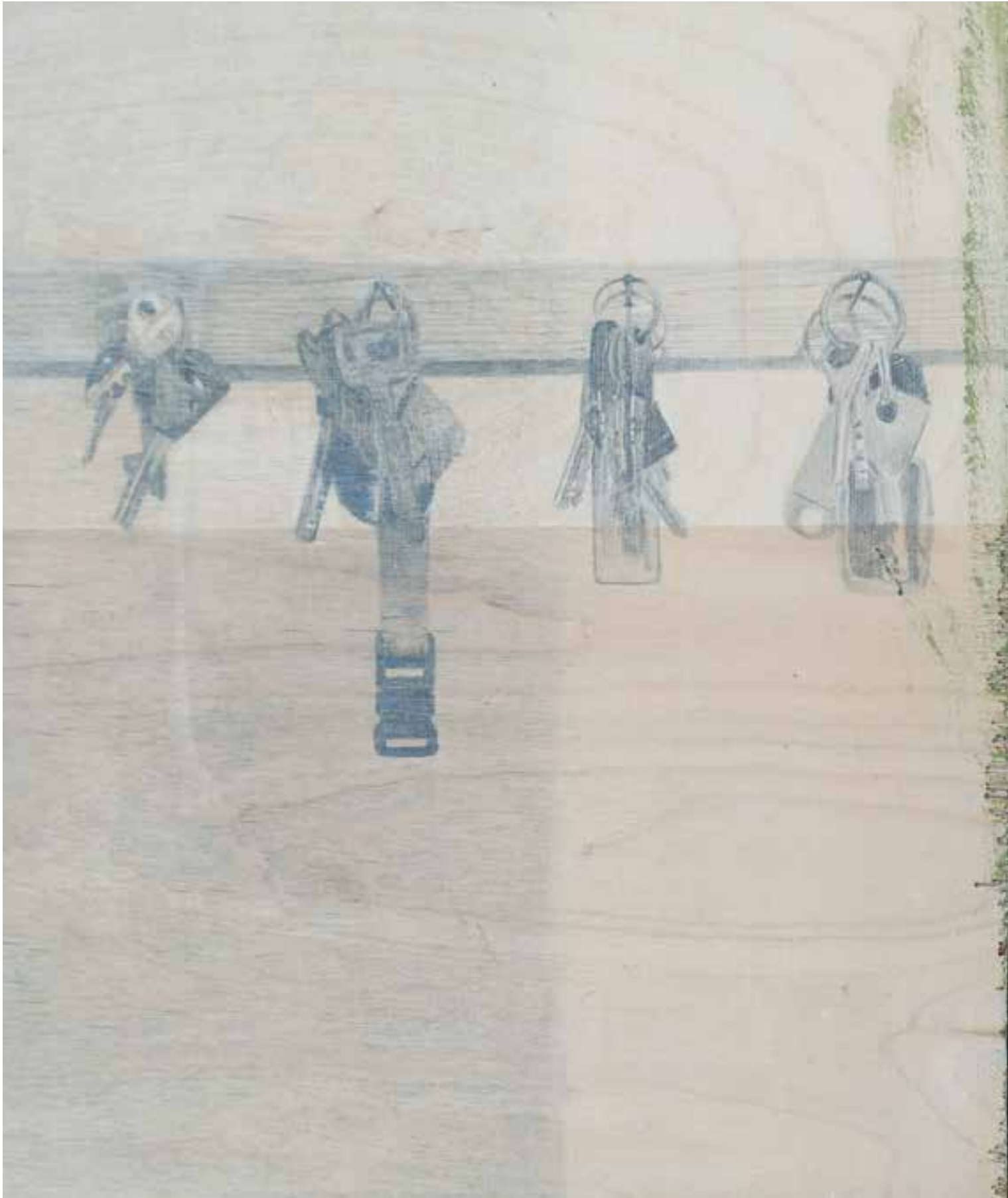
Nopeasti leviävä pandemia on poliittisen ja asiantuntijaperusteisen päätöksenteon kannalta ongelma, koska etenkin alussa tehokas kontrolli edellyttää nopeaa päätöksentekoa sekä kykyä yhdistää tietoa epävarman päätöksenteon tueksi. Viime kädessä pandemia testaa aina paitsi luottamusta asiantuntemukseen, myös luottamusta poliittiseen päätöksentekoon ja prosesseihin. Voimme itse kukin miettiä miten olisimme suhtautuneet Suomessa poikkeustilaan siinä tapauksessa, että oppositio olisi ollut vallassa.

Jos epidemiaa kontrolloidaan onnistuneesti, tapaukset jäävät vähäisiksi. Epidemia ja sen kontrolli voivat kuitenkin johtaa merkittäviin taloudellisiin seurauksiin. Onnistuneissa toimitissa rahaa palaa paljon muutaman tapauksen pelastamiseksi, mikä osoittaa ensisijaisesti sen, ettei epidemioissa toimia voida arvioida vain suoraviivaisesta tuottavuuden tai taloudellisen tehokkuuden näkökulmasta. Tiedetään, että monissa maissa epidemioiden taloudelliset seuraukset ovat olleet taudin suoraa vaikutuksia merkittävämpiä myös terveydelle. Olennaista on miten ja mistä lähtökohdista talouden ja yhteiskunnan toimintaa halutaan edesauttaa. Kiina löyhensi ympäristösääntöjä talouden käynnistämiseksi. Euroopan unionin tukipaketti sisälsi ensivaiheessa panostuksia terveyteen ja tutkimukseen, mutta ne putoivat pois käsittelyn aikana. Vaarana on, että sitoumukset kestävämmästä ja oikeudenmukaisemmasta kriisin jälkeisestä talouspolitiikasta unohtuvat.

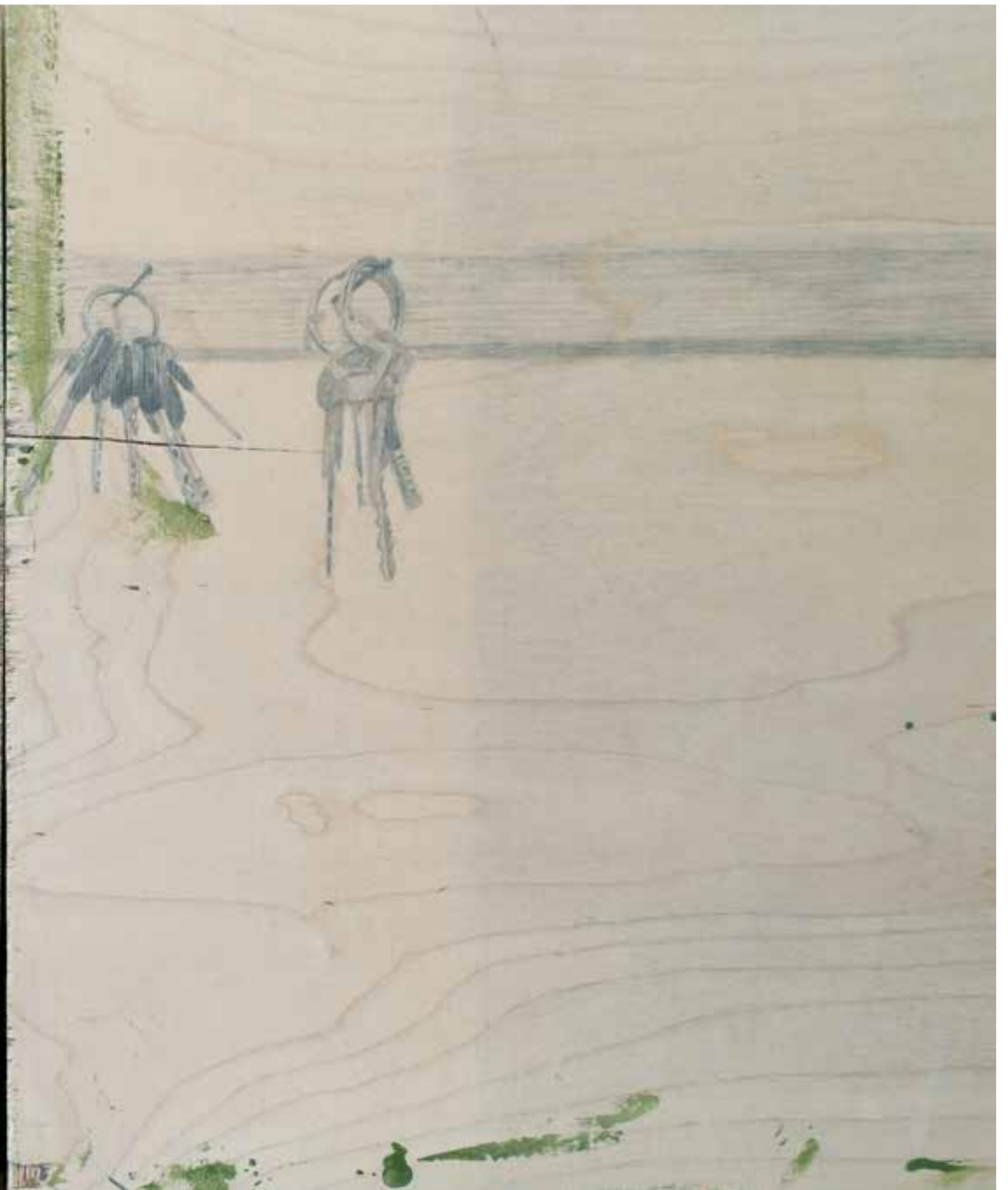
Poliittinen taloustieteilijä Dani Rodrik on painottanut, kuinka pandemian kontrollissa valtioiden toimintatapojen ominaispiirteet ja painotukset ovat korostuneet¹. Tämä on näkynyt myös kansallisten ja kansainvälisten organisaatioiden ja toimijoiden toimintatavoissa. Tutkimustiedon ja kokemusten karttuessa pandemian kontrollitoimissa tulevat heijastumaan yhä vahvemmin myös niitä rajaavat yhteiskuntapolitiikan arvot. Suurimmat kysymykset pandemian suhteen nivoutuvatkin arvoihin, oletuksiin ja yhteiskuntapolitiikan laajempiin toimiin ja lähtökohtiin.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Dani Rodrik, Will COVID-19 Remake the World?. *Project Syndicate* 6.4.2020. Verkossa: project-syndicate.org/commentary/will-covid19-remake-the-world-by-dani-rodrik-2020-04

Pauliina Waris, *Usein katsoit oh, puhuit horisonttiin* (2018), lyijykynä vanerille, 36 x 61 cm.

LARS HERTZBERG

Mitä on kieli?

Kysymys ”Mitä on kieli?” on kiehtova, vaikkakin – tai ehkä juuri siksi että – kysymyksestä on vaikeaa saada otetta. Ne, jotka yrittävät vastata kysymykseen, haluavat luultavasti ilmaista omaa kiinnostustaan kieleen: jotkut puhuvat kielestä syntaktisten, semanttisten ja pragmaattisten sääntöjen ohjaamana ilmaisujärjestelmänä; toiset puhuvat siitä kielellisten ilmaisujen kalkyylina tai inhimillisen ”kielenomaksumislaitteen” tuotoksena; toiset kommunikaatiovälineenä; puhetekojen tai kielipelien kokonaisuutena; sosiaalisten koodien joukkona; tai systeeminä, joka mahdollistaa ajatusten muotoilun, inhimillisen vuorovaikutuksen sääntelyn tai itsensä ilmaisemisen, asioihin viittaamisen, tosiseikkojen esittämisen, maailman järjestämisen ja niin edelleen.

Osa mainituista lähestymistavoista on hedelmällisiä, monet niistä ovat rajoittavia, mikään niistä ei ole tyhjentävä. Sen sijaan, että selvittäisin niitä lähemmin, tahdon tutkia kysymyksen erikoisuutta sinänsä. Itse asiassa haluan ottaa askelen taaksepäin ja aloittaa kysymällä: mitä on puhua? Väittäisin, että tämä kysymys on jossakin mielessä perustavampi kuin kysymys siitä, mitä kieli on.

Kuvitelkaamme erilaisia vastauksia, joita saattaisimme saada logopediltä, kehityspsykologilta, retoriikan ekspertiltä, avioliittoneuvojalta ja niin edelleen. Jokainen vastauksista ilmaisee erityisen näkökulman siihen, mitä on puhua. Eikö toisaalta kysymykseen pitäisi saada yleisempi vastaus?

Miettikäämme logopedin antamaa vastausta. Hän luettelisi puhe-elimet, kuvailisi äänihuulten roolin ja esittelisi kielen eri asennot. Vastaus voisi edelleen sisältää

Kielen ymmärtäminen – johdatukseksi teemaan

Inhimillistä kieltä on joskus kutsuttu ”moniontologiseksi” siinä mielessä, että se tuntuu rakentuvan ristiriitaisestikin ikään kuin usealle pohjalle. Kieli näyttää selvästi ainakin yksilöpsykologiselta, sosiaaliselta, yhteiskunnalliselta ja hyvin abstraktilta ilmiöltä. Voin pelkän oman pohdintani avulla saada paljon erilaista tietoa osaamistani kielistä, esimerkiksi vain makustelemalla jotakin sanontatapaa mielessäni. Samalla on selvää, ettei minulla ole suoraa pääsyä muiden saman kielen puhujien mieleen tai yleensäkin kovinkaan tarkkaa tietoa heidän kielellisestä käyttäytymisestään. Silti tunnun tietävän paljonkin yhteisesti jaetusta kielestä. Toisaalta jos kieli on jotain abstraktia, miten yksilö voi saada siitä tietoa ja miten se voi vaikuttaa yksilön käyttäytymiseen? Ja miten minun tai kieliyhteisöni käytös voi määrittää, millainen tämä abstrakti järjestelmä on? Kielellä tehdään ja luodaan, ja niin kuin kaikki sosiaalinen ja institutionaalinen toiminta senkin käyttäminen on

myös vallankäyttöä. Mistä puhuja ja tulkitsija saavat valtansa? Kenellä on valtaa ja kenellä ei?

Tämän näkökulmien mosaiikin edessä on luonnollista kysyä, onko kieltä edes olemassa yhtenä ilmiönä. Ilmeisestikään ei ole mahdollista tutkia vain kieltä itseään, vaan sitä on lähestyttävä aina jostain rajoittuneesta näkökulmasta. Eri lähestymisyri-tysten synnyttämää moninaisuutta hahmottamalla voi kuitenkin pyrkiä lisäämään ymmärrystä kielestä kokonaisuutena, vaikka se jäisikin aina vajavaiseksi. Teeman kirjoittajat ovat eri alojen kielitieteilijöitä ja filosofeja. Heidän selostuksensa siitä, miten he itse näkevät kielen ja miten tutkivat sen ilmiöitä, toivotavasti auttaa kehittämään tällaista ymmärrystä.

*Teeman toimittajat
Risto Koskensisilta & Anna Ovaska*

”Puhumaan oppiminen on sosialisoitumista yhteiseen elämänmuotoon, jossa asioiden sanominen ja sanotun ymmärtäminen on vain osa vuorovaikutuksen muotojen laajaa kirjoa, johon kuuluu joukko erilaisia vaatimuksia ja vastuita.”

selvityksen erilaisista puhevioista ja artikulaation ongelmista. Tämä kävisi vastauksesta kysymykseen, jota voimme sanoa ulospäin suuntautuvaksi: etsimme asiantuntijatietoon perustuvaa uutta tietoa siitä, mitä puhe on.

Ajatelkaamme toisaalta kysymyksiä, joita voimme kutsua sisäänpäin suuntautuviksi. Molièren näytelmässä *Porvari aatelismiehenä* (1679) herra Jourdain saa kuulla, että hän on puhunut proosaa koko ikänsä. Häntä ihmettytti, mitä on proosa, ja hän sai tietää sen olevan sitä, mitä hän ja kaikki muut jatkuvasti puhuvat ja kirjoittavat, paitsi kun he lausuvat tai kirjoittavat runoja. Tässä tapauksessa *uusi sana* kytkeytyy *tuttuun todellisuuteen*.

Tällainen siirto on tavallinen muodollisessa kielinopetuksessa. Kuullessamme, mikä on verbi, substantiivi tai persoona, saamme uuden nimen asioille, joita olemme jo oppineet hallitsemaan käytännössä. Terminologian hyödyllisyys käy ilmeiseksi ennen kaikkea vieraiden kielten opetuksessa, missä sen avulla voidaan selvittää uuden kielen suhdetta oppilaan omaan kieleen: mitä erottelua tulee ottaa huomioon, miten lauseenjäsenet riippuvat toisistaan ja niin edelleen.

Kun filosofoidessamme kysymme ”Mitä on puhe?”, emme tietenkään esitä ulospäin suuntautuvaa kysymystä. Mutta toisaalta kysymys ei ole sisäänpäin suuntautuva. Meitä ei ihmetytä, mitä sana ”puhe” voikaan tarkoittaa omassa kielessämme. Meille sana on tuttu. Samoin asiat, joihin se viittaa, ovat tuttuja. Silti meistä saattaa tuntua, että meidän pitäisi saada ote vielä jostain, jotta *todella* ymmärtäisimme, mitä puhe on: mikä *tekee* kaikista näistä inhimillisistä toiminnoista *puhumista*.

Augustinus ilmaisi samanlaisen ällistyksen *Tunnustuksissaan*:

”Sillä mitä on aika? Kuka selittäisi sen helposti ja lyhyesti? [...] Ja kun siitä puhumme, käsitämme aina, mistä on kysymys, käsitämme myös, kun kuulemme

toisten sitä käyttävän. Mitä on siis aika? Minä luulen sen tietäväni, jos ei kukaan sitä minulta kysele. Mutta jos joku sitä kysyy ja tahtoisin sen selittää hänelle, minä en sitä tiedä.”¹

Augustinus pukee sanoiksi klassisen filosofisen hämmennyksen. Sekä ajasta että puheesta puhuttaessa voimme kysyä: miksi meistä tuntuu, että jotakin lisää tulisi sanoa? Puuttuuko meiltä jotain, jos emme pysty antamaan yleistä selvitystä siitä, mitä aika on, tai mitä puhuminen on?

Jotakuta voi ihmetyttää se, mitä hän saattaa sanoa ”puheen ihmeeksi”. Hänestä ehkä tuntuu, että on ihmeellistä voida keskustella hyvän ystävän kanssa ja että he pystyvät seuraamaan toisiaan täydellisesti, silloinkin kun toinen ilmaisee syvimpiä tunteitaan, joita on kenties hankala pukea sanoiksi. Ehkä hän kysyy itseltään: miten tämä on mahdollista? Mutta mitä hän tällöin ihmettelee? Tyydyttäisikö häntä esimerkiksi aivojen toimintaan tai kielitieteellisiin käsitteisiin nojaava selvitys? Pikemminkin hän ihmettelee ihmiselämää ja suhdetta ystävänsä.

Puhe mahdollistaa toistemme ymmärtämisen – mutta puheemme saa elämänsä *siitä, että me ymmärrämme toisiamme*: puhetta voi olla vain siellä, missä ihmiset ymmärtävät toinen toistaan. Lausun sanoja antaakseni suunnan ja muodon keskinäiselle ymmärryksellemme. Tätä Ludwig Wittgenstein ehkä tarkoittaa kirjoittaessaan: ”Jos leijona osaisi puhua, emme pystyisi ymmärtämään sitä.”²

*

George Herrimanin sarjakuvassa *Krazy Kat* käydään seuraava kaksinpuhelu Krazy Katin ja hiiri Ignatzin välillä:

Krazy Kat: Why is ”language” Ignatz?

Ignatz: ”Language” is, that we may understand one another.

Krazy Kat: Is that so?
Ignatz: Yes that's so.
Krazy Kat: Can you unda-stand a Finn or a
 Leplender, or a Oshkosher, huh?
Ignatz: No.
Krazy Kat: Can a Finn or a Leplender, or a Osh-
 kosher unda-stand *you*?
Ignatz: No.
Krazy Kat: Then I would say language is that we may
 misunda-stand each udda.³

Vaikka Krazy murtaa oudosti (ja vaikka hän siirtyy mahdottomuudesta ymmärtää toisiamme kysymykseen väärinymmärtämisestä), hän kiinnittää huomionsa tärkeään asiaan: kielen käsite liittyy läheisesti ymmärtämisen rajoihin. Kun puhe siirtyy puheesta kieleen, ymmärtämisen mahdottomuus nousee keskeiseksi. Puhumaan oppinut lapsi kohtaa tuntemattoman kielen käsitteen – ja siten *kielen käsitteen* – kokiessaan kyvyttömyyttä ymmärtää. Selitys sille, miksi hän ei ymmärrä sanottua tai miksi hänen sanojaan ei ymmärretä, voi olla: ”he puhuvat toista kieltä”.⁴

Sanomme yksinkertaisesti, että lapsi oppii puhumaan (tai että hän oppii puhumaan esimerkiksi suomea – tai, eräissä tapauksissa, sekä suomea *että* ruotsia – jos selvennys on tarpeen). Jos toisaalta sanomme, että lapsi *oppii suomea*, tämä voi tarkoittaa kahta varsin eri asiaa. Joko hän oppii puhumaan äidinkieltään tai hän oppii suomea vieraana kielenä, jolloin opetusprosessi on aktiivinen. Puhumaan oppiminen on sosialisoitumista yhteiseen elämänmuotoon, jossa asioiden sanominen ja sanotun ymmärtäminen on vain osa vuorovaikutuksen muotojen laajaa kirjoa, johon kuuluu joukko erilaisia vaatimuksia ja vastuita.

Ruotsalainen filosofi Pär Segerdahl esittää lähelle tulevan huomion seuraavasti:

”kun lapsena oppii ruotsia tai jotain muuta kieltä äidinkielenään, oppii valtavan monia toimintatapoja [...] reaktioita ja tilanteita, joiden ei voi sanoa kuuluvan nimenomaan ruotsin kieleen [...] [esimerkiksi kellonajat, kertolaskun]. Siksi voi olla harhaanjohtavaa sanoa, että kieltä osaava lapsi osaa yksityistä ensikieltään. Se vie huomionsa lapsen kyvyn tärkeimmistä ulottuvuuksista. Se saa meidät unohtamaan toimintamuodot, joiden *sisällä* ensikieleksi kutsumamme sanat ja lauseet toimivat kielenä.”⁵

Kun meille opetetaan vieras kieli, tuo kieli toisaalta *varjetaan* äidinkieleemme, siis hallitsemaamme elämänmuotoon – kuten yllä ehdotin, tämä yleensä tapahtuu kieliopillisten käsitteiden ja sääntöjen välityksellä. (Jos kieli kytkeytyy vieraaseen kulttuuriin, joitakin sanoja ja erotteluja joudutaan kumminkin oppimaan niin sanoaksemme lattiatasolta.)

Jos ihmisen puhetta tarkastelee vieraan kielen opetuksen linssin läpi, tämä on omiaan muovaamaan näkemystä siitä, mitä kieli *on*. Niinpä tulee luontevaksi ajatella

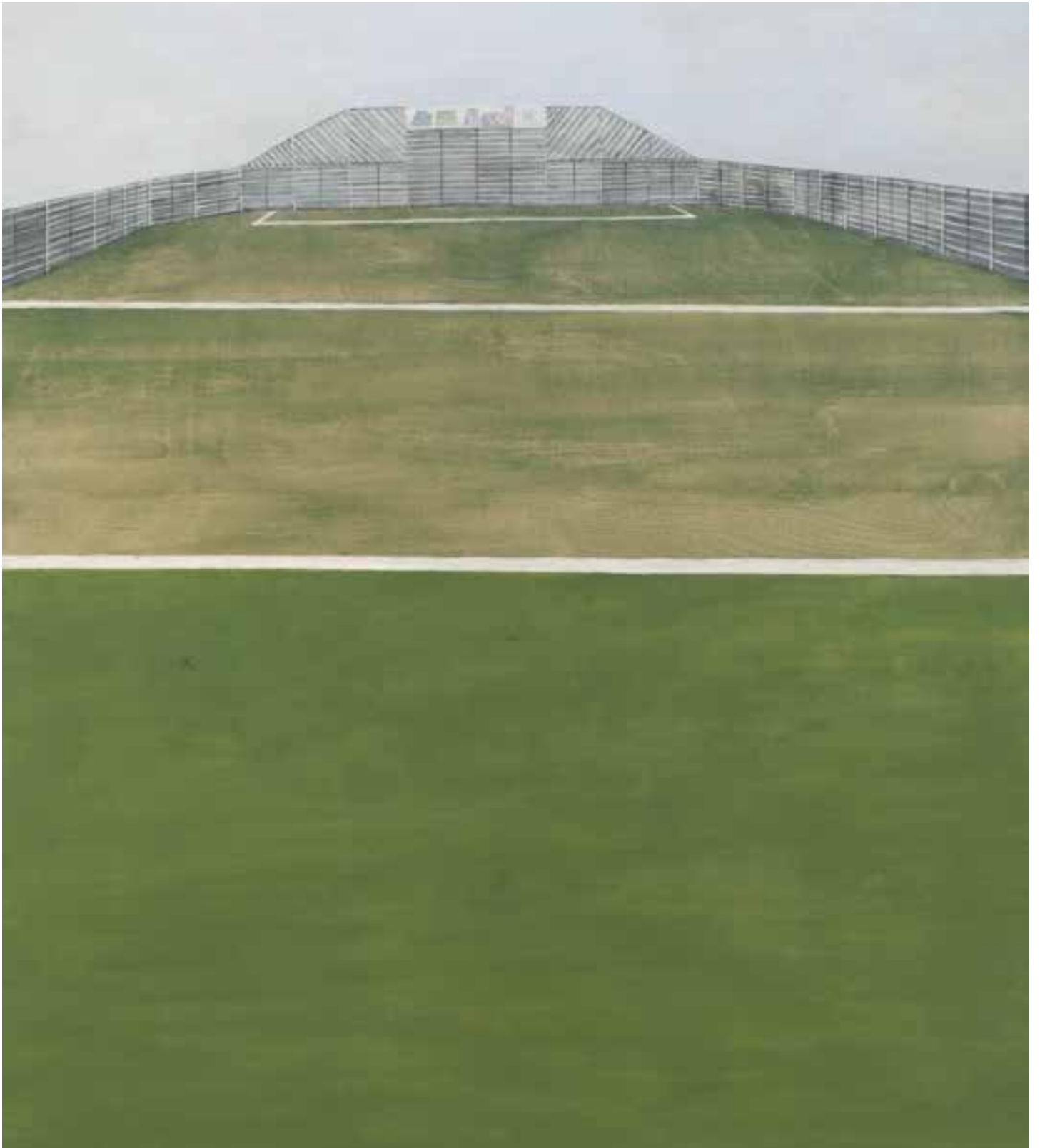
kieltä kieliopillisten sääntöjen ja sanaston muodostamana systeeminä. Tällöin helposti unohtuu, että vaadittavien sääntöjen joukko riippuu siitä, mistä kielestä käsin me lähestymme kyseistä kieltä. Saksaa puhuville suunnattu ranskan kielen oppikirja olisi varsin erilainen kuin oppikirja, joka on tarkoitettu kiinain tai hopin kieltä puhuville.

Tätä katsantokantaa kehiteltäessä ajaututaan tilanteeseen, jossa kielestä puhutaan yleisin sanakääntein – ei suomena tai ranskana tai tagalogina, vaan *kielenä sinänsä* – ja yritetään määrittää, mikä tekee kielestä kielen (kuten usein tehdään filosofiassa). Tämä on kuin tutkisi maantiedettä tutkimalla koordinaattijärjestelmää, jota käytetään määrittelemään sijainteja kartalla. Käytännössä ”kieli sinänsä” lienee ne kielet, joille amerikkalainen kielitieteilijä Benjamin Whorf loi termin *Standard Average European*. Toisin sanoen se vastaa tärkeimpiä eurooppalaisia kieliä – kielen perhettä, joka on yhteisen alkuperänsä ja vuosisatojen mittaisen tiiviin vuorovaikutuksen ansiosta säilyttänyt tai kehittänyt laajoja sanastollisia ja kieliopillisia yhtäläisyyksiä. (Itse asiassa uskon, että suomen kielellä on paljon enemmän yhteistä Euroopan standardikielten kanssa kuin miltä ensi silmäykseltä näyttää, riippumatta sen ei-indoeurooppalaisesta alkuperästä. Tämä johtuu sen pitkistä kulttuurisista siteistä Euroopan muihin maihin.)

Jos kuitenkin kohotamme katseemme Euroopan standardikielistä ja otamme huomioon maailmassa puhuttujen kielten laajan kirjoa, saatamme oivaltaa, että kielestä sinänsä on hyvin vähän sanottavaa sen ohella, että kielelliset erot muodostavat rajan keskinäiselle ymmärtämiselle.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Aurelius Augustinus, *Tunnustukset (Confessiones)*, 397–398). Suom. Otto Lakka. Aurinko, Helsinki 2010, 420.
- 2 Ludwig Wittgenstein, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. 3. p. WSOY, Helsinki 2001, 346.
- 3 George Herriman, *Krazy Kat*, 6.1.1918.
- 4 Käsitys kielestä rajattuna systeeminä houkuttelee ajattelemaan kieltä häkkiä tai vankilana, joka estää meitä ajattelemasta tiettyjä ajatuksia tai pakottaa meidät ajattelemaan tiettyillä tavoilla. En usko, että puheen käsitteeseen liittyy vastaavanlaista houkutusta.
- 5 ”[...] när du lärde dig svenska som barn, eller något annat språk som är ditt modersmål, så lärde du dig en oerhörd mängd verksamheter [...], reaktioner och situationer som inte kan sägas tillhöra just svenska [...] [t.ex. att läsa klockan, multiplikationstabellen]. Att säga att ett barn som kan språket, kan det enskilda språket som är dess förstaspråk, kan därför vara vilseledande. Det tar vår uppmärksamhet från de mest fundamentala aspekterna av barnets förmåga. Det får oss att förbise de aktivitetsformer inom vilka orden och satserna som vi kallar barnets förstaspråk fungerar som ett språk.” Pär Segerdahl, *Språkteorier och språkspel*. Studentlitteratur, Lund 1998, 197.

Kielellisen merkityksen tähdellisyydestä

Tammikuussa 1999 Washington DC:n pormestarin avustaja David Howard käytti kaupungin budjettia suunniteltaessa englannin kielen sanaa *niggardly*. Tämän harvinaisen ja kenties hivenen ylätyylisen ilmaisun kantasanana voisi sanakirjan perusteella kääntää ”vähäiseksi” tai ”kitsaaksi”, mutta lausuttuna se helposti sekoittuu tunnettuun erittäin loukkaavaan mustiin viittaavaan sanaan tai tämän johdokseen. Paikalla ollut Howardin kollega, joka ilmeisesti tulkitsi sanan juuri näin, teki valituksen työtoverinsa rasisisesta käytöksestä. Se johti Howardin eroon, mikä taas herätti Yhdysvalloissa keskustelua loukkaavaa ilmaisua muistuttavan adjektiivin merkityksestä, sen käytön vältettävyydestä ja ”poliittisesti korrek-tista” kielenkäytöstä yleisemmin.¹

S euranneessa julkisessa debatissa esitettiin argumentteja ennen kaikkea sanakirjamerkityksen ja sanan vapaan käytön puolesta. Todettiin, että skandinaavis-germaanisperäinen *niggard* eroaa etymologisesti latinalaisperäisestä halventavasta sanasta ja että siten ne ovat selvästi eri sanoja. Tietämättömien sopii tarkistaa asian laita sanakirjasta, sanottiin, eikä joidenkin ihmisten silkka sivistymättömyys voi olla syy muuttaa kielenkäyttöä ja antaa kielen köyhtyä.² Lisäksi huomautettiin, että Howard oletettavasti tarkoitti sanansa täysin viattomassa mielessä.

Varmaankin moni niistä, joiden ääni ei mediassa kuulunut, olisi sanonut vastaan, että tällä sanalla ja ilkeällä rasisisella ilmauksella on kaikesta huolimatta aivan ilmeinen yhteys, oli se satunnainen tai ei. Voi väittää, että jo muodollinen yhteys riittää tekemään *niggard*-sanasta rasisisen. Ilmeisesti sanan julkinen käyttö vähentikin merkittävästi Yhdysvalloissa 00-luvun alussa, ja jälkikäteen voitaneen sanoa, että ainakin käytännössä sanan vastustajat voittivat kiistan. Puolitoista vuosikymmentä Howardin eron jälkeen liberaalin verkkolehden *Salonin* toimittaja Andrew O’Hehir kuvasi tilannetta:

”Kun kiista kehittyi 90- ja 00-lukujen taiteessa, pidin sitä naurettavana niin kuin liki koko muukin media: sanakirjan avulla voi todeta, että *niggardly* on jäljitettävissä keskienglantiin ja muinaisnorjaan eikä sillä ole etymologista yhteyttä halventavaan ja rasisiseen sanaan. Mutta minun on todettava, että näkökulmani on sittemmin muuttunut. Sana on melko pitkälti heivattu, koska se ymmärtyy niin helposti väärin ja muut sanat käyvät yhtä hyvin, ja koska se on saanut lähtemättömän tahrn: nykyään vain jonkun virnuilevan poliittista korrektiutta

vastustavan mulkvistin voi ajatella käyttävän sitä, kun hän haluaa sanoa jotain vastenmielistä. Jäämmekö kai-paamaan sitä? Myönnettäköön, että emme.”³

Onko ’vähäistä’ tarkoittava *niggard* todella merkitykseltään rasistinen? Onko siitä tullut sellainen, vai ovatko kenties vain sen mahdolliset käyttötavat muuttuneet? Kenellä ylipäätään on oikeus määrittellä sanojen merkitykset? Keiden käyttöä ja tulkintaa katsotaan?

Kiistan taustaoletuksia

Jotta näihin kysymyksiin voisi vastata ja sanakiistan ratkaista, on perattava perusteluita ja erityisesti niitä meta-semanttisia oletuksia, joilla ne lepäävät. Tämän kaltaisten keskustelujen taustalta onkin kohtuullisen helppo erotella erilaisia oletuksia siitä, mitkä seikat määräävät sanan merkityksen.⁴ Ilmeisimmällä tavalla perusteet jakautuvat kolmeen.

1) *Käyttöhistoria*. Ehkä kaikkein luontevimmin merkityskiistoissa vedotaan ilmauksen käyttöhistoriaan tai etymologiaan. *Niggard* ilmeisestikin tosiaan juontaa satojen vuosien taakse sanoihin, jotka merkitsivät jo tuolloin suunnilleen ’vähäistä’. Voidaan tosin epäillä, että äänteellinen yhteys samankaltaiseen rasisiseen sanaan on huomattu jo ennen viime vuosituhannen taitetta, mutta se ei ole olennaista, jos ajatellaan, että sanan pitkällinen historia määrittelee sen identiteetin. Tämä onkin varsin luonnollinen ajatus esimerkiksi leksikografian piirissä, jossa esimerkiksi englannin sanaa *bank* merkityksessä ’joen penkka’ ja sanaa *bank* merkityksessä ’pankki’ pidetään erillisinä sanoina, homonymyineina, koska ne ovat

”Kiistassa olisi siis otettava kantaa myös siihen, keiden kielenkäyttö, missä ja milloin, pitäisi ottaa huomioon, ja kenen tulkintoja tulisi kuunnella. Ennen tällaisten kysymysten ratkaisemista ei voi vedota historiallisiin perusteluihin, nykyiseen käyttöön tai auktoriteetteihin.”

vain historiallisen sattuman vuoksi kehittyneet ääntö- ja kirjoitusasultaan samanlaisiksi.

2) *Nykyinen käyttö.* Toisaalta on hyvin luontevaa vedota siihen, miten kieliyhteisön jäsenet nykyään todella käyttävät ja tulkitsevat ilmausta. Kuten O’Hehirkin huomauttaa lainauksessa, *niggard* on ainakin vuosituhanneen alun kohun jälkeen ”tahrinutun” siinä mielessä, että useissa konteksteissa sitä ei yksinkertaisesti voi käyttää herättämättä epäilyjä puhujan motiiveista. Voi siis ajatella, että sen merkitys on muuttunut viimeistään tuolloin, koska sitä ei voi käyttää ja tulkita kuin ennen. Merkitysten muutosta ei ylipäätään voi ymmärtää, jos realisoitunutta kielenkäyttöä ei oteta huomioon. Onhan ilmauksen käyttöhistoria eräässä mielessä menneiden nykyisten käyttöjen sarja.

3) *Kieliauktoriteetit.* Merkitysnäkemyksiä puolustetaan myös tukeutumalla erilaisiin auktoriteetteihin. Mahdollisia kieliauktoriteetteja ovat ainakin sanakirjat, kieliopit ja -oppaat, sellaiset kantojaan ilmaisevat instituutiot kuin esimerkiksi Ranskan akademia, Suomen kielen lautakunta ja erilaiset prestiisiä saavuttaneet kirjailijat tai muut kieli-ihmiset. Oikeutensa lausua näkemyksiään kielestä tai jopa säättää kielen normeja nämä tahot voivat saada eri tavoilla, esimerkiksi lainsäädännön perusteella, tai siten, että ihmiset yksinkertaisesti kuuntelevat ja uskovat niitä.⁵

Kolmijako on periaatteessa varsin selvä ja saattaisi tuntua, että sen pohjalta sanan *niggard* merkitys riippuu nyt varsin suoraviivaisesti siitä, mikä perusteista katsotaan päteväksi. Jos vedotaan historiallisiin perusteisiin tai auktoriteetteihin, sana merkitsee suunnilleen ’kitsasta’. Jos taas katsotaan sen nykyistä käyttöä ja tulkintaa, sillä on vähintään rasistinen saattomerkitys. Mutta jos vaivautuu pohtimaan yhtään pidempään, voi pian huomata, ettei asia ole näin yksinkertainen. Eri kategorioiden perusteet limittyvät toisiinsa ja jättävät auki juuri niitä kysymyksiä, jotka olisi ratkaistava merkitystä mietittäessä.

Ensinnäkin voidaan epäillä, ettei kielenkäyttö kannu mukanaan merkitystä sellaisessa täysin objektiivisessa mielessä, että se voitaisiin ikään kuin löytää puhtaana.

Kaikkea puhetta on aina tulkittava, ja monet ristiriitaisetkin tulkinnat voivat olla mahdollisia. Ja miten voisimme tietää, miten kielenpuhujat kulloinkin kaikkia havaitsemiaan ilmaisuja tulkitsevat? Koska jo tämä on epäselvää, hämärtyy myös se, mikä on ilmauksen nykyinen käyttö tai käyttöhistoria.

Toiseksi ei ole yhtään selvempää, ketkä muodostavat sen kieliyhteisön, joka määritteli ilmauksen merkityksen. Pitääkö esimerkiksi olla laajasti sivistynyt, jotta voisi kuulua oman kielensä yhteisöön? Ne kielen edustajat, joiden mielestä sanalla *niggard* on vain sanakirjan ilmaisema neutraali merkitys, eivät periaatteellisesti ole sen pätevämpiä tulkitsemaan kieltään kuin ne, joiden mukaan se on loukkaava ilmaus. Miten voisi päättää, minkä ryhmän jäsenien käyttö ja tulkinta määritteli sanan ”oikean” merkityksen? Ja jos sitä ei voida päättää, mikä ratkaisisi keiden nykyistä käyttöä ja käyttöhistoriaa olisi katsottava?

Kolmanneksi jos vedotaan historiallisiin seikkoihin, on syytä kysyä, millaiset ajanjaksot voivat ylipäätään olla nykymerkityksen kannalta olennaisia. Vuosisatojen, eri mantereiden ja kielikuntien yli kurottuvat perustelut eivät tunnu järkeviltä. Vaikka sanoillamme olisikin jonkinlainen jatkumo vaikkapa muinaisnorjalaiseen kielenkäyttöön, miksi tällä olisi mitään tekemistä niiden nykyisen merkityksen kanssa? Käyttöhistoria on toki siinä mielessä olennainen, että se on osaltaan muovannut nykyiset tapamme käyttää kieltä. Ja toisaalta ne, jotka tuntevat tätä historiaa, voivat halutessaan ottaa sen huomioon ilmaisua tulkitessaan ja käyttäessään. Mutta jos historian ajatellaan määrittelevän merkitystä eikä vain vaikuttavan kausaalisesti kielenkäyttöön, miten ratkaista, mikä osa historiaa on olennaista? Kuinka pitkälle tai lähelle on syytä katsoa? Mihin tällaiset rajanvedot voisivat perustua?

Neljänneksi kieliauktoriteettien asema voidaan aina kyseenalaistaa. Sanakirjat tai kielen tuntijat saattavat toki tietää kielestä enemmän kuin asiaan vihkiytymättömät, mutta tästä ei ainakaan ilman lisäperusteita seuraa, että heillä olisi oikeus antaa preskriptiivisiä käyttö- ja tulkintaohjeita. Sanakirjat pyrkivät usein myös kuvailemaan

kieltä deskriptiivisesti, kuten esimerkiksi *Suomen kielen perussanakirja* (1990–1994), mutta aineistoa kootaessa ja kuvatessa senkin toimittajat ovat joutuneet ratkaisemaan, keiden ilmaisua otetaan mukaan, ja tulkitsemaan merkityksiä. Eivät hekään pysty lukemaan suoraan aineistosta merkitystä puhtaana ja raakana, eikä heilläkään ole lähtökohtaisesti muita suurempaa oikeutta päättää, kenen kielenkäyttö on olennaista. Nykysanakirjojen tekijät ovatkin yleensä ensimmäisinä tunnustamassa, että deskriptiivisyyteenkin pyrkivät sanakirjat ovat välttämättä aina myös normatiivisia⁶.

Viidenneksi on kyseenalaista, missä määrin riippuu puhujasta itsestään, mitä hänen käyttämänsä ilmaukset merkitsevät. Jos kuulijoita kiinnostaa tietää, mitä puhuja yrittää sanoa, voi olla vähintään hyödyllistä pyrkiä tulkitsemaan puhetta niin kuin puhuja on sen tarkoittanut. Koska kieli ja sen sanat ovat kuitenkin jossain mielessä yhteistä omaisuutta emmekä yleensä voi pakottaa muita tulkitsemaan puhettamme haluamallamme tavalla, mahdollisuutemme päättää kielenkäyttömme merkityksistä on lopulta varsin rajoittunut. Esimerkiksi laissa ja tieteellisissä yhteyksissä tai erikoistuneen aiheen popularisoinneissa on usein tarpeellista määritellä tai edes luonnehtia sitä, mitä avaintermillä tarkoitetaan⁷. Tämä tekee sanojen käytöstä täsmällisempää rajatussa käyttökontekstissa, mutta silloinkin voidaan aina kysyä määritelmän oikeutusta tai sitä, kuka saa päättää termin merkityksestä. Voidaan esimerkiksi väittää, että vaikka evoluutiopsykologian yhteydessä on joskus pyritty puhumaan ”ihmisluonnosta” neutraalisti ja täysin kuvailevasti, pitkän historiansa vuoksi tämä termi kantaa lähtemättömästi mukanaan normatiivisia oletuksia ihmisolemukselta tai jopa rasistisia vivahteita. Siksi ainakin niiden, jotka haluavat sanoutua irti näistä oletuksista ja piilomerkityksistä, kannattaa välttää sanan ”ihmisluonto” käyttämistä.⁸ Valitettavasti puhuja ei voi koskaan yksipuolisesti päättää, mitä puheillaan tarkoittaa.

Niggard-kiistassa olisi siis otettava kantaa myös siihen, keiden kielenkäyttö, missä ja milloin, pitäisi ottaa huomioon, ja kenen tulkintoja tulisi kuunnella. Ennen tällaisten kysymysten ratkaisemista ei voi vedota historiallisiin perusteluihin, nykyiseen käyttöön tai auktoriteetteihin. Ja sen jälkeen olisi ratkaistava, miksi jokin näistä kolmesta perustelutyyppistä olisi ylipäättään pätevämpi kuin muut. Mitä syvemmälle tällaiseen kiistaan kaivaudutaan ja mitä tarkempia kysymyksiä tivataan, sitä epätoivoisemmalla tuntuu niihin vastaaminen. Mikä maailmassa voisikaan ratkaista nämä kysymykset? Tuskinpa mikään.

Merkitysten käytäntö

Vaikka perusteluiden valitsemista ja tarkentamista ei itseään voisikaan loputtomiin perustella, näitä valintoja kuitenkin käytännössä tehdään. Ovatpa nämä valinnat oikeita, perusteltuja tai hyviä, toisilla ihmisryhmillä on todellisuudessa enemmän mahdollisuuksia päättää kielen

merkityksistä kuin toisilla. Esimerkiksi kieliuuktoriteeteilla voi olla valtaa määritellä jotakin kielimuotoa.

”Suomen kielen lautakunta päätti kokouksessaan 31. tammikuuta 2014, että rakenne *alkaa tekemään*, *alkaa menemään* on hyväksyttävä muoto myös yleiskielessä rakenteen *alkaa tehdä*, *alkaa mennä* rinnalla.”⁹

Tämän ”suosituksen” johdosta esimerkiksi ylioppilaskirjoituksissa ”alkaa tekemään”-tyyppistä rektiota ei enää katsota virheelliseksi. Suomen kielen lautakunnalla on siis tosiasiallista valtaa säätää, mikä kuuluu suomen standardikieleen ja mikä ei.¹⁰ Vaikka tämä valta on varsin rajoittunut eikä lautakunta sitä juuri harjoita, se perustuu lainsäädäntöön ja vakiintuneisiin käytäntöihin, joita ei hetkauta yksittäisten ihmisten metasemanttiset näkemykset.

Standardikielen säätämistä selvempiä yhteiskunnallisia vaikutuksia on tuomioistuinten käyttämällä tulkintavallalla. Esimerkiksi Iso-Britanniassa 1868 oikeus katsoi naurettavaksi ajatella, että maan äänioikeutta säätävässä laissa käytetty englannin *man*, joka toisinaan tulkitaan merkitsevän yleisesti ihmisiä, voisi viitata myös naisiin. Tuomarin tulkinta käytännössä varmisti sen, etteivät naiset voineet saada äänioikeutta ennen kuin se selkeäsanaisesti kirjataan lakiin.¹¹

Jälleen voidaan olla monta mieltä tuomioistuinten oikeudesta toimia kieliuuktoriteetteina, mutta kiistat ne kuitenkin ovat auktoriteetteja. Jos legitimi, viime kädessä valtion valtakoneistoon toimintansa perustava tuomioistuin katsoo, että äänioikeutta koskevan lain *man* ja *he* viittaavat vain vapaisiin miehiin, niin vaaliurnien auetessa ei ole juuri väliä, mihin nämä sanat ”oikeasti”, historiallisin tai muiden syiden nojalla viittaavat. Silloin *man* ja *he* tarkoittavat vapaita miehiä, ja sillä selvä, riippumatta kaikista mahdollisista järkisyyistä.

Tätä vasten saattaa tuntua, että merkityksen määrittämisen perusteista kiistelemineen olisi joutavaa puuhastelua tai korkeintaan osa nihilististä valtapeliä. Tässä näkemyksessä on oma totuutensa, ainakin jos sitä ei viedä liian pitkälle. Vaikka uskon, ettei perustavia metasemanttisia kysymyksiä voi lopultakaan ratkaista, keskustelut merkityksistä ja auktoriteettiasemasta ovat joka tapauksessa yhteiskunnallisesti hyvin tärkeitä, koska näissä kamppailuissa järkevillä perusteluilla on vaikutusta siihen, mitä ihmiset tekevät ja voivat tehdä. Tai näin ainakin sopii toivoa, jos halutaan ajatella, että järkevällä keskustelulla on paikkansa yhteiskunnallisissa kiistoissa. Esimerkiksi kun lainsäädännön sanoista *man* ja *he* on väitelty 1800-luvulla Iso-Britanniassa ja laajemmin sukupuolettomista pronomineista englannin kielessä viime vuosisadan alussa ja taas uudelleen 1970-luvulta lähtien, keskusteluissa on nojaututtu muun muassa oikeakielisyyteen ja semantiikkaan. Näillä argumenteilla on varmasti ollut vaikutusta siihen, miten englannin kolmannen persoonan pronomineja nyt käytetään.¹² Vähintäänkin voidaan osoittaa, että monet aikoinaan esitetyistä argumenteista nojaavat epätosiin us-

komuksiin, ja siksi niihin on nykyään vaikeampi vedota kuin aiemmin.

Eikä myöskään pidä väheksyä sitä, että ihmisiä vain sattuu kiinnostamaan käyttämiensä sanojen merkitys ja he saattavat suhtautua niihin varsin tunteellisesti. Ehkäpä näillä keskusteluilla ei aina ole käytännön seurauksia, mutta ovat ne sitten tärkeitä tai eivät, niitä käydään. Voi olla itsessään kiinnostavaa pohtia, kuka on oikeassa ja kuka ei.

Liian monimutkainen 'merkitys'

Kielellisen merkityksen merkittävydestä huolimatta tai oikeastaan juuri sen takia uskon, että merkitys on viime kädessä liian monimutkainen, jotta siitä useinkaan kannataisi pitkään kiistellä. Lopultakin eri metasemanttisten perustelujen valinta on instrumentaalinen kysymys ja palautuu siihen, mitä haluamme 'merkityksellä' tehdä: mitä väliä käsillä olevassa tilanteessa on, merkitseekö jokin sana tätä vai tuota? Onko tavoitteena kuvata kielellistä psykologiaa, selittää vuorovaikutusta, ymmärtää kommunikaatiota, kuvata jonkin tietyn kielen järjestelmää abstraktina kokonaisuutena tai esimerkiksi perustella jonkin sanan käytön moitittavuutta? 'Merkityksen' käsite soveltuu näihin kaikkiin ja moniin muihin tarpeisiin. En kuitenkaan usko, että eri tavoitteisiin soveltuu yksi ja sama käsite.

Ajatellaan vaikkapa vuorovaikutustilannetta, ja mietitään mitä jokin sana siinä käytettynä merkitsee. Vuorovaikutustutkijat ja keskusteluanalyitikot eivät ole ensi sijassa kiinnostuneita merkityksistä abstraktissa kielikoodissa, vaan pikemminkin siitä, miten keskustelijat tulkitsevat sanan tuossa tai vastaavissa tilanteissa ja mitä sen käytöllä saa aikaan. Heille sanojen jaettu merkitys on resurssi, jota hyödyntämällä puhujat voivat päästä päämääriinsä.¹³ Jos taas ajatellaan jonkin kielen kuvausta, esimerkiksi niin sanottuja koulukielioppeja, lienee mahdotonta ymmärtää kieltä muutoin kuin abstraktina järjestelmänä tai koodina, joka on ainakin jollakin tavoin erillinen konkreettisista käyttötilanteista. Tällöin kielen merkitykset voivat olla idealisoituja yleistyksiä siitä, miten merkitykset ovat representoituina yksilöiden mielessä tai miten sanaa käytetään eri tilanteissa.¹⁴ Tästä näkökulmasta on luonnollista ajatella, että tilanteisesti käytetyn sanan merkitys määräytyy kontekstuaalisten seikkojen lisäksi abstraktin järjestelmän perusteella.

On varsin selvää, että näissä (vuorovaikutuksellisissa ja leksikografisissa) näkökulmissa kieleen eri 'merkityksen' käsitteet ovat hyödyllisiä. Lukemattomissa muissa mahdollisissa näkökulmissa tarvitaan edelleen erilaisia käsitteitä. Nämä kaikki 'merkitykset' ovat yhteydessä toisiinsa, mutta on kiistanalaista miten, tai onko jokin niistä muita perustavampi¹⁵. Niinpä väitän – silläkin uhalla, että kuulostan ärsyttävän filosofiselta – että pitkälle kehittyneissä merkityskiistoissa voi ajatella olevan lopulta kysymys siitä, mitä merkityksen käsitettä pitäisi soveltaa. Yleistikin käsitteiden valintaa voidaan aina perustella

eri tavoin suhteessa tavoitteisiin. Samoin 'merkityksen' valinnassa on carnapilaisittain kyse siitä, miten maailma halutaan käsitteellisesti jakaa osiin. Maailmassa ei itsessään ole mitään "luonnollista" merkitystä, joka voitaisiin löytää, vaan on valittava, mitä halutaan etsiä. Eri valinnat vaikuttavat siihen, mitä sanamme merkitsevät, sillä ilmaukset saavat erilaisia merkityksiä sen mukaan millaista 'merkitystä' käytetään.

Tieteellisen tutkimuksen yhteydessä 'merkityksen' valinnasta keskusteleminen voi olla osa tärkeää metateoreettista pohdintaa. Muutoin ei niinkään, sillä yhteiskunnallisesti tai moraalisesti merkittävässä tilanteissa on usein varsin yhdentekevää, mitä sana eri 'merkityksien' perusteella tarkalleen tarkoittaa. Tämä pätee yleisestikin sellaisiin suuriin ja vaikeisiin sanoihin kuin "luonnollinen" tai "taide": kun kiistat pitkittyvät ja kerrostuvat, kannattaa määritelmien tivaamisen sijaan pikemminkin kysyä, miksi sillä on väliä, onko jokin luonnollista tai taidetta. Jos on esimerkiksi kiistanalaista, onko jokin toiminta taidetta vai ei, tätä kysymystä ei ole välttämättä syytä ratkaista lainkaan. Voi olla parempi miettiä, mitä seuraisi, jos se olisi taidetta – kenties se olisi olennaisella tavalla arvokasta tai sitä kannataisi rahoittaa. Mutta jos on ylipäättään epäselvää, mitä taide on, voi olla järkevämpää kysyä suoraan toiminnan arvoa ja rahoitettavuutta ottamatta kantaa sen taiteellisuuteen. Samoin sen sijaan, että kysytään, onko ruoka "luonnollista", pitää kysyä, kannattaako sitä syödä ja tuottaa. Näistä kysymyksistä saa huomattavasti enemmän tolkkua, jos unohtaa kokonaan puheen luonnollisuudesta.

Vastaavasti niissä merkityskiistoissa, jotka todella ovat merkityksellisiä, tulee pian hetki, jolloin jonkin ilmauksen merkityksestä kiistelemisen sijaan tulisi kiistellä siitä, miksi tämä kiista on ylipäättään tärkeä. Jos lainsäädännössä on epäselvää, koskeeko se yhtä lailla miehiä kuin muitakin ihmisiä, lain kirjaimesta puhumisen sijaan pitää puhua sen muuttamisesta. Kun tasa-arvoisesta avioliittolaista väiteltiin joitakin vuosia sitten, keskusteltiin jonkin verran siitä, onko määritelmällisesti mahdollista, että samaa sukupuolta olevat ihmiset solmivat avioliiton. Onneksi useimmat puhuivat myös siitä, haluammeko elää yhteiskunnassa, jossa se ei olisi. Muuttamalla avioliittoinstituutiota muutettiin samalla sitä tarkoittavan sanan merkitystä. Vain tästä mielessä sanan "avioliitto" merkitys oli tärkeä kysymys, vaikka tärkeää ei ollutkaan, mikä tämä merkitys täsmälleen ottaen on.

Niinpä on lopulta melko yhdentekevää, mikä sanan *niggard* merkitys "todella" on. Sen sijaan pitää pohtia, onko sen käyttäminen tarpeellista tai perusteltua – ei siksi, etteikö olisi tärkeää, mitä sanoja käytetään, vaan juuri siksi, että niiden käyttö on niin tärkeää, ettei pidä jäädä jumiin semantiikkaan. O'Hehirin ajatus on siis aivan oikea: jos sana tuottaa ilmeisiä hankaluuksia ja sen voi korvata jollain toisella ilmaisulla, sitä ei yksinkertaisesti kannata käyttää. Huomionarvoista on, ettei tässä ajatuksessa puhuta mitään merkityksistä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Yolanda Woodlee, D.C. Mayor Acted 'Hastily', Will Rehire Aide. *Washington Post* 2.1.1999. Verkossa: www.washingtonpost.com/wp-srv/local/longterm/williams/williams020499.htm
- 2 Ks. James Poniewozik, The little N-word. *Salon* 3.2.1999. Verkossa: www.salon.com/test/1999/02/02/poni_8/; Andrew O'Hehir, So much for youth apathy: Student radicalism escapes the '60s at last. *Salon* 18.11.2015. Verkossa: www.salon.com/test/2015/11/17/so_much_for_youth_apathy_student_radicalism_escapes_the_60s_at_last/O'Hehir 2015.
- 3 O'Hehir 2015.
- 4 Semantiikka on kielellisten ilmausten, esimerkiksi sanojen, merkityksen tutkimusta. Metasemantiikka taas koskee esimerkiksi sitä, mitä merkitykset ovat ja miten ne määräytyvät. Tämä "perusnäkökulman" ja "metanäkökulman" yhteys on samankaltainen kuin etiikan ja metaetiikan suhde: etiikka tutkii esimerkiksi sitä, mikä on hyvää ja mikä pahaa, ja metaetiikka sitä, mitä 'hyvän' ja 'pahan' käsitteet ovat ja mikä tekee jostain hyvää tai pahaa. Metasemantiikasta analyttisessä filosofassa, ks. Alexis Burgess & Brett Sherman (toim.) *Metasemantics. New Essays on the Foundations of Meaning*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- 5 Analyttisen kielifilosofian piirissä paljon pohdituttaneet metasemanttiset teoriat asettuvat karkeasti tälle jaottelulle siten, että fysikaaliset kausaalis-historialliset viittauksen teoriat, jotka ovat eksternalismin muotoja, lukeutuvat kohtaan 1. Sosiaaliset eksternalismin muodot menevät kohtiin 2 ja 3, ja internalismi kohtaan 2. Jotkin näistä teorioista pystyvät antamaan jokseenkin hyviä vastauksia tarkentaviin kysymyksiin, joita esitän jäljempänä, mutta nekin käsittelevät merkitystä vain omasta näkökulmastaan. Näistä teorioita tarkemmin, ks. Haukioja tässä numerossa. Kielifilosofit ovat olleet viime vuosina yhä enemmän kiinnostuneita myös pilkkasanoista tai *slurreista*, mutta debatti on siinä määrin käymisen tilassa, etten tohdi puuttua siihen nyt lainkaan. Ks. David Sosa (toim.), *Bad Language*. OUP, Oxford 2018.
- 6 Ks. Eija-Riitta Grönros, Sanakirjojen normatiivisuus ja deskriptiivisyys. Teoksessa *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*. Toim. Laura Tyysteri & Kaisa Lehtosalo. Turun yliopisto, Turku 2013, 35–52. Verkossa: utupub.fi/handle/10024/103550
- 7 Esimerkiksi "vihapuheen" määrittelemisestä, ks. Määttä tässä numerossa.
- 8 Ks. Petri Ylikoski & Toni Kokkonen, *Evoluutio ja ihmisluento*. Gaudeamus, Helsinki 2010, 395–401.
- 9 kutus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/suosituks/alkaa_tehda_ja_alkaa_tekemaan_rinnakkain_yleiskielessa
- 10 Tämä esimerkki ei suoraan koske merkitystä, mutta aiemmin vastaava elin on ottanut kantaa esimerkiksi sanan "huomioida" merkitykseen. Ks. Taru Kolehmainen tässä numerossa; sekä *Kielenhuollon juurilla*. SKS, Helsinki 2014, 299–306, 433. Verkossa: kutus.fi/julkaisut/kielioppi-ja_kielenhuoltokirjat/kielenhuollon_juurilla
- 11 Amia Srinivasan, He, She, One, They, Ho, Hus, Hum, Ita. *London Review of Books* Vol. 42, No. 13, 2020, 53–56 (54–55).
- 12 Sama.
- 13 Ks. Tiililä ja Dufva tässä numerossa.
- 14 Ks. Nick Enfield, *Natural Causes of Language. Frames, Biases, and Cultural Transmission*. Language Science Press, Berlin 2014, 16. Verkossa: langsci-press.org/catalog/book/48
- 15 Ks. "kausalikeykset" ja Nick Enfieldin haastattelu tässä numerossa.

HANNELE DUFVA

Miten kieltä osataan?

Toimintaa kielen verkostoissa

Mitä merkitsee olla puhuva, viittova ja kirjoittava ihminen – eli miten kukin ihminen oppii kieltä ja osaa käyttää sitä? Sijaitseeko kieli ihmisessä, maailmassa vai jossain näiden välillä? Ekologisesta näkökulmasta katsottuna kielen osaaminen on kehollista ja sosiaalista tietotaitoa, jonka avulla ihminen toimii oman kielimaailmansa eri verkostoissa. Näkemys on tullut esiin nykyisessä kielen ja kognition tutkimuksessa, mutta sillä on juurensa myös venäläisessä dialogisessa ja sosiokulttuurisessa ajattelussa.

Onko ihmisellä sisäinen kielioppi?

Usein on ajateltu, että kieltä oppiessaan ihminen ikään kuin sisäistää tämän kielen *kieliopin*. "Kielioppi" on tietenkin vain metafora. Mutta onko se sopiva metafora yksilöiden kielellisen tietotaidon ja sen synnyn kuvaukseen?

Ulkoiset kieliopit eli kielitieteelliset kuvaukset tai pedagogiset ohjenuorat ovat syntyneet lingvistien ja pedagogien tietoisien reflektion ja pitkäaikaisen uurrastuksen tuloksena. Kielenoppijoiden tietoiset tai tiedostamat tavoitteet eivät välttämättä ole samat, eikä heidän toimintansa samoin kuvattavissa.

Kieliopit – kuvaukset kielestä – ovat myös käytännössä lähes aina lähtökohdiltaan formalistisia. Kieltä kuvataan tällöin rakennetasojen järjestelmänä ja/tai rakenneyksiköiden kokoelmana. Koulukielioppi kuvaa kieltä esimerkiksi sanaluokkina, sijamuotojen järjestelmänä tai kieliopillisina sääntöinä, kun taas erilaiset kielitieteelliset kuvaukset pelaavat kukin omilla hienosyisemmällä käsitteillä. Mutta onko mielekasta kuvata ihmisen oppimista, kielitietoa ja -taitoa muotojen ja rakenteiden hallintana?

Formalistinen kuvausmalli etsii havaittavan kielenkäytön alla piilevää säännönmukaisuutta ja johdonmukaisuutta. Kielioppi abstrahoi ja luokittelee, mutta ei pyri kuvaamaan kielenkäytön konkretiaa eikä sen sosiaalista vaihtelua. S ei siten ole kielen tarkka jäljennös, vaan sen moneen kertaan ty pistetty, karsittu ja idealisoitu kuva. Kieliopilliset kuvaukset heijastavat oman traditionsa yhteiskunnallisia konteksteja ja niiden ideologioita. Siksi kieliopissa elää usein esimerkiksi ajatus kielestä kansalliskielenä, sisäisesti yhtenäisenä, standardoituna järjestelmänä. Usein kielioppi myös kuvaa pikemminkin kirjoitetun kielimuodon kuin puhutun vuorovaikutuksen rakenteita. On syytä haastaa näkemykset, joiden mukaan ihmisen kielitaito on kuvattavissa tyhjentävästi tämälntyyppisenä formalismina.

Kielen oppiminen ja osaaminen: toimintaa maailmassa

Ehkä oppijat eivät rakennakaan itselleen minkään tietyn kielen abstraktia kielioppia eivätkä lapset olekaan lingvistejä *par excellence*, kuten chomskylaisessa kielenomaksumisen tutkimuksessa oli tapana olettaa. Sen sijaan lapsia voi ajatella luontaisina vuorovaikutusasiantuntijoina, joiden ensisijaisena tavoitteena on osallistua yhteisöjensä merkitystoimintaan. Siksi ihmisen kielitaito ei ole kuvattavissa joukkona ”kielellisiä” rakennuspalikoita ja näiden kokoamisohjeita. Oppimista ja osaamista tarkasteltaessa on palattava ihmisen ja hänen kielellisen maailmansa aktuaalisuuteen, siihen, joka Wittgensteinin sanoin koostuu ”elämän hyörintästä” ja ”ihmisten tekojen koko vilkskeestä”¹.

Siirretään siis hetkeksi syrjään sellaiset formalistiset kuvaukset, jotka perustuvat ajatukseen kielestä kontekstittomana, abstraktina järjestelmänä, ja palataan ajatukseen kielestä toimintana (*first-order languaging*)². Oletetaan, että ihmisen kielellinen kyky – kielen oppiminen ja osaaminen – perustuu toimintaan, jossa ihmiset ovat monin eri keinoin vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja jossa ympäristö työkaluineen ei ole toiminnan ulkoinen näyttämö vaan osa tapahtumaa.

Ensiksikin tässä näkökulmassa kielellinen toiminta ymmärretään toimintaympäristöön *hajaantuneeksi*³. Kielen osaaminen ei siis sijoitu yksilön ”päähän”, vaan se emergoituu *vuorovaikutustoiminnassa (interactivity)*⁴ *organismien ja ympäristön välillä*⁵. Toimintaympäristöt resurssineen ja mahdollisuuksineen ovat osa ihmisen kielellisiä taitoja ja kykyjä.

Toiseksi ihmisen kielellinen tietotaito ei ole ”kieltä” siinä mielessä kuin se usein on esitetty formalistisissa kuvauksissa. Vaihtoehtoinen näkökulma on tarkastella kieltä erityyppisinä ja monimuotoisina semioottisina resursseina. Tämlntyyppinen näkemys kielestä on ollut esillä nykyisessä sosiolingvistiikassa⁶. Ihmisen omat resurssit eivät myöskään ole parhaiten kuvattavissa staat-tisen, esineellisen tiedon hallussapitona. Sen sijaan tietotaitoa voisi kuvata prosessinomaisena ja tapahtumaluonteisena toimintana, jollaiseen viittaa myös esimerkiksi käsite *languaging*⁷.

Kielitiedon metaforat: kieliopista repertoariin

Useat kielitieteelliset opukset, empiiriset tutkimukset ja pedagogiset tekstit ovat kierrättäneet ajatusta, että osaaminen perustuu sisäiseen kielioppiin. Jos ihmisen kielenkäyttöä ajatellaan kontekstissa syntyvänä, kehollisuuteen sidottuna toimintana, voidaan kielellistä tietotaitoa ajatella ”kieliopin” sijaan *osaamisrepertoarina*.

Ihminen ei pyri oppimaan abstraktia ”kieltä” vaan ottamaan haltuunsa erilaisia, konkreettisia ja itselleen merkityksellisiä, yhteisöllisiä resursseja ja koostamaan niistä omaa osaamisprofiliaan. Siksi se, mitä ihminen osaa, ei ole abstraktia ja anonyymia ”suomea”. Se on taitoa ymmärtää erilaisia puhetapoja, sosiolektejä, murteita, genrejä ja kieliä ja kykyä saada itse aikaan erilaisia puhutun, viitotun tai kirjoitetun vuorovaikutuksen käytänteitä.

Osaaminen rakentuu ihmisen sosiaalisten ympäristöjen käytänteiden varaan. Kuitenkin jokaisella samasakin ympäristössä kasvaneella on oma oppimishistoriansa ja omat polkunsa, joiden päivittäiset ja toistuvat tapahtumat rakentavat kunkin omaa tietotaitoa. Samalla jokaisella on omat henkilökohtaiset ominaisuutensa ja voimavaransa. Kielitaito hahmottuu sekä sosiaalisesti että yksilöllisesti: sen pohjana ovat sekä eri kontekstien tarjoamat resurssit että kunkin toimijan henkilökohtaiset ominaisuudet ja tavoitteet.

Kielitaidosta kielen taitoihin: Repertoarin moninaisuus

Kielen osaaminen on siis toimintaa: kykyä keskustella päivällispöydässä, ymmärtää runo, kirjoittaa tenttivastaus, osallistua etäkokoukseen. Se on kuvattavissa pikemminkin taitona kuin staattisena tietona, mutta taitoja ei ole yksi vaan monta.

Ihminen ei opi vain yhtä ”kieltä” vaan erilaisia ajan ja paikan normien merkitsemiä kielellisiä käytänteitä. Erikseen opiskelematta ymmärrän savoa, yleispuhe-suomea, rauman murretta ja vähän myös meän kieltä, koulunkäynnin myötä opin lukemaan ruotsia ja puhumaan englantia, yliopistossa opin lukemaan akateemisia tekstejä ja puhumaan kielitiedettä. Osaan lukea

useita kaunokirjallisuuden lajeja, ymmärrän auttavasti rap-lyriikkaa, osaan pitää esitelmän ja rupertella niitä näitä tuttavien kanssa. Kielen oppiminen ja osaaminen merkitsee erilaisten sosiaalisten käytänteiden tuntemusta ja hallintaa.

Ihminen ei myöskään opi kehollisuudesta ja materiaalisuudesta riisuttua kieltä. Kielen osaaminen merkitsee taitoa osallistua puhuttuun vuorovaikutukseen – kykyä asiaan sen enempää huomiota kiinnittämättä havaita ääniaallon piirteitä ja säännönmukaisuuksia, tulkita näkemään kasvojen ilmeitä ja eleitä, saada aikaan artikuloitua puhetta ja kehollista toimintaa. Kieltä ymmärtävä ihminen osaa lukea kielimaisemansa visuaalisia symboleita, joita erilaiset rakennusten, katukilpien, aikakauslehtien tai tietokoneen näyttöjen merkit tarjoavat. Puhuva ihminen osallistuu vuorovaikutukseen koko kehollaan ja sen suomien edellytysten puitteissa. Kirjoittava ihminen tarttuu kynään tai rytmittää ajatuksiaan näppäimistön avulla.

Oma henkilökohtainen taitomme on sidoksissa omaan kehollisuuteemme, mutta samalla kielen työkaluihin – niihin kulttuurisiin keinoihin, joita meillä on käytössämme. Kuten Lev Vygotskin sosiokulttuurinen lähestymistapa toi esiin, työkalut ovat osa sekä ihmisen kehityshistoriaa että yksilöiden kielen kehittymistä⁸. Savitaulut ja niiden piirtotyökalut ovat olleet yhtä lailla osa kirjoittamisen toimintaa kuin nykyiset älypuhelimet mahdollisuuksineen.

Miten kieltä osataan? Ihminen osana yhteisöjään

Valentin Vološinov sanoo äidinkielen oppimisen merkitsevän vuorovaikutuksen virtaan astumista⁹. Syntyessään lapsi solahtaa oman ympäristönsä merkkien maailmaan ja opettelee toimimaan siellä. Kasvaessaan lapsi kohtaa uusia ihmisiä, tilanteita, työkaluja ja ympäristöjä ja oppii täydentämään, laajentamaan ja uusintamaan osaamistaan. Kielen oppiminen merkitsee osallisuutta – toisten kanssa olemista. Samalla se merkitsee toimijuutta, omana itsenään olemista. Siksi kielen oppiminen ja osaaminen eivät ole tyhjentävästi kuvattavissa mekaanisina prosesseina. Toimintaan liittyvät olennaisesti tunteet: osaaminen merkitsee myös hyväksytyksi tai hylätyksi tulemista, iloa tai häpeää, ylpeyttä tai ahdistuneisuutta.¹⁰

Yksikään ihminen ei ole saari. Omassa kielellisessä toiminnassaan hän on väistämättä osa omia yhteisöjään. Mihail Bahtin kuvaa kielen oppimista haltuunottona, prosessina, jossa toisten sanat muuttuvat omiksi sanoiksi¹¹. Tavot, joilla ympäristössäni puhutaan, muuttuvat ajan myötä omiksi puhetaivoikseni. Mutta sanat ovat vain puoliksi omiani. En omista kieltä, olen siinä vain osakkaana. Saan sanani äidiltäni, opettajiltani, ystäviltäni ja erilaisilta auktoriteeteilta, mutta en jäljennä niitä kopioina vaan suhteutan ne omiin tarpeisiini ja lisään niihin oman näkökulmani ja omat aksenttini. Teen siis ympäristöni kielestä oman version. Samalla

kun seuraan toisten merkitsemiä polkuja, jätän omat merkkini historiaan. Minulla on oikeus leikkiä kieleni sanoilla, haastaa niitä tai hylätä ne. Toiset mahdollistavat osaamistani monin tavoin, mutta samalla he myös rajoittavat sitä ohjaamalla, neuvomalla tai kieltämällä. Olen aina ja väistämättä sidoksissa ympäristöni kielipeleihin – ja samalla vastuussa sanoistani, itselleni ja muille.

Kieli: ajan ja paikan jatkumot

Kielen osaaminen merkitsee liittymistä kielten ja kulttuurien ketjuun. Jokainen puhuja on uusi noodi ajan ja paikan verkostoissa. Se, mitä sanotaan suomen kieleksi, on olemassa historiallisena prosessina, jota jokainen uusi puhuja uusintaa, mutta yhtä lailla ihmisen kieli on olemassa esihistoriallisena, evolutionaarisen prosessin, jota ihmislajin uudet jäsenet jatkavat. Puhun suomea, koska esi-isäni ja -äitini ovat puhuneet sitä. Osaan puhua, koska minulla on keho, joka sallii minun tehdä niin. Osaan kirjoittaa ajatuksiani tiedostoiksi kannettavan tietokoneeni muistiin, koska elän länsimaisen kirjallisen kulttuurin piirissä ja olen sattunut syntymään aikaan, joka kehitti teknologian tehdä niin.

Bahtin-tutkija David Shepherd kuvaa artikkelissaan ”A Feeling for History? Bakhtin and ”The Problem of Great Time” Bahtinin aikakäsitystä: voimme ajatella, että kielenoppijat elävät paitsi omaa elämänkaartaan oman aikansa virrassa, myös ”suuressa ajassa”¹². Olemassaolossamme, ja siis myös kielenkäytössämme, olemme kaikki perillisiä. Se, mitä teemme juuri nyt, kaituttaa sitä, mitä on ollut: aikaskaaloja, jotka eivät ulotu ainoastaan vuosituhansien vaan myös vuosimiljardien päähän.

Kielen osaaminen merkitsee siis yhteyttä heihin, jotka olivat meitä ennen. Osaamme, koska ihmiset ennen meitä ovat osanneet. Mutta samalla osaaminen merkitsee kykyä toimia tässä-ja-nyt, olla osa nykyisiä ympäristöjämme. Ihminen puhuu toisille ihmisille, kuuntelee heitä, tarttuu kynään kirjoittaakseen muistilapun kauppaan, katselee ja kuuntelee laitteeltaan vieraskielistä televisiosarjaa. Kielenkäyttö ei synny ihmisen sisässä vaan emergoituu siinä tilanteessa ja toiminnassa, jossa ihminen on.

Ihmisen kielellinen ja kognitiivinen toiminta on haajantunutta ja maailmaan laajenevaa. Keskustelu ei etene kahtena erillisenä monologina vaan dialogina, jonka merkitykset ja rakenteet syntyvät kahden tai useamman ihmisen yhteistoimintana. Mutta myös yksinäistä kielenkäyttöä voi kuvata dialogina. Kun kirjoitan tätä, keskustelen omien ajatusteni kanssa, ja kun näen ruudulle ilmestyvät rivit, voin muuttaa niitä, pyyhkiä niitä pois ja korvata niitä uusilla. Myös työkalut ovat keskustelukumppaneitamme.

Siksi se tapa, jolla ihminen osaa kieltä, ei oikeastaan voi sijaita missään tietyissä osoitteessa. Tieto ei ole ihmisen sisällä eikä päänsisäisessä kieliopissa. Se merkitsee toimijan kykyä olla vuorovaikutuksessa omien ympäristöjensä kanssa ja uusintaa osaamistaan ympäristöjen

ja omien tavoitteiden muuttuessa. Kieli syntyy tässä ja nyt, mutta sisältää menneen ja viittaa tulevaan. Kielessäni puhuvat menneisyyden tärkeät ihmiset, äidit ja isät, esikuvat ja kollegat – mutta yhtä lailla hahmotellen kieleni avulla sitä, mitä ei vielä ole olemassa, rakennan uusia ajatuksia ja luon mahdollisia maailmoja.

Toiseksi viimeiset sanat

Kielen osaamisen ymmärtämiseksi on ylitettävä joitain totunnaisia vastakkainasetteluja. Osaaminen ei synny autonomisen toimijan sisäisessä kieliopissa, mutta sen selittämiseen ei myöskään riitä sosiaalisen vuorovaikutuksen kuvaaminen. Kieltä osaava ihminen on monikerroksinen: hän on fyysinen olento, kognitiivinen toimija, tunteva ihminen, omien sosiaalisten verkostojensa jäsen, oma uniikki persoonallisuutensa ja paljon muuta. Hän käyttää kieltä puhumalla tai viittomalla ja hän kirjoittaa kynän tai näppäimistön avulla. Kieli on myös osa hänen ajatteluaan. Hän ymmärtää ja käyttää useita kieliä ja hänelle voivat olla tuttuja niin Shakespearen draaman kuin tilannekomediankin tekstilajit. Hän voi olla kielen kuluttaja tai tuottaja. Hän voi paneutua ristisanojen ratkomiseen, vitsien kerrontaan tai karaoken laulamiseen. Hän voi vihata ja rakastaa kielen avulla.

Useimmiten kielitaitoa on tarkasteltu formalistisesti muotojen ja rakenteiden hallintana. Yllä vaihdoin näkökulmaa ja lähdin oletuksesta, että taito merkitsee ensisijaisesti vuorovaikutuksellisen merkitystoiminnan aikaansaamista. Kuvaukseni ei tietenkään ole tyhjentävä, ja kielen oppimisen ja osaamisen tarkastelussa on toki otettava myös kantaa siihen, miten kielen rakenteet syntyvät. Tulisikin pohtia esimerkiksi sitä, millaiset rakenteet tarjoutuvat kielenoppijoille historiallisesti valmiina, ”jäätäneinä” kokonaisuuksina, ja toisaalta mitä kielenkäyttäjä joutuu itse omassa toiminnassaan rakentamaan – ja *miten* hän tarkalleen ottaen tekee sen. Samoin tulisi ottaa huomioon, että puhutussa vuorovaikutuksessa rakenteet voivat olla radikaalisti erilaisia kuin lukemisen ja kirjoittamisen toiminnassa – tai että kielen ymmärtäminen voi tapahtua varsin erilaisen rakenteellisen tiedon varassa kuin sen tuottaminen. Sisäinen kielioppi, joka perustuu oletukseen yhdestä yhtenäisestä muotojen ja rakenteiden joukosta, ei ota kantaa näihin kysymyksiin, eikä siis oikeastaan selitä kielenkäyttäjän taitoa ja toimintaa millään tapaa.

Toiminnallisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta korostava näkökulma on eräs mahdollinen tapa osallistua keskusteluun siitä, miten kieltä osataan. Ja kuten Bahtin totesi, dialogi merkitsee juuri sitä, että koskaan ei sanota viimeistä sanaa; aina vain toiseksi viimeinen¹³.

Viitteet

- 1 Wittgenstein 1978, 130.
- 2 Love 2007.
- 3 Cowley (toim.) 2011.
- 4 Steffensen & Pedersen 2014.
- 5 Järvilehto 1994.
- 6 Blommaert 2010.
- 7 Maturana 1970; Kravchenko 2011.
- 8 Esim. Vygotsky & Luria 1994.
- 9 Vološinov 1990.
- 10 Roinila 2020.
- 11 Bakhtin 1981.
- 12 Shepherd 2006, 41.
- 13 Bakhtin 1984.

Kirjallisuus

- Bakhtin, Mihail M., *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin*. Käänt. Caryl Emerson & Michael Holquist. University of Texas Press, Austin 1981.
- Bakhtin, Mihail M., *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Käänt. Caryl Emerson. University of Minnesota Press, Minneapolis 1984.
- Blommaert, Jan, *Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Cowley, Stephen J. (toim.), *Distributed Language*. John Benjamins, Amsterdam 2011.
- Järvilehto, Timo, *Ihminen ja ihmisen ympäristö. Systeemisen psykologian perusteet*. Prometheus-sarja. Pohjoinen, Oulu 1994.
- Kravchenko, Alex, How Humberto Maturana's *Biology of Cognition* Can Revive the Language Sciences. *Constructivist Foundations*. Vol. 6, No. 3, 2011, 352–362.
- Love, Nigel, Are Languages Digital Codes? *Language Sciences*. Vol. 29, No. 5, 2007, 690–709.
- Maturana Humberto R., *Biology of Cognition*. BCL Report 9.0. University of Illinois, Urbana 1970.
- Roinila, Tarja, Puhujaksi puhujien joukkoon. Teos 7.6.2020. Verkossa: teos.fi/kirjat/kaikki/2020-kev%C3%A4t/puhujaksi-puhujien-joukkoon.html
- Shepherd, David, A Feeling for History? Bakhtin and "The Problem of Great Time". *Slavonic and East European Review*. Vol. 84, No 1, 2006, 32–51.
- Steffensen, Sune V. & Pedersen, Sarah B., Temporal Dynamics in Human Interaction. *Cybernetics and Human Knowing*. Vol. 21, No. 1–2, 2014, 80–97.
- Vološinov, Valentin N., *Kielen dialogisuus*. Suom. Tapani Laine. Vastapaino, Tampere 1990.
- Vygotsky, Lev S. & Luria, Aleksandr R., Tool and symbol in child development. Teoksessa René van der Veer & Jan Valsiner (toim.), *The Vygotsky Reader*. Blackwell, Oxford 1994, 99–174.
- Wittgenstein, Ludwig, *Zettel. Filosofisia katkelmia*. Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1978.

JARKKO S. TUUSVUORI

”Suomea pitää ajatella myös vieraana kielenä”

Kaisa Häkkisen haastattelu

Emeritaprofessorin seurassa kielen entisyydet yhdistyvät nykyisyyksiin. Eikä häntä lakkaa kiehtomasta suomen tuttuus ja vieraus taikka sanan yhteys käsitteeseen ja olioon.

Kouvolassa marraskuussa 1950 syntynyt Kaisa Häkkinen on laajalle yleisölle suunnattujen tekstiensä ansiosta tunnetuimpia suomalaisia kielitieteilijöitä. Suurtyönä on paraikaa rakenteilla sanakirja Mikael Agricolan noin 2 400 painosivua kattavasta tuotannosta. Tiheään tahtiin valmistuu tieteellisiä artikkeleita sekä kolumneja ja täsmävastauksia lehdille.

”Samoja asioita yhä uudestaan ja uudestaan: mistä tulee ’umpimähkään’ tai mitä ovat ’hippulat’, jotka vinkuvat. Ilahtuu, kun joku kysyy jotakin sellaista, mitä ei ole kysytty aiemmin. Siinä oppii itsekin jotakin uutta, kun selvittelee asiaa.”

Eläkkeellä voi ”järjestää olemisensa” parhain päin.

”Tutkiminen kiinnostaa edelleen. Humanisti on siinä mielessä onnellisessa asemassa, ettei hän tarvitse kalliita laitteita ja laboratorioita työtä jatkaakseen. Kun ulkona sataa ja tuulee, istun tietokoneen ääreen. Kun aurinko paistaa, muutun puutarhuriksi ja keräilijäksi.”

Opintiestä

Häkkisen kiinnostus kieleen syntyi luontevasti. ”Isäni oli äidinkielenopettaja, ja meille luettiin paljon.” Menu sisälsi esimerkiksi Kiveä ja Hellaakoskea, äidin puolelta satuja ja lauluja. Opittuaan kirjoittamaan Häkkinen piti päiväkirjaa ja suunnitteli kirjailijuutta. Nuoruus sekoitti pasmoja sen verran, ettei ylioppilas tiennyt, mihin suuntautuisi.

”Mikään vaihtoehto ei tuntunut ylivertaiselta. Pidin itsestään selvänä, että suomen kieli oli varsinainen vahvuusalani. Isäni ehdotti, että alkaisin suomen sijasta opiskella suomalais-ugrilaista kielentutkimusta, koska tutkimuksen osuus oli sillä puolella suurempi ja opinnot

Kuva: Timo Häkkinen.

kuitenkin antaisivat saman pätevyuden äidinkielenopettajan virkoihin.”

Päätös ei ole kaduttanut. Lavea näköala kielen historiaan muovasi ajattelua, mutta skolaariin rooliin ei noin vain solahdettu.

”Opintoja aloittaessani en uskaltanut edes kuvitella, että voisin jäädä työskentelemään yliopistoon. Pian kuitenkin selvisi, ettei tarvitse olla yli-ihminen, vaan ahkeruus ja normaalit hengenlahjat riittävät pitkälle. Jo kolmannen vuoden keväällä hain assistentin paikkaa Turun yliopistosta, sain tehtävän ja pääsin oman akateemisen urani alkuun.”

Turussa valmistui 1973 gradu *Vogulin Sosvan murteen äännerakenteesta*. Sen jälkeen Häkkinen tutki esimerkiksi suomen ja unkarin vokaalifoneemeja, kunnes oli vuorossa lisensiaatintyö *Eräistä suomen kielen äännerakenteen luonteenomaisista piirteistä ja niiden taustasta* (1978), jossa ruodittiin ”fonotaksia” eli ”sitä, millaisten periaatteiden mukaan äänneet järjestyvät tavuiksi ja erilaisiksi äänneyhdistelmiksi”. Niinpä selvisi muun muassa se, että tavutyyppejä oli kymmenen ja niistä yleisin CV eli konsonantti + vokaali: ”Yleisin sananalkuinen konsonantti oli k, sitä seurasi todennäköisimmin a, sitten tuli n ja sen jälkeen i. Suomen todennäköisin sana oli siis ’kani’.”

Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen assistenttuurin 1972–1979 ja 1981–1983 jälkeen hän hoiti saman aineen professuuria ja välillä myös yleisen kielitieteen apulaisprofessuuria. Fonologian ohella Häkkiselle sittemmin leipälajiksi tullut etymologia pysyi mukana opetuksen ansiosta ja pääsi komeasti esille väitöskirjassa *Suomen kielen vanhimma sanastosta ja sen tutkimisesta* (1984). Muhkea *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (2004) sai esiasteensa 1987 ja 1990.

Tässä vaiheessa (1984–1993) Häkkinen vaikutti Åbo Akademiassa suomen kielen apulaisprofessorina. Tulevien *finiskan* opettajien evästäjänä alkoi ymmärtää uudella lailla omaa äidinkieltään toisena kielenä. Virka vaihtui 1993–1997 professuuriksi, minkä jälkeen Häkkinen vaikutti Turun yliopiston suomen kielen professorina 1999–2015. Hän palveli myös humanistisen tiedekunnan dekaanina 2004–2009, aluksi vasten tahtoaan. Mielekästä tekemistä hallintotehtävissä kuitenkin riitti: täytyi puolustaa ”humanisteja ja varsinkin kielentutkijoita, jotka hallintoväen ja muiden tiedekuntien edustajien mielestä olivat enimmäkseen tyhjänpäiväisiä surkimuksia, jotka kuluttivat yliopiston resursseja mutta eivät tuottaneet mitään”. Monikaan ei käsittänyt, että ”suuri osa peruskoulujen ja lukioiden aineenopettajista on humanistimaistereita”. Jos administroida oli pakkopullaa, pedagogia maittoi.

”Opettaminen on aina ollut minulle tärkeää, koska se on pannut minut selvittämään asioita itselleni ja auttanut löytämään ne kohdat, joista tutkimusta kannattaa jatkaa

eteenpäin. Asioita ei voi selittää ymmärrettävästi ja uskottavasti, jos ei itse ymmärrä niitä ja niiden merkitystä.”

Palkittu tutkija ei tee numeroa ukkovallan varjoista omalla polullaan. Vähättelyltäkään ei ole vuosien varrella vältytty, ”mutta on vaikea sanoa, onko se johtunut siitä, että olen nainen, turkulainen humanisti vai muuten vain pienen ja vaarattoman näköinen”. Häkkinen myöntää olleensa monissa yhteyksissä ja yhteisöissä ensimmäinen nainen tai ainakin ensimmäisten joukossa. Mutta kun portit ovat auenneet ja tunnustustakin on tullut, hän ei näe aihetta valittaa. ”Saattaahan se olla, että menestys olisi ollut vielä parempi, jos olisin iso ja komea mies”, emerita kumminkin sutkauttaa.

Kielentutkimuksen ulottuvuuksia

Lingvistiikan ala on valtavasti laajentunut viime vuosikymmeninä. Tämän merkille paneva Häkkinen lisää, että ”kukaan yksittäinen tutkija ei voi seurata koko kentän kehitystä”. Toisaalta tietoa melkein mistä hyvänsä saa nopeasti. Etenkin kielityypologian harjoittamiselle – maailman eri kielten vertailulle – on netin aikakaudella roimasti aiempaa paremmat mahdollisuudet. Mutta lingvistiikkaan paneutuminen alkaa yhä ”kielen perusyksiköiden ja peruskategorioiden kuvaamisesta”. Jos hänen vanha esityksensä *Kielitieteen perusteet* (1994) uudistetaisiin nyt, teos muuttuisi tekijänsä mukaan tyypologian lisäksi ennen kaikkea kielitieteellisen toiminnan yleiskuvauksesta ja semantiikan kuvausmalleista.

Etymologia on häkkisläisittäin nähtynä lingvistiikan ydintä. Sanat pysyvät historiallis-vertailevassa kielentutkimuksessa avainasemassa, ja vaikka tutkimus sitten kohdistuisikin johonkin muuhun, ”aineistoksi tarvitaan aina sanastoa ja tietoa” sen osien iästä ja vaiheista.

Mutta sanojen alkuperälouhinnan vetovoimaisuus on Häkkisestä perusteltavissa toisinkin. Voidaan painottaa sitä, kuinka pelkistä äänneistä poiketen sanastoa ”ei voi tyhjentävästi tutkia pelkkänä kielellisenä systeeminä”, vaan äänneasun lisäksi tarkastelua vaativa merkitys tuo tullessaan yhteyden ”kielenulkoiseen maailmaan ja ihmisen ajatteluun”.

Kielen kehityskäänneiden valaiseminen sanahistorioin ja -johtamisin herätti kummastusta fennougristeissa ja yleisen kielitieteen auktoriteeteissa. ”Etymologiassa ei ole mitään metodiikkaa”, kuului unkarilaisen professorin lannistavaksi tarkoitettu kommentti nuorelle tutkijalle. Häkkisen Suomen Kielitieteellisen Yhdistyksen sihteerinä tekemä ehdotus sanastontutkimuksen seminaarista torjuttiin epäkiinnostavana. Hän löysi tarpeeksi etymologista otetta puoltavaa ajattelua indoeurooppalaisen kielentutkimuksen piiristä. Ja Suomessa pitkään vallinnut opinnäytetöiden ohjauksettomuus varmisti muutenkin itsenäisyyden: ”Sain puuhaila omiani kaikessa rauhassa.”

Ilmankos syntyi riippumatonta jälkeä. Häkkisen *Etymologinen sanakirja* ja *Suomalaisten esihistoria kielitieteen*

valossa (1996) ovat yleiseen käyttöön laadittuja töitä. Suomalaisen maahantulosta esitettyjä kirjavia mielipiteitä oli hyvä oikoa ja tasapainottaa tutkimukseen perustuvalla kielihistoriallisella tietoteoksella. Sanakirjaa taas joudutti tarve korvata vaikeaselkoiset, sisäpiirillekin vaikeasti avautuvat aiemmat opukset sanastomme alkuperästä.

Häkkistä tuskin saisi maalaamaan freskoa esimerkiksi kielen ilmaantumisesta ihmislajin historiaan. Taitavasti hän irrottaa aiheesta sen itselleen läheisimmän lohkon.

”Kielen synty ei varmasti ole ollut mikään kertakaikkinen tapahtuma vaan kehityksen on täytyntä jatkua ja symbolikielen rakentua vähitellen hyvin pitkän ajan kuluessa. Ajattelen tätä evoluutiota prosessina, joka jatkuu edelleen. Kieli ja sen sanasto muuttuvat koko ajan, esimerkiksi abstraktien käsitteiden ja termien osuus nykysuomessa on todistettavasti paljon suurempi kuin se oli Agricolan aikana. Tämä näkyy esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, joissa Agricola on epätoivoisesti yrittänyt löytää suomenkielistä vastinetta ominaisuudennimille. Onko *misericordia* suomeksi ’surkeus’ vai ’surkiaus’? Onko *Widerwärtigkeit* suomeksi ’vastoinkäyminen’, ’vastoinkäymys’ vai ’vastoinkäymisyys’?

Uutta tietoa ihmiskielen kehityksen varhaisvaiheisiin voi tuoda lähinnä eri ihmislajien kehitystä ja levittäytymistä koskeva monitieteinen tutkimus, ja niin kuin tiedetään, sillä saralla tehdään tämän tästä uusia löytöjä, jotka romuttavat kaikki entiset käsitykset. Sen sijaan jo kehittyneen kielen suhde ajatteluun ja kielenulkoiseen todellisuuteen on jatkuvasti ajankohtainen asia, josta myös kielentutkija voi tehdä itsenäisesti uusia havaintoja, kun maailma ja kieli muuttuvat.”

Häkkisen mukaan ”kokonaiskäsitystä tästä kaikesta on mahdotonta muodostaa”. Olennaista on osata tarkata asiaankuuluvia ”tapauksia ja esimerkkejä” ja niiden pohjalta kenties ”linjoja ja trendejä”. Häkkisen sanoin ”luonnollinen kieli muuttuu koko ajan, mutta se ei muutu miten tahansa”.

Halu kertoa toisille havainnoista ja aikomuksista – sen verran Häkkinen esittää kuin esittääkin kielen synnystä. Jaetussa todellisuudessa on pitänyt elää yhdessä. Häkkinen painottaa tässä kielen valikoivuutta: se heijastelee käyttäjiensä ajatuksia huomaamisen ja ilmaisemisen arvoisista asioista niin heidän sisällään kuin ympärillään. Sanat nostavat maailmasta esiin jotain muuten sivuuttavaa. Tätä ymmärrystä kielestä voi professorin mukaan sovittaa yhtä hyvin nykypuhumisiin kuin menneiden aikojen jäänteisiin.

Etymologiasta Häkkinen mainitsee saman tien tähdellisen seikan. Se ei ole vain yhä tärkeää sanavartaloiden perimmäisten lähteiden selvittämistä, vaan se voi olla myös kieleen jo tulneiden sanojen muodon ja merkityksen tutkailua. Nykysuomenkin sanoista ”hämähästyttävän suuri osa” on nuorehkoja: ”Esimerkiksi lukusana ’yksi’ kuuluu ikivanhaan perintösanastoon, mutta sen johdokset ’yhteisö’, ’yhtiö’, ’yhtälö’, ’yksikkö’, ’yksilö’

ja ’yksityinen’ ovat tulleet käyttöön vasta 1800-luvulla.” Häkkinen sanoo suoraan, että tällaisen ”sanaston kehitys on usein mielenkiintoisempaa ja kertoo enemmän ihmisestä ja hänen maailmastaan kuin johtamattomien perussanojen tutkiminen”.

Neljän tuhannen vuoden takaiseen maailmaan ja sen kokemiseen onkin vaikea päästä kiinni. On jäänyt vain jälkiä jostain. ”Nykyisin tunnettujen kantauralilaisten sanojen lukumäärä on parisen sataa. Jokainen ymmärtää, ettei se voi olla minkään luonnollisen kielen koko sanasto.”

Kaikista etymologisista seikkailuistaan Häkkinen muistaa ehkä lämpimimmän perehtymistään mursuun ja norsuun. Ne osoittautuivat saman saamelaisperäisen lainasanan murteellisiksi muunnelmiksi, jotka kirjakieli sitten eriytti omiin tehtäviinsä. Häkkinen ehti tuskaillla, miten jo Agricola saattoi käyttää toista niistä elefanttia tarkoittaessaan, ja miten kahdella hyvin erilaisella eläimellä saattoi olla yhteinen nimi. Paha oli keksiä, millaisissa yhteyksissä koko sana levisi myöhäisen keskiajan suomeen. Paljastui, että Agricola ei kirjoittanut niinkään maailman suurimmasta maaeläimestä (tai sen afrikkalaisista tai intialaisista lajivaihtoehdoista) kuin sen havitelluimmasta osasta. Jopa kolmimetrisiksi pidentyneistä etuhampaista saatava norsunluu liitti tämän otuksen toiseen (joskin vain metristen ja kulmahampaista pidentyneiden) syöksyhampaiden omistajaan, arktisten vesien mursuun. Suomalaiset eivät tunteneet kumpiakaan, mutta arvokas luonnonmateriaali (veistettävän luun lisäksi myös kestävä nahka) tunnettiin täälläkin, saatiinpa sitä norsusta tai mursusta.

Yleiskielestä kielenhuoltoon

Suomi on Häkkisen sanoin ”hyvin taipuisa” kieli. Hän tähdentää, että ”periaatteessa kuka tahansa voi kehittää sitä muodostamalla uusia sanoja ja iskeviä ilmauksia”. Tyypillisessä tapauksessa kohdataan tutuista aineksista muodostettuja uusia sanoja, päätellään enemmän tai vähemmän vaivattomasti niiden merkitys osien tai asiayhteyden perusteella eikä edes huomata, että sana on uusi. Häkkinen myös teroittaa, että suomeen ”pääsee helposti käsiksi”, kun maassa on edistynyt kirjastolaitos ja mahdollisuudet – vähitellen digitalisoituvat – arkistot niin kirjakielenä kuin murteista ja nimistöistä sekä tutkijoiden että harrastelijoiden käyttöön. Niinpä ”yleiskielen syntyä on mahdollista seurata vaihe vaiheelta”.

1800-luvun alkupuolen suuriruhtinaskunnassa ei vielä ollut ”suomen yhteistä yleiskieltä”. Puuttuivat niin ohjeistavat kieliopit ja kielenhuolto kuin myös ”auktoriteetti, joka olisi osannut ja uskaltanut sanoa, millaista yleiskielen pitäisi olla”. Siksi kaikki käyttivät kieltä niin kuin sattuivat taitamaan. Jotkut haaveilivat ihannekielen täydellisestä kuvaamisesta käyttäjilleen lakia säättävän kieliopin avulla, kun taas toiset suosivat luonnollista kehitystä, jossa suomi ”itse hakisi omat uomansa, kun sitä ahkerasti käytettiin”.

”Kirjakieli yhdistää koko yhteisöä.”

Aiheessa onkin hauska viipyä. Häkkisen mukaan ”yleiskirjakielen voi nähdä yhteiskunnallisena ja sosiaalisena yhteispelinä, jolla on hyvä olla yhteiset säännöt samaan tapaan kuin esimerkiksi liikenteessä tai jalkapallo-ottelussa”. Muutamassa vuosikymmenessä todettiin, että kielen rakenne oli päättämällä päätettävä tai sopimalla sovittava. Luotiin opillinen kuvaus kielestä ja yhteinäisten suositusten pohjalta koulukieliopit iskostettaviksi kansalaisten tajuntaan.

Yksikään murre ei itsessään riittänyt suomeksi. Missään niistä ”ei ollut ilmaisukeinoja yhteiskunnan, teknologian ja kulttuurin ajankohtaisten ilmiöiden kuvaamiseen”, Häkkinen selittää. Länsimurteet tekivät itseään tykö yleiskielen pohjaksi, koska ne tuntuivat valmiimmilta ottamaan ruotsin paikan, mutta itämurteita kannatettiin niissä koetun suuremman ilmaisuvoiman ja puhtauden eli ruotsivaikutusten suhteellisen vähyyden vuoksi. Kummin vain, yhteistä koodia tarvittiin.

Häkkinen on korostanut niin Agricolassa kuin Lönnrotissa halua ja kykyä kompromisseihin kirjasuomen kehityksen eri ratkaisuvaiheissa. Lönnrotlaisessa näkemyksessä hän on tuonut esiin ajatuksen yleiskielen erityisestä tehtävästä ikään kuin korkeamman abstraktiotason ilmentäjänä. Kun Häkkiseltä kysyy, olisiko tässä Lönnrotin oivalluksessa jotain hedelmällistä muistettavaa meillekin, hän ei torju ehdotusta.

”Nykyään monet ajattelevat, että kielenhuollon oppaissa ja sanakirjoissa kuvattu yleis- ja kirjakieli on se oikea ja varsinainen suomen kieli ja murteet ja yleis- ja aluepuhekielet sen huonompia muunnoksia. Toisaalta kielenhuollon ohjeet ja korjaukset koetaan loukkauksiksi omaa

syntyperäisen kielenpuhujan kielitajua ja ilmaisuvapautta vastaan. Olisi tosiaan hyvä Lönnrotin tapaan tähdentää, että kirjakieli on koko kieliyhteisöä yhdistävä kielen taso, mutta sen rinnalla voivat elää ja kukoistaa myös muut kielen variantit tarvitsematta asettaa niitä johonkin arvojärjestykseen.”

Kaksikkoon viittaaminen osoittautuu palkitsevaksi muutenkin. Häkkinen innoittuu ”ilmeisesti aika erilaisten henkilöiden” rinnastelusta. Jos Agricola oli ”itsetietoinen ja varma vaikuttaja, joka mielellään asettui johtoasemaan”, Lönnrot oli ”rahvaanomaiseen taustansa vetäytyvä työmyyrä, joka tukeutui omiin vahvuksiinsa kansanperinteen alalla”. Kirjakielen koostamisen näkökulmasta heitä yhdisti käytännöllinen järjestyksellisyys: ”He epäilemättä tajusivat, mitä vallitsevissa oloissa oli realistista tavoitella, jos halusi toimia suomen kielen hyväksi.”

Reformaation yleistä kansankielisyyden eetosta toteuttaneella Agricolalla oli ajalleen tai sivistyneistön viiteryhmälleen kaikkea muuta kuin selviömäisesti ”taustatukenaan suomen kielen taito”. Lönnrot puolestaan saattoi ammentaa kokemuksistaan sorrettuun enemmistökieleen kotiutuneena uuden kansainvälisen kansallisuusaatteen paikallisoperaattorina. Häkkinen muistuttaa, että ”kummallakaan ei ollut selvää näkemystä tai valmista mallia siitä, millaista suomen kirjakielen tarkalleen ottaen piti olla”. Siinä missä Agricola otti aineksia eri murteista ”hädän tähden”, Lönnrot kokeili niin murteita kuin uudismuodosteita. Piti valita ensin ja korjailta jälkikäteen. ”Kaikkea ei saatu kerralla kuntoon”, Häkkinen ynnää.

Monikielisydestä käsittämiseen

Kielenhuollosta puhuttaessa Häkkinen etsiytyy luontevasti useiden mahdollisten ratkaisujen ja johdonmukaisten siirtojen linjalle kielellisten ongelmien sovitte- lussa. ”Kirjoitetaanko esimerkiksi ’vastaavantyyppinen’ yhteen vai erikseen?” hän antaa esimerkin. ”Monet ongelmat koskevat nimenomaan kirjoitusasua, koska kirjoittaminen ei puhumisen tavoin perustu ihmisen luontaiseen kykyyn vaan se on erikseen opiskeltava.” Kenenkään kielentaju ei riitä loputtomiin taikka päde kaikissa pulmatilanteissa. ”Kirjoittamisen yksityiskohtia on tietoisesti hiottava, koska suuri osa sen normeista perustuu sopimuksiin.” Tältä pohjalta Häkkinenkin suosii kielenhuoltoa instituutiona.

”Sellaisissakin tapauksissa, joissa on useita periaatteessa oikeita ratkaisuja, on kaikille helpompaa, jos joku asioista enemmän tietävä kertoo, mikä ratkaisu kannattaa asettaa etusijalle. Monesti on annettavissa johdonmukainen sääntö tai suositus siitä, miten akuutti ongelma ratkaistaan. On pelkästään järkevää, että jokin kielenhuollon tapainen asiantuntijaryhmä kerää tietoa kielenkäytön todellisista ongelmista ja niitä koskevista aiemmista päätöksistä, tekee valinnat ja esittää ratkaisut yksityisten kielenkäyttäjien puolesta. Ilman taustatietoa yksittäisistä ratkaisuista tulee satunnaisia ja todennäköisesti ristiriitaisia keskenään. Myös kielenoppijat ja opettajat ovat kiitollisia, jos kaikkia vastaan tulevia kieliongelmiä ei tarvitse itse ruveta pohtimaan tyhjältä pöydältä.”

Viittaus julkisen sanan laatuun ei saa Häkkisen sormea heristeleväiseksi. Osoittamisesta se ei kuitenkaan laista: ”Mitä tärkeämmästä julkaisusta on kysymys, sitä tärkeämpää on myös, että siinä käytetty kieli on yksityiskohtia myöten esimerkiksi ja ohjeeksi kelpaavaa.” Äidinkielen kirjoituskäytäntöjen oppiminen varaa edelleen hyvinä pidettyihin esimerkkeihin. Jos tällainen oli aikoinaan yli sadan vuoden ajan ensimmäinen suomalainen *Biblia* (1642), nyt monen katse kääntyy suuriin ja kunnianarvoisiin viestimiin. Joku voisi olla syvästi huolestunut vaikkapa Ylen tai *HS:n* horjuvista oikeakielisyyskutyymeistä, oikoluvun romahduksesta tai ylisummaan laimeasta kiinnostuksesta ansiokkaaseen suomeen, mutta Häkkinen ei hännänny tuomitseväksi. Hänestä kaikki voivat kysyä, antavatko muille hyvää vai huonoa mallia. Oikeinkirjoituksen hallintaa hän kuvaa osaksi toimittajan ammattitaitoa, on se sitten tietotekniikka-avusteista tai ei.

”Virheistä voi yrittää syyttää kiirettä, mutta oikein kirjoittaminen ei ole yhtään sen hitaampaa kuin väärin kirjoittaminen.”

Ehkä Häkkisen asennoituminen on tässä asiassa yllättävänkin tiukkaa lajia. Ankaruus loistaa sen sijaan pois- saolollaan, kun puheeksi tulee englannin kielen runsastuminen nuoren polven käyttämässä äidinkielessä. Häkkinen viittaa tyynesti siihen, kuinka suomi on ”tu-

hansien vuosien ajan ollut kosketuksissa muihin kieliin ja muuttunut suuresti niiden vaikutuksesta”. Vastaavasti kirjoitus- ja kirjapainotaito ovat muokanneet kielen rakennetta jo satoja vuosia. Kaiken kukkaraksi monikielisyys ei ole sen enempää harvinaista maapallonlaajuudessa nykytarkastelussa kuin historiallisissa paikalliskatsannoissakaan. Kokonaan toinen – ja saman tien tuhoisa – asia on se, jos yleistyy käsitys suomen kielen laadun yhdentekevyydestä tai suomen tarpeettomuudesta. On hyvä osata tulla toimeen vierailta kielillä, joiden rinnalle mahtuu hyvin ymmärrys äidinkielen tärkeydestä.

Häkkinen itse on julkaissut tieteellisiä tekstejä myös ruotsiksi, saksaksi ja englanniksi. Takana on koulussa päntätty keskipitkä ranska ja yliopistosta latinan rinnalla saadut venäjän perusteet. Sukukieliä tuli myös opiskeltua, mutta Häkkinen ei lähde kehuskelemaan viron, saamen, unkarin, mordvan, marin tai mansin hallinnallaan. ”Minun kannaltani hyvä vaihtoehto on reseptiivinen monikielisyys: keskustelussa saa käyttää kaikkia niitä kieliä, joita muutkin osaavat.” Parhaaseensa nojaava puhuja ei ainakaan tule ohjanneeksi kuuntelijoita kehnoille teille. Häkkinen muistaa osallistuneensa erikoiseen disputaatioon Inarin Siida-museossa: ”Väittelijä käytti inarinsaamea, toinen vastaväittäjä pohjoissaamea ja minä suomea, ja hyvin meni.”

Rannattomasti kielen jännittävyyksissä liikkinut keskustelu tuntuu kaipaavan keskittämistä johonkin pääasialliseen. Äkkiä tekee mieli kysyä, arveleeko Häkkisen itse, että hänen omaehtoisimmat hienot kirjansa – *Linnun nimi* (2004), *Agricolan yrtit* (2007) ja *Aaloesta öljypuuhun* (2011) – tuovat esiin hänen kielentutkijalaatunsa ja ajattelijapersoonansa. Ainakin ne kaikki ovat suoranaisia välienselvittelyjä sanan, käsitteen ja olion suhteista.

Häkkinen myöntää oitis kuvion vetävyden. Hänen pitkää päivätyötään sanaston kartoittajana selittää kuulemma hyvinkin se erityinen viehätys, joka piilee äänne- ja muotorakenteen tuolla puolen: useimpien sanojen ”merkityssisältö kytkeytyy tiettyyn käsitteeseen, joka puolestaan kytkeytyy joukkoon kielenulkoisen maailman olioita”. Tuntuu hyvältä kuulla, että lingvistiikan raudanluja ammattilainen pitää tärkeänä ja kiintoisana alansa peruskurssin vannotusta, jonka mukaan ”olion ja sanan välillä ei ole suoraa yhteyttä vaan se syntyy käsitteen kautta”. Sama vanha totuus teki kuulemma mitä konkreettisimmin itseään tietäväksi esimerkiksi suomalaisen linnunnimistön kehitykseen perehtyvälle profes- sorille.

Alun perin Häkkinen aikoi selvittää yksinkertaisesti ”sanaston tietyn osajärjestelmän” muutoksia ja tähän vaikuttavia tekijöitä. Mutta runsaan materiaalin järjestäminen vei heti ongelmiin. ”Tilannehan oli sekava, kun yksi ja sama nimi voi kansankielessä viitata useaan eri lintulajiin ja yhdellä lajilla voi olla jopa kymmenittäin eri nimiä.” Kirjakielen kerrostumissa oli niin ikään suuria eroavaisuuksia. Silloin Häkkinen koki, että hänen on väännettävä itse itselleen rautalangasta se ajatus tai

näkymä, jossa tavalliset ihmiset ovat tehneet toisilleen selkoa fyysisistä elinpiireistä erilaisine asukkeineen. Tästä päästiin eroihin maailman ja kokemuksen esitieteellisen jäsentämisen ja luonnontieteellisten luokitusten ja taksonomioiden välillä.

”Nykyajan kielitieteilijä voi vastaavasti lähteä liikkeelle biologian lajikäsityksestä, ajatella sitä kielellisen käsitteen vastineena ja rakentaa sanastosysteemin rungon sen varaan. Kun sana-aineisto on saatu yhdenlaiseen loogiseen järjestykseen sen avulla, sen jälkeen sitä on mahdollista jaotella ja ryhmitellä uudestaan myös muin perustein, esimerkiksi sanamuodostustavan tai etymologisen taustan mukaan. Nykynimistön synnyssä tärkeä havainto oli se, että se ei ollut syntynyt itsestään, vaan se oli luotu oppitekoisesti monivaiheisten pohdintojen ja keskustelujen jälkeen. Tieteellispuhujaisessa termistöissä johtava periaate on, että yhdellä oliokategoriolla ja sitä vastaavalla käsitteellä on yksi ja vain yksi varsinainen nimi, joka on valittu tieteellisin perustein, mutta kansankielessä tällainen ei päde.”

Tutkijan ja yleistajuisen tietokirjan tekijän oli virittävyyttä perusasioiden äärelle. Häkkinen oivalsi kuin uutena asian, jonka oli periaatteessa jo pitkään tiennyt: selväpiirteiseen nimien järjestelmään päästiin vasta taustalle hahmottuneen selväpiirteisen käsitejärjestelmän tuella. Tämä tuntui uudelta, koska hän joutui syventymään lintunimistön kysymyksiin pitkälle eriytyneen ornitologisen tietouden mutta samalla myös mahdollisen menneen kokijan näkökannalta. Omat kokemukset linnuista välittivät perspektiivien erilaisuutta. Häkkinen tajusi aiempaa vahvemmin sen, miten ”tavallisen kielenkäyttäjän mielessä tällaista käsitesysteemiä ei automaattisesti ole”, vaan järjestelmä piti saada esiin kielenkäyttöä järjestelmällisesti tutkimalla. Vastaavasti tieteessäkin uudet nimitykset kertoivat edistymisestä lajikäsityksissä, ”kun esimerkiksi opittiin erottamaan vihertikka ja harmaapäätikka omiksi lajeikseen tai todettiin, ettei partaitainen olekaan tiainen vaan timali”. Linnunnimistön tutkimus pakotti Häkkisen miettimään myös sanan ja termin suhdetta.

”Yleiskielen sana on usein semanttisesti epämääräinen ja sumearajainen, termi taas on tarkasti määritelty ja yksiselitteinen. Käytännössä sanan ja termin raja voi hämärtyä, koska osa termeistä on saatu termittämällä eli määrittelemällä kielessä ennestään ollut sana määrätarkoitusta varten uudella tavalla. Alan tuntija tunnistaa termit ja ymmärtää ne termeiksi, mutta ei välttämättä kuka tahansa kielenkäyttäjä.”

Lopuksi

Häkkisen ajattelua on selvästi ruokkinut pitkäaikainen työskentely Åbo Akademin suomieksperptinä. Suomen kielen oppiminen ja opettaminen toisena tai vieraana

kielenä työllistää runsaasti kielen ammattilaisia ja kuuluu nykyfennistiikan ydinaiheisiin. Professori iloitsee siitä, että useat opiskelijat innostuvat nykyään tästä näkökulmasta suomeen ja valitsevat opintoihinsa kuuluvan harjoittelun paikaksi mielellään jonkin ulkomaisen opeuspisteen tai hakeutuvat kotimaassa maahanmuuttajakoulutuksen pariin. Häkkinen katsoo, että tässä kehityksessä yhtyvät lingvistiikan perusasiat ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus. Ehkä entistä harvemmat suomen opiskelijat joutuvat selittämään läheisilleen, miksi haluavat pöntätä jo osaamaansa kieltä.

”Maahanmuuton myötä monille suomalaisillekin on valjennut aivan uudella tavalla se, miten tärkeää on oppia, ymmärtää ja puhua maassa maan kieltä.”

Varmastikin suomi olisi Häkkisen tapaan osattava nähdä yhtäaikaan tuttuna ja vieraana. Itse kukin pohtikoon, yhtyykö hänen näkemykseensä siitä, että ”on paljon asioita, joita ei voi pukea sanoiksi”. Perustelu kuuluu näin: ”Ihminen aistii, kokee ja kuvittelee asioita monin eri tavoin, ei pelkästään kielen avulla.” Niinpä Häkkisestä ei auta muu kuin

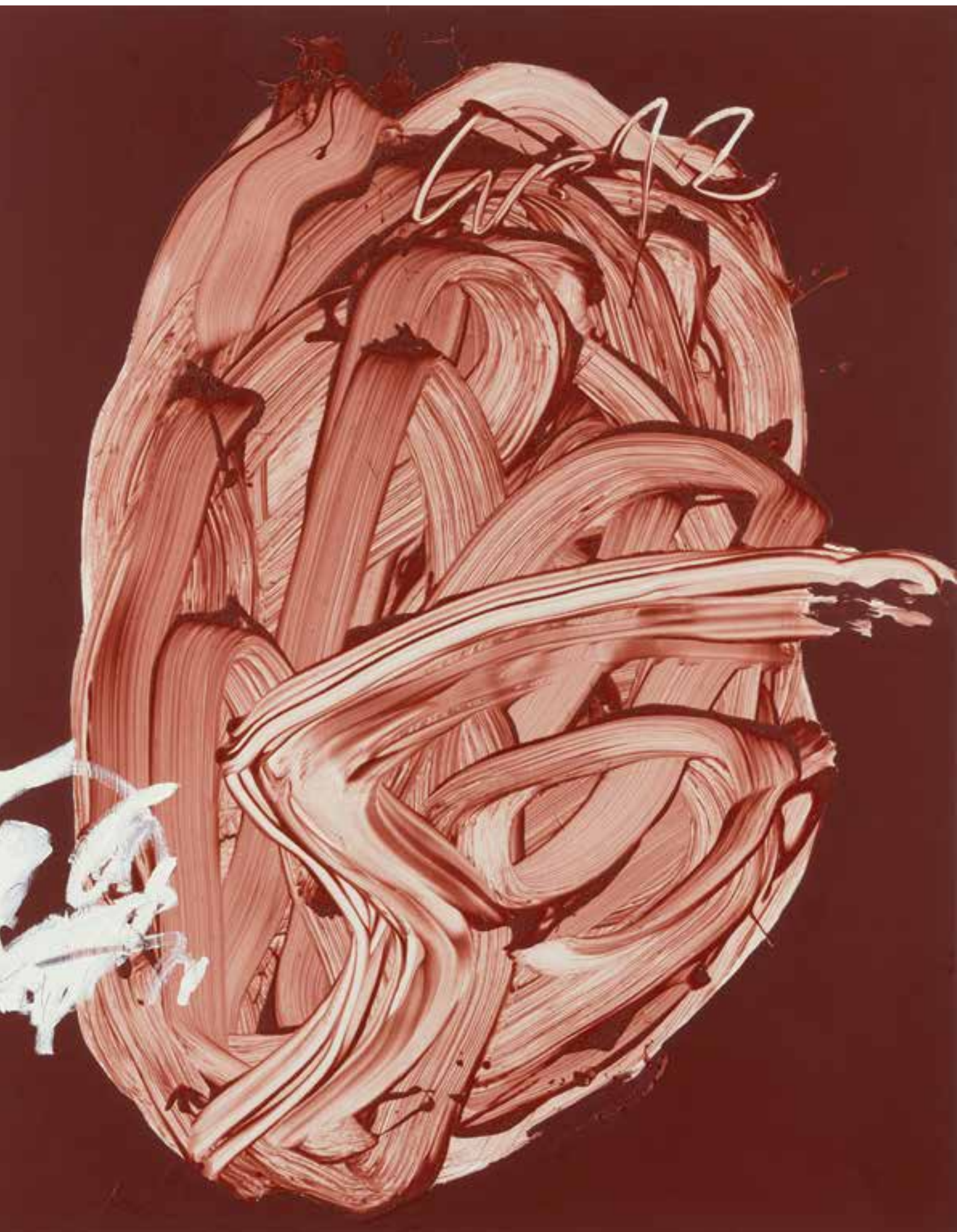
”antaa sanallisia vihjeitä ja viittauksia ja toivoa, että lukija tai kuulija on kokenut jotakin vastaavaa ja muistaa kokemuksensa synnyttämän tunteen, esimerkiksi talviöisen tähtitaivaan loputtoman syvyyden, lehtimetsän tuoksun sateen jäljiltä ja lintujen keväisen laulukonsertin auringon noustessa”.

Hän mainitsee lempisanakseen sepelkyyhkyä tarkoittavan ”toukomettisen”. Esimerkiksi merkitykseltään tärkeisiin ”äiti”- tai ”rakas”-sanoihin verrattuna se on äänteellisesti kauniimpi ja vanhan hengellisen kielen murreksena myös ”sopivasti mystisempi”. Professorin valinta inho-tussanaksi on ”juurikin”. Sen ärsyttävyyden juontuneen siitä, että vanhat hyvät ”juuri” ja ”juuri niin” muistuttavat siinä olemassaolostaan. Liitepartikkeliavusteisen muodosteen korrektiusti ja vakiintuneen ”juurikaan”-ilmauksen näennäinen sivustatuki viimeistelevät viheliäisyyden.

Toisenlainen esimerkki hiuksia nostattavasta nykysanasta on ”narratiivi”. Se edustaa Häkkisestä mukahienoa ilmausta, jolla halutaan nostattaa mielikuvaa kansainvälisestä ajattelutavasta. Hänestä se yhdistyy uuteen hallintojargoniin.

”Jos vaikuttamaan pyrkivän esitykseen ei sisälly sanoja ’innovaatio’, ’strategia’, ’visio’ ja ’lisäarvo’, on aivan sama, miten järkeviä ajatuksia siinä muuten esitetään. Ei sitä kuitenkaan oteta vakavasti. Kokeiltu on.”

*Ks. jutun laajempi verkkoversio:
netn.fi/lehti/niin-nain-320*

Suomen kielen tie normitetuksi kirjakieleksi

Millaisen prosessin tuloksena Suomen niemen eri heimojen toisistaan poikkeavista puhekielistä kehittyi yleisesti ymmärrettävä yhteinen kieli, joka soveltui kehittyneen yhteiskunnan kaikkiin tarpeisiin? Tätä kysymystä tarkastelen runsaan sadan vuoden ajalta 1800-luvulta 1900-luvulle, jolloin kielen kehittämisen pääkeino oli normien luominen eli normittaminen. Sen kohteena oli enimmäkseen kirjoitettu kieli.

Normi on sääntö tai ohje, joka määrittää, mikä on luvallista ja mikä ei. Se ilmentää yhteisön tai ryhmän etua tai tarkoituksenmukaista menettelytapaa. Kielen normeja on koottu kielioppeihin ja oppaisiin sekä sanakirjoihin. Ne liittyvät oikeinkirjoituksen, sanaston, kielen asun (kielijärjestelmän) ja kielenkäytön ohjaamiseen ja koskevat lähinnä kirjakieltä ja siihen vahvasti sidoksissa olevaa puhuttua yleiskieltä.¹ Normituksen ansiosta suomen kielen ohjeet on saatu vakiinnutettua niin, ettei kielenkäyttäjän tarvitse ratkaista jokaista esiin tulevaa ongelmaa itse, vaan hän voi tukeutua aiemmin tehtyihin päätöksiin (standardiin).

1600- ja 1700-luvun kielioppeilla ja sanakirjoilla ei vielä ollut normatiivisia tavoitteita. Daniel Jusleniuksen (1676–1752) ja Chrisfried Gananderin (1742–1790) kaksikieliset sanakirjat pyrkivät vain esittelemään kielen sanavarjoja, samoin kuin vielä 1800-luvulla Elias Lönnrotin (1802–1884) sanakirja. Ruotsin vallan ajalla kirjakielen – ja jossain määrin myös suullisen kielen – mallina olivat keskeiset kirkolliset kirjat hengellisen auktoriteetti- asemansa nojalla.

Laajasti ottaen jokainen kielenkäyttöä vakiinnuttanut päätös on normi, joten normittamisen voi katsoa alkaneen jo kirjoitetun kielen varhaisvaiheista. Kun Mikael Agricola (1510–1557) aloitti kirkollisten kirjojen käännöstyönsä, hän joutui tekemään tietoisia valintoja eri vaihtoehtojen välillä. Hänen normipäätöksensä perustuivat sekä muiden kirjakielten malleihin että oman puhutun kielen käytäntöihin. Agricolan teoksia voidaankin pitää ensimmäisenä suomen kielen standardina. Vuoden 1642 *Raamatun* käännöskomitea puolestaan laati Henrik Hoffmanin (1599–1666) johdolla monia tätä standardia tarkentavia normeja. Kun komitea esimerkiksi päätti ryhtyä merkitsemään *k*:ta *c*:llä takavokaalien edellä (*caicki*) ja *k*:lla etuvokaalien edellä (*käsi*), se vakiinnutti eli normitti Agricolan *Uuden testamentin* käännöksessä vallinnutta *k*:n merkinnän epäjohdonmukaisuutta. Ny-

kyiselleen normi muotoutui, kun Antti Lizelius (1708–1795) ryhtyi merkitsemään vuoden 1776 *Raamatussa* *k*:ta *k*:lla myös takavokaalien edellä. Vanhan kirjasuomen kehitykseen liittyi monia normittaviksi katsottavia ja normeja tarkentavia päätöksiä.

Normittamisen poliittista taustaa

Suomen kielen normittamisen tärkein vaihe liittyy kirjakielen tietoiseen kehittämiseen 1800-luvulla. Silloin oikeinkirjoitus ja kieliopillinen rakenne vakiintuivatkin lähes nykyiselleen. Silloin vakiinnutettiin myös suurin osa niistä oikeakielisyysperiaatteista, jotka ovat ohjanneet kielen kehittämistä ja käyttöä 1900-luvulla ja suurelta osin nykypäiviin saakka.

Vaikka Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta Venäjän autonomiseksi osaksi 1809, ruotsin kielen valta-asema sivistyneistön kielenä säilyi 1800-luvun puoliväliin saakka. Suomen kielen aseman parantaminen niin, että se pääsisi samanveroiseen asemaan ruotsin kanssa ja täyttäisi vähitellen eurooppalaiselle hallinto-, kulttuuri- ja opetuskielille asetetut vaatimukset, nähtiin kuitenkin tärkeäksi tehtäväksi 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Ruotsinkielinen mutta suomenmielinen sivistyneistö oli kyllä hyvin selvillä suomen kielen puutteista. Näin kirjoitti Reinhold von Becker (1788–1858) *Turun Wiikkosanomissa* 1820: ”Ettei Suomen kieli vielä ole tointunut toisten Euroopan kielten vertaiseksi, ei ihmettele kukaan, joka tietää missä ylönskahteessa se näihin aikoihin asti on ollut.”

Normitetun kirjakielen tarvetta lisäsi eri alojen tietokirjojen ja muun kirjallisuuden sekä lehdistön nopea kasvu. Uusi vallanpitäjä, Venäjä, tuki tietenkin pyrkimyksiä ruotsin kielen aseman heikentämiseksi julkaisemalla kieliasetuksen, jonka mukaan suomi ja ruotsi olisivat 1883 yhdenvertaisia valtionhallinnon ja oikeusistuimen kielenä. Vaikkei tavoite vielä silloin täysin toteu-

”1800-luvun alkupuolella oli vallalla kielenohjailun periaate, joka piti tärkeänä kielenpuhujien todellista kielenkäyttöä.”

tunutkaan, edellytti se myös suomenkielisen koulujärjestelmän luomista.

Suomen kieli normitetuksi valtionkieleksi

Suomen kulttuurikieleksi kehittämisen tärkeänä lähtökohtana on pidetty mainitun *Turun Wiikkosanomien* perustamista ja etenkin Beckerin toimintaa siinä 1820-luvun alkuvuosina. Myös hänen kieliopillaan, samoin kuin Jaakko Juteinin (1781–1855) kieliopilla (1818), oli merkitystä normien valinnan ja kehittelyn vaiheessa. He joutuivat, kuten vielä seuraavienkin vuosikymmenien kieliopintekijät, tekemään valintoja murteiden välillä. Myös sanakirjoilla nähtiin olevan suuri merkitys suomen kielen kehittämisessä. D. E. D. Europaeuksen (1820–1884) 1853 ilmestyneessä ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa oli jo monia tärkeitä yhteiskuntaelämän ja kulttuurin käsitteitä (*eduskunta, toimeentulo, suorasanainen, kertosaie*). Elias Lönnrotin suurhankkeen, suomalais-ruotsalaisen sanakirjan, laatimista pidettiin niin tärkeänä, että muun muassa *Suometar*-lehti halusi avustaa sanojen keruussa jopa palkintoja lupaamalla.²

1800-luvun alkupuolella oli vallalla kielenohjailun periaate, joka piti tärkeänä kielenpuhujien todellista kielenkäyttöä. Tämä niin sanottu kansankielisyyskanta johti kiistaan siitä, minkä alueen kieli, murre, sopisi parhaiten yleisen kielenkäytön malliksi³. Kansankielisyyskannan tunnetuimman edustajan K. A. Gottlundin (1796–1875) kuuluisa lausuma ”Kirjuta niin kuin puhutaan ja puhu niin kuin hoastetaan!” – että jokainen kirjoittakoon niin kuin puhuu ja puhukoon omalla murteellaan – huomattiin kuitenkin käytännössä mahdottomaksi.

Gottlundin kieliliberalismi törmäsi yhteen toisen 1800-luvun periaatteen, kieliopillisuuskannan kanssa⁴.

Sen keskeinen ajatus oli, että kielen elämää hallitsevat yleiset, ”ikuiset” lait, jotka kielentutkijan oli mahdollista löytää. Kun ne oli löydetty, hänen oli mahdollista myös parantaa niitä ja niiden avulla ohjata kieltä. Lönnrotin ja hänen aikalaistensa mukaan kielen ”lait” ilmenivät ennen muuta kielen säännöllisyytenä ja täydellisyytenä.

Kaikkein jyrkimpänä kieliopillisuuskannan edustajana pidetään August Ahlqvistia (1826–1889). Hänen oikeakielisyysnäkemyksensä mukaan kielen muotoja oli arvioitava ennen muuta niiden alkuperäisyyden kannalta: paras oli sellainen muoto, joka oli vähiten kulunut. Takana oli ajatus kielen muuttumisesta rappeutumisenä, mikä taas piti estää kielen lakien avulla. Periaatteeseen liittyi siis alkuperäisyyden ihannointi. Siten partitiivi *elämätä* oli parempi kuin ”kuluneempi” *elämää*, muoto *hyljännyt* parempi kuin *hylännyt* ja taivutus *nahkan* parempi kuin *nahan*. Kielen lakien mukaisen ”perijuuren” piti kirjoituksessa siis tulla näkyviin (esim. *muudan*).⁵ Kieliopillisuuskannan edustajat pyrkivät saamaan yleiseen kielenkäyttöön sellaisiakin muotoja, jotka poikkesivat useimpien suomalaisten kotimurteesta (esim. *korkea, pimeä* pro *korkee, pimee - korkie, pimie* jne.).

Arvostelusta huolimatta yksimuotoisuuden vakiinnuttaminen murteiden monimuotoisuudesta sai vuosisadan loppupuolella yhä enemmän hyväksyntää. Kansankielisyyskanta koki merkittävän tappion etenkin kiistassa kirjakielen *d*:stä. 1800-luvun alkupuolella Becker ja Lönnrot olivat sillä kannalla, että *d*:stä, jota ei sellaisenaan tavattu juuri mistään murteesta, voitaisiin luopua kirjakielessäkin. Myöhemmin he palasivat *d*:n käyttöön; *d*:tä tarvittiin muiden kielten sanoissa. Kiistaa *d*:stä käytiin tosin vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolellakin.⁶

”Mahdollisimman täydelliseksi kehittynyt suomen kielen järjestelmä oli tärkeä valtti taistelussa ruotsin kielen ylivaltaa vastaan.”

Purismin vaikutus normeihin

Merkittävä oikeakielisyysperiaate 1800-luvulla oli puhdaskielisyys eli purismi, joka oli kansallisuusaatteen tärkeä ilmentymä. Sen pyrkimyksenä oli puhdistaa kirjakieli vierasperäisistä aineksista, suomen kielessä etenkin ruotsalaisuuksista eli svetisismeistä. Purismi vaikutti samaan aikaan monessa muussakin kielessä: ruotsissa pyrittiin karsimaan saksalaisperäisiä aineksia, saksassa ranskan kielen vaikutusta. Sanastossa piti purismin periaatteen mukaan välttää vierasperäisiä sanoja. Kun toisaalta kieltä tuli samaan aikaan kehittää kansainvälisesti merkittäväksi kulttuuri-kieliksi, oli tarvittavien uusien käsitteiden ilmaisemiseen luotava omaperäisiä sanoja. 1800-luvun puolivälissä niitä tulikin runsaasti (*tiede, taide, kirje, henkilö, yksilö; itsenäinen, kansallisuus*). Tuotteliaimpia sanaseppiä olivat Volmari Kilpinen (1810–1893) ja Elias Lönnrot. Kaikki suomalaisuusmiehet eivät olleet yhtä jyrkkiä vierasperäisten sanojen torjumisessa: muun muassa J. V. Snellman (1806–1881) oli sitä mieltä, että vierasperäisten sanojen eli sivistyssanojen käyttö lähensi suomen kieltä muihin eurooppalaisiin sivistyskieliin.

Sanaston lisäksi puristiset pyrkimykset näkyivät muoto- ja lauseopillisissa seikoissa. Vaikka ruotsalaisvai-kutteisessa käännössuomessa olikin paljon perkaamisen aihetta, joskus mentiin liiallisuuksiin puuttamalla sellaisiin kielenpiirteisiin, jotka olivat aivan mahdollisia myös suomessa. Niitä oli muun muassa käänteinen sanajärjestys (predikaatti ennen subjektia), jota vainottiin kovin yksisilmäisesti vielä 1900-luvullakin. Svetisismien välttäminen johti usein turhan pitkiin ja kömpelöihin ilmauksiin esimerkiksi niin sanotun tavan adessiivin kiertämisessä (*huolella > huolellisesti*).

Purismi vaikutti 1800-luvun jälkipuolella etenkin kieliopillisuusperiaatteeseen. Näin muotoutuneen kieli-

opillis-puristisen näkemyksen mukaisesti suomen kieli käsitettiin systemaattiseksi ja täydelliseksi järjestelmäksi. Jos puutteita tai aukkoja havaittiin, oikeakielisyyden vaalijoilla oli oikeus täyttää ne kielten lakien tuntemuksensa mukaan. Mahdollisimman täydelliseksi kehittynyt suomen kielen järjestelmä oli tärkeä valtti taistelussa ruotsin kielen ylivaltaa vastaan. Kieliopillis-puristinen näkemys oli siten kielenohjailun ja siihen liittyvän normittamisen perusta 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla.⁷

Kuka normeista päättää?

Kielessä on paljon sääntöjä, joista kukaan ei ole päättänyt vaan jotka kuuluvat kielen perusrakenteeseen (luonnolliset normit). Niitä ovat esimerkiksi verbien persoonataivutuksen yksikkömuodot *minä menen, sinä menet* ja niin edelleen. Vastaavissa monikkomuodoissa sen sijaan on murteittaista vaihtelua, joten niistä on jouduttu tekemään normittava päätös: kirjakieleen on vakiinnettu normimuoto *me menemme*, joka on esiintynyt vain pienen vähemmistön puhekielessä. Puhekielessä yleinen muoto *me mennään* erottuu selvästi kirjakielestä. Kirja- ja puhekielen ero ilmenee myös ilmauksessa *pojat menevät ~ pojat menee*.

Suomen kielen normittaminen oli 1800-luvulla vielä enimmäkseen yksittäisten kielentutkijoiden ja muiden kielenkehittäjien varassa. Edellä mainittujen lisäksi on tärkeää muistaa E. N. Setälä (1864–1935), joka välitti kieliopissaan 1800-luvun normiperintöä 1900-luvun puoliväliin saakka, pitemmällekin. Normien välittämisen lisäksi Setälä myös loi niitä.

1800-luvun loppupuolella normityö siirtyi kollektiivisille elimille. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran

(SKS) piirissä toimi useita kieltä normittavia yhteenliittymiä, varhaisimpana Kielitieteellinen Osakunta 1870-luvulla ja myöhemmin kielitieteelliset valio-kunnat 1900-luvun alkupuoliskolla. Kielivaliokunta jatkoi SKS:n alaisena vuoteen 1947, jolloin se siirtyi kielilautakunnan nimisenä Suomen Akatemian ja jok-sikin aikaa humanistisen toimikunnan alaisuuteen. Vuonna 1976 perustettuun Kotimaisten kielten tutki-muskeskukseen siirtyivät sekä kielilautakunta (suomen kielen lautakunta) että 1945 toimintansa aloittanut kielitoimisto, samoin sen 1968 perustettu tiedotuslehti *Kielikello*. August Ahlqvistin 1876 perustaman Koti-kielen Seuran kokoukset olivat foorumi, jossa myös keskusteltiin usein kielenkäytön kysymyksistä ja tehtiin jopa normipäätöksiä. Seuran julkaisemassa aikakausleh-dessä *Virittäjässä* olivat normikysymykset tärkeällä sijalla 1900-luvun loppupuolelle saakka.

1900-luvun alkupuolelta lähtien alettiin julkaista kielioppaita, joihin kielenkäytön normit pyrittiin ko-koamaan. Oppaisiin otettiin alkuun myös ohjeita, jotka olivat vielä vakiintumattomia; niitä oli etenkin ensim-mäisessä, Knut Cannelinin (1860–1938) 1916 julkaise-massa oppaassa *Kieliopas*. Oppaaseen pääsy saattoi jo si-nänsä vakiinnuttaa ohjeen normiksi tai ainakin jouduttaa päätöksentekoa siitä.⁸ Normien vakiintumiseen vaikut-tivat myös sanakirjat, joskaan ne eivät ennen *Nyky-suomen sanakirjaa* (1951–1961) olleet tietoisesti normittavia vaan kuvailevia.

Normittamisnäkemysten muuttuminen

Suomen kirjakieltä kehitettiin 1800-luvulla käytännön tarpeiden takia mutta myös siksi, että kielellä oli suuri merkitys suomalaiselle kulttuurille ja siten kansakun-nalle ja valtion olemassaololle⁹. Tämä kansallis-ideolo-ginen näkemys leimasi suhtautumista suomen kieleen ja kielenohjailuun 1900-luvun puoliväliin saakka, jolloin vasta alkoi väistyä kielipollis-puristinen tavoite ”hyvästä”, ”oikeasta” ja ”puhtaasta” ideaalikielystä. Termin ’oikeakielisyytys’ sijaan siirryttiin vähitellen käyttämään sanaa ’kielenhuolto’, josta käytännössä vastasi SKS:n, myöhemmin Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen kielitoimisto ja kielilautakunta¹⁰. Samalla kielenohjailun näkemys muuttui selvemmin kielen tarkoituksenmukaisuuden ja toiminnallisuuden suuntaan, ja tavoiteltaviksi ominaisuuksiksi tulivat nyt selkeys ja taloudellisuus. Myös kielenhuollon yhteis-kunnallinen merkitys nähtiin entistä selvemmin, muun muassa ryhdyttiin tehostamaan virkakielen selkeyttä-mistä 1970-luvulta lähtien. Kielenhuolto nähtiin tär-keänä osana kielipolitiikkaa.¹¹

Suomen kielen kehittäminen yhteiskunnan eri-laiset vaatimukset täyttäväksi kieleksi vaati 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella paljon normipäätöksiä. 1900-luvun jälkipuoliskolla, etenkin viimeisinä vuosi-kymmeninä, kieli sen sijaan alkoi olla jo siinä mielessä ”valmis”, että varsinaista normittamista tarvittiin varsin

vähän. Päätösten luonne on myös muuttunut: kun aiemmin pyrittiin laatimaan sääntöjä, jotka hyväksyivät kirjakieleen ehkä vain yhden käytössä olleista rinnak-kaisilmauksista (esim. *alkaa tehdä* vrt. *alkaa tekemään*), nyt nähdään monessa yksimuotoisuuden ohjeessa kie-lenkäytön kannalta tarpeetonta kapeutta ja tiukkuutta. Siksi kielenhuollossa on menty siihen suuntaan, että normitettuun yleiskieleen hyväksytään yleisesti käytettyjä rinnakkaismuotoja. Esimerkiksi aiemmin yksinomaisen ilmauksen *saada tehdyksi* rinnalle hyväksyttiin murteissa yleinen *saada tehtyä* (1973). Vuosikymmeniä keskus-teltiin myös siitä, pitäisikö edellä mainitun normin *alkaa tehdä* rinnalle hyväksyä kirjakieleen murteissa yleinen rinnakkaismuoto *alkaa tekemään*. Viimein (2014) tämä päätös tehtiin¹². Myös eräitä svetisismien torjuntaan liit-tyneitä ohjeita on viime aikoina purettu. Vuonna 2003 muutettiin niin sanotun tavan adessiivien käytön ohjetta niin, ettei enää katsota svetisimeiksi ja siten kartettaviksi esimerkiksi ilmauksia *tutkia innolla* (aik. *innokkaasti*), *tervehtiä ilolla*, *tehdä rakkaudella*.

Sen lisäksi, ettei uusia normeja enää juuri luoda, kie-lenohjailun luonne on muuttunut myös siten, ettei enää puhuta niinkään ”säännöistä” vaan ”ohjeista” tai ”suosi-tuksista”. Niiden viitoittamalla tiellä kielenkäyttäjän on paljon helpompi kulkea kuin vielä 1800-luvun puoli-väissä.

Viitteet

- 1 Sajavaara 2000, 78.
- 2 Kohtamäki 1956, 66.
- 3 Kolehmainen 2014, 27, 35, 57–58, 165.
- 4 Sama, 24–26, 58.
- 5 Saarimaa 1912; Kohtamäki 1956.
- 6 Kolehmainen 2014, 54, 58, 61, 64, 103, 333.
- 7 Sama, 26–30, 81–82, 114.
- 8 Sama, 116–136.
- 9 Piehl 1996, 499.
- 10 Kolehmainen 2014, 111–116.
- 11 Sama, 24–50.
- 12 Sama, 299–306.

Kirjallisuus

- Kohtamäki, Ilmari, *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist Suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. SKS, Helsinki 1956.
- Kolehmainen, Taru, *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. SKS, Helsinki 2014. Verkossa: www.kotus.fi/julkaisut/kielioppi-ja_kielenhuoltokirjat/kielenhuollon_juurilla
- Piehl, Aino, Oikeakielisyyttä ja kielen käytäntöä *Virittäjässä*. *Virittäjä* 4/1996, 490–503.
- Saarimaa, Emil, August Ahlqvist oikeakielisyyssmiehenä. *Virittäjä* 1912, 61–65 & 79–86.
- Sajavaara, Paula, Kielenohjailu. Teoksessa *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen*. Toim. Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2000.

Pistotien päästä politiikkaa pärehtimään

Naruskalaisen kuljettaja Eikka tiedettiin vennamolaiseksi. Varmoin ottein hän sompasi linjuriautoaan ja poimi koululaisen toisensa jälkeen kyytiin. Murjaisi silloin tällöin juurevan jutunkin jollekulle lapsista, joista moni oli paarustanut pistotien päästä valtatie reunaan autolle. Niin minäkin kuljin päivittäin kahden ja puolen kilometrin matkan Tuohiselästä.

Kaksi linja-autoa keräsi lapsia Pohjois-Salasta kirkonkylän yläasteelle: saijalainen lähti liikkeelle Saijan kylästä, naruskalainen Naruskan kylästä. Saijalaisen kuskin puoluekannasta ei oltu varmoja, ettei vaan olisi ollut demari, moisia ei korpimailla monia kulkenut.

Elettiin 1970-luvun loppupuolta. Suuri muutto Ruotsiin ja etelään oli kouraussut Lapin kaakkoiskolkkaa kovalla kädellä. Monessa talossa olivat laudat ikkunoissa, karja oli pantu korkealaitaiseen ja pellot paketoitu, metsät myyty ja hakattu. Syöty ja juotu. Sitten oli jatkettu syömistä ja juomista velaksi. Oli tullut monia hyviä syitä lähteä pois. Mutta vielä täällä sentään asuttiinkin.

Juurettomuus oli seitsemänkymmentäluvun sallalaiselle tuttu tila. Sallan väestä iso osa oli siroteltu sotien jälkeen uusille asuinsijoilleen pitkin pitäjää, kun Neuvostoliitto otti vanhan Sallan alueita, myös eläviä kyliä sotasaaliina itselleen. Ihmiset heitettiin hajalleen kylmiin korpiin, hallajänkien laidoille. Sinne puskettiin valtatieltä pistoja, pistoteitä. Asutustoimintaa hoiteli maatalousministeriössä muuan Veikko Vennamo.

Isäni puhui politiikkaa kotona ja kylillä, kantoj kotiin kunnan virallisia papereita, ja meillä pidettiin tupailtoja. Kerran niissä kekkereissä äidin leipomia kampanisuja mutustamassa vieraili muistaakseni Arvo Aaltonkin, puolueen iso pamppu. Saludo ja aate maistuivat kylänmiehille ja -naisille, joita isä kuskasi edestakaisin kansandemokratianpunaisella Škodallaan. Naapurin vanhaisäntä Ville keräsi puolueen jäsenmaksuja lippaaseensa ja teki merkintöjä tuohikyläläisten tiilenvärisiin jäsenkirjoihin.

Kekkonen oli yleisen totuuden mukaan hyvä mies, vaikka nuorempana vehtasikin lahtareiden kanssa. Puhui kansan kieltä, hiihti ja kalasti ja metsästi ja veti vodkaa venäläisten seurassa. Ryyppäsi ne vissiin penkin alle, Rutsevit ja Reesnevit ja muut. Kekkonen oli pitänyt Sallan suuressa maatalousnäyttelyssä hengennostatuspuheen raivaajakansalle, se puhe muistettiin pitkään. Kun Kek-

konen puhui Sallassa elokuussa 1963, olin kolmikuukautinen.

Kommarit ja kepulaiset jakoivat kunnassa vallan, koska niin sen kuului olla: työläisten ja maanviljelijöiden asuttama tämä karu maa oli. Vappuaattona puoli kuntaa marssi läpi kirkonkylän punalippujen liehuessa ja toinen puoli katseli vierestä.

Meille tuli paikallislehti *Koillis-Lapin* lisäksi vasemiston *Kansan Tahto* ja keskustan *Pohjolan Sanomat*, jota mummo tilasi, koska tunsu tilausten välittäjänä. Oli hyvä mies naapurikylästä. Lehdet luettiin tarkasti ja niitä kommentoitiin kovaäänisesti. Tinkaamista oli paljon, siis keskustelua kaikkia osapuolia kiinnostavista yhteiskunnallisista kysymyksistä. Radio pauhasi pirtin nurkassa alinomaa, yleensä päällä oli rinnakkaisohjelma, ja varsinkin uutisten aikaan kaikki höristivät korviaan. Mitä siellä maailmalla nyt on tapahtunut...

*

Kirjoitan tätä vanhassa kyläkoulussa Sallassa. Tämä ei ole lapsuuteni koulu, mutta samankaltainen naapurikylältä. Hankimme koulun vaimoni kanssa loma-asunnoksemme muutama vuosi sitten.

Kyläkoulu kirjastoineen ja autoritaarisine opettajineen merkitsi minulle lapsena monia asioita, mutta ennen kaikkea sitä, mihin nyt viittaisin sanalla sivistys: yhteyttä muuhun maailmaan, kaikkeen tietoon ja tarinoiden äärettömyyteen – mahdollisuuksia, tulevaisuutta. Koulun portin takaa avautui toinen todellisuus, sellainen, jota pieni poika janosi. Muistan kuin eilisen päivän, kun ensimmäistä kertaa astuin siitä portista sisään syksyllä 1970. Tai oikeastaan matkustin herroiksi Ailasmäen Mersun nahkaisella takapenkillä. Sain nauttia alaluokilla koulutaksipalvelusta, koska koulun ja kodin välinen matka oli kolme kilometriä. Hyvinvointiyhteiskunta oli rakentumassa, valtio otti vastuuta ihmisistä. Yhdenlaista vastuunottoa oli myös koulujärjestelmän muuttaminen: minustakin tuli peruskoululainen 1972.

Sallan (aiemmin Kuolajärvi) koululaitoksen historia on pitkä. Ensimmäinen kansakoulu avattiin Kuolajärven kirkonkylässä elokuussa 1894. Sotien jälkeen vauhti oli huimaa tälläkin saralla: Sallassa aloitettiin 1945–1956 kaikkiaan 34 koulua. Nyt kouluja on yksi: kaikki syrjäkylien koululaiset kuljetetaan opin pariin kirkonkylälle.

Paikallispoliitikot ja muut päättäjät ovat kutsuneet koulunlakkautuspäätöksiä välttämättömiksi. Ymmärtähän sen: mitä niillä kouluilla tekee, kun ei ole lapsiakaan. Onpa toisaalta puhuttu kehityksen kehittymisestä ja edistyksestäkin. Ja onhan kunnan ja valtion talous pidettävä tasapainossa. Kestävyysvaje, kilpailukyky, luottoluokitus, velkakello ja mitä näitä onkaan.

*

Olen katsellut koulujen kuolemaa läheltä. Moni muikin asia on yhteiskunnassa muuttunut elämäni aikana. Muistan lapsuudesta ajan, jolloin kotikylässäni oli yksi talo, johon oli hankittu puhelin. Sinne käveltiin soittamaan, kun oikein tähdellistä asiaa oli. Sähköt ja sitä myötä televisio saatiin meille ja moneen muuhun mökkiin vasta 1970-luvulla. Pikemminkin sääntö kuin poikkeus oli, että lukion jälkeen nuoret lähtivät muualle opiskelemaan eivätkä palanneet. Niin kävi minullekin.

Lähdin opiskelemaan suomen kieltä 1984 ja huomasi varsin pian, mikä on tehtäväni tässä maailmassa: yrittää ymmärtää, miksi olen, miksi ihminen ylipäättään on ihminen. Minusta tuli kielen, tekstien ja merkitysten tutkija, ja erityisesti olen paneutunut vallakkaisiin teksteihin. ”Minusta tuli” on ehkä harhaanjohtavasti sanottu: olin elänyt sellaista elämää, joka valmisti tutkijaksi. Kiitos Eikalle, Villelle ja kylänväelle, kiitos isälle ja äidille ja tupailloille, kiitos alakoulun opettajille Kanaselle ja Laaksoselle ja muille opettajille heidän jälkeensä, kiitos koululle, kiitos Vennamolalle ja Kekkosalalle, kiitos kirjoille, lehdille, radiolle, televisiolle. Kiitos, mummo, että tilasit myös sen *Pohjolan Sanomat*, ja toiselle mummolle kiitos siitä, että toit kauppareissuiltasi luettavakseni *Aku Ankkoja, Korkeajännityksiä ja Tarzaneita*.

Jossain vaiheessa ymmärsin kirkkaasti, että jotta voisin ymmärtää itseäni, minun on pystyttävä ymmärtämään, miten kieli toimii ja miten me ihmiset kielellä ja kielessä keskenämme toimimme. Tästä aiheesta olen kirjoittanut jo vuosikymmeniä: satoja kolumneja ja muita lehtijuttuja, monia tutkimuksia sekä tiede- ja tietokirjoja. Vuonna 2019 julkaisin laajan omakohtaista ja yleistä yhdistävän teoksen *Täydellinen lause on mahdoton yhtälö. Merkityksessettä* (Teos). Radiossa olen puolentoistasadan lähetyksen verran pannut politiikan puheita päreiksi. Yhdessä Yle Puheen pärekollegani toimittaja Tapio Pajusen

kanssa julkaisimme tästä aihepiiristä 2016 kirjan *Kansalaistaito. Miten politiikkaa voi ymmärtää, jos sitä voi ymmärtää?* (Teos).

Parhailtaan kirjoitan teosta *Tekstianalyysi. Miksi kielellisillä valinnoilla on merkitystä?* (Gaudeamus, 2020). Pyrin siinä kertomaan yleistajuisesti mutta tutkimukseen nojaten, mikä on kielen ja kielellisten valintojen merkitys elämässämme, yhteisössämme ja nyky-yhteiskunnassamme. Miten ihmeessä ihmisten välisessä toiminnassa, ei vähiten politiikaksi ja journalismiksi kutsutussa, on enenevässä määrin kieleen liittyviä ja jopa kielen aiheuttamia ongelmia?

Suuri osa sanoistamme on yhteisiä, mutta merkityksellistämme maailmaa moninaisin tavoin. Merkitysvaramme poikkeavat toisistaan, ja kieli on jatkuva taistojen tanner, jos tällainen sotaisa kielikuva tässä sallitaan. Miksi kutsumme – osa meistä kutsuu – *kriittisydeksi* asennetta, joka on täysin yksisilmäinen ja kritiikitön, analyttisyttä kaihtava (*maahanmuuttokriittisyys, rokotekriittisyys*)? Miksi muovailemme *sanavapauden* käsitettä niin, että sen turvin voimme puolustella omaa rikollista kielenkäyttöämme ja muuta vihatoimintaamme ja samalla rajoittaa esimerkiksi erilaisten vähemmistöjen vapautta elää ja puhua ja hengittää? Miksi vetoamme *totuuteen* silloin, kun oma totuutemme on pieni siivu isompaa totuutta tai vain yksi rajattu näkökulma totuuteen? Miksi omalla totuuspuheellamme peitämme *totuudesta* suuren osan ja lyömme ensin sanoillamme ja sitten nyrkeillämme maahan ne, jotka näyttävät totuuden toisia puolia?

Lapsi oppii äidinkieltänsä opettamatta. Kieli on maailman luonnollisin asia, ihmisen lajityypillinen ominaisuus. Mutta mitä on tapahtumassa? Ikään kuin kieli ei enää olisi hallussamme ja perustava merkityspohjamme olisi murenemassa. Tuo merkityspohja on valettu yhteistoiminnan ja ymmärtämisen halun varaan. Humaniuden ja empatian varaan.

Kieleen ja merkityksiin on nyt havahduttava, jotta sivistyksen talon ikkunoihin ei naulata lautoja eikä opin peltoja paketoita. Jotta meillä ihmislajina yhä olisi sama suunta.

Kieli on nähtävä valintoina ja valintoja on pystyttävä tarkastelemaan kriittisesti, siis eritellen ja arvioiden, näkökulmia vaihdellen. Mitä teemme kielessämme ja mitä kieli tekee meissä? Monesti vaikeinta on omien oletusten ja merkityspinttymien havaitseminen. Olemme omille merkityksillemme turhan usein sokeita. Kieli on tie *ymmärtämiseen* ja jopa keskinäiseen *ymmärrykseen*.

Kielentutkijana katson olevani mitä suurimmassa määrin myös politiikantutkija: Missä on kieltä, siellä on valintaa. Missä on valintaa, siellä on valtaa. Missä on valtaa, siellä on politiikkaa.

7251

INTERNET EI UNOHDA MITÄÄN.

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

DAVIDE SISTO

VERKON MUISTI

Elämä ja kuolema somessa

(Ricordati di me. La rivoluzione digitale tra memoria e oblio, 2020)

Suom. Tapani Kilpeläinen

169 sivua

ISBN 978-952-7189-71-9

Sähkökirja 978-952-7189-72-6

27€

-25 % kestotilajalle

Sähkökirja 17 €

Menneisyys on pelkkä tarina, jota kerromme itsellemme, sanotaan. Mutta mitä tapahtuu, kun tarinaa ryhdytäänkin kertomaan verkossa myös somekavereille ja satunnaisille lukijoille? *Verkon muisti* yrittää ymmärtää, millaisen multistuksen sosiaalisen median yleistymisen on muistamisessa ja unohtamisessa aiheuttanut. Kun muisto on kerran viety verkkoon, se ei nimittäin olekaan enää muistajansa yksityisomaisuutta.

Italialainen filosofi Davide Sisto puntaroi, miten internetiin tallentaminen tekee muistoista alati läsnä olevia. Hän tuumii, miten kuolleen käyttäjän someprofiili voi alkaa elää omaa elämäänsä, ja pohdii, mitä verkossa odottavat muistot tekevät ajan mieltämiselle. Ajatuksiaan hän avaa esimerkeillä kulttuurin eri aloilta Schellingistä Metallicaan.

14409

BX 07/07/20 XB

SIMO MÄÄTTÄ

Syrjivän kielenkäytön rajoilla

– Vihapuheen performatiivisuus funktionalistisen kiellentutkimuksen näkökulmasta

Vihapuheen tutkiminen on haasteellista jo sen takia, että tutkimuskohdetta ei ole onnistuttu määrittelemään yksiselitteisesti. Kansanomaiset, intuitiiviset määritelmät eivät aina vastaa tutkimuksessa ja juridisissa yhteyksissä käytettyjä määritelmiä, ja käsitteen ideologinen ja poliittinen ulottuvuus hankaloittaa vakuuttavien metodologisten työkalujen löytämistä.

Vihapuheen performatiivisuutta voidaan lähestyä yhdistämällä mikrotason kielellinen analyysi kielenkäytön intertekstuaalisuuden ja retoristen piirteiden analyysiin. Tällöin tarkastellaan erityisesti toposten eli kielenkäyttäjyhteisön yleisesti hyväksyminä esitettyjen argumenttien syntaktista rakennetta. Perustavana oletuksena on silloin, että kaikki kielenkäyttö on performatiivista: sekä silloin, kun lausuma toteuttaa kuvaamansa toiminnan (varsinaiset performatiiviset lausumat) että silloin, kun se kuvaa maailmaa ja luo siten todellisuutta (konstatiiviset lausumat). Kiellentutkimuksen metodeilla voidaan tutkia myös perinteisten vihapuhemääritelmien rajoille ja ulkopuolelle jäävää syrjivää kielenkäyttöä ja sen vaikutuksia. Tämä vaatii ennakkoluulotonta asennetta kielitieteen eri koulukuntien ja muiden ihmistieteiden luomien käsitteiden käyttämisessä.

Vihapuheen määritelmät ja rajat

Yhteiskunnassa vallitsevat lailliset oikeudet ja velvollisuudet on määritelty lainsäädännössä, ja niiden toteutumista punnitaan oikeudenkäytössä. Lain ja oikeuden erityispiirteisiin kuuluu myös käsitteiden tarkka määrittely, ja määritelmiin tarvitaan luonnollisesti kieltä. Siksi on luontevaa aloittaa myös vihapuheen kielellisten piirteiden tarkastelu laeista.

Tällöin törmätään kuitenkin heti määrittelemisen ongelmallisuuteen. Vihapuhetta ei ole määritelty Suomen lainsäädännössä, vaikka esimerkiksi rikoslaissa on vihapuhetta sivuavia säännöksiä, jotka koskevat kiihottamista kansanryhmää vastaan ja uskonrauhan rikkomista¹. Näitä rikosnimikkeitä koskevissa tuomioistuinten päätöksissä on usein korostettu teon tahallisuutta².

Vihaa lietsovaa tarkoitusta vihapuheen määrittämisessä korostetaan myös Sisäministeriön raportissa,

jossa etsitään keinoja vihapuheen ja nettikiusaamisen estämiseksi. Raportin mukaan rangaistavaa vihapuhetta yleisempi ilmiö on vihapuhe yleisesti, ja se on kielenkäyttöä, jonka tarkoituksena on tehdä tietty ryhmä ulkopuoliseksi ja esittää se alempiarvoisena³. Tarkoitukselle läheinen käsite on vihapuhetta tuottavan tahon motiivi, jota korostetaan muun muassa Poliisiammattikorkeakoulun vihapuhemääritelmässä ja joka liittyy rasistiseen motiiviin rangaistuksen koventamisperusteena⁴.

Myös vihapuheen mahdolliset seuraukset otetaan huomioon sekä laissa että sen tulkinnassa, vaikka todennettua seurausta ei edellytetä esimerkiksi rikollisessa kiihottamisessa kansanryhmää vastaan⁵.

Yleisessä keskustelussa taas esiintyy intuitiivisia vihapuheen määritelmiä, joissa vihapuhetta luonnehtii muun muassa sen negatiivinen emotionaalinen lataus. Vihapuheen rajat ovat yleisluontoisissakin määritelmissä epäselvät, mutta sen ydin ymmärretään. Siten netin käyttäjätkin tunnistavat helposti tietynlaisen kielenkäytön joko vihapuheeksi tai yleisesti sovinnaisen kielenkäytön normeja loukkaavaksi⁶.

Eri määritelmissä korostuvat siis yhtäältä vihapuhetta tuottavan kielenkäyttäjän motiivit ja tarkoitus, toisaalta vihapuheen vaikutukset. Myös vihapuheen nimessä näkyvät sekä seuraukset että tarkoitus: vihapuheen taustalla voi olla vihaa, se tulkitaan vihan osoitukseksi ja se voi aiheuttaa lisää vihaa.

Akateeminen yhteisö ei myöskään ole tuottanut yksiselitteistä vihapuheen määritelmää⁷. Tosin kaikki määritelmät juridisten ja kansankielisten määritelmien tavoin liittyvät tavalla tai toisella sananvapauteen, jonka rajoja vihapuhe koettelee. Pohjimmiltaan on siis kysymys siitä, onko sana vapaa vai pitääkö sitä rajoittaa, koska se uhkaa demokratian ja oikeusvaltion perusteita ja loukkaa muita ihmisoikeuksia⁸.

Suuri osa vihapuheen tutkimuksesta sijoittuu viestinnän ja yhteiskunnan tutkimuksen piiriin⁹. Kielen-

”Juuri vihapuheen ytimen rajoille sijoittuva kielenkäyttö on tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavaa.”

tutkimuksella voi kuitenkin olla paljon annettavaa vihapuheen tutkimukselle, onhan kohteena nimenomaan kielenkäyttö. Tällöin toisaalta heti törmätään määrittelyongelmien lisäksi vaikeuteen löytää metodologisia työkaluja tutkimuskohteen analysoimiseksi. Niinpä uhkaamista ja solvaamista voidaan määritellä niiden kielellisten piirteiden perusteella, mutta kielenkäyttäjän intentiona on mahdotonta eritellä tarkasti. Haasteita asettavat muun muassa mahdollinen trollaus ja ironia¹⁰.

Mikään kielitieteen koulukunta voi tuskin tarjota vedenpitävää vihapuheen määrittelmää, eikä määrittelmän luominen ole kielitieteen tehtäväkään. Ylipäätään tarkkojen määrittelmien puuttuminen voi olla hyväkin asia, sillä se mahdollistaa yhteiskunnallisen keskustelun vaikeistakin asioista. Kielentutkimus voi toisaalta tarjota keskusteluun uusia näkökulmia. Lisäksi vihapuhe on ylipäätään mielenkiintoinen tutkimuskohde juuri siksi, että kohteen rajat ovat niin häilyvät. Juuri vihapuheen ytimen rajoille sijoittuva kielenkäyttö on tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavaa.

Solvausten, uhkausten ja yleisesti epäsovinnaisen puheen ulkopuolelle jää nimittäin syrjivää kielenkäyttöä, joka luo mahdollisuuksia vihapuheelle mutta jonka määrittäminen itsessään vihapuheeksi on kielellisen analyysin näkökulmasta haasteellista. Tällaisessa kielenkäytössä esitetään tosiasioina ja sosiaalisesti määriteltujen ryhmien yleisesti tekeminä tiettyjä tekoja sen perusteella, että jotkut ryhmään kuuluvat ovat tehneet niitä. Lisäksi esitetään koko ryhmää koskevinä luonnehdintoina joidenkin ryhmän jäsenten ominaisuuksia sanomalla esimerkiksi, että kaikki ryhmän edustajat ovat varkaita, huijareita tai terroristeja. Juridisessa mielessä tällainen

kielenkäyttö täyttää usein panettelun ja solvauksen tunnusmerkit¹¹.

Panettelussa ja solvauksessa luodaan todellisuutta, jossa ryhmästä välittyy kielteinen kuva, mikä puolestaan tekee tilaa ryhmää koskevalle vihapuheelle sen ydinmerkityksessä, toisin sanoen solvauksille ja uhkauksille. Samalla luonnollistuu ajatus, ettei kyseisen ryhmän jäsenten kuulu nauttia samoista oikeuksista ja oikeusturvasta kuin muiden ihmisten. Tällainen syrjivä kielenkäyttö voi synnyttää ja ylläpitää vihaa tiettyä ryhmää vastaan, ja siksi on tärkeää tutkia sitä. Tässä kirjoituksessa lähestyn aihetta kielitiedettä sivuavien performatiivisuuden, intertekstuaalisuuden ja topoksen käsitteiden avulla, jotka luovat kehyksen mikrotason kielitieteelliselle analyysille.

Vihapuheen ja syrjivän puheen performatiivisuus

Vihapuhe on usein pyritty määrittelemään performatiiviseksi siten, että lausuma itsessään myös tuottaa tarkoittamansa teon: kielenkäyttö ei pelkästään *ilmaise* vihaa vaan *on* vihaa.

Performatiiviset vihapuheteoriat ovat monimutkaisen aatehistoriallisen kehityskulun seurausta. Tärkeimpiä ainesosia teoriassa on J. L. Austinin analyttisestä kielifilosofiasta lähtöisin oleva performatiivisen lausuman käsite¹². Sillä tarkoitetaan lausumia, jotka toteuttavat toiminnan, joita ne kuvaavat (esimerkiksi *Julistan teidät aviopuolisoiksi* tai *Syytetty passitetaan vankilaan varkaudesta*). Ne eivät ainoastaan kuvaa maailmaa kuten konstatatiiviset lausumat (esimerkiksi *He ovat aviopuolisoita* tai *Olet varas!*).

”Rae Langtonin mukaan vihapuheen tuottajan intentio (illokuutio) on alistaa tiettyjä ryhmiä ja edistää syrjintää, väkivaltaa ja vihaa.”

Performatiivisia lausumia ei siis analysoida sen perusteella, ovatko ne tosia, vaan siltä kannalta, ovatko ne onnistuneita kuvaamansa toiminnan toteuttamisessa.

Kielifilosofiassa performatiivisuuden käsitettä on kehittänyt erityisesti John Searle, ja sen pohjalta on syntynyt puhetekoteoria¹³. Teoria ja siihen liittyvä pragmaattinen tutkimusperinne on vahva myös kielitieteessä, ja pragmatiikkaa voidaan soveltaa myös vihapuheen kielillisessä tutkimuksessa.

Suurin osa vihapuheen performatiivisuutta käsittelevistä pohdintoista perustuu kuitenkin poststruktuurialistiseen ajatteluun. Tällaista pohdintaa edustaa muun muassa Rae Langton, jonka mukaan vihapuheen tuottajan intentio (illokuutio) on alistaa tiettyjä ryhmiä ja edistää syrjintää, väkivaltaa ja vihaa. Langton katsoo, että tällainen intentio tekee mahdolliseksi seurauksen eli perlokuution, joka todella johtaa haettuun lopputulokseen eli vihaan¹⁴.

Judith Butlerin mukaan sitä vastoin vihapuhetta ei voida määrittellä sen sisällön tai puhujan intention perusteella. Määrittäjänä on pikemminkin valtion valvontakoneisto ja erityisesti oikeuslaitos, joka määritelmässään tuottaa vihapuheen kategorian¹⁵.

Sekä Langtonin että Butlerin teoriat ovat ongelmallisia kielentutkimuksen kannalta. Kuten edellä esitettiin, puhujan intentio on ongelmallinen käsite kielitieteessä, ja ongelmallisuus korostuu silloin, kun analyysissa keskitytään kieliaineeseen – vaikkapa kirjoitetussa tekstissä – näkyviin ilmiöihin pikemmin kuin kielenkäyttötilanteen osallistujiin ja heidän reaktioihinsa. Kielentutkimuksen tehtävä ei myöskään ole määrittellä vihapuhetta, varsinkin jos suljetaan pois lausuman sisällön analyysi.

Sitä vastoin on mielekästä tarkastella performatiivisuutta kielenkäytön yleisten edellytysten ja vaikutusten näkökulmasta. Tällöin on tarpeen ensin luoda katsaus poststruktuurialistiseen ajatteluun, jonka kielikäsitteiden mukaan kieli luo maailmaa, normeja ja identiteettejä pikemmin kuin heijastaa tai toteuttaa niitä. Myös Butlerin ja erityisesti Langtonin teoretisoinnit perustuvat pitkälti poststruktuurialistiseen performatiivisuuskäsitteeseen.

Jo Austin myönsi, että kieli on loppujen lopuksi aina performatiivista. Poststruktuurialistisessa ajattelussa raja performatiivisten ja konstatiivisten lausumien välillä on entisestään hämärtynyt, ja performatiivisuutta on alettu pitää kielenkäyttöä yleisesti koskevana ilmiönä, jolla selitetään todellisuuden ja identiteettien rakentumista¹⁶. Tällöin huomio kiinnittyy merkityksenannon yleisiin edellytyksiin. Vihapuheen kielellisten piirteiden kannalta on syytä tarkastella erityisesti kolmea ajattelijaa, jotka ovat kyseenalaistaneet analyyttisen kielifilosofian performatiivisuuskäsitteiden.

Jacques Derridan mukaan performatiivisen lausuman voima on peräisin ensi sijassa sen toistamisen ja toistettavuuden aiheuttamasta konventionaalistumisesta ja rituaalistumisesta. Siten performatiivinen lausuma tai ainakin osa siitä on aina toistoa: se on jo sanottu tai kirjoitettu jossain toisessa kontekstissa. Tärkeintä ei tällöin ole kielenkäyttäjän intentio vaan se, että kielen perusluonteeseen kuuluu toistettavuus ja mahdollisuus käyttää samoja sanoja ja lausumia lukemattomissa eri konteksteissa¹⁷.

Pierre Bourdieu on puolestaan katsonut performatiivisen lausuman onnistumisen riippuvan lähinnä puhujan kielellisestä pääomasta, joka on sidoksissa hänen

sosiaaliseen asemaansa¹⁸. Austinin teoriassa korostettiin sitä, että performatiivin lausujalla pitää olla sen vaatima auktoriteetti; esimerkiksi vain tietyt viranhaltijat voivat vihkiä avioliittoon. Bourdieun teoriassa korostuu virka-aseman ohella myös tuohon asemaan liittyvä koulutus ja sosiaalinen tausta, jotka näkyvät ennen kaikkea kielellisenä pääomana.

Stanley Fish on todennut, että vaikka performatiivisia lausumia ei voida analysoida sen perusteella, ovatko ne totta vai ei, ne voivat toteuttaa sanomansa ja siten muuttaa maailmaa vain todellisuudessa, jonka muodostavat totena pidetyt, konstatiiviset lausumat¹⁹. Fish ottaa kantaa myös sananvapauskeskusteluun, jonka osaksi performatiivisuuden pohdinta tuli Yhdysvalloissa 1970- ja 1980-luvulla. Fishin mukaan puheteksteoria voi ensinnäkin selittää vain konventionaalisia lausumia, kun taas kielenkäytön odottamattomat seuraukset jäävät sen selityskyvyn ulkopuolelle²⁰. Kielenkäytöllä on kuitenkin aina seurauksia, ja yhdessä valtion kontrollikoneiston kanssa ne rajoittavat sananvapautta²¹. Siksi absoluuttista sananvapautta ei ole olemassa²².

Bourdieun, Derridan ja Fishin ajatukset performatiivisuudesta ovat hyödyllisiä lähtökohtia internet- ja so-meviestinnän analyysille, vaikka ne eivät suoraan tarjoa operationalisoitavia käsitteitä varsinaiseen kielelliseen analyysiin.

Elektroninen viestintä mahdollistaa kirjoitettujen, puhuttujen ja multimodaalisten tekstien siirtymisen kontekstista toiseen ennennäkemättömän nopeasti, ja kielenkäyttäjän on mahdotonta ennakoida tulkintoja, joita hänen viestinsä voi saada. Uusi viestintäympäristö on myös tehnyt mahdolliseksi tekstin, kuvan ja äänen julkaisemisen silloinkin, kun kirjoittajalla ei ole yhteiskunnassa yleisesti arvostettua auktoriteettia eikä myöskään kielellistä pääomaa. Puhutun kielen spontaanuutta matkivassa anonyymissa nettikeskustelussa kielellistä auktoriteettia voidaan rakentaa korrektiin kielimuodon ja tyyllisen taituruuden sijaan esimerkiksi nokkelalla piikittelyllä ja ironisoinnilla tai huutelemalla eli haukkumalla, uhkaamalla ja pilkkaamalla. Elektroninen viestintäympäristö onkin mahdollistanut tällaisten viestintämallien luonnollistumisen, kun sitä ovat harjoittaneet muun muassa valtioiden johtajat.

Siinä missä esimerkiksi huutamisen ja haukkumisen malli leviää ja luonnollistuu helposti, ei huutavan tai haukkuvan lausuman semanttinen informaatioaines kuitenkaan siirry yhtä helposti, sillä se koskee tilannesidonnaisesti tiettyä henkilöä, ryhmää tai asiaa, ja koko lausuma on tiiviisti sidoksissa sen esittäjään. Toisin sanoen, kun esimerkiksi tunnettu poliitikko huutelee nettissä, leviää malli helposti myös muille kielenkäyttäjille, mutta huutelun kohde ja huutelun tarkka sisältö eivät useinkaan ole tällöin samoja. Kuten seuraavassa osiossa esitän, asioita ja ilmiöitä kuvaavat konstatiiviset lausumat sitä vastoin sisältävät semanttista informaatioainesta, jonka toiset kielenkäyttäjät voivat helposti siirtää omaan kielenkäyttöön. Informaatioaines voi tällöin siirtyä esimerkiksi topoksen muodossa.

Intertekstuaalisuus ja toposten kielellinen rakenne

Edellä kuvattua kielenainesten liikkumista kontekstista toiseen on kielen- ja kirjallisuudentutkimuksessa totuttu kuvaamaan intertekstuaalisuuden käsitteellä, jonka Julia Kristeva kehitti Mihail Bahtinin dialogisuuden käsitteen pohjalta²³. Intertekstuaalisuuden perusajatus on, että kaikki kielenkäyttö on yhteydessä muuhun kielenkäyttöön: ilmaisut lainaavat aina elementtejä toisista ilmaisuista, joko piilevästi tai suoraan.

Nettaviestintä on korostetun intertekstuaalista, ja tämä näkyy eksplisiittisesti esimerkiksi hyperlinkkien ja tviittien tai postausten ja niiden kommenttien muodostamina verkostoina: tekstit nojaavat toisiinsa eikä niitä välttämättä voi edes ymmärtää irrallaan toisistaan.

Myös diskurssit eli tiettyyn sosiaaliseen toimintaan liittyvät merkityksenmuodostumisen tavat liikkuvat helposti nettiviestinnässä²⁴. Sinänsä diskurssin analyysi onkin pitkälti intertekstuaalisuuden analyysia, sillä siinä tarkastellaan muun muassa tiettyyn diskurssiin kuuluvien lausumien olemassaolon ehtoja sekä niiden rajoja ja suhteita muihin lausumiin²⁵. Kriittisen diskurssianalyysiin kuuluu olennaisena osana myös diskurssien välisten yhteyksien eli interdiskursiivisuuden tarkastelu. Tämä ilmiö voi näkyä muun muassa genrejen sekoittumisena²⁶. Interdiskursiivisuutta osoittavat toisaalta myös topokset eli argumentit tai teemat, jotka esitetään kielenkäyttäjä-yhteisön yleisesti hyväksyminä siten, ettei niitä tarvitse erikseen perustella²⁷— tässä merkityksessä topos on hyvin lähellä stereotypian käsitettä²⁸.

Kriittisessä diskurssitutkimuksessa topoksien on katsottu olevan olennainen osa erityisesti rasistisen ja muukalaisvihamielisen diskurssin rakentumista, ja tutkimuksessa on tällöin eritelty teksteissä esiintyviä topoksia²⁹. Luokittelun lisäksi on hyödyllistä tarkastella myös toposten kielellistä rakennetta konstatiivisissa lausumissa. Topokset esiintyvät usein kertovissa ja kuvailevissa tekstityypeissä pikemmin kuin esimerkiksi perustelua ja kriittistä ajattelua vaativissa argumentoivissa tai erittelevissä tekstityypeissä. Narratiivisissa tekstityypeissä kerrotaan tapahtumista, kun taas kuvailevissa tekstityypeissä osoitetaan, kuinka asiat ovat.

Tekstityyppien eroja voidaan tarkastella muun muassa siltä kannalta, millaisia prosesseja eli millaista tekemistä, tapahtumista ja olemista niissä ilmaistaan. Lisäksi tällöin katsotaan myös, kuka tai mikä suorittaa prosessin ja kehen tai mihin se kohdistuu. Prosessilajit perustuvat siten verbien ontologisiin kategorioihin³⁰.

Tällainen tarkastelu osoittaa, että narratiivisen tekstityypin rungon muodostavat materiaaliset prosessit, joilla tarkoitetaan nimenomaan tapahtumista ja tekemistä kuvaavien verbien varaan rakennettuja lauseita. Kuvaileva tekstityyppi taas perustuu yhtäältä eksistentiaaliin eli olemassaoloa rakentaviin prosesseihin, toisaalta asioiden ja ihmisten välisiä suhteita kuvaaviin relationaaliin prosesseihin. Sekä eksistentiaaliset prosessit että relationaaliset prosessit rakentuvat kielissä useimmiten olla-verbien

ja sen parasynonyymien varaan, ja usein verbi voidaan myös jättää pois.

Tarkasteltaessa topoksia lausetasolla kiinnittyi huomio siihen, että esimerkiksi narratiiviseen tekstityyppiin olennaisesti kuuluvissa materiaalissa prosesseissa esitetään tyyppillisesti menneessä aikamuodossa tapahtumista ja tekemistä, jonka totuusarvoa voidaan arvioida faktojen perusteella – voidaan esimerkiksi tarkistaa, *onko tietty henkilö varastanut tai huijannut*. Totuusarvon määrittäminen alkaa kuitenkin hämärtyä jo silloin, kun materiaallinen prosessi esitetään yleisenä tai toistuvana tapahtumisena tai tekemisenä, jonka tekijänä on vaikkapa etnisesti määritelty ryhmä (esimerkiksi *tietyt henkilöt varastavat* tai *varastelevat*) tai kun siirrytään tekemisen kuvauksesta asiointilan kuvaukseen, eli relationaaliseen prosessiin ja tarkemmin sanottuna sen alatyyppiin attributiiviseen prosessiin.

Nimensä mukaisesti attributiivisessa prosessissa luonnehditaan henkilön, ryhmän tai muun olion ominaisuuksia (esimerkiksi *tietyt henkilöt ovat epärehellisiä*). Faktoihin perustuen olisi vaikea sanoa, onko lause totta, ilman että se suhteutetaan kaikkien saatavilla olevaan tietoon ja määritellään, mitä luonnehdinta tarkoittaa.

Relationaaliset prosessit ovatkin erityisen voimakkaita maailmankuvan ja todellisuuden luoja, sillä niiden avulla voidaan sanoa, mitä tai millaisia tietyt ihmisryhmät tai asiat ovat – näitä prosesseja voisi siis luonnehtia myös korostuneen ideologisiksi. Siksi myös topokset ja niihin liittyvät stereotyyppit liikkuvat helposti juuri tällaisissa prosesseissa.

Puhetekoorian näkökulmasta topokset ja niitä ilmentävät prosessit ovat lähes aina osa konstatiivisia: niissä siis rakennetaan todellisuutta, jossa myös performatiiviset lausumat voivat tulla todeksi. Tässä tapauksessa tuohon todellisuuteen kuuluu myös ajatus siitä, että tietyt ryhmät käyttäytyvät normien vastaisesti – *he varastelevat, raiskaavat, ryöstelevät tai tekevät terrori-iskuja* – ja että heillä on epätoivottavia perusominaisuuksia – *he ovat väkivaltaisia, epärehellisiä, epäsiiveitä tai likaisia*. Toisin sanoen konstatiivisissa lausumissa esiintyvät topokset mahdollistavat solvaukset, haukut, uhkaukset ja muut perinteiseksi vihapuheeksi luetut performatiiviset lausumat. Lisäksi viattomalta vaikuttavasta stereotyyppiä on vain lyhyt matka epäinhimillistämiseen (esimerkiksi *likaisuus*) ja sitä myötä väkivallan tekoihin ryhmää vastaan.

Siinä missä vihapuhe ylipäätään ja eritoten kuvaileviltä näyttävät mutta silti performatiivin tavoin toimivat konstatiiviset lausumat ovat haaste kielentutkimukselle, ovat ne haaste myös internetin ja somen moderoinnille muun muassa tekoälyn avulla³¹. Automaattiset moderointialgoritmit tunnistavat useimmiten sanoja ja löytävät siten helposti myös uhkaukset ja solvaukset. Netin ja somen käyttäjät ovat kuitenkin nopeasti oppineet muuntelemaan sanoja ja kielellisiä rakenteita niin, ettei moderointi löydä niissä liikkuvia topoksia. Siten esimerkiksi Suomi24-palstalla voidaan käyttää sanaa *massu*

sanana *muslimi* asemesta tai pronomineja substantiivien asemesta. Samalla syntyy viittaussuhteiden ketjuja, jotka korostavat jakautumista hyviin ”meihin” ja pahoihin ”niihin”. Lisäksi prosessi voidaan muuttaa luonnehdintojen luetteloksi, josta puuttuvat kokonaan subjekti, verbi ja objekti, jolloin hävytetään kirjoittajan vastuu sanomastaan³².

Lopuksi: kieli, identiteetti ja vihapuhe

Michael A. K. Hallidayn mukaan kielijärjestelmät ovat kehittyneet sellaisiksi, kuin ne ovat, koska kieli on kehittynyt palvelemaan tiettyjä funktioita³³.

Kielitieteellisessä antropologiassa korostetaan kielen identiteettifunktiota ja katsotaan sen liittyvän kielen indeksikaaliseen perusluonteeseen: kielenkäytössä ei käsitellä pelkästään informaationvälityksen tai lausuman laadun perusteella esillä olevia asioita vaan myös viitataan eksplisiittisen viestin ulkopuolelle jääviin, kontekstuaalisiin seikkoihin³⁴. Näitä ovat erityisesti kielenkäyttäjän kuuluminen tiettyihin ryhmiin ja ylipäätään kuva, jonka hän itsestään välittää³⁵. Vihapuheen tutkimuksessa on toistuvasti osoitettu, että vihapuhe on nimenomaan identiteettipuhetta, jossa luodaan vastakkainasettelua meidän ja muiden välille³⁶.

Kaikki kielenkäyttö rakentaa todellisuutta, ja todellisuuden rakentamista voidaan selittää eri tavalla riippuen kielitieteen suuntauksesta, operationalisoiduista käsitteistä ja tarkasteltavista yksiköistä. Tässä kirjoituksessa olen voinut käsitellä vain muutamaa vihapuheen piirrettä kielentutkimuksen näkökulmasta, ja niitäkin hyvin pintapuolisesti ja nojautuen pitkälti kielentutkimuksen rinnakkais-tieteissä tuotettuun käsitteistöön. Olen keskittynyt tutkimusperinteeseen, jonka kielenäkömyksessä korostuu kielen maailmaa, identiteettejä ja normeja luova voima.

Vihapuheen selkeimpien muotojen kuten uhkausten ja solvausten lisäksi olisi joka tapauksessa tärkeää tutkia tarkemmin toposten ja stereotyyppien liikkumista konstatiivisissa lausumissa, joista puuttuvat vihapuheen selvät tunnusmerkit – onhan juuri tällainen vastakkainasettelua tukeva puhe edeltänyt yhteiskunnallisten ryhmien välistä väkivaltaa ja jopa kansanmurhia³⁷. Vastakkainasettelun kärjistymisen estämiseksi on toisaalta tärkeää korostaa, ettei tutkimuksen tavoitteena ole kielenkäytön sensurointi vaan yhteiskunnallisen keskustelun ja kriittisen luku- ja kirjoitustaidon parantaminen.

Toinen tärkeä tutkimuskohde liittyykin vihapuheen ja totuuden väliin yhteyksiin – mistä tiedämme, että olemme oikeassa, kun luokittelemme tietynlaisen kielenkäytön vihapuheeksi? Mikäli tavoitteena on yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuminen, on kielentutkimuksen haasteena löytää tähän kysymykseen yksinkertaisia mutta perusteltuja vastauksia. Tämä voi edellyttää selkeitä kannanottoja ja irtaantumista neutraaliuden ihanteesta.

Viitteet

- 1 Rikoslaki 39/1889, 11 luku, 10 § ja 10a §; 17 luku, 10 §.
- 2 Vitikka 2014; Henttonen ym. 2015, 21 ja 52.
- 3 Sisäministeriö 2019, 15.
- 4 Henttonen ym. 2015, 22, 61–64.
- 5 Sama 55.
- 6 Ks. esim. Lahti 2019, 33–34.
- 7 Ks. esim. Brown 2017.
- 8 Henttonen ym. 2015, 19.
- 9 Lahti 2019, 34.
- 10 Sama, 35; Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
- 11 Henttonen ym. 2015, 47.
- 12 Austin 1962/2016.
- 13 Searle 1969.
- 14 Langton 2012.

Kirjallisuus

- Amossy, Ruth, *L'Argumentation dans le discours*. Armand Colin, Paris 2012.
- Anscombe, Jean-Claude, La théorie des topoï. Sémantique ou rhétorique? *Hermès*. Vol. 15, No. 1, 1995, 185–198.
- Austin, J. L., *Näin tehdään sanoilla*. (How to Do Things with Words, 1962). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.
- Bahtin, Mihail Mihailovitš, *Dostojevskin poeetiikan ongelmia* (Проблемы поэтики Достоевского, 1963). Suom. Paula Nieminen & Tapani Laine. Orient Express, Helsinki 1991.
- Blommaert, Jan, *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Bourdieu, Pierre, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Fayard, Paris 1982.
- Brown, Alexander, What Is Hate Speech? Part 1: The Myth of Hate. *Law and Philosophy*. Vol. 36, No 4, 2017, 419–468.
- Bucholtz, Mary & Hall, Kira, Language and Identity. Teoksessa *A Companion to Linguistic Anthropology*. Toim. Alessandro Duranti. Blackwell, London 2004, 369–394.
- Butler, Judith, *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. Routledge, New York 1997.
- Derrida, Jacques, *Marges de la philosophie*. Minuit, Paris 1972.
- Fairclough, Norman, Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities. *Discourse and Society*. Vol. 4, 1993, 133–168.
- Fish, Stanley, *Is There a Text in This Class? The*

- 15 Butler 1997.
- 16 Rojola ja Laitinen 1998, 7.
- 17 Derrida 1972, 365–93; ks. myös Rojola ja Laitinen 1998, 16–20.
- 18 Bourdieu 1982, 103–119.
- 19 Fish 1980.
- 20 Sama, 226.
- 21 Myös Butler (1997) on esittänyt, että valtio tuottaa vihapuhetta, kun sen tuomioistuinlaitos antaa auktoriteettisen tulkinnan siitä, millainen viestintä on vihapuhetta ja mikä taas kuuluu sananvapauden piiriin.
- 22 Fish 1994.
- 23 Kristeva 1969; Bahtin 1963/1991.
- 24 Diskurssin määritelmästä ks. Pietikäinen ja Mäntynen 2009, 25.
- 25 Foucault 1969/2005, 33–41.
- 26 Fairclough 1993, 138.

- Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980.
- Fish, Stanley, *There's No Such Thing as Free Speech and It's a Good Thing, Too*. Oxford University Press, New York 1994.
- Foucault, Michel, *Tiedon arkeologia* (L'Archéologie du savoir, 1969). Suom. Tapani Kilpeläinen. Vastapaino, Tampere 2005.
- Gayer, Laurent & Jaunait, Alexandre, Discours de guerre contre dialogues de paix. Les cas de l'ex-Yougoslavie et du Rwanda. *Cultures et conflits*. No. 40, 2000, 97–128.
- Gröndahl, Tommi & Pajola, Luca & Juuti, Mika & Conti, Mauro & Asokan N., All You Need Is "Love": Evading Hate-speech Detection. Teoksessa *ALSec '18: Proceedings of the 11th ACM Workshop on Artificial Intelligence and Security*. Toim. Sadia Afroz, Battista Biggio, Yuval Elovici, David Freeman & Asaf Shabtai. Association for Computing Machinery, New York 2018, 2–12.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, Christian M. I. M., *An Introduction to Functional Grammar. Third Edition*. Arnold, London 2004.
- Henttonen, Sini, Kivinen, Tero, Rasila, Tapio, Sammalmaa, Johanna & Vihavainen, Johanna, Kommentaari. Teoksessa *Vihapuhe Suomessa*. Toim. Riku Neuvonen. Edita, Helsinki 2005, 13–135.
- Kristeva, Julia, *Séméiotikè. Recherches pour une sémanalyse*. Seuil, Paris 1969.
- Lahti, Emmi, *Maahanmuuttokeskustelun retoriikka*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2020.
- Langton Rae, *Beyond Belief: Pragmatics in Hate Speech and Pornography*. Teoksessa

- 27 Anscombe 1995, 39.
- 28 Amossy 2012, 129.
- 29 Wodak 2001.
- 30 Halliday & Matthiessen 2004, 170–175.
- 31 Ks. esim. Gröndahl ym. 2018
- 32 Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
- 33 Halliday & Matthiessen 2004, 31.
- 34 Ks. esim. Bucholtz & Hall 2004, 369.
- 35 Blommaert 2005, 11.
- 36 Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
- 37 Gayer & Jaunait 2000; Neuvonen 2015, 270, 281.

- Speech and Harm: Controversies Over Free Speech*. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford University Press, Oxford 2012.
- Määttä, Simo, Suomalainen, Karita & Tuomarla, Ulla, Maahanmuuttajavastaisen ideologian ja ryhmäidentiteetin rakentuminen Suomi24-keskustelussa. *Virtittäjä*. 2/2020, 190–216.
- Neuvonen, Riku, Vihapuheen kehitys Suomessa. Teoksessa *Vihapuhe Suomessa*. Toim. Riku Neuvonen. Edita, Helsinki 2005, 267–281.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne, *Kursssi kohti diskursia*. Vastapaino, Tampere 2009.
- Rikoslaki 19.12.1889/39 muutossäädöksineen 19.12.2019/1284 saakka.
- Rojola, Lea & Laitinen, Lea, Keskusteluja performatiivisuudesta. Teoksessa *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Toim. Lea Rojola & Lea Laitinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1998, 7–33.
- Searle, John, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Sisäministeriö, *Sanat ovat tekoja. Vihapuheen ja nettikiusaamisen vastaisten toimien tehostaminen*. Sisäministeriö, Helsinki 2019.
- Vitikka, Elina, *Vihapuhetta vai ei? Reseptioanalyysia vihapuheen kielestä ja kontekstista*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.
- Wodak, Ruth, The Discourse-historical Approach. Teoksessa *Methods of Critical Discourse Analysis*. Toim. Ruth Wodak & Martin Meyer. Sage, London 2001, 63–94.

Kieltä ei ehkä ole, mutta kieli on kaikki

– Kielikäsitykset ja yhteiskunnan kehittämisen ongelma

Jos minulta kysyttäisiin, mitä on kieli, saattaisin sanoa vähän nenäkkäästi, että kieltä ei ole. On vain kielenkäyttöä. Jos kysyttäisiin, miksi teen työtä viranomaiskielen parissa, voisin vastata provokatorisesti, että teen työtä ihmisten hyväksi, kieli itsessään ei oikeasti kiinnostu.

Silti kieli on mielestäni kaikki – ainakin melkein!

Miten ihmeessä kieli olisi (melkein) kaikki? Näkemys kumpuaa kielikäsityksestä, jota kuvaavat sellaiset sanat kuin funktionaalisuus, dialogisuus, intertekstuaalisuus ja vuorovaikutus. Siinä kieli on enemmän kuin sanoja, lauseita tai tekstejä paperilla tai ruudulla, vaikka onkin myös niitä. Siinä merkeistä ja äännteistä syntyviä kokonaisuuksia tulkitaan ajassa ja paikassa, mutta myös yli ajan ja paikan, osana tilaa, pintoja, värejä ja muotoja, yhdessä ilmeiden, eleiden ja asentojen kanssa. Kun lingvistinen *flow* on päällä, ajattelen, että ihmisen on teksti.

Kokonaisuudet syntyvät yhteistoiminnassa, toistensa pohjalta ja reaktioina toisiinsa ja ovat enemmänkin virtaa ja tanssia kuin erillään hahmotettavia palasia. Kielellinen virta ja tanssi syntyvät normien, sääntöjen ja vallan rajoissa, mutta ne myös luovat normeja, sääntöjä ja valtaa.

Kieli on toimintaa ja toiminta usein kieltä

Käsitys siitä, että kieli on toimintaa ja toiminta usein kielellistä, kuuluu moneen kielitieteelliseen suuntaukseen. Itselleni läheisin on genretutkimus, jota aikoinaan lähdin tulkitsemaan inspiroituneena Norman Faircloughin ajatuksista: tarkastelun fokuksessa voi olla kielellinen tuotos, produkti, sekä toiminta, kielen tuottamisen ja kuluttamisen prosessit¹.

Toiminnallista näkökulmaa kielentutkijan on vaikea välttää, vaikka tutkisi direktiivejä tai henkilöön viittaamista. Laajempi yhteisöllisten ja institutionaalisten prosessien tunteminen auttaa ymmärtämään esimerkiksi tekstikokonaisuuksien tehtäviä: uutisten funktio ei välttämättä ole informaation välittäminen. Joskus juttuja on

tehtävä, jotta lehden sivut täyttyisivät. Tekstejä tehdään, jotta tekstimylly pyörisi.

Myös viranomaistekstejä ja -toimintaa ymmärtää paremmin, jos tietää, miten virastoissa tuotetaan tekstejä. Tietämys on tarpeen erityisesti, kun tekstejä yritetään muuttaa. Miljoonittain tuotettavien eläke- ja korvauspäätösten omituisuus johtuu yleensä siitä, että ne tehdään puoliautomaattisesti valmiiden tekstikatkelmien pohjalta, mutta tekniset järjestelmät eivät tue juonellisesti järkevän kokonaisuuden syntymistä. Edes oikolukuohjelmaa ei aina ole. Viranomaiskielen parantaminen pitäisikin usein aloittaa tietojärjestelmien hankintavaiheesta.

Jako tekstien tuottamiseen ja kuluttamiseen on karkea, ja siitä puuttuu virtaamisen näkökulma. Sitä voi silti hyödyntää kielenkäyttöön liittyvien suhteiden havainnollistamisessa. Helposti ajattelisi, että esimerkiksi viranomaisen ja kansalaisen vuorovaikutuksessa viranomaisen olisi tekstin tuottaja ja kansalainen kuluttaja, ymmärtäjän asemassa. Tärkeitä puolia asioinnista viranomaisen kanssa tulee esille, kun tunnustetaan, että myös kansalainen joutuu usein tekstin tuottajan rooliin. Pitää osata tuottaa oikeanlaista kieltä tullakseen kuulluksi.

Kielellä on monta ulottuvuutta

Kielen läpitunkevaa asemaa saa työssä viranomaiskielen parantamiseksi usein perustella. Onnekseni työ tarjoaa erilaisia näkymiä kieleen. Yksi mainio työkalu on hallintolain 9. pykälä. Kielentutkijaa sykehdyttää jo ot-sikko hyvän *kielenkäytön* vaatimuksesta, sillä se viittaa toimintaan ja samalla tilanteiseen vaihteluun. Ei siis ole tilanteesta riippumatonta hyvää *kieltä*.

Itse pykäläkin on verraton: viranomaisilta vaaditaan *asiallista, selkeää ja ymmärrettävää* kieltä. Nämä kolme

vaatimusta kattavat hienosti kielen eri ulottuvuuksia. Kieli liittyy tunteisiin (asiallisuus), mielen toimintaan (ymmärrettävyys) ja aisteihin (selkeys), ja nämä kietoutuvat sekä kielessä että ihmisen kokemusmaailmassa tiiviisti yhteen.

Kieli rakentaa todellisuutta

Kielen merkitystä voi perustella myös sen todellisuutta rakentavalla luonteella. Tästä rivataan aina välillä todisteita. Kun ilmiö on laaja, se ei tietenkään voi perustua yhteen tai kahteen tutkimukseen. Laajuus pitäisi ymmärtää jo siitä, mihin kaikkeen *todellisuus* voi viitata – *rakentamisesta* ja *kielestä* puhumattakaan. Tämänkin ilmiön avaamiseen sopii kolmen kohdan mallinnus: sanon, että kieli vaikuttaa *yksilöllisesti, yhteisöllisesti ja materiaalisesti*.

Yksilöllinen ja psykologinen vaikutus olisi sitä, miten kunkin kielen kieliooppi, kuten luku-, persoona- ja aikajärjestelmä ohjaavat käyttäjänsä havaintomaailmaa. Tällaista vaikutusta saatetaan kuvata linssimetaforalla: maailmaa katsotaan kielen läpi.

Se, miten vahva kielen ohjaava vaikutus on, vaihtelee ihmisittäin ja tilanteittain. Kielen rakentamien näkökulmien huomaaminen vaatii kielitietoa ja -tietoisuutta, mitä edesauttaa useamman kielen tunteminen. Voi myös pohtia, missä määrin esimerkiksi eri alojen kielet rajaavat maailman näkemistä, keskustelua ja yhteistyötä.

Kieli on läpeensä yhteisöllistä. Siksi yksilöllistä ja yhteisöllistä vaikutusta ei oikeastaan voi erottaa toisistaan. Tämän mallinnukseni kontekstissa yhteisöllisiä voisivat silti olla ne kielen ilmiöt, jotka muuttuvat nopeammin kuin kieliooppi. Tällainen on esimerkiksi sanasto. Kuka olisi arvannut, että vuosi 2020 tuo mukanaan *korona-perheen* ja *viruslingon*?

Yhteisöllisiä ovat diskurssit, keskustelemisen tavat ja näkökulmat, tai vaikkapa se, mistä metaforat ammenetaan. Julkinen nimittely tai inhon ilmaus, vihapuhe, joka vielä vuonna 2010 oli suomalaisessa kielenkäytössä tabu, onkin vuonna 2020 tavallista. Puhetavat luonnollistuvat, muuttuvat normaaleiksi. Niitä luonnollistetaan ja muutetaan normaaleiksi.

Performatiivit rakentavat todellisuutta hyvin konkreettisesti. Aviopuolisoiksi julistaminen, etuus päätöksen hylkääminen tai kuolleeksi toteaminen saavat maailmassa aikaan juridisia muutoksia. Tekstien tasolla voidaan joutua pohtimaan vaikkapa sitä, seuraavatko potilasasiakirjat potilaan tilannetta vai potilas sitä, mitä hänestä on kirjoitettu. Kun ihmisiä ja ihmisryhmiä nimitään, luonnehditaan ja arvioidaan, syntyy itseään toteuttavia ennusteita.

Kielityö vaatii ja suuntaa resursseja

Kielen todellisuutta rakentavasta luonteesta vähiten tunnistettu on se, mitä kutsun materiaaliseksi vaikutukseksi. Se on tilanne, jossa kielenkäyttö on ammattimaistunut ja sen ympärille muodostuu rakenteita, organisaatioita ja teknisiä järjestelmiä, jotka muuttuvat omalakisiksi voi-

miksi ja toimijoiksi. Voi puhua myös kielenkäytön institutionalisoitumisesta: mediatilat ja julkishallinnon laitokset ovat käytännössä tekstitehtaita.

Tekstien tekeminen vaatii ja suuntaa resursseja ja muuttaa töiden ja ammattien luonnetta. Kirjaaminen ja kirjoittaminen ovat vaivihkaa vähentäneet mahdollisuutta ihmisten kasvokkaiseen ja keholliseen kohtaamiseen, joka monessa työssä on sen ydintä. Tekstitöiden lisääntyminen on esimerkiksi hoitotyössä huonosti tunnistettu ongelmien taustatekijä, vaikka se tulee toistuvasti tutkimuksissa esille. Kirjoittamisen sosiolingvistiikkaa lanseeraavat Theresa Lillis ja Carolyn McKinney ovat osuvasti luonnehtineet kirjoittamista kaiken läpi tunkevaksi sosiaalisesti ilmiöksi, joka ilmenee monessa muodossa, materiaalissa ja monen teknologian kautta.²

Kielen kautta ihminen kiinnittyy yhteisöön ja yhteiskuntaan

Kielellä on keskeinen rooli myös osallisuudessa, jonka lisäämistä esimerkiksi Marinin hallitusohjelmassa tavoitellaan. Sitäkin voi katsoa kolmesta suunnasta. Osallisuuden edellytyksinä on yhteiskuntatieteissä ajateltu sitä, että ihmisellä on käytössään riittävät aineelliset resurssit, hän on omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa toimijana ja hänellä on sosiaalisesti merkityksellisiä suhteita ja kokemus yhteisöön kuulumisesta.³

Kieli on keskeinen näistä jokaisessa. Se vaikuttaa mahdollisuuteen työllistyä tai hakea itselle kuuluvia oikeuksia ja etuuksia. Se vaikuttaa siihen, millainen ymmärrys yhteiskunnasta, sen rakenteista ja toiminnasta muodostuu ja siihen, millainen yhteisöön kuulumisen kokemus syntyy. Kieli on siten merkittävä taustatekijä myös eriarvoisuudessa ja syrjäytymisessä, joilla on vaikutusta yhteiskunnan vakauteen.

Yhteiskuntaa kehitetään suppean kielikäsitteiden pohjalta

Erilaiset mallinnukset valottavat kieltä eri näkökulmista. Ne auttavat myös näkemään aukkoja, joita on esimerkiksi hallinnon ja yleisemmin yhteiskunnan kehittämiseksi. Kieltä pidetään usein vain yksilöpsykologisena ilmiönä eikä ymmärretä, etteivät muutokset synny yksittäisen työntekijän toimin. Sanoja ja lauseita laajempaa kielellistä toimintaa, kuten *perustelemista* tai *kuulemistä*, ei tunnusteta kielelliseksi eikä *harkinnan* ja *arvioinnin* kaltaista toimintaa tekstityöksi. Kun ei tunneta kielityön konkretiaa, sen resursseja vievä vaikutus jää tunnistamatta. Silloin kehittämistyö jää puutteelliseksi ja samat ongelmat jatkuvat vuosikymmenestä toiseen.

Tavallista on sekin, ettei kielen monifunktioisuutta tunnusteta. Erityisesti viranomaiskieltä ajatellaan vain informaation välittäjänä, ei ihmisen kohtelun muotona. Jotkut taas näkevät kielen vain valtasuhteiden rakentajana. Silloin vaikkapa *subjektin* läsnä- tai poissaolo lauseessa

liitetään muutta mutkitta *subjektiivien* rakentumiseen. Unohtuu ilmausten tekstuaalinen motivaatio, kuten vaikkapa toiston välttäminen tai koheesio rakentaminen.

Yleisin ongelma taitaa olla, että kieltä pidetään vain kielenhuollon asiana ja kielenhuoltoa vain selkeyttämisen asiana. Kielenhuollon tiedettä soveltava tausta jää tunnistamatta ja kielitieteen anti muutenkin käyttämättä. Niin paljon kuin tietopohjaisesta päätöksenteosta puhtaankin, yhteiskuntaa kehitetään yhä yleensä suppeiden ja teoreettisesti pätemättömien kielikäsitteiden pohjalta.

Kielen kaikkeus, sen läpitunkevuus hukkuu ehkä yksityiskohtiin, vaikka hyvin pitäisi tietää, että juuri niissä se piru asuu.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge 1992.
- 2 Theresa Lillis & Carolyn McKinney, The Sociolinguistics of Writing in a Global Context. Objects, Lenses, Consequences. *Journal of Sociolinguistics*. Vol. 17, No. 4, 2013, 415–439.
- 3 Helka Raivio & Jarno Karjalainen, Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Teoksessa *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* Toim. Taina Era. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Jyväskylä 2013.

ULLA-MAIJA FORSBERG

Kielet kohtaavat: tapaus Stadi

Kieli on samanaikaisesti sekä yhteisöllisyyden että erottautumisen väline. Kieli voi olla enemmän kuin äidinkieli; se voi myös luoda identiteettejä. Slangi on tyypillinen esimerkki kielen ilmiöstä, joka toimii identiteetin rakentajana, me-hengen luoja ja keinona erottautua muista.

Slangi eroaa murteesta siinä, että sen syntyy ja luominen ovat suurelta osin tietoista toimintaa. Lisäksi slangin on tyypillisesti sanastoa koskeva ilmiö. Siinä missä murteille on ominaista omanlaisensa äännerakenne ja omat aikojen kuluessa kehittyneet muoto-opin piirteet, slangin tekee omanlaisekseen sen sanojen omintakeisuus.

Stadin slangin syntyi Helsingin työläiskortteleissa 100–130 vuotta sitten. Sen lähtökohdaksi oli suomen ja ruotsin kielten törmäminen. Kielikontakti onkin usein tilanne, jossa kieli saattaa kokea nopeita muutosprosesseja, kun siihen vaikuttavat samalla kertaa niin toisen kielen sanat kuin äännepiirteetkin. Stadin slangin tapauksessa näyttää käyneen niin, että suomenkieliset pojat – slangin syntyvaiheissa sitä puhuivat nimenomaan kaduilla ja pihoilla henganneet poikajoukot – ovat tarpeeksi ruotsia kuultuaan ja mitä ilmeisimmin sitä myös aika hyvin osattuaan kokeneet, että suomea voi puhua myös ruotsin sanoin. Slangin nimissä melkein minkä tahansa sanan pystyi vaihtamaan ruotsin sanaan. Sama ilmiöhän on nykyään käynnissä englannin kielen kanssa.

Syntyessään slangin toimi selvästi suomen- ja ruotsinkielisiä nuoria yhdistävänä tekijänä ja erotti heitä

vanhempiansa sukupolvesta. Näin se rakensi nuorison identiteettiä. Sitten erityisesti vanha Stadin slangin on toiminut myös ”aitojen” stadilaisten identiteetin ilmaisimena.

Ruotsin kieli ei kuitenkaan ole Stadin slangin ainoa komponentti; aineksia on saatu myös muista kielistä, erityisesti venäjältä, mutta jonkin verran myös saksasta ja myöhemmin etenkin englannista. Mukana vilahtelee myös italian ja romanikielen sanoja. Moni slangisana on peräisin suomen murteista. Erityisesti ruotsin ja venäjän kautta saaduista lainasanoista voidaan tehdä päätelmiä nuorison kielikontaktien laadusta ja intensiteetistä Stadin slangin syntyvaiheissa.

Kielikontaktissa kielestä siirtyy toiseen enimmäkseen substantiiveja, esineiden ja asioiden nimiä. Niiden lainaaminen on yksinkertaista ja ne on helppo mukauttaa kieleen niin, että niitä voidaan tarvittaessa taivuttaa omien sanojen tapaan. Usein ne ovat niin sanottuja kulttuurisanoja, eli ne ilmentävät kulttuurin uusia ilmiöitä. Stadissa tällaisia uusia, nuorille tärkeitä sanoja olivat sata vuotta sitten vaikkapa *spora* (ruotsin *spårvagn*) ja *dösä* (ruotsin *dosa* ’purkki’), *bailut* (ruotsin *bal* ’tanssiaisat’), *baislari* eli ’leivonnainen’ (ruotsin *bakelse*) ja

”Venäjistä saatujen lainojen joukossa on kuitenkin myös paljon sellaisia, jotka näyttäisivät lainatun usein toistetuista sanoista niiden merkityksestä suuremmin välittämättä.”

flamma 'heila' (ruotsin slangissakin heilaa tarkoittava sana *flamma*, oik. 'liekki'). Kielikontaktin intensiteetistä kertoo se, että myös paljon tavallista perussanastoa on omaksuttu ruotsista: *sköne* 'meri' (ruotsin *sjö*), *suulis*, *suulberi* 'aurinko' (ruotsin *sol*), *trëdu*, *fredu* 'puu' (ruotsin *träd*), *skutsi* 'metsä' (ruotsin *skog*), *stenu*, *stemu* 'kivi' (ruotsin *sten*) ja *snöge* 'lumi' (ruotsin *snö*). Jopa kielessä yleensä suhteellisen pysyvinä pidetyt perheenjäsenten nimitykset ovat ruotsalaisperäisiä (*mutsi*, *faija*, *systeri*, *broidi*).

Verbejä eli teosanoja on kielessä kaiken kaikkiaan vähemmän kuin substantiiveja, ja lisäksi niitä lainataan vähemmän. Ruotsista on kuitenkin slangiin lainattu paitsi leikkiin ja ajanvietteeseen liittyviä verbejä kuten *jaagaa* 'ajaa takaa' (ruotsin *jaga*) ja *metskaa* 'onkia' (ruotsin *meta*), myös perusverbit *stondaa* 'seistä' (ruotsin *stå*, *stånda*), *sittaa*, *tsittaa* 'istua' (ruotsin *sitta*), *tsiigaa* 'katsoa' (ruotsin *kika*) ja *skruudaa* 'syödä' (ruotsin slangin *skrota*, oik. 'jauhaa, murskata').

Adjektiiveista eli laatusanoista ruotsalaisperäisiä ovat keskeisimmät *buli* 'iso' ja *snadi* 'pieni', mutta lainausprosessissa ne eivät ole yhtä suoraviivaisia: *bulin* taustalla on murrekana *bulen*, joka tarkoittaa turvonnutta tai paisunutta, ja *snadin* lainalähde on substantiivi *knatt* 'napero', 'pikkulapsi', myös 'ryppy'. Adjektiiveja lainattaessa on turvauduttu yleensä niiden määräiseen muotoon, kuten sanoissa *nyyya*, 'uusi', ja *gamla*, 'vanha'.

Partikkeleita ei kielestä toiseen juuri lainata, mutta Stadin slangissa ruotsista on lainattu ainakin *tvärt* 'heti' (ruotsin *tvärt*) ja *megeen*, *messiin* 'mukaan' (ruotsin *med* 'mukana', 'mukaan', *med sig* 'mukanaan', 'mukaansa'). Pysyvimpiin kategorioihin kuuluvat myös lukusanat, mutta niitä on lainattu slangiin ruotsista runsain mitoin, aina ykkösestä (*etta*, ruotsin *etta*) ja kakkosesta (*tvooa*, ruotsin *tvåa*), kympin (*tisika*) sekä viiden- ja kuudenkympin (*fimtsika*, *seksika*) kautta sataan (*hundra*) ja tuhanteen (*tuusan*) saakka. Vain pronomineja ei ole lai-

nattu. Ensimmäisen ja toisen persoonan korosteiset ilmaukset *meikä*, *meitsi* ja *teikä*, *teitsi* ovat peräisin suomen murteiden samantapaisesta käytöstä.

Kaiken kaikkiaan ruotsalaisperäinen sanasto slangissa näyttäisi osoittavan, että puhujat ovat olleet pitkälti ainakin reseptiivisesti kaksikielisiä, ja kaikenlaisten samaa merkitsevien sanojen ujuttaminen toisesta kielestä omaan puheeseen on käynyt vaivatta.

Venäjää pidetään ruotsin ohella merkittävänä Stadin slangisanojen lainalähteenä, mutta määrällisesti sen vaikutus sanastoon on huomattavasti ruotsia pienempi. Slangin noin 200 venäläisperäisestä sanasta iso osa on suomen murteisiin lainattuja sanoja, joten täsmällisesti slangiin rajoittuvia ja sille luonteenomaisia venäläislainoja on vain 100–150. Niitä on siis selvästi vähemmän kuin ruotsista peräisin olevia sanoja (joita on yli 2000), ja ne ovat myös luonteeltaan ja lainaprosessin laadun suhteen erilaisia.

Tunnetuimmat venäläisperäiset substantiivit, vaikkapa *lafka* (venäjän *lávka*, 'kauppa') ja *mesta* (venäjän *mésto* 'paikka') ovat samalla tavalla suoraan lainalähteensä kaltaisia kuin edellä luetellut ruotsalaislainat. Myös joitakin vaatteiden (*tsubu* 'lakki', *aborkat* 'kengät') ja ruokien nimityksiä on lainattu samalla tavalla. Verbeistä suorimpia lainoja ovat *bonjaa* 'ymmärtää', ja *snaijaa* 'tietää', ja ne vihjaavatkin suomalaispoikien ja venäläisten sotilaiden tai kauppiaiden keskusteluaiheisiin: *ymmärrätkö? tiedätkö?*

Venäjistä saatujen lainojen joukossa on kuitenkin myös paljon sellaisia, jotka näyttäisivät lainatun usein toistetuista sanoista niiden merkityksestä suuremmin välittämättä. *Bamlaaminen* puhumisen merkityksessä lienee tullut venäjänkielisestä rukousformulasta *Góspodi pomiluj* 'Herra armahda', samalla tavoin kuin joihinkin suomen murteisiin ovat päätyneet *hospottaa* ja *pomiloida* 'puhua' (epäselvästi tai etenkin venäjää). Verbistä *dat* 'antaa' on saatu sekä *daiju* eli 'naama', 'turpa' (*dāju* 'annan', siis turpaan) että *daša* 'huora' (*dás* 'annat', siis minulle seksiä). Samoin verbistä *igrát* 'soittaa' on saatu *skraitta* eli 'hanuri', 'gramofoni', 'kitara', ja kuulemista merkitsevän verbin eri muodoista sanat *slusi* (*slušaj* 'kuule!') ja *slisti* (*slyš-ty* 'kuuletko'), jotka molemmat tarkoittavat slangissa venäläistä ihmistä. Sellaisenaan on lainattu huudahduksia kuten *stoi* (*stoj* 'seis!'), *sassiin* (*sejčás* 'nyt, heti') ja *harasoo* (*borošó* 'hyvin'). Jäätelökauppioiden toistelemasta mainoshuudosta "haróšee moróženoe" (hyvää jäätelöä) on väännetty sanat *karoosi* ja *maroosi*, jotka molemmat tarkoittavat jäätelöä.

Näiden esimerkkien perusteella on helppo päätellä, että vaikka Stadin kundit toista sataa vuotta sitten luulasivat kasarmien ja narinkkojen läheisyydessä, he eivät kuitenkaan olleet venäläisten sotilaiden tai kauppioiden kanssa niin läheisissä väleissä, että olisivat oppineet venäjän kieltä edes auttavasti. Venäläiset sanat toivat hauskan lisämausteen kieleen, joka perimmäiseltä luonteeltaan oli suomea ja ruotsia täysin kaksikielisesti ja luovasti hyödyntävä, stadilaisuutta ja nuoruutta korostava ja identiteettiä rakentava nuorten oma kieli.

Miten sanat viittaavat, ja miten sitä pitäisi tutkia?

Se, että monet sanat ja monimutkaisemmat ilmaisut viittaavat maailmaan, on yksi perustavimmista kielen ominaisuuksista. Viittaussuhteiden ansiosta voimme puhua ja välittää informaatiota kielen ulkopuolisista asioista. Mutta mikä tämä kielen ja maailman välinen kytkös tarkemmin ottaen on, ja miksi sanat viittaavat juuri siihen, mihin sattuvat viittaamaan?

Erisnimet, kuten ”Urho Kekkonen”, viittaavat maailmassa oleviin yksilöihin. On myös luontevaa ajatella, että yleistermit, kuten ”kalju”, viittaavat lajeihin tai ominaisuuksiin. Vähintäänkin niillä, kuten erisnimilläkin, on *ala* eli *ekstensio*, siis joukko olioita, joihin termi totuudenmukaisesti soveltuu. Kielellinen kommunikaatio nojaa kielen ja maailman välisiin, ainakin kohtuullisen yksikäsitteisiin viittaussuhteisiin. Jos esimerkiksi sanon pojalleni, että ”Urho Kekkonen oli kalju”, kommunikaatiomme onnistuminen edellyttää muun muassa, että ymmärrämme nimen ”Urho Kekkonen” ja yleistermin ”kalju” (ainakin suunnilleen) samalla tavalla: että näillä on molempien käyttämänä (ainakin suunnilleen) sama ekstensio.

Mihin nämä viittaussuhteet perustuvat? Ne eivät voi olla primitiivisiä tosiasioita: äänne- tai kirjoitusasultaan identtiset ilmaukset voivat eri kielissä tai murteissa tarkoittaa eri asioita, ja sanojen merkitykset voivat muuttua. Viittaussuhteet ilmeisesti määräytyvät joidenkin muiden asiaintilojen perusteella, mutta *miten* ja *minkä* asiaintilojen perusteella? Merkkijonot ”Urho Kekkonen” ja ”kalju” viittaavat tiettyyn henkilöön ja hiusten puuttumiseen, vaikka ne olisivat voineet viitata joihinkin toisiin asioihin, ominaisuuksiin tai ilmiöihin. Miksi? Tämä on yksi kielifilosofian keskeisiä kysymyksiä.

Aihetta koskevassa keskustelussa on keskitytty lähinnä erisnimiin ja lajitermeihin. Vastausta on etsitty kahdesta, ainakin ensi silmäyksellä hyvin erilaisesta, suunnasta. *Kuvausteoriat* esittävät, että viittaussuhteet määräytyvät sen mukaan, mitä *määräisiä kuvauksia* (tai yleisemmin, mitä ominaisuuksia) yksittäinen puhuja liittää käyttämiinsä ilmauksiin. Kuvausteoria voisi esimerkiksi se-

littää nimen ”Urho Kekkonen” viittaussuhteen (minun käyttämänäni) seuraavasti: minä liitän tähän nimeen kuvauksen ”Suomen presidentti vuosina 1956–1982”, ja nimi viittaa siihen yksilöön, joka ainoana maailmassa toteuttaa tämän kuvauksen. *Kausaaliset* viittaamisen teorit taas väittävät, että viittaussuhteet määräytyvät puhujan ja tämän (fyysisen ja sosiaalisen) ympäristön välisten kausaalisten suhteiden perusteella. Kausaaliteoria selittäisi nimen ”Urho Kekkonen” viittaussuhteen karkeasti seuraavasti: omaksuin tämän nimen kuulemalla muiden puhujien käyttävän nimeä, ja nämä puhujat ovat edelleen omaksuneet sen muilta puhujilta, ja niin edelleen. Tämä kielen käyttäjien ketju on saanut alkunsa tilanteesta, jossa joku (esimerkiksi henkilön vanhemmat tai pappi) on *antanut* nimen ”Urho Kekkonen” tietylle henkilölle. Muut puhujat ”lainaavat” nimen viittauksen sosiaalisten suhteidensa perusteella, ja minä tämän katkeamattoman ketjun jäsenenä viittaan täten henkilöön, jolle kyseinen nimi alun perin annettiin.

On myös tullut tavalliseksi erottaa toisistaan *internalistiset* ja *eksternalistiset* teorit. Internalismin (esimerkiksi kuvausteorian) mukaan viittaussuhteet määräytyvät puhujan ”pään sisäisten” seikkojen perusteella: se, minkä kuvauksen minä liitän tiettyyn nimeen tai lajitermiin, on minun yksilöpsykologiaani liittyvä seikka. Eksternalismin (muun muassa kausaaliteoria) mukaan nämä seikat eivät riitä vaan myös puhujan ulkopuoliset seikat, kuten edellä mainitut ”viittauksenlainaamisketjut” vaikuttavat viittaussuhteiden määräytymiseen.

Viittaamisen teorioita on perinteisesti kehitelty ajatuskokeilla eli keksimällä sellaisia kuvitteellisia tilanteita, joissa käytetään viittaavia ilmaisuja ja joissa eri teorit antavat toisistaan eroavat ennusteet tietyn ilmauksen

viittaushkohteesta, mutta joissa meillä kielen käyttäjinä on selkeä käsitys siitä, mihin ilmaus *oikeasti* viittaa. Yksi kuuluisimmista ajatuskokeista on Hilary Putnamin 1970-luvulla esittämä Kaksosmaa-ajatuskoe (*Twin Earth*)¹. Ajatuskokeessa kuvittelemme galaksistamme löytyvän hyvin maapallon kaltaisen planeetan, jonka meret, joet ja pilvet koostuvat kuitenkin H₂O:n sijaan yhdisteestä, jonka monimutkaisen kemiallisen kaavan lyhennämme muotoon XYZ. H₂O ja XYZ näyttävät ja käyttäytyvät arkitilanteissa identtisesti: molemmat ovat värittömiä, hajuttomia, mauttomia, jäätyvät 0 C°:ssa ja kiehuvat 100 C°:ssa, ja niin edelleen. Ne voidaan erottaa toisistaan vain laboratorioissa. Putnamin mukaan sanamme ”vesi” ei kuitenkaan viittaa XYZ:aan! Kaksosmaahan maapallolta matkustaneet astronautit eivät kemiallisen analyysin jälkeen toteaisi löytäneensä uudenlaista vettä. Putnamin mukaan he toteaisivat sen sijaan, että Kaksosmaassa on hyvin veden kaltaista ainetta, joka kuitenkin ei ole vettä, koska sen kemiallinen rakenne ei ole H₂O.

Edelleen Putnam argumentoi, että tämä pätee myös kemiaa tuntemattomiin puhujiin, jotka liittävät termiin ”vesi” vain sellaisia kuvauksia, jotka pätevät yhtä hyvin H₂O:hon kuin XYZ:aan. Putnamin eksternalistisen näkemyksen mukaan luonnonlajitermien, kuten ”veden”, viittaussuhteet määräytyvät osin sen mukaan, minkä lajien kanssa puhujat ovat olleet kausaaliosuhteissa vuorovai-
kutuksessa. Me olemme ottaneet sanan ”vesi” käyttöön H₂O:n ympäröimänä, ja tästä syystä se viittaa vain H₂O:hon.

Internalistinen teoria siis ennustaa, että ihmiset pitäsivät molempia aineita ”vetenä”, koska molemmat aineet oletuksen mukaan täyttävät meidän veteen liittämiemme ”määräytyjen kuvausten” kriteerit. Eksternalismi taas ennustaa, että vain H₂O:ta pidetään vetenä, koska sanan ”vesi” käyttömme on kausaaliosuhteisesti liittynyt H₂O:hon, mutta ei XYZ:aan. Ajatuskokeessa siis esitetään kuvitteellinen tilanne ja tarkastellaan meidän (oletuksen mukaan teorioista riippumattomia) kielellisiä intuitioitamme siitä, pidämmekö XYZ:aa ”vetenä” vai emme. Putnamin ja useimpien filosofien mukaan emme pidä. Jos tämä pitää paikkansa, ajatuskoe antaa tukea eksternalistiselle teorialle.

2000-luvulla niin kutsutut kokeelliset filosofit ovat kyseenalaistaneet ajatuskokeisiin pohjaavan metodologian esittämällä kyselytutkimuksien perusteella, että tavallisten kielenkäyttäjien arviot eivät ole lainkaan niin yksikäsitteisiä kuin varhemmat filosofit nojatuolissaan ovat olettaneet. On muun muassa väitetty, että kulttuurien välillä on eroja siinä, miten viittaussuhteet määräytyvät. Tietty kokeelliset tulokset viittaavat siihen suuntaan, että länsimaiset puhujat käyttäisivät erisnimiä kausaaliteorian mukaisesti, kun taas kuvausteoria olisi tosi aasialaisten puhujien käyttämistä erisnimistä². Juuri tähän valtavasti huomiota saaneeseen tulokseen on kuitenkin syytä suhtautua varauksin – kyseisen tutkimuksen koeasetelmassa on tiettyjä heikkouksia, ja on epäselvää, onko tulos replikoitavissa. Riippumatta juuri tämän kokeen pätevydestä

kokeellisen filosofian haaste on joka tapauksessa johtanut kiivaisiin, kielifilosofian oikeaa metodologiaa koskeviin väittelyihin. Voidaanko ajatuskokeiden tuloksiin luottaa, vai pitäisikö kielifilosofien nousta nojatuoleistaan tekemään ”oikeaa” kokeellista tutkimusta?

Kielifilosofit ovat siis eri mieltä siitä, mikä viittaamisen teoria on tosi. Väittelyä on monimutkaistanut myös epäselvyys siitä, mikä *määrää*, mikä viittaamisen teoria on tosi. Jälkimmäiseen kysymykseen ei voida antaa vastausta ottamatta samalla (tai ensin) kantaa yleisempään kysymykseen kielellisten ilmiöiden, kuten viittaussuhteiden, olemuksesta. Daniel Cohnitz ja minä olemme useissa artikkeleissa ja valmisteilla olevassa kirjassa kehitelleet *metainternalismiksi* kutsumaamme teoriaa³. Teoriamme mukaan se, mikä viittaamisen teoria on tosi tietyn ilmauksen kohdalla, määräytyy täysin ilmausta käyttävän puhujan yksilöpsykologian – tämän kielellisten taipumusten – perusteella. Eksternalistiset viittausteoriat voivat silti olla tosia: puhujan ulkoiset tekijät voivat olla mukana määräämässä sitä, mihin puhujan käyttämät ilmaukset viittaavat, mutta vain, jos jokin puhujan kielellisissä taipumuksissa ”delegoi” osan viittaushkohteen määräytymisestä ulkoisille seikoille.

Metainternalismin mukaan viittaussuhteet määräytyvät kieliyhteisössä vallitsevien kielellisten taipumusten perusteella. Viittaamisen teorit ovat teorioita näistä taipumuksista löytyvistä systemaattisista säännönmukaisuuksista. Tätä taustaa vasten sekä ajatuskokeilla että tavallisten puhujien taipumuksia koskevilla kokeellisilla tutkimuksilla on paikkansa kielifilosofian metodologiassa, ja on täysin mahdollista, että viittaussuhteissa (joko erisnimien tai jonkin muun ilmaustyyppin kohdalla) esiintyy edellä mainitun kaltaisia kulttuurieroja. Ei kuitenkaan ole selvää, että kokeellisessa filosofissa ainakin toistaiseksi tyypilliset koeasetelmat, joissa tarkastellaan ei-filosofien reaktioita filosofisiin ajatuskokeisiin, antaisivat kovin vahvaa todistusaineistoa. Uskon, että psykolingvistiikassa käytetyt sofistikoituneet koemenetelmät, kuten esimerkiksi silmänliike- ja reaktioaikamittaukset, tulevat ainakin osittain syrjäyttämään kyselytutkimukset.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Hilary Putnam, ”Merkityksen” merkitys (Meaning of Meaning, 1975). Suom. Tuomas Nevanlinna. Teoksessa *Ajattelu, kieli, merkitys*. Toim. Panu Raatikainen. Gaudeamus, Helsinki 1997, 359–414.
- 2 Kyseiset tulokset esittivät Edouard Machery, Ron Mallon, Shaun Nichols & Stephen P. Stich, Semantics, Cross-Cultural Style. *Cognition*. Vol. 92, No. 3, 2004, 1–12. Erinomaisen katsauksen artikkeliin herättämään keskusteluun ja kokeellisen kielifilosofian alkuvaiheisiin yleisemminkin antaa Nathaniel Hansen, Experimental Philosophy of Language. Oxford Handbooks Online, 2015. Verkossa: [oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb-9780199935314.001.0001/oxfordhb-9780199935314-e-53](http://oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935314.001.0001/oxfordhb-9780199935314-e-53)
- 3 Ks. Daniel Cohnitz & Jussi Haukioja, Meta-Externalism vs. Meta-Internalism in the Study of Reference. *Australasian Journal of Philosophy*. Vol. 91, No. 3, 2013, 475–500.

TOMMI KAKKO

John Wisdomin arkikielen filosofia

John Wisdom (1904–1993) teki pitkän uran filosofina St Andrews'n yliopistossa Skotlannissa, Cambridgessä ja Oregonin yliopistossa. Hänen työnsä metafysiikassa, logiikassa ja kielifilosofiassa ajoittuu vuosiin, jolloin brittiläinen filosofia oli toipumassa suurista muutoksista. Hän oli kiinnostunut filosofian lisäksi psykologiasta ja uskonnonfilosofiasta, mutta tällä erää keskitytään hänen myöhempään arkikielen filosofiaansa. Wisdom hoiti Cambridgessä aiemmin Wittgensteinille kuulunutta professuuria, ja vaikkei hänestä ole kirjoitettu yhtä paljon kuin monesta hänen kuuluisammasta kollegastaan, hänen vaikutuksensa kielifilosofiaan ja argumentoinnin teoriaan on ollut mittava.

Wisdom kertoo kirjassaan *Paradox and Discovery* (1965) J. Ellis McTaggartista (1866–1925) ja hänen vanhanaikaisesta tavastaan harjoittaa filosofiaa:

”Vuoden 1920 tienoilla tri. J. Ellis McTaggart luennoi edelleen Cambridgessä, ja häntä voitaneen kutsua viimeiseksi ’spekulatiivista’ filosofiaa harjoittaneeksi filosofiksi Cambridgessä tai ehkä jopa Englannissa. Vaikka hän tunsikin Russelin ja Mooren, hän pitäytyi edelleen metafysiikan filosofisten kysymysten perinteisissä muotoiluissa: ’Onko aika todellinen ilmiö?’ tai ’Onko materiaa olemassa?’ ’Filosofia on’, hän tapasi sanoa, ’todellisuuden perimmäisen luonteen tutkimusta.’”¹

McTaggartin mukaan tiede tutki systemaattisesti todellisuutta, muttei sen perimmäistä luonnetta. Runoilijat puolestaan eivät hänen mielestään tutkineet todellisuutta systemaattisesti, mutta he kyllä tutkivat todellisuuden perimmäistä luonnetta. Wisdom kertoo, ettei McTaggart koskaan selvittänyt, ketkä runoilijat näin tekivät tai kuinka, mutta hän vaikutti kaikesta huolimatta vanhanaikaiselta, koska hän muotoili kysymyksensä näin: ”Onko mieli olemassa?” tai ”Onko pahuttua olemassa?” Toisin sanoen, häntä askarruttivat asiat, jotka vaikuttivat olevan olemassa, mutta jotka saattoivat olla olematta. Arkiset kokemukset antoivat ymmärtää, että nämä olivat asioita, jotka todellakin ovat olemassa, mutta syvällisempi ajattelu saattoi johdatella metafysiikon sanomaan toisin.

Cambridgessä ja filosofiassa tapahtui Wisdomin mukaan järkyttävä muutos, kun hänen kollegansa G. E. Moore (1873–1958) kirjoitti 1918: ”Kysymys siitä,

tiedämmekö tällaisia asioita ja onko materiaalisia asioita olemassa, vaikuttavat minusta [...] kysymyksiltä, joita ei tarvitse ottaa vakavasti: niihin voi helposti ja varmasti vastata myöntävästi”². Keskustellessaan Mooren kanssa tämän viimeisinä vuosina Wisdom kertoo Mooren selvästi lähestyneen filosofisia kysymyksiä kielellisinä kysymyksinä. Heidän viimeiset keskustelunsa koskivat sitä, ovatko ihmiset väärässä, kun he sanovat, että aurinko on liikkeessä ja maapallo ei. Toisin sanoen, onko virheellistä sanoa ”Aurinko laskee” vaikka hyvin tiedämme, ettei maapallo pysy aloillaan, kun aurinko katoaa horisontin taa. Wisdom kirjoittaa:

”Moore aloitti usein työnsä tutkimalla väittämiä, joiden mukaan kaikki tietyyntyyppiset propositiot ovat epätosia, kun Moore itse uskoi, että monet sen tyyppiset propositiot olivat tosia ja niiden tiedettiin olevan tosia. Moore ei väittänyt, että filosofia oli analyysia. Tiedämme myös, että vaikka Moore joskus kyseli, merkitseekö jokin ilmaisu samaa kuin jokin toinen tai käyttäisimmekö tai emmekö käyttäisi jotain ilmaisua tietyissä tilanteissa, hän olisi kieltänyt, että hän pohti etupäässä kysymyksiä sanoista.”³

Moore vaikuttaa Wisdomin kuvailuissa filosofilta, joka oli huolestunut siitä, että kun propositioiden loogisia rakenteita analysoidaan, niistä on mahdollista keskustella ilman, että niiden totuusarvosta (tai siitä onko niitä koskaan ylipäätään aiemmin ilmaistu) kannetaan huolta. Wisdom summaa Mooren huolet: ”Kun Moore vastusti oppia siitä, että materiaaliset asiat ovat aistihavainnoista johdettuja loogisia rakennelmia, hän tunsikin, että tällainen oppi – vaikka se itse olisi puhtaasti loogista – sovellettuna niihin tilanteisiin, joissa joku todella esittää lausuman

materiaalisesta asiasta, kannustaa lausujaa ajattelemaan, että hän tekee jotain vaikka hän todellisuudessa tekee jotain aivan muuta⁴. Wisdom huomauttaa, että kun Moorelta kysyi abstraktimman tai yleisemmän filosofisen kysymyksen (vaikkapa ajan luonteesta), hän vastasi käsittelemällä esimerkkejä samantyyppisistä lausumista. Mooren konkreettinen käänne vaikutti hyvin vahvasti Wisdomin omaan filosofiaan.

Toinen järkyttävä muutos filosofiassa oli jo tapahtunut Bertrand Russellin (1872–1970) filosofian myötä, jonka mukaan filosofiset ongelmat sekä filosofian metodit oli mahdollista pelkistää tyhjentävästi logiikan ongelmiksi. Vallankumouksellista Russellin ajattelussa oli se, että filosofit, jotka aiemmin luulivat harjoittavansa metafysiikkaa, jossa pohdittiin vaikkapa materian olemassaoloa, huomasivat yhtäkkiä kysymystensä muuttuneen logiikan pulmiksi. Wisdom kuvailee käännettä kirjavin sanankääntein: ”Vanhan koulun filosofit katselivat metafysiikkansa nopeaa muutosta järkyttyneinä, mutta olivat voimattomia haastamaan tätä muutosta: todellisuuden luonteen sijaan he löysivät itsensä analysoimassa pikkutarkasti propositioiden rakenteita ja sanojen merkityksiä⁵. Wisdom itse kuului nuorempaan polveen, joka löi kättä pragmatistien kanssa perinteisen metafysiikan raunioilla.

Kielellinen käänne filosofiassa priorisoi loogisten fiktioiden ja rakenteiden analyysia, mutta tässä oli omat pulmansa. Siinä missä loogikot tutkivat kieltä selvittääkseen abstraktien propositioiden rakenteita, sanojen käytön tutkimisesta itsestään tuli tutkimuksen kohde kielellisen käänteen seuraavassa vaiheessa:

”Kun filosofiaa ei enää kuvailla abstraktioiden fysiikkana, johon sanojen käytön tutkimus voi tuoda selkeyttä, vaan itsessään sanojen käytön tutkimuksena, filosofit vapautetaan yrityksistä nähdä merkitysisältöjä, jotka muuttuvat aina vain utuisemmiksi, kun niitä yrittää tarkastella – he voivat silloin keskittyä tarkastelemaan sanojen käyttöä, mitä kuka tahansa tarpeeksi kärsivällinen voi harrastaa.”⁶

On hyvin kuvaavaa, että Wisdom viittaa kielellisen käänteen kuvauksessaan kärsivällisyyteen. Kärsivällinen tapausten analyysi korvasi hänen omassa arkikielen filosofiassaan Russellin vaatimuksen tyhjentävien loogisten analyysien ekvivalenssien eksaktiudesta. Wisdomin 60-luvulla esittämässä kuvauksissa 1900-luvun alun metafysiikan murroksesta sekä logiikan ja arkikielen filosofian historiallisista vaiheista on Mooren konkreettisen käänteen lisäksi nähtävissä paljon vaikutteita myös Wittgensteinin myöhäisestä filosofiasta. Filosofia oli Wisdomille lähempänä terapiaa tai kotitöitä, kuin fysiikan metodeja⁷.

Elämän tarkoitus

Wisdomin arkikielen analyysit olivat kärsivällisiä ajatelmia, jotka painottivat esimerkkejä. Hän palaa kirjoituksissaan ajoittain teemaan, jota hän kutsuu ”metafysiikan ongelmalliseksi kuvioksi”⁸. Esimerkkinä kuviosta voidaan mainita hänen esseensä ”The Meanings of the Questions of Life”, jossa hän väittää, että vaikka kysymykset elämän tarkoituksesta voivat olla jollain tavoin merkityksettömiä, niiden tutkiminen ei sitä ole. Samalla hän kiertää analyttisen filosofian pahimpia reduktiivisia sudenkuoppia ja tekee pesäeroa Wittgensteinin filosofiaan.

Kysymykset elämän tarkoituksesta muuttuvat enemmän tai myöhemmin absurdeiksi. Wisdom vertaa niitä pienten lasten joskus käyttämään metodiin, jossa samaa kysymystä toistetaan yhä uudelleen:

”Jos kysytään yhä uudelleen ’Mikä kannattelee tätä?’, on kysymyksiin mahdollista vastata mielekkäästi. Mikä esimerkiksi kannattelee korttitalon ylintä korttia? Sen alla olevat kortit, joita kannattelevat puolestaan niiden alla olevat kortit. Mikä kannattelee kaikkia näitä kortteja? Pöytä. Mikä kannattelee pöytää? Lattia ja maa. Mutta kysymys ’Mikä kannattelee kaikkia asioita, aivan kaikkia?’ on erilainen. Se on absurdi tai mieletön, kuten kysymys ’Mikä on suurempi kuin maailman suurin asia?’ on mieletön.”⁹

Wisdom huomauttaa, että jälkimmäisen kaltaisesta kysymyksestä käy ilmi, että kun kysytään, mikä kannattelee asioita A, B ja C, kysymykseen voi ilmeisesti vastata vain vastaamalla jotain muuta kuin ”A”, ”B” tai ”C”. Siihen ei voi kuitenkaan vastata esimerkiksi ”D”, jos A, B ja C on kaikki mitä on olemassa. Siinä tapauksessa D ei ole vaihtoehto lainkaan ja kysymyksen muoto paljastuu absurdiksi. Näin käy, kun kysytään, mikä on aivan kaiken tarkoitus: vastaaja ei voi tietenkään viitata aivan kaiken ulkopuolelle ja vastata näin kysymykseen, vaikka kysyjä tällaista vastausta voikin odottaa.

Wisdomin arkisemmat esimerkit näyttävät, ettei tämännäyttöinen kysely ole kuitenkaan aina mieletöntä. On aivan tavallista kysyä ”Mitä tämä merkitsee?” ja odottaa vastaukseksi jotain muuta kuin ”tämä”. Jos poliisi saapuu pysäyttämään tappelua ja kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”, hän ei odota vastausta ”Se on tappelu”. Hän kyllä tietää sen ja haluaa tietää, mistä tappelu johtuu tai mikä tappelua edelsi. Liikennemerkkiä kummas-televa ei myöskään halua vastaukseksi ”Se on liikennemerkki”, kun hän kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”. Hän haluaa tietää, mihin merkki viittaa. Kun lääkäri katsoo potilaansa ihottumaa ja kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”, ”Tämä on ihottuma” ei ole käypä vastaus. Kysymys elämän tarkoituksesta on erilainen, koska se voi pitää sisällään jopa kysymyksen ”Mikä on kaiken elämän ja elämän jälkeisen elämän tarkoitus?”, jos kyselijä päättää näin kysymystään täsmentää.

Kun joku kysyy ”Mikä on kaiken elämän tarkoitus?”, hän ei kuitenkaan yleensä halua kuulla listaa tai muunlaista kaavamaisista vastausta¹⁰. Kuolevaiset eivät voi kysymykseen vastata, koska he näkevät kaikkeudesta vain pienen osan. Kysymys on keskustelunavaus, joka voi

**”*Filosofisia tutkimuksia* (1953)
lukiessa lukija huomaa pian,
että esimerkkien läpikäymisen
tarkoitus näyttää olevan esi-
merkkien läpi käyminen.”**

auttaa löytämään osan vastauksista, apua kiperään tilanteeseen tai jonka avulla voi vaikka tunnistaa, että kysymyksen muoto on omituinen. Voimme alkaa etsiä vastauksia yksinkertaisempiin kysymyksiin, mutta törmäämme ongelmiin, jos päädyimme luulemaan, että sanoilla voi tehdä enemmän, kuin niillä voi todellisuudessa tehdä. Tämä oli myös Wisdomin kollegan ja ystävän Mooren huolena, ja Wisdom ratkaisi pulman omalla tavallaan.

Esseessään ”A Feature of Wittgenstein’s Technique” Wisdom kommentoi metafysiikkaa ja esimerkkien tai analogiain avulla ajattelua:

”Uskon, että jos käsittelemme metafysikoiden vilttejä lausumia emmekä pyydä heitä määrittelemään termejään, vaan pyydämme heitä esittämään esimerkkejä tapauksista, joihin he viittaavat ja eivät viittaa, heidän esittämänsä lausumat eivät enää vaikuta selkeästi epätoivuisilta tai salamyhkäisiltä totuuksilta tai teennäiseltä hölynpölyltä. Sen sijaan ne vaikuttavat usein epäselvästi esitetyiltä yrityksiltä tuoda tietoomme tiettyjä ei täysin tunnistettavia ja silti tuttuja piirteitä tavoista, joilla eri tyyppisiä kysymyksiä yritetään selvittää.”¹¹

Wittgenstein puhui Wisdomin mukaan usein filosofien halusta muodostaa määritelmiä ja siitä, että he halveksivat konkreettisia esimerkkejä tai yksittäisten tapausten analyyseja. Wisdom kirjoittaa, että Wittgenstein ei välttämättä halunnut varsinaisesti varoittaa puheillaan filosofeja abstraktin ajattelun vaaroista yleensä, vaan siitä, että usein abstraktit määritelmät sivuuttavat konkreettiset tapauskohtaiset ajatelmät. Se voi puolestaan vaikeuttaa filosofien työtä varsinkin metafysiikassa.

Wittgenstein myös osoitti tämän varsinkin myöhemässä filosofiassaan käymällä läpi esimerkkejä kärsivällisesti tapaus kerrallaan. *Filosofisia tutkimuksia* (1953) lukiessa lukija huomaa pian, että esimerkkien läpikäymisen tarkoitus näyttää olevan esimerkkien läpi käyminen. Jos niin ei tee ja luottaa vain kaavamaisiin määritelmiin, ei voi saada otetta Wittgensteinin tavasta tehdä filosofiaa.

Deduktiivinen ja tapauskohtainen päättely

Wisdom kertoo vuonna 1957 Virginian yliopistossa pitämiinsä luentoihin perustuvassa kirjassaan *Proof and Explanation* (1991), että hänen filosofin uransa on jakautunut kahteen osaan. Uransa ensimmäisessä vaiheessa hän ja monet hänen kollegoistaan halusivat osoittaa, että usein filosofiset kysymykset eivät ole ratkaistavissa, koska kysymys ei ole aidosti kysymys tai sen synnyttänyttä kiistaa ei ole olemassakaan. Uransa toisessa vaiheessa hänen lähestymistapansa muuttui huomattavasti. Hän halusi osoittaa, että filosofiset kysymykset eivät näytä ratkeavan siksi, koska niitä kyetä järjen avulla ratkaisemaan, vaan juuri siksi, koska järjellisiä ratkaisuja kyetään esittämään ja järjelliset ratkaisut purevat niihin: jos voisimme vaieta siitä, mistä ei voi puhua, tällaista ongelmaa ei syntyisi¹². Ajatus voi kuulostaa arvoitukselliselta, mutta Wisdom kirjoittaa siitä varsin selkeästi:

”On tilanteita (joista olemme nähneet paljon esimerkkejä), jolloin ymmärrys ja järki epäonnistuvat, ja vaikuttaa siltä, ettei kysymystä ole lainkaan olemassa. Nämä tilanteet voivat johtua monesta asiasta: ehkä

”Kaikki päättely siis palaa Wisdomin mielestä takaisin ta- pauskohtaiseen ajatteluun.”

emme täysin ymmärrä, kuinka kysymys tulee esittä, kuinka lause tulee esittä, kuinka kysymys tulee ymmärtää, mitä lauseen ymmärtäminen tarkoittaa, kuinka kysymykseen tulisi vastata tai kuinka lause tulee perustella tai todistaa.”¹³

Tärkein syy ongelmiin oli Wisdomin mielestä kuitenkin se, että filosofiassa deduktiivista päättelyä arvostetaan yleensä enemmän kuin tapauskohtaista tai analogiain avulla tehtyjä päätelmiä. Hänen mielestään ei ollut mitään varsinaista syytä, jonka johdosta tapauskohtaiseen perusteluun pohjaava argumentti olisi heikompi kuin deduktiivinen perustelu:

”[E]mme tietenkään kykene toteuttamaan täydellistä tapauskohtaista proseduuria. Siksi saatamme olettaa, että deduktio on huomattavasti parempi tapa suorittaa perustelu kuin tapauskohtainen perustelu. Mutta siinä tapauksessa emme huomioisi, että deduktiivinen argumentti tuottaa johtopäätökselle perustelun vain siinä määrin, kuin premissi on perusteltu. Premissin perustelu nojaa lopulta tapauksiin, ja vain siihen rajalliseen määrään tapauksia, jotka on siihen mennessä käsitelty. Näin ollen deduktiivinen argumentti ei oikeastaan tuota vahvempaa perustelua johtopäätökselle kuin tapauskohtainen perustelu, joka käsittelee samaa rajallista määrää tapauksia.”¹⁴

Kaikki päättely siis palaa Wisdomin mielestä takaisin tapauskohtaiseen ajatteluun. Kaikki tapauskohtainen ajattelu ei luonnollisesti ole välttämättä hyvää filosofiaa, mutta kun Wisdomin luennolla kysyttiin, kuinka opiskelijat voivat erottaa hyvän ja huonon tapauskohtaisen

päättelyn, Wisdom vastasi nopeasti: tapauskohtaisella proseduurilla¹⁵.

Wisdomin väitteellä on lukuisia implikaatioita, joista monet lienevät tuttuja kaikille, jotka ovat istuneet logiikan peruskurssilla. Kaikkia näitä ei voi käydä läpi näin lyhyessä tekstissä, mutta pari niistä voi pikaisesti luonnostella. Wisdom perusteli huoltaan deduktiivisen päättelyn yliarvostuksesta arkikielen filosofiassa käyttämällä analogiaa. Jos opettaisimme oppilaan listaamaan lukusanoja niiden oikeassa järjestyksessä, hän sanoisi, muttemme opettaisi häntä laskemaan niillä mitään reaali-maailmassa ja opettaisimme hänet myös käyttämään kertotaulua, hän kykenisi suorittamaan monia matemaattisia laskutoimituksia, muttei hän osaisi oikeastaan laskea mitään. Eli oppilas osaisi jossain mielessä matematiikkaa, muttei hän toisaalta ymmärtäisi tai osaisi matematiikkaa lainkaan. Wisdom käyttää Wittgensteinin termiä ”perheyhtäläisyys” hyvin säästeliäästi, muttei liene väärin sanoa, ettei oppilas oppisi näitä tuntemaan pelkkien abstraktioiden avulla.

Toinen kiintoisa implikaatio, jonka Wisdom mainitsee vain ohimennen on, että koska filosofian kysymyksiä ei voi redusoida logiikan kysymyksiksi, on kysymyksiin vastaamisen tavoilla oma historiansa¹⁶. Wisdom kutsuu huomiotaan metaforaksi, mutta sitä voidaan pitää metaforana vain tietyin varauksin. Hän kuvittelee tilanteen, jossa sama kysymys esitetään samoin sanankääntein useaan kertaan, mutta kyselyn proseduurit muuttuu selvästi sen edetessä. Esimerkkinä tässä voidaan pitää vaikkapa yllämainittua kyselyä korttitalosta: korttitalon ylintä korttia kannattelevat toiset kortit, kaikkia kortteja pöytä, pöytää lattia ja maa ja niin edelleen. Vaikka kysymyksen muoto pysyy samana, jossain vaiheessa vastaajan täytyy muuttaa

tapaansa vastata. Korttien ja pöytien kanssa on helppo tarkastella ympäristöään, mutta lopulta vastauksen täytyy kääntyä tarkastelemaan kysymyksensä itsensä merkitystä – kysymys muuttuu joko kysymykseksi sanoista tai metafysiikaksi. Akateemisissa argumentoinnissa puolestaan eritellään usein erilaisia argumentatiivisia skeemoja, joita määrittävät tieteen konventiot: joissain tapauksissa tilastollinen argumentti on sopivampi kuin vaikkapa kausaaliset argumentit tai haastattelututkimuksiin perustuvat argumentit¹⁷. Myös näillä tieteen metodeilla on oma historiansa.

Wisdom ei varsinaisesti ehdottanut kielifilosofissa työssään ihmistieteiden historiallista käännettä, mutta on helppo nähdä, kuinka ehdotuksen voisi hänen työstään johtaa. Hänen huolenaiheensa on se, että vaikka napakka dedusoiu abstrakti vastaus filosofiseen kysymykseen voi vaikuttaa vahvemmalta, tapausten käsittely voi aivan hyvin johtaa yhtä vahvaan perusteluun. Tämä ei ole sinänsä ongelma, mutta jos uskomme deduktion yliveritaisuuteen, voi olla, että päädyimme tekemään sanoilla jotain muuta, kuin luulimme tekevämme tai alamme vaatia sanoilta enemmän, kuin ne voivat tehdä hyväksemme. Pahimmassa tapauksessa päädyimme vain pyörittelemään teoreettisia määritelmiä kuin Wisdomin esimerkin matematiikan oppilas ja luulemme samalla tekevämme jotain substantiaalisempaa¹⁸.

Lopuksi

Wisdom saattaa vaikuttaa nykyisin yhtä vanhanaikaiselta ajattelijalta kuin McTaggart oli 1920-luvulla. Hänen paikkaansa filosofian historiassa voi olla myös vaikeahko hahmottaa. Hänet tunnettiin pitkään Wittgensteinin filosofian tulkina, vaikei hänen oma filosofiansa ollut aina uskollista Wittgensteinin ajattelulle. Koska Wittgenstein julkaisi vähän ja monet hänen kirjoituksistaan ilmestyivät varsin hitaasti, tiedonjanoiset filosofian opiskelijat kääntyivät usein hänen aikalaistensa pariin oppiakseen lisää hänen metodeistaan. Häntä voidaankin pitää Wittgensteinin seuraajana sekä kriitikkona, joka jatkoi hänen työtään yllättäviin suuntiin. Varsinkin tapauskohtaisessa päättelyssä ja hänen analogiain kautta ajattelussaan näkyy selvä vaikutus Wittgensteinin myöhäisestä filosofiasta sekä Wittgensteinia pitkään askarruttanut ajatus siitä, että *propositio* ei voi samalla sekä osoittaa että eksplisiittisesti ilmaista samaa asiaa¹⁹.

Wisdomin vaikutus näkyy myös vahvasti argumentaation teoriassa. Stephen Toulmin (1922–2009) kiittää Wisdomia kirjansa *Argumentit. Luonne ja käyttö* (1958) esipuheessa ja viittaa siinä Wisdomin luentoihin Cambridgessä 1946–1947 sekä hänen Gifford-luentoihinsa 1948–1950. Valitettavasti näitä luentoja ei ole koskaan julkaistu, ja varsinkin Gifford-luentojen puuttuminen on harmistuttanut Toulminin lisäksi monia filosofian opiskelijoita. Toulmin esitti harmistuksensa jo 1957 eikä Aberdeenista ole sen jälkeen kiirinyt uutisia, joten luentoja tuskin julkaistaan koskaan.

Toulminin informaalin päättelyn puolustuspuheessa Wisdomin vaikutus on ehkä vahvimmillaan, kun Toulmin puhuu enemmän tai vähemmän häilyvistä käsitteistä kuten ”*muodosta* logiikassa” ja siitä, että logiikan ”täytyy väistämättä pyrkiä historiallisemmaksi”²⁰. Wisdom puhui myös usein siitä, että meidän pitäisi onnistua saamaan ote (*grasp*) filosofisista kysymyksistä sekä ote siitä, kuinka niihin vastaaminen tai vastaamatta jättäminen tulee käsittää. Toulminin informaalin päättelyn argumentointimalli, kenttäriippuvuuden käsitteen käyttö sekä jääräpäinen vaatimus siitä, että filosofisilla kysymyksillä ja metodeilla on oma spesifi historiansa kertovat Wisdomin jättämästä jäljestä filosofian historiaan.

Viitteet

- 1 Wisdom 1965, 58.
- 2 Sama, 60.
- 3 Sama, 83.
- 4 Sama, 84.
- 5 Sama, 61.
- 6 Sama, 63.
- 7 Wittgenstein 1999, §133.
- 8 Wisdom 1965, 65.
- 9 Sama, 38–39.
- 10 Monty Python käytti samanlaista humoristista huomiota elokuvassa *Monty Python's The Meaning of Life* (1983), jonka lopussa Michael Palinin esittämä kuuluttaja kertoo katsojille elämän tarkoituksen listamuodossa: ”Yritä olla kiltti ihmisille, vältä rasvaa, lue silloin tällöin hyvä kirja, käy toisinaan kävelyllä ja elä rauhassa yhdessä muita uskontoja ja kansoja edustavien ihmisten kanssa”.
- 11 Wisdom 1965, 101–102.
- 12 Ks. Numminen 2011, 100.
- 13 Wisdom 1991, 103.
- 14 Sama, 106–107.
- 15 Sama, 144.
- 16 Sama, 190.
- 17 Ks. Zarefsky 2019, 107–129.
- 18 Logiikkaan vetoaminen varsinkin verkkokeskusteluissa saa joskus jopa maagisen ajattelun piirteitä. Ks. McCrea 2019.
- 19 Ks. McGuinness 2005, 251.
- 20 Toulmin 2003, 63 et passim, 325.

Kirjallisuus

- McGuinness, Brian, *Young Wittgenstein. Wittgenstein's Life, 1889–1921*. Clarendon Press, Oxford 2005.
- McCrea, Aisling, The magical thinking of guys who love logic. *The Outline*, 15.2.2019. Verkossa: theoutline.com/post/7083/the-magical-thinking-of-guys-who-love-logic.
- Numminen, M. A., Ludwig Wittgensteinin *Traktatuksen* ensimmäinen lause. *niin & näin* 1/2011, 99–100.
- Toulmin, Stephen, *Argumentit. Luonne ja käyttö* (Uses of Argument, 1958). Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin, Tampere 2015.
- Wisdom, John, *Paradox and Discovery*. Basil Blackwell, Oxford 1965.
- Wisdom, John, *Proof and Explanation*. Toim. Stephen F. Barker. University Press of America, Lanham 1991.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia*. (1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1999.
- Zarefsky, David, *The Practice of Argumentation. Effective Reasoning in Communication*. Cambridge University Press, Cambridge 2019.

Kivun kielestä

– Kielen rajat ja kommunikaatio

Miten kääntää kivun kokemukset kieleksi? Elaine Scarry kirjoittaa teoksessaan *The Body in Pain* (1985), että fyysinen kipu ei ainoastaan vastusta kieltä vaan ”aktiivisesti tuhoaa sen”. Scarry tarkoittaa ennen kaikkea akuuttia, kovaa kipua, joka täyttää kokijansa maailman ja estää kyvyn toimia ja jopa ajatella. Tällainen kipu luo myös kuilun minän ja toisen välille: kipua kokevan ja kivuttoman ihmisen maailmat eroavat toisistaan radikaalisti. Kivun kokemusta luonnehtii täysi varmuus kivun olemassaolosta, kun taas ulkopuolelta vastaavaa varmuutta ei ole.¹ Se, että toisen kipua voidaan epäillä, tekee samalla kivun kommunikoinnista entistä tärkeämpää.

Scarryn tutkimuskohteena on erityisesti toiselle ihmiselle aiheutettu kipu: kidutus ja sodan aiheuttama kipu sekä niiden merkitykset. Hän kysyy, miten on mahdollista olla havaitsematta toisen kipua, epäillä sitä, tai havaita toisen kipu mutta olla silti välittämättä siitä? Millaisen havaintoon, kieleen ja käsitteisiin liittyvän prosessin seurauksena toisen ihmisen tai ihmisjoukkojen kokemaa kärsimystä lakkaa merkityksestä ja tulee jopa oikeuteutuksi? Samalla hän toteaa, että kipua kokevat yksilöt, kipua hoitavat ammattilaiset ja lukuisat taiteilijat pyrkivät jatkuvasti ilmaisemaan kipua sanoilla ja jakamaan sen: tekemään kivun kokemukset ymmärrettäviksi myös ulkopuolelta. Esimerkiksi lääkäri Ronald Melzackin kehittämän McGillin kipusanaston tavoitteena on antaa kielellinen ilmaisu kivulle ja luoda näin ymmärrystä kivusta kärsivien ja sitä hoitavien ihmisten välille.²

Vaikka akuutti kipu ”tuhoo” kielen, kieli on silti tärkein keinomme jakaa kivun kokemukset toisten kanssa – usein jälkeinpäin ja muistinvaraisesti. Kuten Sara Ahmed kirjoittaa, vaikka kipu on yksinäistä, se ei koskaan ole täysin yksityistä³. Jo sanat *minuun sattuu*, tuovat kivun näkyväksi ja osaksi jaettua todellisuutta. Samalla kivun kääntämiseen kieleksi sisältyy vaaroja: miten kuvata kipua niin, että kärsimys ei menetä merkitystään tai että sen merkitykset eivät muutu joksikin muuksi?

Kivun ulkoistaminen ja adjektiivilistat

Scarry paikantaa ”toimijuuden kielen” ongelman. Yleinen tapa puhua ja kirjoittaa kivusta on esittää se jonakin kehon ulkopuolisena: esineenä tai aseena, jolla on toimijuus ja joka satuttaa. *Tuntuu kuin veitsi viiltäisi minua. Kipu polttaa*. Kipukokemusta määrittää, että sillä ei ole viittauskohdetta maailmassa: kipu ei ole jotakin, jota voisi

koskettaa tai nähdä, eikä kivulla myöskään ole kohdetta niin kuin pelon tai rakkauden kaltaisilla tunteilla. Joskus voimme havaita fyysisen haavan tai vaurion, mutta tämmäkään ei ole sama asia kuin kipu, ja kipua voi hyvin tuntea ilman mitään fysiologista vauriota. Kivun kuvaaminen ulkoisten objektien avulla tekeekin sen havaittavaksi ja tarjoaa sille viittauskohteen, joka voidaan jakaa toisten kanssa: vaikken olisi koskaan tuntenut viiltävää päänsärkyä tai polttavaa vatsakipua, pystyn kuvittelemaan veitsen viiltävän tai tulen polttavan.⁴ Vertausten ja metaforien avulla kivun kokemus voidaan näin kääntää sanoiksi – näkymätön saa fyysisen muodon. Kivun ulkoistavat metaforat tavoittavat lisäksi kipukokemuksen luotaantuontävyyden: *kipu ei ole osa minua, se on jotakin, jota vasten olen ja josta pyrin irtautumaan*⁵. Toimijuuden kielen vaarana on kuitenkin, että samalla kipu tullaan siirtäneeksi itsen ulkopuolelle ja kivun piirteistä tulee jonkin toisen ilmiön piirteitä⁶. Yksilö on kivun armoilla, kivun kohteena.

Toimijuuden kieli näkyy myös adjektiiveissa, joita käytämme kivun kuvaamiseen. McGillin kipukyselyssä kivusta kärsivää pyydetään kertomaan, onko kipu esimerkiksi *throbbing*, *stabbing*, *gnawing*, *scalding* tai *stinging*. Suomenkielisessä versiossa vastaavasti kivun kokija voi valita esimerkiksi ”jyskyttävän”, ”viiltävän”, ”kouristavan”, ”polttavan” ja ”kirvelevän” välillä. Adjektiivit on valittu kipusanastoon sen mukaan, miten yleisiä ja jaettuja ne ovat kielenkäyttäjien kesken.⁷ Samalla moni adjektiiveista herättää ajatuksen kehoa ulkopuolelta uhkaavasta esineestä tai oliosta, joka pistää, viiltää tai polttaa, tai vaihtoehtoisesti jostakin vieraasta, joka jyskyttää tai sykkii oman itsen sisällä. Kyselylomakkeella annetaan myös vaihtoehtoja esimerkiksi kivun aiheuttamalle tunteelle ja kipukokemuksen voimakkuudelle. Onko kipu ”ärsyttävää”, ”ahdistavaa”, ”pelottavaa” tai ”karmivaa”? Entä onko se ”lievää”, ”kiusallista”, ”sietämätöntä” tai ”tappavaa”?

Kivun ulkoistaminen esineisiin, jotka tunkeutuvat ulkoa sisään tai johonkin vieraaseen, joka on oman itsen sisällä, kytkeytyy tiiviisti kivun ”rankaisevaan luonteeseen”, jota moni kivusta kirjoittanut on pohtinut. Kipua kuvataan julmana ja satuttavana. Englannin sana *pain* jopa juontaa juurensa latinan ja kreikan rangaistusta tarkoittaviin sanoihin *poena* ja *poinë* (ποινή). Kuten Scarry huomauttaa, käsitys ”rankaisevasta” kivusta paljastaa, että yrityksiin kielentää kipua sisältyy helposti ajatusloikka kivun kokemuksesta sen kuviteltuun ulkoiseen alkuperään tai aiheuttajaan⁸.

On kiinnostavaa, että suomen kielessä tämä kivun rankaiseva luonne ei tule esiin yhtä vahvasti. ”Kipu” ei ensinnäkään sanana kannan rankaisun merkitystä. Ja kun McGillin kipusanasto käännettiin suomeksi, osa rankaisevaa kipua kuvaavista adjektiiveista (*punishing*, ”rankaiseva”, *gruelling*, ”näännyttävä”, *cruel*, ”julma”, *vicious*, ”ilkeä”) jätettiin siitä pois, sillä ne eivät vastanneet suomalaisten kokemuksia kivusta⁹. Suomeksi voisi ehkä puhua ”hakkaavasta” tai ”piiskaavasta” kivusta ja tulla siten lähimmäs englanninkielisen ihmisen ajatusta ”rankaisevasta” kivusta, mutta nämäkään adjektiivit eivät ole niin yleisiä, että ne olisi sisällytetty sanastoon. Silti ajatus kivusta jonakin itselle ulkoisena ja vaurioittavana ei ole vieras myöskään suomalaiselle kivusta kärsivälle. Kokemus kivun ulkopuolelta tulevasta ja oman kokemusmaailman hajottavasta luonteesta on yleisinhimillinen¹⁰.

Scarry varoittaa, että kun kipu kuvitellaan ulkopuoliseksi toimijaksi ja uhkaksi, sille saatetaan antaa merkityksiä, joita sille ei pitäisi antaa. Hän luonnehtii kivun ulkoistavia metaforia ja vertauksia epävakaisesti kielellisiksi merkeiksi, joilla voi olla vastakkainen vaikutus kuin mitä on tarkoitettu. Ne voivat sysiä kipua yhä kauemmas tai peittää sen näkyvistä.¹¹ Kun kipu paikantuu veitseeseen, tuleen tai aseeseen, se erkanee kivun kokijasta ja tämän ruumiillisesta kokemuksesta. Jos kipu esimerkiksi mielletään rangaistukseksi, sen estäminen, lieventäminen tai hoitaminen ei ole enää yhtä tärkeää. Scarryn kuvaamassa ääritapauksessa kipu muuntuu vallaksi, jonka avulla kivun aiheuttaja hallitsee kivun kokijaa: kivun piirteet ja sen voima ovatkin veitsen, tulen, aseiden, Jumalan, sotakoneiston tai kiduttajan voimaa. Tällaisten merkityssiirtymien seurauksena kivun kokija ja tämän ruumis jäävät huomiotta, ja äärimmillään yksilön tuntema kipu kiistetään.¹²

Lääkäri, kirjallisuudentutkija Rita Charon ja sairauskertomuksia tutkinut Ann Jurecic huomauttavat puolestaan, että kivun hoidossa sanalistat ja standardikysymykset (”onko kipu terävää vai hiipivää?”) vievät pahimmillaan lääkärin huomion potilaan kokemuksesta¹³. Kerronnallista lääketiedettä kehittänyt Charon toivoo, että lääkärit pystyisivät virittymään kohti potilaita ja heidän kertomuksiaan. Tärkeämpää kuin potilaan kyky sanallistaa omia kokemuksiaan on lääkärin kerronnallinen kompetenssi ja vuorovaikutus toisen kanssa: kyky kuunnella tarkasti tämän kertomusta, sanoja ja eleitä. Charon kertoo esimerkiksi tapauksesta, jossa hänen potilaansa kärsi kovista, selittämättömistä vatsakivuista. Oireita kuvattessaan potilas päätyy puhumaan isänsä vakavasta maksasairaudesta ja kuolemasta ja asettaa tarinan edetessä

kätensä oman vatsansa päälle. Charon kertoo huomautaneensa, miten potilas käytti samoja eleitä kuvatessaan omaa ja isänsä vatsakipua, jolloin tarinaa kertonut toteaa: ”En tiennyt, että tämä liittyi isään.”¹⁴ Tämä on tietoa, jota mikään kyselylomake tai sanalista ei voi tuottaa tai välittää.

Kivun metaforat ja tarinat

Huolimatta siitä, että kivun sanallistamiseen ja metaforiin kuuluu ylläesiteltyjä vaaroja, yleisin tapa kuvata kipua on juuri metaforien avulla. Nietzsche kuvasi kuu-luisasti kipuaan ”koiraksi”: ”se on yhtä uskollinen, yhtä tungetteleva ja hävytön, yhtä hupainen, yhtä älykäs [...]”¹⁵. Kivusta kärsivien kuvauksissa kipu esiintyy toistuvasti eläimen, aseiden tai työkalun muodossa. Vaihtoehtoisesti kipua kuvataan heijastamalla se ympäristöön: kuvaamalla, miten koko maailma muuttuu kivun kokijan ympärillä¹⁶. Lukuisat kirjailijat ja taiteilijat myös kääntävät katseen ihmisen sisään: kuvitellaan ja kuvataan, mitä kipu tekee ihmisen elimistössä.¹⁷

Kivun metaforisuus voi toimia myös toiseen suuntaan, kuten yllä nähtiin: kipu voi itsessään muuntua metaforaksi. Tällöin ajatellaan, että kipu kertoo kokijastaan: tämän luonteesta ja identiteetistä; vahvuudesta tai heikkoudesta, hyvyydestä tai pahuudesta. Kärsimyksestä tulee koettelemus, josta yksilön on selvitettävä, tai rangaistus pahasta teosta. Jo ennen Scarryn huomioita ”toimijuuden kielen” vaaroista, Susan Sontag kritisoi tällaista kipua ja sairautteen kytkeytyvää metaforisuutta esseessään ”Sairaus vertauskuvana” (1978). Hän kirjoittaa, että sairautteen – tai kivun – ei pitäisi olla metafora mistään: todennäköisin tapa ymmärtää sairautta on ilman vertauskuvia¹⁸. Metaforat ovat tarinoita, jotka naamioivat itsensä yhdeksi sanaksi, ja on tärkeää pohtia, millaisia tarinoita kivusta ja kipua kokevista eri metaforat kertovat¹⁹.

Samalla monet kivun kaunokirjallista ja luovaa esittämistä tutkineet painottavat, että kivun metaforat voivat luoda uusia merkityksiä ja haastaa kuvittelemaan ja reflektoimaan kärsimyksen kokemuksia. Metaforien avulla kipu voidaan ottaa tarkastelun ja tietämisen kohteeksi. Parhaimmillaan metaforat auttavat ymmärtämään kokemusta.²⁰ Myös Scarry painottaa, että kielellinen ja muu taiteellinen ja fyysinen luomistyö tekee meidät näkyviksi toisillemme: luovat ilmaisut, tekstit, kuvat ja esineet aina veistoksista erilaisiin fyysisiin apuvälineisiin tekevät kivun kokemukset havaittaviksi ulkopuolelta²¹. Eeva-Liisa Manner kuvaa pienoisromaanissaan *Tyttö taivaan laiturilla* (1951) räjähtävää, polttavaa kipua:

”Sitten hän muistaa myös jotakin muuta: aurinko oli räjähtänyt veden alla, ja kuumia, loistavia siruja satoi hänen ympärilleen. Ja hän poimi palasen aurinkoa käteensä ja poltti sormensa, poltti auringossa sormensa. Mutta samassa hän tajusi, ettei aurinko ollutkaan räjähtänyt, vaan hänen päänsä. Pää räjähti ja kuumat sirut saivat sihisten hänen ympärilleen.

Leena koettelee päätään ja se on tallella. No niin, tuo kaikki oli tietysti unta, sellaista sattuu unessa, siinä ei

ole mitään kummallista. Mutta hänen sormiaan polttaa yhä vieläkin. Samassa hän muistaa, että hän on kutonut nokkosista paitoja lintuveljilleen ja polttanut sormensa rakoille. Siitäkin on hyvin kauan aikaa – vai onko siitä? Milloin se tapahtui? Menneisyydessä? Tulevaisuudessa? Hän ei voi muistaa.”²²

Auringon räjähtäminen, polte ja lopulta viittaus Andersenin satuun työstä, joka kutoo nokkosista paitoja linnuiksi lumotuille veljilleen tarjoutuvat metaforiksi kivulle²³. Ne auttavat Leenaa hahmottamaan kokemaansa ja antavat sille sanat. Samalla ne herättävät kivun lukijoiden kokemuksessa: kirjallisen kipukokemuksen, joka on esteettinen ja kuviteltu mutta perustuu samalla lukijan ruumiilliseen tietoon ja aiempiin kokemuksiin. Neurolingvistit ovat niin ikään ehdottaneet, että taktiilliset, tuntoaistiin perustuvat metaforat aktivoivat samoja somatosensorisia alueita aivoissa kuin toiminta, esimerkiksi kosketus²⁴. Joidenkin ihmisten voi olla vaikeaa jopa lukea kipuanastoja, jos kosketukseen ja tuntoon viittaavat adjektiivit kuten ”viiltävä”, ”kuvottava”, ”tukahduttava” synnyttävät fyysisen reaktion.

Metaforat taipuvatkin sekä kuluneiden merkitysten välittämiseen että uuden kielen ja kommunikaation luomiseen. Yhtäältä ne toistavat menneitä kulttuurisia tapoja hahmottaa asioita ja voivat antaa lukittuja merkityksiä kivun kokemuksille. Toisaalta metaforien avulla kivusta kärsivät voivat löytää sanoja kuvata omaa kokemustaan. Jokaista kivun metaforaa, tarinaa tai ilmausta tarkastellessa voidaan kysyä, kantaako kieli normatiivisia kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä vai avaako se kokemuksen kohdattavaksi.

Kivun historiaa tutkinut Joanna Bourke on pohtinut, miten kivun metaforat muuttuvat ajassa: käytetyt kielikuvat heijastelevat muutoksia maailmassa ja arjen elämässä, teknologista kehitystä ja lääketieteellisiä käsityksiä ihmiskehosta. Ymmärrys bakteereista ja viruksista sai ihmiset turvautumaan mekanistisiin kielikuviin, ja esimerkiksi sodan termistö sairauksien kuvauksissa lisääntyi, kun ihmiskehoa alettiin hahmottaa virusten taistelutantereena. Kivun metaforilla on usein myös sukupuolittunut luonne: mitä maskuliiniseksi hahmotettu sairaus, sen maskuliinisempi myös metafora, jolla kokemusta kuvataan.²⁵

Susan Sontag huomauttaa, että ylipäänsä se, kenen kipua esimerkiksi taiteessa kuvataan, on vahvasti sukupuolittunutta. Länsimaisen taiteen historia on täynnä kuvauksia sodassa haavoittuneista miehistä, synnyttävistä äideistä ei niinkään.²⁶ Se, kenen kärsimys ”ansaitsee” tulla esitetyksi, on vahvasti sidoksissa aikaan ja paikkaan. Mannerin pienoismaanin kuvaus kivusta on siinä mielessä poikkeuksellinen, että se kuvaa pienen tytön kokemaa kipua, ja erityisesti epilepsiaa ensimmäisen persoonan näkökulmasta²⁷. Leenan kokema kuuma, räjähtävä kipu, jota kuvataan auringon, sirpaleiden ja polttavan nokkosien avulla, on yhä vaikuttava. Tekstissä käytetyt metaforat luovat kieltä kivulle ja tuovat kokemuksen kohdattavaksi.

Ann Jurecic on puolestaan käsitellyt runoilija Sarah Manguson omaelämäkerrallista teosta *The Two Kinds of Decay* (2008), jonka metaforat rikkovat metaforan loigikkoa. Manguso kärsii harvinaisesta ääreishermoston tulehdussairaudesta ja kuvaa hoitoa, jossa hänen suoniinsa siirretään plasmata. Huoneenlämpöisenä veri tuntuu jäätävän kylmältä: ”Tuntui siltä, että ruumiinlämpöäni kuusitoista astetta kylmempää nestettä siirrettiisiin hitaasti suoraan sydämeeni neljän tunnin ajan.”²⁸ Mutta Manguson ”metaforat” eivät ole metaforia. Hän kirjoittaa, mitä todella tapahtuu.²⁹

Kivun huuto ja kielen rajat

Kuten kivun esityksiä kaunokirjallisuudessa tarkastellut Susannah B. Mintz toteaa, parhaimmillaan teksti ei esitä kipua vaan *toistaa* sen. Mintz ja moni muu kivusta kirjoittanut lainaa Wittgensteinin ajatusta, että kivun verbaalinen ilmaisu on huudon vastine: kieli korvaa kivun huudon.³⁰ Kivun ilmaisuja kreikan kielessä tutkinut Chrysoula Lascaratou huomauttaa puolestaan, että kivun huudahdus ja kipua kuvaava ilmaisu esiintyvät kielessä monesti rinnakkain. Sama pätee myös suomeen: *Ai ai ai, sattuu, sattuu*. Wittgensteinia seuraten Lascaratou esittää, että äänteellisen eleen (”ai, ai”) tavoin kielellinen termi (verbi ”sattuu”) pikemminkin ilmaisee kivun kuin pyrkii kuvaamaan kivun kokemusta.³¹

Myös kirjallisuudentutkija Martha Stoddard Holmes on pohtinut erilaisten kivun kokemusten ja niiden ilmaisujen muodostamaa jatkumoa, alkaen akuutin kivun huudoista ja päättyen kroonisen kivun verbalisointiin. Akuutti, musertava kipu murtaa kielen, mutta jatkuva krooninen kipu voi myös luoda kieltä. Tästä todisteena ovat lukuisat kivun kanssa elämisestä kertovat muistelmat. Stoddard Holmes kirjoittaa henkilökohtaisesta kokemuksestaan – kivusta, joka voimistuu ja vaimenee, jatkuu, muttei kuitenkaan tuhoa kieltä: ”Ajoittaiset huokaukset, kuorsaukset ja vieno bing, bing, BONG, joka kuului paristakymmenestä solunsalpaajia annostelevasta infuusiolaitteesta, katkaisivat hetkeksi kielen virran mutta eivät lopettaneet sitä.”³²

Runoilija, esseisti Maggie Nelson ei puolestaan kirjoita tarkkaan ottaen kivun kielentämisestä muistellessaan erästä kiistaa puolisonsa kanssa, vaan kysymys on kielen rajoista ylipäänsä. Tuhoaako kieli kuvaamansa asiat, niin kuin puoliso ajattelee, vai onko kieli kuitenkin ”tarpeeksi hyvää”, niin kuin Nelson näkee:

”Ennen kuin tapasimme, olin omistanut elämäni Wittgensteinin ajatukselle, jonka mukaan se, mitä ei voi ilmaista sisältyy – ilmaiseemattomana – ilmaistuun. Lausahdus jää julkisuudessa yleensä vähemmälle huomiolle kuin suuresti kunnioitettu *Mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava*, mutta on minusta ajatuksena syvällisempi. Paradoksaalisesti se kertoo, aivan kirjaimellisesti, miksi kirjoitan tai miten kykenen jatkamaan kirjoittamista.

Sillä tämä ajatus ei ruoki eikä ylistä ahdistusta, joka voi herätä kyvyttömyydestä ilmaista sanoin sellaista, mikä pakenee sanoja. Se ei rankaise sitä, mitä voidaan sanoa siitä, mitä se määritelmän mukaan ei voi olla. Eikä se myöskään paisuttele ahdistusta teeskentelemällä tukahdettua: *Voi mitä sanoisinkaan, jos sanat vain riittäisivät*. Sanat riittävät kyllä.

Turha syyttää verkkoa sen rei'istä, sanotaan tietosana-kirjassani.”³³

Kivun kieltä tarkastellut lääkäri, kirjallisuudentutkija David Biro ja sairauskertomuksia tutkinut sosiologi Arthur Frank painottavat, että meidän olisi tultava ”kaunokirjallisemmiksi” (*more literary*) tavoissamme esittää kipua³⁴. Kaunokirjallisuus ja ylipäänsä luova kirjoittaminen voivat tarjota uusia ja ainutlaatuisia metaforia ja ilmaisutapoja. Näin ne laajentavat ilmaisukykyä: syntyy yhä uusia keinoja kielentää kipua ja jakaa se toisten kanssa. Toisaalta Rita Charonia mukaillen voisi sanoa, että tarvitaan pikemminkin entistä parempaa lukutaitoa (*literacy*): taitoa virittyä kohti toisen eleitä, sanoja ja kertomusta ja kykyä lukea kivun kuvaukset kipuna, ei merkinä jostakin muusta. Samoin Ann Jurecic korostaa, että ongelma ei olekaan kielessä, vaan toisen kivun kohtaamisessa: sen tunnistamisessa ja hyväksymisessä, vaikkamme voikaan tietää, miltä toisesta tuntuu³⁵.

Kieli riittää kyllä. Mutta osaammeko me kuunnella?³⁶

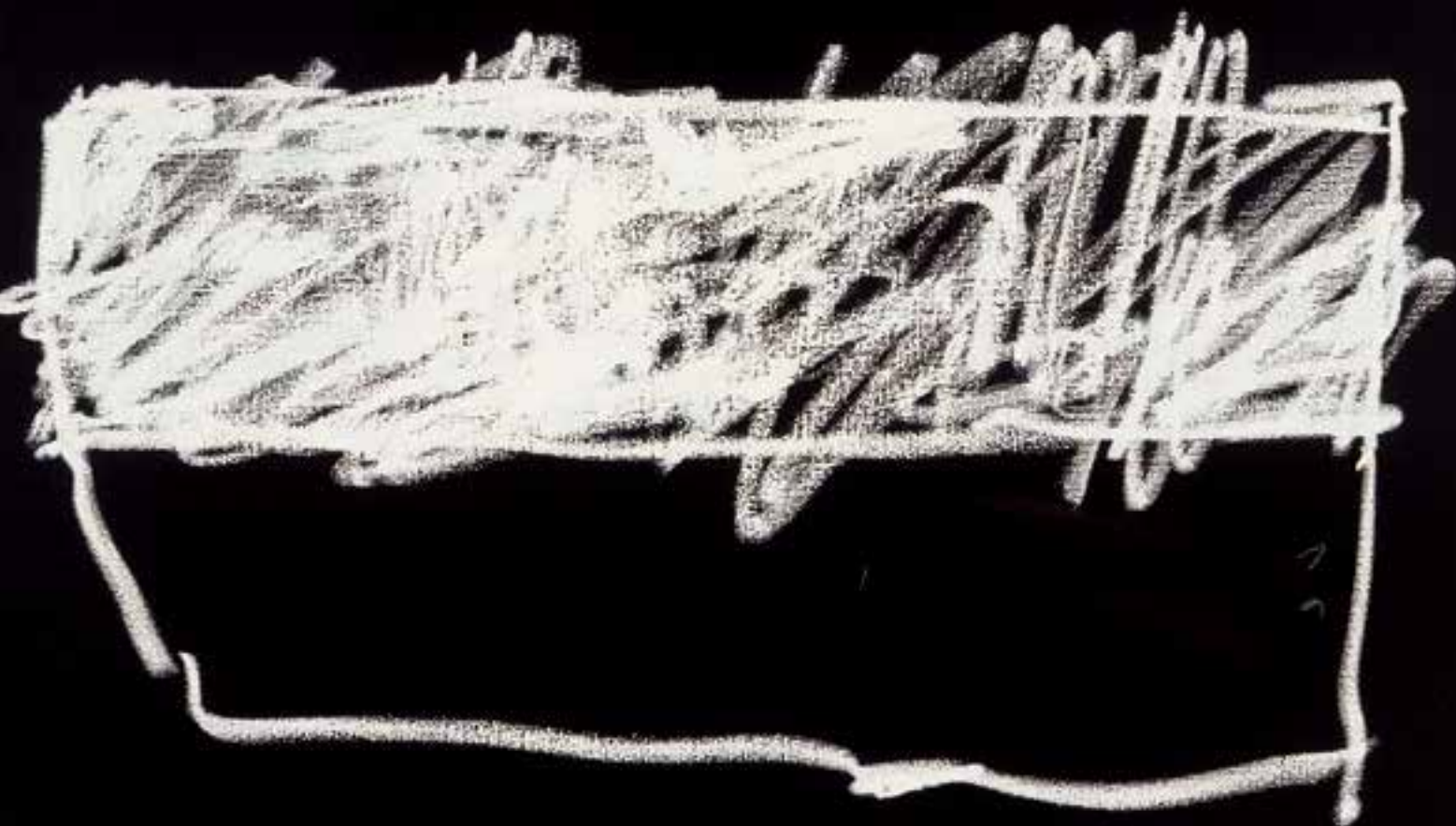
Viitteet

- 1 Scarry 1985, 4, 13.
- 2 Sama, 6–7; Melzack 1975.
- 3 Ahmed 2018, 4.
- 4 Scarry 1985, 15; ks. myös Biro 2011, 39–42.
- 5 Scarry 1985, 52; ks. myös Biro 2011, 92.
- 6 Scarry 1985, 13, 17.
- 7 Ketovuori & Pöntinen 1981.
- 8 Scarry 1985, 16.
- 9 Ketovuori & Pöntinen 1981, 249; ks. myös Bourke 2014, 68.
- 10 van Rysewyk 2016, 3–4.
- 11 Scarry 1985, 13, 17–18.
- 12 Sama, 18, 45. Scarry kuvaa, miten tämä merkityssiirtymä muodostuu esimerkiksi poliittisten vankien kidutuksessa (ja sama pätee sodan aiheuttamaan kipuun): ”Kivun sijaan hallintojärjestelmä on kiistämättömän totta: ei kipu vaan hallinto on totaalinen; ei kipu vaan hallinto peittää kaiken varjoonsa; ei kivulla vaan hallinnolla on kyky hajottaa maailma.” (Scarry 1985, 56. Suom. AO.)
- 13 Charon 2006, 66; Jurecic 2012, 50.
- 14 Charon 2006, 66.
- 15 Nietzsche 1882/2004, IV kirja, §312.
- 16 Myös monet empiiriset tutkimukset osoittavat, miten kipu muo-
vaa havaintokykyä, ks. van Rysewyk 2016, 5.
- 17 Kivun metaforia luokitellut David Biro (2011) hahmottelee kolme keskeistä metaforaa: ase (eli kivun esittäminen ulkoisten esineiden avulla), peili (eli kivun heijastaminen ulkomaailmaan) ja röntgen (eli ihmiskehon sisäpuolen paljastaminen).
- 18 Sontag 1978, 3.
- 19 Konersmann 2008, 17.
- 20 Biro 2011, 16–17, 68–72; Jurecic 2012, 56; Mintz 2013, 10–11.
- 21 Scarry 1985, 22, 324; ks. myös Biro 2011, 158.
- 22 Manner 2003, 115.
- 23 Satu on H. C. Andersenin ”Villit joutsenet” (De vilde svaner, 1838).

- 24 Lacey, Stilla & Sathian 2012.
- 25 Bourke 2014, 64, 74.
- 26 Sontag 2003/2017, 49.
- 27 Monissa tyttökirjoissa kuvataan sairastumista, mutta sairastamisen kokemus jää niissä usein muiden sairaudelle annettujen merkitysten varjoon. Myös epilepsiaa on kuvattu kirjallisuudessa paljon (esim. Dostojevski), mutta vähemmän kokemuksellisesta näkökulmasta.
- 28 Manguso 2012, 39. Suom. AO.
- 29 Jurecic 2012, 59–61; ks. myös Frank 2011.
- 30 Mintz 2013, 19; Wittgenstein 1953/2009, §244.
- 31 Lascaratou 2007, 194–195.
- 32 Stoddard Holmes & Chambers 2005, 130. Suom. AO.
- 33 Nelson 2018, 7–8.
- 34 Biro 2011, 216; Frank 2011, 188; myös Mintz 2013, 6.
- 35 Jurecic 2012, 44, 63.
- 36 Artikkelin on toteutettu osana Koneen säätien rahoittamaa post-doc-hanketta ”Reading Experiences of Pain”.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Haltunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.
- Biro, David, *Listening to Pain. Finding Words, Compassion, and Relief*. W. W. Norton, New York 2011.
- Bourke, Joanna, *The Story of Pain. From Prayer to Painkillers*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Charon, Rita, *Narrative Medicine*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Frank, Arthur W., *Metaphors of Pain. Literature and Medicine*. Vol. 29, No. 1, 2011, 182–196.
- Jurecic, Ann, *Illness as Narrative*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2012.
- Ketovuori, Heikki & Pöntinen, P. J., A Pain Vocabulary in Finnish. The Finnish Pain Questionnaire. *Pain*. Vol. 11, No. 2, 1981, 247–253.
- Konersmann, Ralf (toim.), *Wörterbuch der philosophischen Metaphern*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2007.
- Lascaratou, Chrysoula, *The Language of Pain. Expression or Description?* John Benjamins, Amsterdam 2007.
- Lacey, Simon, Stilla, Randall & Sathian, K., Metaphorically Feeling. Comprehending Textural Metaphors Activates Somatosensory Cortex. *Brain and Language*. Vol. 120, No. 3, 2012, 416–421.
- Manguso, Sarah, *The Two Kinds of Decay*. Granta, London 2012.
- Manner, Eeva-Liisa, *Tyttö taivaan laiturilla* (1952). Teoksessa *Kävelymusiikkia pienille virtahevoille ja muuta harjoituksia*. WSOY, Helsinki 2003.
- Melzack Ronald, The McGill Pain Questionnaire. Major Properties and Scoring Methods. *Pain*. Vol. 1, No. 3, 1975, 277–299.
- Mintz, Susannah B., *Hurt and Pain. Literature and the Suffering Body*. Bloomsbury, London 2014.
- Nelson, Maggie, *Argonautit* (The Argonauts, 2015). Suom. Kaijamari Sivill. S&S, Helsinki 2018.
- Nietzsche, Friedrich, *Iloinen tie* (Die fröhliche Wissenschaft, 1882). Suom. J. A. Hollo. 2. painos. Otava, Helsinki 2004.
- Scarry, Elaine, *The Body in Pain. The Making and Unmaking of the World*. Oxford University Press, New York 1985.
- Sontag, Susan, *Regarding the Pain of Others* (2003). Farrar, Straus and Giroux, New York 2017.
- Sontag, Susan, *Illness as Metaphor*. Farrar, Straus and Giroux, New York 1978.
- Stoddard Holmes, Martha & Chambers, Tod, *Thinking Through Pain. Literature and Medicine*. Vol. 24, No. 1, 2005, 127–141.
- van Rysewyk, Simon (toim.), *Meanings of Pain*. Springer, New York 2016.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations* (1953). Käänt. G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker & Joachim Schulte. 4. painos. Wiley-Blackwell, Malden, MA 2009.

KLAUS LAALO

Lapsenkielen taivutuserikoisuudet paljastavat suomen taivutusjärjestelmän ongelmakohtia

Suomen kielen taivutusjärjestelmässä on muutamia pulmakohtia, joissa aikuisenkin kielenpuhujan kielitaju ainakin toisinaan horjuu. Yleensä erilaisten muotojen tuottaminen oman kielen sanoista eli sanojen taivuttaminen sujuu huomaamattomasti ja automaattisen varmasti, mutta näissä taivutusjärjestelmän sumeissa kohdissa voivat esimerkiksi kielen eritendenssit joutua ristiriitaan. Silloin kielitaju ei tarjoakaan tavallista tukeaan, vaan puhuja joutuu epävarmuusalueelle. Lapsen kielenkehityksessä on kiinnostava vaihe, jonka aikana tätä kielen sumeaa aluetta pääsee tarkastelemaan, kun taivutusjärjestelmän piilevät jännitteet tulevat esiin lapsen tuottamissa erilaisissa analogiamuodoissa.

Lapsenkielen erityyppisiä kehitysvaiheita – sanamäärän kasvusta laadulliseen muutokseen

Lapsenkielen kehitysvaiheet voidaan jäsentää monella tapaa, esimerkiksi sanaston tai kieliopin näkökulmasta. Lapsenkielen tutkimukset painottuivat aiemmin englannin kieleen, mutta viime aikoina on lisääntynyt myös muita kieliä koskeva lapsenkielen tutkimus. Edustavana osoituksena tästä on Wolfgang Dresslerin koordinoima morfologisesti rikkaita kieliä puhuvien lasten varhaisten kehitysvaiheiden tutkimushanke, joka on vakiinnuttanut käyttöön uusia termejä kuten 'miniparadigma' sekä 'esi-' ja 'varhaismorfologia' (esi- ja varhaiskielioppi); hankkeen tuloksista on julkaistu lukuisia kokoomateoksia¹.

Lapsen kielellisessä kehityksessä voidaan erottaa ominaisluonteeltaan hyvin erityyppisiä vaiheita. Näistä ensimmäinen on esikieliopin vaihe. Siinä lapsi alkaa käyttää ensimmäisiä sanojaan, jotka on oppinut jäljittelemällä toisten puhetta, mutta ei vielä taivuta niitä vaan käyttää kutakin sanaa tyypillisesti vain yhdessä tietyissä muodoissa. Tässä vaiheessa ei ole vielä lauseita, vaan lapsen varhaiset ilmaukset koostuvat enimmäkseen yhdestä sanasta. Tyypillisiä ensimmäisiä sanamuotoja ovat yksikön nominatiivit: *äiti, isi, nalle, auto* jne. Muita tavallisia ensimmäisiä muotoja ovat ainesanoihin – etenkin ruokiin ja juomiin – liittyvät partitiivit (*vettä, pullaa* jne.) sekä edelleen muutamia illatiiveja, kuten päivittäisten pukeutumisrutiinien yhteydessä opitut *jalkaan, käteen, päähän*. Verbien muotoja tulee käyttöön hitaammin, tyypillisesti aluksi erilaisina perusmuotoina kuten *anna, kato, syö, tulee,*

menee. Näissä verbien perusmuodoissa on niukasti taivutusaineita, ja ne tarjoavat hyvän pohjan myöhemmälle verbintaivutuksen kehitykselle, koska niiden perään voi liittää taivutuspäätteitä.

Tällaisilla yhden sanan ilmauksilla voi olla käyttöyhteydessään runsaasti ilmaisuvoimaa, ja ne voivat vastata kokonaista lausetta, koska usein niihin liittyy eleitä, ilmeitä ja muita ilmaisukeinoja. Esimerkiksi imperatiiveihin *anna* ja *kato* liittyy yleensä osoittava ele, jonka avulla lapsi kertoo, mitä tahtoo itselleen annettavan tai mihin tahtoo yhteistä huomiota suunnattavan. Tilaneyhteys auttaa kuulijaa ymmärtämään, mitä lapsi tahtoo viestiä käyttämällään yhdellä sanalla.

Esikieliopin vaiheessa lapsi siis käyttää sanoja enimmäkseen yhdessä muodossa taivuttamatta niitä, ja kielen kehitys on määrällistä: sanavaraston karttumista ja erilaisten muotojen kertymistä. Ilmaisukeinojen kehitykselle olennaista on edetä kielenoppimisessa tällaisen pelkän määrällisen kasvun jälkeen laadullisesti seuraavaan vaiheeseen, varhaiskielioppiin. Tähän etenemiseen alkaa tulla mahdollisuuksia, kun lapsi oppii muutamista sanoista useita muotoja, aluksi sellaisia kahden muodon oppositioita kuin *pulla : pullaa, kirja : kirjaa, jalka : jalkaan, muki : mukiin*, ja verbien osalta esimerkiksi *tule : tulee, anna : antaa*.

Kahden eri muodon välisten oppositioiden pohjalta alkaa kehittyä vähintään kolme eri muotoa käsittäviä miniparadigmoja eli suppeita taivutusmuotojen sarjoja. Nämä koostuvat sanojen yleisimmistä, puheikäytön kannalta tärkeimmistä muodoista, kuten nominien miniparadigmat *kirja : kirjaa : kirjan* ja *muki : mukiin*.

sekä verbien miniparadigmat *anna : antaa : antoi, mene : menee : meni : mennään ja syö : syödään : syömään*.

Miniparadigmojen varassa lapsi alkaa hahmottaa kielen taivutusjärjestelmää, ja taivutusmuotojen vähitellen kasvavan verkoston avulla hän kartoittaa eri muotojen välisiä säännönmukaisuuksia. Löytämiensä säännönmukaisuuksien ansiosta hänen ei tarvitse muistaa jokaista muotoa erikseen, vaan hän voi johtaa muotoja toisista analogioiden avulla. Taivutuksen alkuvaiheissa analogioilla on tärkeä osuus niin säännönmukaisuuksien hahmottamisessa kuin uusien muotojen tuottamisessa. Esimerkiksi taivutussuhteiden *anna : antaa : antoi* ja *kaataa : kaatoi* tarjoaman mallin mukaan lapsi voi muodostaa uusista sanoista vastaavia muotoja, kuten *aja : ajaa : ajoi*.

Analogiamuodot: ikkuna lapsen kielisysteemiin ja kielen jännitteisiin

Lapsen kielellisessä kehityksessä on eräs hyvin kiinnostava vaihe, varhaiskielioppi, jonka aikana lapsi tuottaa luovasti analogioiden varassa hyvinkin omaperäisiä muotoja: ne poikkeavat aikuiskieleen vakiintuneista muodoista, mutta ovat kuitenkin helposti ymmärrettäviä. Mielenkiintoista kyllä vastaavanlaisia muotoja tavataan myös murteissa, läheisissä sukukielissä ja toisinaan aikuisten kielenpuhujien satunnaisissa kielen lipsahduksissa. Varhaiskieliopin vaihe ajoittuu lapsen kielenkehityksessä siihen, kun lapsi on jo oppinut jonkin verran sanastoa ja riittävän määrän tarpeellisimpia taivutusmuotoja, joiden varassa hän alkaa rakentaa alustavaa kieliopin järjestelmää voidakseen tuottaa yhä uusia muotoja uusista sanoista sitä mukaa kuin tarvitsee niitä.

Varhaiskieliopin taivutusperiaatteet ovat aluksi pelkistettyjä, koska usein lapsi aloittaa taivutuksen yhdestä mallista ja soveltaa sitä mahdollisimman laajasti. Tällöin käy helposti niin, että kun lapsi on esimerkiksi oppinut imperfektin muodostustavan *antaa : antoi, ajaa : ajoi, kaataa : kaatoi* ja oppii sitten uuden verbin *maalaa*, hän taivuttaa sitä aiemmin oppimansa mallin mukaisesti eli *maalaa : maaloi*. Tällaiset vakiintuneista normeista poikkeavat analogiamuodot kuten *maaloi* ('maalasi') osoittavat, että lapsi prosessoi löytämiensä säännönmukaisuuksien avulla kielenaineiksia tuottaakseen kulloinkin tarvitsemiaan muotoja – hän ei siis enää vain toista sellaisenaan niitä muotoja, joita on kuullut toisten käyttävän.

Monet lapsen varhaiskieliopin analogiamuodot ovat kiinnostavia, koska niiden avulla voidaan huomata, missä kohdin suomen taivutusjärjestelmässä on puutteita tai mutkikkaita kohtia. On luonnollista, että varhaiskielioppi on varsin suoraviivainen. Kielijärjestelmän hahmottamisen alussa ei heti ole mahdollista hallita kaikkea, joten on tarkoituksenmukaista aloittaa pelkistettyjen sääntöjen avulla. Riippuu paljon lapsen jo oppimista taivutussuhteista, millaisia muotoja hän tuottaa uusista sanoista; niinpä taivutusmallin *kertoi : kertonut, sanoi :*

sanonut perusteella lapsi voi tuottaa *lauloi*-muodosta lähemällä kieltomuodon *ei laulonut*².

Lapset pyrkivät selkeisiin muotoihin ja muotojen väliin suhteisiin. Siksi he toisinaan pyrkivät korjaamaan vakiintuneen taivutusjärjestelmän puutteita. Esimerkiksi suomen *hyppiä*-tyyppisissä verbeissä, joiden vartalot ovat *i*-loppuisia, preesensin ja imperfektin muodot lankeavat yhteen 1. ja 2. persoonassa, kuten *poimin* (nyt) : *poimin* (viime vuonna), *opit* (nyt) : *opit* (eilen). Koska lapset tahtovat usein ilmaista itseään tarkasti, he voivat kehittää sellaisia selvennysmuotoja kuin ”minä asken *leikkisin*”, ”en minä töniny sinua vaan sinä *tönisit* minua”. Näissä mallina on verbityyppi *avaan : avasin, hyppäät : hyppäsit*, joissa on huomiota herättävästi erottuva *si*-imperfekti³. Tämä analoginen imperfektityyppi on yksiselitteisen selkeä eikä sekaannu preesensmuotoihin, mutta se voi olla käytössä vain niin kauan, kunnes lapsi oppii konditionaalin. Silloin *leikkisin*-tyyppiset imperfektit jäävät pois käytöstä, koska ne lankeaisivat vuorostaan konditionaali-muotojen kanssa yhteen.

Kielen taivutusjärjestelmän ongelmakohdista antavat viitteitä paitsi lapsenkielen erikoismuodot, joita on runsaasti etenkin varhaiskieliopin vaiheessa, myös aikuiskielen lipsahdukset sekä edelleen eräät murteiden ja sukukielten muodot. Esimerkiksi lounaisissa murteissa tavataan *nukkusin-*, *sanosin-*tyyppisiä imperfektin selvennysmuotoja samaan tapaan kuin viron kielessä, ja Länsi-Uudenmaan murteissa esiintyy lapsenkielessäkin tavattavia imperfektin sekaantumistyyppisiä *avoi* ('avasi'), *kelpai, sulai, tanssai* ja niin edelleen.

Tendenssi läpinäkyvien muotojen käyttöön

Moniin vakiintuneisiin taivutusmuotoihin liittyvät säännönmukaisuudet ovat niin mutkikkaita, ettei näiden muotojen tuottaminen ole yksioikoista. Aikuisellekin kielenpuhujalle voivat olla visaisia esimerkiksi monet konsonanttivartaloiset muodot, kuten *paasi*-sanan partitiivi *paatta*, *tulla*-verbin potentiaali *tullee*, *nähdä*-verbin potentiaali *nähnee* ja *piestä*-verbin passiivi *piestään*. Toistuvasti nimittäin kuulee – ja joskus näkee kirjoitetunakin – *paasi*-sanasta sellaisia yksikön partitiiveja kuin *paatea* (kuten *kiveä*) ja *paasia* (kuten *lasia*), potentiaalimuotoja *tulenee* ja *näkenee* sekä passiivimuotoa *pieksetään* – samaan tapaan kuin lapset monesti käyttävät *juosta*-verbistä muotoa *juoksetaan*. Tässä on kyse läpinäkyvien vokaalivartaloisten muotojen suosimisesta.

Vokaalivartalo on konsonanttivartalo perustavampi, koska kaikilla sanoilla on vokaalivartalo mutta vain osalla konsonanttivartalo, vokaalivartalo on säännöllinen mutta konsonanttivartaloissa on paljon poikkeuksia, ja vokaalivartaloon liittyy pääteaineksista yleisin ja selkeimmin hahmotettava variantti, kun taas konsonanttivartaloissa tavataan usein poikkeuksellisia pääteaineksia. Siten esimerkiksi lapsenkielille tyypilliset vokaalivartaloiset muodot *juokse-nut*, *pure-nut* ja *tule-nut* ovat helpompia ja lä-

pinäkyvämpiä kuin vakiintuneet konsonanttivartaloiset muodot juos-sut, pur-rut ja tul-lut.

Vokaali- ja konsonanttivartalaisuuden vaiheet lapsenkielellä alkavat tyypillisesti siitä, että aivan aluksi, esikieliopin vaiheessa, lapset käyttävät toisten puheesta valmiina kokonaisuuksina oppimiaan muotoja: *kättä*, *vettä* jne. Sitten varhaiskieliopin vaiheessa, kun herää pyrkimys sääntöihin ja systemaattisuuteen, edellisten rinnalle tulee analogiamuotoja: eniten sellaisia vokaalivartaloisia muotoja kuin *käteä* (vrt. *kiveä*, *nimeä*), mutta tavallisia ovat myös *vettä*-tyyppiset analogiamuodot, joissa pitkä loppuvokaali perustuu yleiseen malliin *pullaa*, *kirjaa* jne. Lopulta vakiintuneita konsonanttivartaloisia muotoja alkaa taas liittyä mukaan lapsen kehittyvään taivutusjärjestelmään, mutta silloin konsonanttivartalaisuus voi vuorostaan levitä yli vakiintuneen alansa. Tällöin tavataan etenkin vierasperäisissä sanoissa myös sellaisia väliaikaisia konsonanttivartaloisia muotoja kuin *Tarzanta* ja *ksylitolta*⁴.

Taivutusta hämärtävät muutkin kielen ominaisuudet kuin konsonanttivartalaisuus, esimerkiksi astevaihtelu. Erityisen hankala on se astevaihtelun tyyppi, jossa vahvan asteen *k:*ta vastaa heikossa asteessa kato; mikä muoto on esimerkiksi *laitta*? Astevaihtelun takia tämä *laki*-sanan abessiivi on vaikeampi hahmottaa kuin vaikkapa *kiire*-sanan muoto *kiireettä*. Kieltä opettelevan voi olla vaikea hahmottaa esimerkiksi sitä, että *aion*-muoto kuuluu *aikoa*-verbiin. Lapset ohittavatkin toisinaan astevaihtelun ja tuottavat sellaisia muotoja kuin *poikan*, *jalkat* ja *hakassa*. Vastaavaa tavataan toisinaan aikuispuheessakin, kuten ministerin todetessa televisiossa: ”me *jakaamme* sitä vastuuta”.

Lasten ja aikuisten analogiamuodosteista

Analogialla on tärkeä asema kielessä yleensäkin, mutta erityisen hallitseva se on lapsen kielenkehityksessä varhaiskieliopin vaiheessa. Parivuotiaan lapsen kognitiivista maailmaa analogiat hallitsevat yleisemminkin monipuolisesti⁵. Kun lapsi alkaa prosessoida kielenaineiksia omien sääntöjensä avulla, monet aiemmin toisilta valmiina kokonaisuuksina opitut muodot voivat analogioiden vaikutuksesta muokkaantua, jotta ne sopivat lapsen kehittyvän kieliopin kulloiseenkin järjestelmään. Varhaiskieliopin vaiheessa useat eri analogiat vaikuttavat joskus yhtäaikaa, niin että lapset tuottavat sellaisiakin muotoja kuin *menenny* ja *pesesy*; näissä ilmenee toisaalta pyrkimys vokaalivartalon käyttöön (*mene-*, *pese-*) ja toisaalta pyrkimys käyttää toisten puheesta tuttuja muotoja *menny(t)* ja *pessy(t)*, joissa vartalo on kuitenkin työläämmiin hahmotettavissa. Kun lapsi etenee kieliopin jäsentymisvaiheeseen, tällaiset erikoiset analogiamuodosteet jäävät pois käytöstä, mutta säännölliseen muodostukseen perustuvat läpinäkyvät vokaalivartaloiset analogiamuodot pitävät puolensa pitkään: *pesenyt*, *purenut*, *tarvitsenut* jne.

Useita lapsenkielen analogiamuotojen tyyppisiä tavataan myös aikuiskielessä. Esimerkiksi lapsenkielen

kaksinkertaisen partitiivin *vettä* (vet+tä+ä) kanssa samaa tyyppiä on aikuiskielessä jokseenkin yleinen *montaa*, ja joskus tavataan sellaisiakin tämän analogiatyyppin muotoja kuin *kahtaa* (”ei *kahtaa* kertaa”) ja *syltää*. Tavallisin analogiamuotojen tyyppi on kuitenkin se, jossa vokaalivartaloisen variantti syrjäyttää konsonanttivartaloisen variantin, kuten potentiaalimuoto *tulenee* (’tullee’) ja passiivimuoto *pieksetään* (’piestään’) (*Hobitti*-elokuvan suomennostekstiä: ”pieksetään nuo peijakkaat”). Vakiintunut muoto *juostaan* pitää aikuiskielessä puolensa siksi, että se on riittävän taajassa käytössä, mutta *piestä-*verbi on paljon harvinaisempi, joten vokaalivartaloisuus pääsee aikuiskielessäkin helpommin voitolle.

Lapsenkielen muoto *juoksetaan* on helposti ymmärrettävissä läpinäkyvyytensä takia, vaikka ei olekaan vakiintunut kieleen. Aikuiskielessäkin esiintyy saman verbin harvinaisemmissa muodoissa vokaalivartaloisia analogiamuotoja, kuten *juoksenemme* (oik. *juossemme*), ja vokaalivartaloisia rinnakkaismuotoja tavataan tuon tuostakin monissa muissakin verbeissä, kuten *nähnyt - näkenyt*, *nähnee - näkenee*. Vanhoista kansanrunoista ja kirjasuomen dokumenteista ilmenee, että konsonanttivartalaisuus on ennen ollut yleisempää, ja vokaalivartalaisuus on vallannut muutamien viime vuosisatojen aikana yhä enemmän alaa. Aikuiskielen satunnaisissa lipsahduksissa ja lapsen kielenkehityksessä näkyy havainnollisesti, kuinka tämä muutostendenssi vaikuttaa nykyuomessa: konsonanttivartaloiset muodot ovat alttiita korvautumaan säännöllisemmällä ja läpinäkyvämmällä vokaalivartaloisilla muodoilla.

Viitteet

- 1 Bittner ym. (toim.) 2003; Savickiene & Dressler (toim.) 2007; Dressler ym. (toim.) 2017.
- 2 Lisää erilaisia analogiatapauksia, ks. Laalo 2011, 204–206.
- 3 Perusteellisemmin analogisesta *si*-imperfektistä, ks. Laalo 2011, 197–199.
- 4 Lapsenkielen vokaali- ja konsonanttivartalaisuudesta eri tutkijoiden tuloksia kootusti, ks. Laalo 2011, 225–253 ja siinä mainitut lähteet.
- 5 Kauppinen 1992.

Kirjallisuus

- Bittner, Dagmar, Dressler, Wolfgang U. & Kilani-Schoch, Marianne (toim.), *Development of Verb Inflection in First Language Acquisition. A Cross-Linguistic Perspective*. de Gruyter Mouton, Berlin 2003.
- Dressler, Wolfgang U., Ketrez, Nihan F. & Kilani-Schoch, Marianne (toim.), *Nominal Compound Acquisition*. John Benjamins, Amsterdam 2017.
- Kauppinen, Anneli, Kaksivuotias analogioiden maailmassa. Teoksessa *Metafona. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki. SKS, Helsinki 1992, 187–216.
- Laalo, Klaus, *Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat*. SKS, Helsinki 2011.
- Savickiene, Ineta & Dressler, Wolfgang U. (toim.), *The Acquisition of Diminutives. A Cross-linguistic Perspective*. John Benjamins, Amsterdam 2007.

mel

TIIA-MARI HOVILA

Filosofian kahtiajako?

Analyyttisen ja mannermaisen filosofian institutionaaliset tekijät

**Viimeisten vuosikymmenien aikana filosofian jakoa mannermaiseen ja analyttiseen on tutkittu laajalti. Sekä kansallisissa että kansainvälisissä tutkimuksissa jaottelun käyttökel-
poisuus on yhtäältä kyseenalaistettu mutta toisaalta sitä on myös vahvistettu yliopistofi-
losofian opetuksessa, tutkimuksessa ja tieteellisissä kokouksissa. Miten jaottelua nykyään
käytetään? Minkälaiset institutionaaliset tekijät ylläpitävät sitä?**

1 900-luvun filosofisia suuntauksia käsittelevissä tutkimuksissa analyttisen ja mannermaisen filosofian jyrkkää kahtiajakoa on kyseenalaistettu useilla eri tavoilla: aiempien tutkimuksien mukaan jako ei ole perusteltavissa pelkästään sisällöllisin¹, terminologisin², geneettisin³ tai historiallisin⁴ keinoin. Ei olekaan oikein selvää, miksi ja missä tarkoituksessa ”analyttisen” ja ”mannermaisen” käsitteitä nykyään *käytetään*. Muun muassa filosofi Dan Zahavi mainitsee mannermaista ja analyttistä filosofiaa käsittelevän artikkelinsa lopussa, että erilaiset ”sosiologiset ja institutionaaliset” tekijät pitävät analyttisen ja mannermaisen filosofian jakoa yllä siitä huolimatta, että jyrkkä kahtiajako on useaan otteeseen todettu filosofisesti kestävämmäksi⁵. Zahavi ei kuitenkaan selvitä, *mitä* nämä sosiologiset ja institutionaaliset tekijät ovat tai *millä tavalla* ne luovat kuilua mannermaisen ja analyttisen filosofian välillä. Analyttisen ja mannermaisen filosofian jakoa ylläpitävät institutionaalis-sosiologiset tekijät vaativat lisäselvitystä.

Tämä artikkeli vastaa aiemman tutkimuksen puutteisiin selvittämällä analyttinen–mannermainen -jaottelun institutionaalisia ja sosiologisia perusteita. Artikkelin pääväite on, että jaottelun ylläpitämisen motiivit eivät ole ensisijaisesti terminologisia, käsitteellisiä tai filosofian sisällöllisiä vaan ne kytkeytyvät pikemminkin arkisiin ennakkokäsityksiin, yliopistoinstituution rakenteisiin sekä yksittäisten tutkijoiden ja järjestöjen käytännöllisiin ja tiedepoliittisiin tavoitteisiin. Institutionaalisia rakenteita selvittäessäni keskityn ensisijaisesti suomalaisen yliopistofilosofiaan.

”Analyttinen” ja ”mannermainen” karikatyyreinä

Usein tiedettä ja filosofiaa koskevissa arkisissa keskusteluissa mannermaisen ja analyttisen filosofian välistä

erottelua kuulee käytettävän yleistyksenä, jolla viitataan ylimalkaisesti ja summittain joidenkin ajattelijoiden ja tutkimustapojen pääeroavaisuuksiin. Näissä keskusteluissa harvoin perehdytään jaon käsitehistoriallisiin tai sisällöllisiin taustoihin. Joissakin tapauksissa tällä ei ole merkittäviä teoreettisia tai käytännöllisiä seurauksia. Esimerkiksi toisiin opiskelijoihin ja tutkijoihin tutustuttaessa voi olla yksinkertaisempaa sanoa tutkivansa joko mannermaista tai analyttistä filosofiaa kuin alkaa selvittää seikkaperäisesti kaikkia tutkimuksen osa- ja taustatekijöitä ja omaa suhtautumistaan niihin.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että toisissa tilanteissa jaottelua käytetään tarkoituksellisen yksipuolisesti, eräänlaisena retorisenä pelkistyksenä, mikä voi vaikuttaa merkittävästikin filosofian tutkimukseen. Esimerkiksi seminaaritalanteessa tai konferenssissa välittyvät virheelliset ja yleistävät asenteet vaikuttavat pahimmillaan siihen, mistä opiskelijat päätyvät tekemään tutkielmiaan. Jos opintojen alkuvaiheessa kuulee naureskeltavan vaikkapa analyttisen filosofian ”historiattomuudelle” tai mannermaisen filosofian ”epäselvyydelle”, saattaa alun perin laaja kiinnostus filosofian eri teoriaperinteitä kohtaan kaventua. Arkikeskusteluissa ja opetuksessa käytetyt stereotypiat ja karikatyyrit jähmettyvät helposti ja ohjaavat siten ajattelua. Seuraavassa luettelen joitakin mannermaiseen ja analyttiseen filosofiaan liitettyjä stereotyyppioita, joihin vedotaan sekä arkipuheessa että tieteellisessä keskustelussa.

Kärjistetyssä puheessa analyttistä filosofiaa luonnehditaan objektiiviseksi ja tieteenkaltaiseksi toiminnaksi, jonka piirissä ajattelu on puhtaan käsitteellistä, loogista ja teoreettista. Mannermainen filosofia puolestaan kuvataan subjektiiviseksi, kokemuspohjaiseksi ja runolliseksi elämänfilosofiaksi, joka lähenee tyyliltään ja menetelmiltään kirjallisuutta tai muita taiteenaloja. Edelleen kärjistäen: analyttistä filosofiaa on luonnehdittu rationaaliseksi ja jopa vahvan maskuliiniseksi, siinä missä mannermaista

”Jos stereotyyppioita ei tutkita kriittisesti filosofian opintojen aikana, saattaa mielikuvilla ja karikatyyreillä olla merkittäviä vaikutuksia.”

filosofiaa saatetaan pitää affektiivisena ja pehmeän feminiinisenä. Vaikka luonnehdinnat ovat stereotyyppioita, ne toistavat ja vahvistavat perinteisiä vastakkainasetteluita, kuten subjektiivinen vs. objektiivinen, tiede vs. taide, maskuliinisuus vs. feminiinisyys ja teoria vs. käytäntö. Etenkin jos stereotyyppioita ei tutkita kriittisesti filosofian opintojen aikana, saattaa mielikuvilla ja karikatyyreillä olla merkittäviä käytännöllisiä ja institutionaalisia vaikutuksia. Tähän teemaan palataan artikkelin loppupuolella.

Hyvän ja toimivan stereotypian tulisi olla jollain tavalla sekä tosi että uskottava. Jos analyttisen ja mannermaisen filosofian jaottelua päätyy käyttämään edellä kuvatussa stereotyyppisessä merkityksessä, tulisi jaottelun tarkoituksenmukaisuudelle, todenmukaisuudelle ja osuvuudelle tarjota riittävät perustelut. Jos perusteita ei ole, virheellisistä stereotyyppioista olisi syytä luopua. Stereotyyppioita ja karikatyyrejä vahvistaa edelleen se, että mannermaisen ja analyttisen filosofian perinteisiin itsensä identifioivat ajattelijat työskentelevät usein käytännössä täysin erillään toisistaan, vaikka filosofisen työn luonne ei tätä kahtiajakoa vaadi⁶.

Filosofian perinteeseen identifioituminen ja kuuluminen

Karikatyyrisen ja stereotyyppisen puheen lisäksi ’analyttisen’ ja ’mannermaisen’ filosofian käsitteitä käytetään kuvaamaan sitä ajatteluperinnettä, johon tutkija identifioituu tai johon hänet identifioidaan⁷. Ennen kuin syvennyn filosofian perinteiden ja tutkijaidentiteetin väliseen yhteyteen, selvitän tutkimuseettisistä syistä lyhyesti omaa suhdettani analyttiseen ja mannermaiseen filosofiaan. Oma motivaationi tutkia filosofian eri perinteitä

lähti aikoinaan liikkeelle hämmennyksestä: filosofian opintojeni alkuaikoina ihmettelin sitä, että itselleni ja useille opiskelijatovereilleni oli jo ensimmäisten opiskeluvuosien aikana muodostunut vahva käsitys siitä, mitä analyttinen ja mannermainen filosofia pitävät sisällään, huolimatta siitä – tai ehkä juuri sen vuoksi – ettei aihetta juurikaan käsitelty opetuksessa. Vasta kirjoittaessani aiheesta esseestä 1900-luvun filosofiaa käsittelevälle kursseille aloin ymmärtää, kuinka virheellinen ja vinoutunut käsitys kummastakin filosofisesta koulukunnasta minulle oli ehtinyt muodostua. Samalla kiinnostuin yhtäältä siitä, miten erilaiset ennakkoluulot ja kielteiset asenteet mannermaista ja analyttistä filosofiaa kohtaan syntyvät, ja toisaalta siitä, miksi joillekin opiskelijoille ja tutkijoille on tärkeää identifioitua jompaankumpaan ajatteluperinteeseen.⁸

Mannermaisen tai analyttisen filosofin identiteetti voi ilmetä ainakin kahdella eri tavalla: (i) henkilökohtaisena sitoutumisena tiettyyn ajatteluperinteeseen ja (ii) ulkopuolelta annettuna tunnustuksena tai nimikkeenä. Tutkiessaan analyttisen ja fenomenologisen filosofian välistä suhdetta Dermot Moran kysyy, mitä perinteeseen kuuluminen ylipäätään tarkoittaa⁹. Hänen kysymyksensä sisältää kaksi osaa: (i) miten ymmärrämme *perinteen* käsitteen ja (ii) mitä *kuuluminen* ja *identifioituminen* perinteen yhteydessä merkitsevät¹⁰. Artikkelissaan Moran korostaa, että analyttisessä ja fenomenologisessa ajatteluperinteessä perinteen ja tradition käsitteet määritellään usein eri tavoilla. Esimerkiksi fenomenologian perinteeseen luettu Maurice Merleau-Ponty painottaa Edmund Husserliin viitaten, että ”perinteen muodostaminen tarkoittaa sen alkuperän unohtamista”¹¹. Merleau-Pontyn mukaan perinteeseen kuuluminen ja sen puitteissa toimiminen ilmenee nimenomaan niissä

”Jo ensimmäisten opiskeluvuosien aikana muodostui vahva käsitys siitä, mitä analyyttinen ja mannermainen filosofia pitävät sisällään, vaikkei aihetta juurikaan käsitelty opetuksessa.”

ajattelun lähtökohdissa, jotka tutkija ottaa itsestään-selvyyksinä ja joita hän ei tiedosta. Moranin artikkelin ilmeinen heikkous on se, että hän ei selvitä, miten perinteen käsite ymmärretään analyyttisessä filosofiassa. Lisäksi on huomionarvoista, että Moran hylkää terminologisista syistä analyyttisen ja mannermaisien filosofian vertailevan tutkimuksen mahdollisuuden kokonaan ja keskittyy tutkimaan analyyttisen filosofian ja fenomenologian välisiä yhteyksiä ja eroja¹².

Joka tapauksessa Moran onnistuu jäsentämään yhden keskeisen perinteeseen samastumisen ja siihen kuulumisen eron: vaikka tutkija ei identifioituisi henkilökohtaisesti mihinkään perinteeseen, hän voi silti tutkimusta tehdessään tulla osaksi jotakin perinnettä omaksumalla tietynlaisia ajattelu- ja argumentaatiotapoja. Myös Merleau-Pontyn mukaan tutkija kytkee itsensä johonkin perinteeseen jo valitessaan tietyt teokset ja kysymykset tutkimuksen kohteeksi ja keskustellessaan tiettyjen ajattelijoiden kanssa, olipa hän tietoinen tästä valinnasta tai ei. Samalla toiset teokset ja ajattelijat (perinteet) rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle. Merleau-Ponty argumentoi, että joidenkin filosofien kritisoiminen ja heidän ajattelutapojensa hylkääminen on itsessään perinteeseen kiinnittymistä¹³. Esimerkiksi Merleau-Ponty kritisoi René Descartesin ajattelua monilta osin mutta hän myös muodosti omaa ajatteluaan suhteessa Descartesin ajatteluun, eli hän kiinnittyi samaan perinteeseen tämän kanssa. Hän jopa esitti, että ”kysymys [kartesiolaisuudesta] on vailla mieltä; ne, jotka hylkäävät tämän tai tuon seikan Descartesissa, tekevät niin ainoastaan sellaisten perusteiden nojalla, jotka perimme Descartesilta”¹⁴. Merleau-Pontyn ajatusta soveltaen esitän, että myös ne nykyfilosofit, jotka eivät ole identifioituneet ja joita ei ole identifioitu mannermaisiksi eikä analyyttisiksi filosofeiksi, kytkeytyvät

näihin perinteisiin silloin kun he tutkivat ja arvioivat – hyväksyvät ja hylkäävät – 1900-luvun filosofien ajatuksia ja argumentteja.

Toisaalta Merleau-Pontyn tapa korostaa filosofian perinteen kytköstä tiettyjen ajattelijoiden ja teosten väliseen vuorovaikutukseen on – yksinkertaistetusti sanottuna – luonteenomaista mannermaiselle filosofialle. Samalla tavalla yksinkertaistaen analyyttisen filosofian parissa ajatellaan, että tietyt argumentit ja ongelmat erottavat perinteet toisistaan pikemmin kuin se, mihin teoksiin ja ajattelijoihin tutkija kiinnittyy¹⁵. Nähdäkseni nämä kaksi perinnettä määrittävää tekijää eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois: tutkimusta tehdessään filosofi sekä tutkii joidenkin aiempien ajattelijoiden teoksia että keskittyy valikoiden tiettyihin argumentteihin ja ongelmiin.

Analyttisyys ja mannermaisuus Suomessa

Tämän artikkelin kannalta on olennaista, että miten filosofian perinteen määritteleekin, siihen identifioituminen ja kuuluminen ovat kaksi eri asiaa. On huomionarvoista, että vaikka kaikki suomalaiset filosofit eivät suinkaan edusta sen enempää analyyttistä kuin mannermaistakaan filosofiaa, saattavat he silti ajattelutapojensa kautta kuulua jompaankumpaan perinteeseen tai vähintään tulla ylläpitäneeksi stereotyyppisiä käsityksiä perinteiden välisestä erosta.

Suomessa mannermaisien ja analyyttisen filosofian perinteitä ylläpitävät esimerkiksi yliopistojen ja tiedekuntien painoalat sekä filosofian opintosuuntien opetusohjelmat. Filosofian voi valita opintosuunnaksi tai oppiaineeksi Helsingin, Jyväskylän, Tampereen ja Turun yliopistoissa sekä Åbo Akademiassa¹⁶. Turussa ja Helsin-

gissä filosofia on lisäksi jaettu teoreettiseen ja käytännölliseen opintosuuntaan. Näiden viiden yliopiston opetusohjelmia tarkasteltaessa näyttää siltä, että filosofian osa-alueiden suhteen toisissa painottuvat stereotyyppisesti mannermaiset ja toisissa analyyttiset aiheet. Esimerkiksi Jyväskylän ohjelmassa puhutaan erityisesti kriittisen teorian, fenomenologian, hermeneutiikan ja jälkistrukturalistisen filosofian opetuksesta, siinä missä Turun yliopistossa opetusta annetaan muun muassa kielifilosofian, logiikan sekä analyyttisen tietoteorian ja metafysiikan aiheista. Tampereen tai Helsingin yliopistoissa ei pelkääntään filosofian opetusohjelmia katsomalla ole havaittavissa yhtä selkeää vastaavanlaista painotusta.

Tiettyjen filosofian osa-alueiden painotus opetuksessa ja tutkimuksessa ei itsessään johda analyyttisen tai mannermaisen filosofian aseman vahvistumiseen. Silti se voi ohjata tutkijoiden ja opiskelijoiden tutkimusintressejä ja ylläpitää näistä kahdesta perinteestä muodostuneita stereotyyppioita¹⁷. Sekä opiskelijoiden että tutkijoiden keskuudessa esitetäänkin usein, että Jyväskylässä on vaikeampaa tehdä tutkimusta ja saada ohjausta analyyttisessä filosofiassa kuin Turussa tai Helsingissä siinä missä mannermaiseen filosofiaan perehtyminen on ohjauksen ja opetuksen niukkuuden vuoksi haastavampaa Turun ja Helsingin yliopistoissa verrattuna Jyväskylään.

Yleistyksyet ovat osittain vääristyneitä, sillä kaikissa Suomen yliopistoissa työskentelee kumpaakin perinnettä edustavia opettajia ja tutkijoita. Esimerkiksi Jyväskylässä yhtenä professorina toimii Mikko Yrjönsuuri, joka on analyyttisen mielenfilosofian, filosofian historian ja logiikan asiantuntija, kun taas professori Eerik Lagerspetz tarjoaa Turussa opetusta otsikolla ”Mannereurooppalaisesta filosofiasta”¹⁸. Helsingin yliopistossa tarjotaan opetusta muun muassa kielifilosofian, logiikan, analyyttisen kasvatusfilosofian ja moraaliepistemologian ohella esimerkiksi filosofian historiassa ja terveyden yhteiskuntafilosofiassa. Lisäksi Helsingin yliopiston opettajakunnasta muun muassa yliopistonlehtori Kristian Klockars pyrkii nimenomaan yhdistämään mannermaista ja analyyttistä yhteiskuntafilosofiaa. Korostettakoon vielä, että filosofian osa-alueiden painotukseen eri yliopistoissa ei vaikuta pelkääntään jako mannermaiseen ja analyyttiseen filosofiaan vaan esimerkiksi myös laitosten ja tiedekuntien painoalat.

Opiskelijoiden ja tutkijoiden keskuudessa vallitsevalle näkemykselle eri yliopistojen ja oppiaineiden painotuksista voidaan löytää opetusohjelmien lisäksi muitakin institutionaalisia selityksiä. Muun muassa erilaiset konferenssit, seminaarit ja työryhmät pitävät yllä jakoa analyyttiseen ja mannermaiseen filosofiaan. Esimerkiksi Suomen Filosofisen Yhdistyksen (SFY:n) järjestämässä (sinänsä monella tavalla ansiokkaassa) ”Filosofian tulevaisuus” -keskustelutilaisuudessa (25.9.2019) mannermaista filosofiaa edusti Susanna Lindberg ja analyyttistä filosofiaa Valtteri Arstila. Tätä artikkelia varten otin molempiin tutkijoihin yhteyttä kysyäkseni, mitä analyyttisyys ja mannermaisuus heille merkitsee.

Heti keskustelumme alussa Lindberg painotti, että hän ajattelee olevansa ensisijaisesti filosofi, piste. Hän

kuitenkin sanoi hyväksyvänsä mannermaisen filosofin identiteetin tai lisämääreen, jos se hänelle ulkoapäin annetaan. Arstila puolestaan lähti vastaamaan kysymykseeni erottamalla analyyttisen filosofian yleisen merkityksen siitä, mitä analyyttinen filosofia hänelle henkilökohtaisesti merkitsee. Hän sanoi identifioituvansa analyyttiseksi filosofiksi henkilökohtaisella tasolla mutta totesi samaan hengenvetoon, ettei tämä identiteetti ole hänelle kovinkaan olennainen filosofista tutkimusta tehdessä. Identiteetin muodostuminen on ollut pikemminkin erilaisten sattumusten summa: opiskellessaan Turun yliopistossa Arstila on luontevasti saanut vahvistusta sellaisten kysymysten selvittämiseksi, joita yleisesti tutkitaan nimenomaan analyyttisessä filosofiassa. Lindbergin ja Arstilan tavat identifioitua analyyttiseen ja mannermaiseen filosofiaan vahvistavat luontevasti Moranin näkemystä siitä, että filosofian perinne voidaan omaksua joko henkilökohtaisena sitoumuksena tai ulkoapäin annettuna asemana.

Lindbergin tulkinnan mukaan analyyttisen ja mannermaisen filosofian ero tulee Suomen kaltaisessa pienessä maassa vahvemmin esille kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa tai Yhdysvalloissa¹⁹. Onkin yleisesti tunnettua, että Suomessa analyyttisellä filosofialla on ollut vahva asema läpi 1900-luvun²⁰. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että Helsingin ja Turun yliopistoissa perinteisesti analyyttiseksi luokiteltua filosofiaa on painotettu sekä opetuksessa että tutkimuksessa. Myös Arstilan mukaan jaottelulla on ollut sekä Suomessa että muualla Euroopassa merkittäviä rakenteellisia seurauksia etenkin 1950-luvulta lähtien²¹. Suomessa yksi selvä rakenteellinen seuraus on se, että analyyttiseen ja mannermaiseen filosofiaan suuntautuneet tutkijat ovat keskittyneet eri yliopistoihin. Jos perustutkinto-opiskelija tai aloitteleva tutkija seuraa vain oman yliopistonsa opetusta, ei hänen tietämyksensä toisten perinteiden ajattelijoista pääse kehittymään. Jos varsinaista opetusta ei tarjota, on mahdollista, että opiskelijat muodostavat käsityksensä heille vieraammasta filosofisesta perinteestä vain kuulopuheiden ja ennakkoluulojen pohjalta. Opiskelijat voivat luonnollisesti tutustua sekä analyyttinen–mannermainen-jaon historiaan että itselleen vieraampiin filosofian perinteisiin esimerkiksi omaehtoisissa lukupiireissä, mutta on huolestuttavaa, jos näin tärkeän aiheen käsittely jää opiskelijoiden ja tutkijoiden oman aktiivisuuden varaan. Sekä Lindbergin että Arstilan mukaan olisi filosofian edun mukaista, että eri näkemykset ja koulukunnat keskustelisivat nykyistä enemmän toistensa kanssa.

Lopuksi on syytä muistaa, että monet filosofian kansalliset tapahtumat eivät rajaa osallistujia tai aiheita analyyttinen–mannermainen -jaon mukaan. Esimerkiksi Suomen Filosofinen Yhdistys pyrkii järjestämään tapahtumia, jotka eivät sitoudu mihinkään tiettyyn filosofian perinteeseen. Myöskin filosofian opiskelijoiden kansalliseen seminaariin (FOKS) osallistuu opiskelijoita ympäri Suomen, eikä esitelmien tarvitse käsitellä mitään ennalta määrättyä aihepiiriä tai perinnettä. Samalla tavoin Tampereella vuosittain järjestettävä filosofian jatko-opiskeli-

joiden seminaari toivottaa tervetulleeksi filosofisia tutkimuksia mannermaisista, analyyttisistä ja muista filosofisista perinteistä.

Institutionaalis-sosiologiset tekijät

Oman asiantuntemuksen ja tutkimusalueen oikea nimeäminen ja rajaaminen on tieteen tekijän hyve. Rajauksen tekeminen mahdollistaa täsmällisen tutkimussuunnitelman laatimisen ja oman akateemisen viite-ryhmän löytämisen. Lisäksi se synnyttää yhteisöllisyyttä ja siten vahvistaa asiantuntijuuden kehittymistä. On kuitenkin tärkeää kyetä erottamaan tällaiset tavanomaiset ja tutkimusta avittavat tilanteet tapauksista, joissa perustellun rajaamisen sijaan eri perinteistä tulevia ajattelijoita ja näkökulmia sivuutetaan perusteettomasti. Jos ajatteluperinteiden edustajille kehittyi vahva ryhmäidentiteetti, ja jos niitä vielä harjoitetaan eri instituutioissa (jopa eri kaupungeissa tai maissa), on vaarana samanmielisten yhteisöjen kehittyminen, jolloin aidosti erilaisista lähtökohdista eri suuntiin ponnistavat tutkijat (ja teoriaperinteet) eivät pääse keskustelemaan keskenään. Samanmielisten yhteisöt ovat puolestaan omiaan vahvistamaan stereotyyppisiä käsityksiä esimerkiksi kahdesta toisistaan erillisestä filosofisesta koulukunnasta, kuten analyyttisestä ja mannermaisesta filosofiasta.

Huomionarvoista on, että analyyttisen ja mannermaisesta filosofian erottaminen mahdollistaa tietynlaisten akateemisten valtarakenteiden ylläpitämisen. Esimerkiksi jos feministinen filosofia luokitellaan yhdeksi mannermaisesta filosofian osa-alueeksi ja jos mannermaisesta ja analyyttisestä filosofian jaottelusta pidetään tiukasti kiinni, voivat analyyttisesti orientoituneet ajattelijat jatkaa filosofiansa harjoittamista ottamatta lainkaan kantaa kysymykseen filosofian sukupuolittuneisuudesta. Toisaalta – kuten Leila Haaparanta huomauttaa – monet feministiset ajattelijat ovat puolestaan kritisoineet analyyttistä filosofiaa muun muassa liiallisesta käsiteanalyysin korostamisesta ja empiiristen kysymysten sivuuttamisesta²². Tämänkaltaiset kritiikit vahvistavat edelleen käsitystä siitä, että analyyttinen filosofia olisi jollain tavalla feministiselle ajattelulle vastakkaista. On kuitenkin monessa mielessä virheellistä väittää, että kysymys sukupuolesta rajautuisi joko analyyttiseen tai mannermaisesta filosofiaan, sillä feminististä filosofiaa harjoitetaan molemmissa ajatteluperinteissä²³. Tästä huolimatta esimerkki osoittaa, miten virheellisilläkin näkemyksillä voi olla merkittäviä filosofian tutkimuksen tekemiseen liittyviä seuraamuksia.

Toisin sanoen: vaikka nykyään analyyttisen ja mannermaisesta filosofian välillä voidaankin havaita eroja, ei erojen korostaminen suinkaan palvele tutkimuksen tekemistä. Analyyttistä ja mannermaista filosofiaa voidaan sosiologisessa viitekehityksessä luonnehtia Pierre Bourdieun kenttäteorian mukaisesti sanomalla, että vaikka mannermainen ja analyyttinen filosofia edustavat eri perinteitä, ne silti toimivat samalla filosofian kentällä. Ajatuksena on, että filosofian kentän sisälle syntyy väistämättä hie-

rarkioita silloin, kun eri filosofian perinteiden edustajat joutuvat kamppailemaan keskenään samoista asemista, arvostuksesta ja rahoituksesta.²⁴ Tämä puolestaan ajaa tutkijoita puolustamaan oman perinteensä olemassaoloa sen sijaan, että käytettäisiin aikaa perinteiden välisen yhteistyön kehittämiseen. Bourdieun teorian mukaan kentän implisiittiset ja eksplisiittiset säännöt ja normit alkavat hiljalleen myös ohjata sitä tapaa, jolla kentän muut toimijat havaitaan²⁵. Esimerkiksi toiset tutkijat aletaan havaita uhkana tilanteessa, jossa resursseja on vähän ja niistä joudutaan kilpailemaan. Tätä havaitsemistapaa tukee muun muassa se, että filosofien on muiden tutkijoiden tavoin opetettava rahoitushakemuksia varten perustelemaan, miksi juuri heidän tutkimuksensa ja metodinsa ovat tärkeämpiä ja ajankohtaisempia kuin muut.

Yliopistofilosofian kentän rakentamiseen ja ylläpitoon vaikuttaa institutionaalisten tekijöiden lisäksi yhteiskunnan poliittis-ideologinen ilmapiiri. Raatikainen nostaa esille Carnapin ja Heideggerin välisen filosofisen kiistan esimerkkinä tilanteesta, jossa yleiset poliittiset jännitteet ilmenevät selvästi filosofien välisissä suhteissa. Carnapin ja Heideggerin ajattelun erilaisuuden on monesti nähty symboloivan analyyttisen ja mannermaisesta filosofian jakoa. Raatikainen kuitenkin selvittää, että näiden kahden filosofin välillä oli vahva keskusteluyhteys: Carnap kritisoi Heideggerin käsitettä ”ei-mikään” logiikan kieliopin rikkomisesta, mutta hän kävi kuuntelemassa Heideggerin luentoja ja tutki vakavissaan Heideggerin ontologista projektia. Raatikaisen mukaan Carnap ja Heidegger olivat hyvin tietoisia ajattelutapojensa eroista mutta myös niiden yhteneväisyyksistä. Kuitenkin 1930-luvun latautuneessa ilmapiirissä heidän poliittiset linjauksensa erosivat toisistaan vahvasti. Carnap muun muassa syytti Heideggeria siitä, että tämä oli käyttänyt omaa tiedollista asemaansa väärin proletariaattia vastaan. Heidegger puolestaan korosti Carnapin filosofian yhteyttä kommunismiin pitäen sitä selvästi Carnapin ajattelun heikkoutena. Raatikainen esittää, että tämä poliittinen erimielisyys on todennäköisesti ohjannut myöhempiä lukijoita tulkitsemaan heidän edustaneen eri filosofisia koulukuntia.²⁶

Raatikaisen selvitys osoittaa, että tutkimuskenttien kaventumisella ja eriytyemisellä sekä tiettyjen perinteiden ja ajattelijoiden systemaattisella sivuuttamisella on konkreettisia seuraamuksia filosofian tutkimukselle. Myös Lindberg nostaa esille yhden ajankohtaisen esimerkin tämänkaltaisesta tilanteesta: Lindbergin mukaan tämän päivän Ranskassa on niin epäsuosittua tutkia Heideggerin filosofisia teoksia, etteivät opiskelijat useinkaan ole tietoisia Heideggerin keskeisistä käsitteistä eivätkä tunne hänen ajattelunsa huomattavaa vaikutusta itse tutkiemiinsa filosofeihin. Näin ollen opiskelijat ja aloittelevat tutkijat joutuvat pahimmillaan kehittämään ontuvia tulkintoja käsitteistä, joiden historiallisesta kontekstista he ovat tietämättömiä. Tämä esimerkki tuo hyvin esille sen, miten jo yksittäisen ajattelijan systemaattinen boikotointi köyhdyttää ja vähintäänkin hankaloittaa filosofista työtä. Kokonaisen perinteen sulkeminen oman tutki-

”Pahimmillaan filosofian opiskelijan on hypättävä joko mannermaiseen tai analyyttiseen leiriin jo ennen tilaisuutta tutustua jakoon ja pohtia sen kestävyyttä.”

muksen ulkopuolelle moninkertaistaa näitä hankaluuksia ja voimistaa ajattelun köyhtymistä.

Pahimmillaan käy niin, että filosofian opiskelijan on hypättävä joko mannermaisen tai analyyttisen filosofian leiriin jo ennen kuin hänelle on suotu tilaisuutta tutustua jakoon ja pohtia tai kyseenalaistaa sen kestävyyttä. Esimerkiksi filosofian opintojen perehdyttämisiikolla on eräissä suomalaisissa yliopistoissa kysytty opiskelijoilta, aikovatko he tehdä analyyttistä vai mannermaista filosofiaa. Leila Haaparanta korostaa, ettei filosofiaa tulisi asettaa väkisin toisistaan erillisiin koulukuntiin, jos pakottavat luokitukset rajaavat myös filosofista ajattelua ja työskentelyä itseään²⁷. Myös Sara Heinämaa argumentoi, että filosofian kahtiajako mannermaiseen ja analyyttiseen perinteeseen säätelee ja arvottaa filosofisia mielenkiinnon kohteita niin, että tutkimuskohteiden valinta ja tutkimusmenetelmien käyttö kaventuvat eivätkä laajennu²⁸. Joissain tilanteissa esimerkiksi analyyttisen ja mannermaisen filosofian keskittyminen eri yliopistoihin voi parhaimmillaan verkostoitumista ja tukea tutkijoita, mutta toisissa tilanteissa eriytyminen pelkästään rajoittaa filosofista tutkimusta. Olisi tärkeä opetella erottamaan nämä tilanteet toisistaan ja ottamaan asia huomioon erityisesti yliopisto-opetuksen suunnittelussa ja tutkimuksen organisoimisessa.

Mannermainen–analyyttinen-jako nykypäivänä

Vaikka artikkelini on keskittynyt analyyttisen ja mannermaisen filosofian välille tehdyn jaottelun ongelmiin, ei filosofian perinteiden välisiltä eroavaisuuksilta tule missään nimessä sulkea silmiään. Esimerkiksi

mannermaiseen perinteeseen luokitellun Maurice Merleau-Pontyn ja analyyttiseksi filosofiksi katsotun Alfred Jules Ayerin kirjoitukset totuudesta ja merkityksen muodostumisesta eroavat toisistaan niin argumentaationsa, tekstuaalisen luonteensa kuin kysymystenasetteluidensa suhteen. Siinä missä Merleau-Ponty selvittää merkityksen ilmenemistä hyödyntäen muun muassa Heideggerin ja Husserlin käsitteitä, Ayer kehittää ajatteluaan suhteessa humelaiseen empirismiin ja päätyy kyseenalaistamaan sekä Husserlin intentionaalisuuden käsitteen että Merleau-Pontyn tavan tutkia havaitsemista.²⁹

Kuinka tulisi ottaa kantaa siihen ilmeiseen seikkaan, että 1900-luvun filosofian jatkumossa on lähes toisilleen vastakkaisia ajatuksia ja filosofoimisen tapoja? Millä tavalla filosofiaa on mahdollista jäsentää, jotta vältettäisiin sekä jyrkät kahtiajaot että karkeat yhteenvedot? On nimittäin niin, että vaikkapa Husserlin ja Fregen filosofoiden tai Merleau-Pontyn ja Quinen ajattelun välillä on sekä eroja että yhtäläisyyksiä aivan samoin kuin Husserlin ja Merleau-Pontyn tai Fregen ja Quinen välillä. Yhtäläisyydet ja erot ovat jokaisessa tapauksessa luonteeltaan erilaisia, eivätkä ajattelijoiden keskinäiset suhteet sellaisenaan noudata analyyttisen ja mannermaisen filosofian tyyppillistä jaottelua.

Nykytutkimuksessa on muodostunut kokonainen suuntaus, joka pyrkii silloittamaan mannermaista ja analyyttistä filosofiaa ammentaen tietoisesti molemmista perinteistä ja sijoittaen itsensä mannermaisen ja analyyttisen filosofian ”välimaastoon”³⁰. Kuitenkin myös puhe ”välimaastosta” ja ”silloittamisesta” on ongelmallinen, sillä se pitää yllä käsitystä filosofiasta, joka muodostuu kahden toisistaan erillisen kokonaisuuden keskelle. Näin on vaarana, että se tulee epäsuorasti ylläpitäneeksi filosofian perinteiden välistä kahtiajakoa. Erilaiset perin-

N/A

N/A

7

- syventyä tähän aiheeseen tarkemmin.
- 18 Ks. Turun yliopiston filosofian opin-
to-opas 2018–2020.
- 19 On huomionarvoista, että esimerkiksi
Yhdysvalloissa monet mannermaiseen
filosofiaan suuntautuneet tutkijat, kuten
Judith Butler ja Rodolphe Gasché, ovat
siirtyneet kirjallisuuden tai retoriikan
laitoksille yliopistoissa, joissa filosofian
laitoksilla painotetaan vahvasti analyyt-
tistä filosofiaa.
- 20 Esimerkiksi Georg Henrik von Wright
(1916–2003), Raili Kauppi (1920–
1995), Jaakko Hintikka (1929–2015)
Niiniluoto (1946–) ovat kehittäneet ja
vahvistaneet suomalaisen analyytin
filosofian asemaa sekä kansallisesti että
kansainvälisesti. Ks. esim. Haaparanta &
Niiniluoto 2003.
- 21 Arstilan mukaan ennen 1950-lukua niin
kutsutut analyytiset ja mannermaiset
filosofit tunsivat toistensa töitä ja kävivät
aktiivisesti keskustelua toistensa kanssa.
Kuitenkin muun muassa Royaumontin
- konferenssissa (1958) syttyneet kiistat
sekä Jacques Derridan ja John Searlen fi-
losofiset erimielisyydet vahvistivat kuilua
analyytin ja mannermaisen filosofian
välillä. Ks. lisää aiheesta Vrahimis 2013.
- 22 Haaparanta 2019, 92–93.
- 23 Warnke 2003; Haaparanta 2019,
92–124. Ks. myös Telakivi 2018.
- 24 Thomson 2010, 70–75.
- 25 Bourdieu 1992, 98–102. Bourdieun
mukaan kirjallisuus on muodostunut
kentäksi, jonka sisällä tutkijat ja kirjaili-
jat kilpailevat arvostuksesta, rahoitukse-
sta ja kuulluksi tulemisesta. Symbolinen
valta on sisäänkirjoitettu yhteisön
toimintaan ja ajattelutapoihin, mikä
tekee sen tunnistamisesta ja kritisoimi-
sista erityisen haastavaa. Bourdieu 1992,
167–168; ks. myös Husu 2013, 34–35.
- 26 Raatikainen 2001, 8–9. Ks. myös Fried-
man 2000.
- 27 Haaparanta 2005, 30.
- 28 Heinämaa 2014, 573–574.
- 29 Ks. Vrahimis 2012, 2 & 10–11.
- 30 Ks. esim. Egginton & Sandbothe 2003;
Mou 2013; Andina 2014; Chase &
Reynolds 2014.
- 31 Sara Heinämaan (2015, 79) mukaan
Wittgensteinin perheyttäisyyden käsite
ja erityisesti pelivertaus auttavat ymmär-
tämään filosofian luonnetta. Raatikainen
(2013, 18) puolestaan viittaa Hans-Jo-
hann Glockiin, joka kuvaa analyytistä
filosofiaa perheyttäisyyden käsitteellä.
Ks. myös Chase ja Reynolds 2014, 7.
- 32 Ks. Vrahimis 2012.
- 33 Ks. myös Raatikainen 2013, 24.
- 34 Kiitos *niin & näin* -lehden toimi-
tukselle ja Sara Heinämaalle huolella
laadituista kommentteista. Erityiskiitos
Susanna Lindbergille, Valtteri Arstilalle
ja Leila Haaparannalle, jotka vastasivat
kysymyksiini ja jakoivat ajatuksiaan
mannermaisesta ja analyytisestä filo-
sofiasta. Lisäksi kiitän *Vuorovaikutus ja
rajankäynti* -hankkeen jäseniä antoisista
keskusteluista.

Kirjallisuus

- Andina, Tiziana (toim.), *Bridging the Analytical Continental Divide. A Companion to Contemporary Western Philosophy*. Brill, Amsterdam 2014.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. D., *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press, Cambridge 1992.
- Chase, James & Reynolds Jack, *Analytic Versus Continental. Arguments on the Methods and Value of Philosophy*. Routledge, London 2014.
- Critchley, Simon, *Continental Philosophy. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2001.
- Egginton, William & Sandbothe, Mike (toim.), *The Pragmatic Turn in Philosophy. Contemporary Engagements Between Analytic and Continental Thought*. State University of New York Press, Albany 2004.
- Friedman, Michael, *A Parting of the Ways*. Open Court, Chicago 2000.
- Haaparanta, Leila, Finnish Studies in Phenomenology and Phenomenological Studies in Finland. Interfaces of Analytic Philosophy and Phenomenology. Teoksessa *Analytic Philosophy in Finland. Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*. Toim. Leila Haaparanta & Ilkka Niiniluoto. Rodopi, Amsterdam 2003, 487–504.
- Haaparanta, Leila & Niiniluoto, Ilkka (toim.), *Analytic Philosophy in Finland. Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*. Rodopi, Amsterdam 2003.
- Haaparanta, Leila, Fenomenologiasta feministiseen politiikkaan. Leila Haaparannan haastattelu. Teoksessa *Feministinen filosofia*. Toim. Johanna Oksala & Laura Werner. Gaudeamus, Helsinki 2005, 27–32.
- Haaparanta, Leila, *Rajan taju. Filosofisia esseitä*. Gaudeamus, Tallinna, 2019.
- Heinämaa, Sara, Loogisia tutkimuksia ruumiinfenomenologiaan. Teoksessa *Nykyajan filosofia*. Toim. Ilkka Niiniluoto & Esa Saarinen. WSOY, Helsinki, 2003, 261–301.
- Heinämaa, Sara, Hermeneutics and the Analytic-Continental Divide. Teoksessa *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. Toim. Niall Keane & Chris Lawn. Blackwell Publishers, Oxford 2014, 583–584.
- Heinämaa, Sara, Filosofista kehäystä ja punontaa. Wittgensteinin peli-vertausten merkitys hänen filosofiakäsitykselleen. Teoksessa *Mitä on filosofia?* Toim. Henrik Rydenfelt & Heikki A. Kovalainen. Gaudeamus, Helsinki, 2015, 77–94.
- Husu, Hanna-Mari, *Social Movements and Bourdieu. Class, Embodiment and the Politics of Identity*. Väit. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2013.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception (Phénoménologie de la perception, 1945)*. Käänt. Donald A. Landes. Routledge, London 2014.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Signs (Signes, 1960)*. Käänt. Richard C. McCleary. Northwestern University Press, Evanston Illinois 1964.
- Moran, Dermot, Analytic Philosophy and Phenomenology. Teoksessa *The Reach of Reflection. Issues for Phenomenology's Second Century*. Toim. Steven Crowell, Lester Embree & Samuel J. Julian. Electron Press, 2001, 409–433.
- Mou, Bo, *Constructive Engagement of Analytic and Continental Approaches in Philosophy. From the vantage point of comparative philosophy*. Brill, Boston 2013.
- Pihlström, Sami, Heidegger ja suomalainen analyytinen filosofia. *Tieteessä Tapahtuu* 2/2004, 5–11.
- Raatikainen, Panu, Mitä oli analyytinen filosofia? *Ajatus* 58, 2001, 189–217.
- Raatikainen, Panu, What Was Analytic Philosophy? *Journal for the History of Analytical Philosophy*, Vol. 2, No. 1, 2013, 11–27.
- Telakivi, Pii, Myös me filosofit – Sukupuolitunut syrjintä (yliopisto)filosofiassa. *niin & näin* 2/2018, 131–133.
- Thomson, Patricia, Field. Teoksessa *Pierre Bourdieu. Key Concepts*. Toim. Michael Grenfell. Acumen Publishing, Durham 2010, 65–80.
- Vrahimis, Andreas, Was There a Sun Before Men Existed? A.J. Ayer and French Philosophy in the Fifties. *Journal for the History of Analytical Philosophy*. Vol. 1, No 9, 2012, 1–25.
- Vrahimis, Andreas, *Encounters between Analytic and Continental Philosophy*. Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- Warnke, Georgia, Intersections Between Analytic and Continental Feminism, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2003, (muokattu 2018).
- Zahavi, Dan, Analytic and Continental philosophy. From duality through plurality to (some kind of) unity. Teoksessa *Analytic and Continental Philosophy. Methods and Perspectives. Proceedings of the 37th International Wittgenstein Symposium*. Toim. Sonja Rinofner-Kreidl & Harald A. Wiltsche. De Gruyter, Berlin 2016.

Konstit miesten pahoinvoinnin parantamiseen

Myös sähkökirjana!

BELL HOOKS

MIES TAHTOO MUUTTUA

Miehet, maskuliinisuus ja rakkaus

(The Will to Change. Men, Masculinity and Love, 2004)

Suom. Tapani Kilpeläinen

n. 180 sivua

ISBN 978-952-7189-63-4

Sähkökirja 978-952-7189-64-1

29€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja 19 €

bell hooks (s. 1952) kumoaa käsityksen, jonka mukaan miesten elämä patriarkaatissa olisi pelkkää ruusuilla tanssimista, kunhan vain naiset ja lapset pysyisivät kurissa ja herran nuhteessa. Päinvastoin: hooks osoittaa, että juuri patriarkaatti on pääsyllinen miesten väkivaltaisuteen ja henkiseen pahoinvointiin. Se nimittäin lupaa miehille paljon muttei anna kuin tunnekyllmyyttä, suuntautumaton aggressiivisuutta ja turhautumista.

Ratkaisu saattaa kuulostaa radikaalilta, vaikka se onkin itsestään selvä. Feminismi ratkaisee suuren osan miesten ongelmista, ja miehetkin tahtovat jo muuttua.

LEIGH CLAIRE LA BERGE, SEBASTIAN WINKELS, DAVID PANOS,
MATTHEW C. WILSON, HT NUOTIO

Elokuvan etsimessä talouden kieli

Helsinkiläisen Metakino-elokuvafestivaalin viides editio siirtyi kesäkuussa pandemiatalanteen vuoksi tilapäisesti internetiin, ja sen teemaksi valikoitui – samasta syystä, aiheen yllättävästi entisestäänkin kohonneen relevanssin vuoksi – alun perin syksyille 2020 suunniteltu ”talous”. Järjestely avasi kuitenkin uusia mahdollisuuksia kansainvälisten vieraiden osallistamiseen vailla matka- ja majoitusjärjestelyjen rajoituksia: neljässä avoimessa videokeskusteluissa kuultiin peräti kahdeksan vieraan mietteitä muun muassa uusliberalismista, pankeista ja rahan olemuksesta¹.

Seuraavassa otteita kahdesta keskustelusta, joissa puheena ovat festivaaliohjelmiston elokuvista Sebastian Winkelsin pankkien asiakastapaamisia kommentoimatta dokumentoiva *Talking Money* (2017), antiikin Kreikan rahatalouden syntyä nykypäivän velkakriiseihin peilaava *An Exchange for Fire* (Anja Kirschner & David Panos, 2013) sekä Suomessakin työskentelevän Matthew C. Wilsonin antiikin kolikoista Englannin pankin historiaan yhdysviivoja velevä *Within the Temple Without* (2019). Elokuvantekijöiden lisäksi keskustelemassa oli taiteen ja talouden suhteista useita kirjoja (*Scandals and Abstraction*, Oxford 2014; *Wages Against Artwork*, Duke 2019) kirjoittanut Columbian yliopiston apulaisprofessori Leigh Claire La Berge.

Lainatun luottamuksen varaan rakennetut (asiakas)suhteet

Leigh Claire La Berge: ”Kertoisitko mistä sait idean elokuvan kansainväliseen ulottuvuuteen ja kuinka valitsit maat? Tämä on nimittäin yksi elokuvasi kiehtovimpia aspekteja: yksittäisten pankkien paikallisista kulttuureista ja vivahteista riippumaton monotoninen yhdenmukaisuus, oltiinpa sitten Beninissä, Sveitsissä tai Yhdysvalloissa.”

Sebastian Winkels: ”Alusta pitäen koin, että tässä tilanteessa, valtataistelussa, johon asiakas vedetään mukaan, on jotain hyvin universaalia. Minua kiinnosti nähdä, kuinka erilaiset yhteiskunnalliset olosuhteet

muuttaisivat tuota kuvaa, jos kuvaisin asiakastapaamisia kommunistisessa valtiossa tai maassa, jolla on raskas siirtomaahistoria taakkanaan – tai vastavuoroisesti maailman kapitalistisimmassa maassa. En halunnut tehdä vain sak-salaista elokuvaa, pyrin kattamaan kaikki maanosat. Esi-merkiksi oli välttämätöntä saada mukaan islamilainen valtio ja tiettyjä tärkeitä maailmankieliä. Kieli on pääasiallinen aihe työssäni, olen äärimmäisen kiinnostunut ihmisten tavoista puhua ja kielen eri funktioista. Sitä on hyvin vaikeaa vangita.”

La Berge: ”Kirjani *Scandals and Abstraction* kertoo finanssialan Amerikan-valloituksesta 1980-luvulla: siitä, miten uusi taloudellinen aikakausi syntyi kielenkäytön ja kuvaston kautta. Yhdessä luvussa tarkastelen elokuvan pressimateriaaleissakin käyttämäsi termin *personal banking* kehitystä. Englannin kieleen ilmaisu tuli vuonna 1982, eli se on uudehko. 80-luvulla pankit pyrkivät tietoisesti, omien sanojensa mukaan, ’muuttamaan koteihin ja toimistoihin’. Ajatuksena oli, että kolonisoimalla mahdollisimman suuren alan ihmisten henkilökohtaisesta tilasta pankkien toiminta olisi tuottoisampaa. Pankki-automaatti oli osa tätä projektia: siinä käyttäjä on itse oma pankkiirinsa. Ainakin Yhdysvalloissa tähän liittyi väkivallan ja pelon idiomi: ihmisiä pelotti todella astua tuohon rooliin. Elokuvassasi on vain yksi kohta, jossa väkivalta astuu näkyviin – se, jossa pankkiautomaatteja huolletaan, ja molemmilla kuvassa näkyvillä turvamiehillä on aseet.

Avaat elokuvan lainauksella Marxilta: ’raha on sosiaalinen suhde’ (joka hänen myöhemmissä kirjoituk-

Sebastian Winkels: *Talking Money* (2017). Kuva: Sebastian Winkels.

sissaan muuttuu muotoon ‘arvo on sosiaalinen suhde’). Missä suhteessa kritiikki kapitalismista väkivaltajärjestelmänä on näihin yksittäisiin, hyvin varautuneisiin ja ahdistuksen värittämiin tilanteisiin, joita elokuvassasi näemme? Joissain asiakastilanteissa, erityisesti Boliviassa, voi aistia miten koneisto vaanii kuvan ulkopuolella, valmiina valvomaan pankkitoimihenkilöiden lainaa hakeville asiakkailleen kuvailemien asioiden toteutumista. Mitä kapitalismi on elokuvassasi?”

Winkels: ”Oma kokemukseni, kun istuin pankissa asiakkaana, oli rahajärjestelmän vallan silkka ylivoimaisuus. Sen aistii vain, jos istuu tiskin sillä puolen ja joutuu vastaamaan kysymyksiin, miettimään miten olla ja kuinka kertoa itsestään. Emme tavallisesti päivittäisiä talousasioitamme hoitaessa ajattele, että järjestelmä on kaikkialla ympärillämme ja että raha on sosiaalinen suhde – ja luo tuon suhteen. Siksi laitoin tuon lainauksen elokuvaan – en julistaakseni, että teen marxilaista elokuvaa, lause vain kuvasi niin hyvin omaa kokemustani. Yksi Marxin tärkeimpiä ideoita on se, että taloudelliset olosuhteet muokkaavat tietoisuuttamme ja olemistamme. Halusin näyttää tuon vaikutuksen, ja se näkyy melkein jokaisessa elokuvassa nähdyssä tilanteessa: pankit kaivautuvat todella syvälle perhe-elämäämme, pelkoihimme, toiveisiimme ja riippuvuuksiimme, ne ovat todella taitavia haistamaan niitä ja käyttämään niitä hyväkseen.

Saksan kielessä *Schuld* tarkoittaa velkaa, mutta myös syyllisyyttä: tästä seuraa implikaatio, että pankille velkaa oleva henkilö on syyllinen. Eikö tämä ole hullua? Heidän

koko liiketoimintansahan perustuu siihen, että asiakas esittelee suunnitelmansa ja pankki rahoittaa sen. Mutta heti, jos jokin ei mene suunnitelman mukaan, syyllisyys-aspekti hiipii kuvioihin.

Tarkoitukseni ei ollut tehdä pankkijärjestelmää kritisoivaa elokuvaa, sellaisia on jo mielestäni tarpeeksi. Finanssikriisistä on kymmenen vuotta, ei minun tarvitse tehdä vielä yhtä elokuvaa siitä, mikä meni pieleen ja mikä kapitalismissa mättää: emmeköhän me kaikki jo tiedä mikä siinä mättää. Minua kiinnostivat vain sen vaikutukset neuvottelupöydän ympärillä.”

La Berge: ”Tämä on itse asiassa yksi elokuvan virkistävimmistä puolista. Viimeistään 2008 kriisin jälkeen, mutta oikeastaan jo 1980-luvulta lähtien, talouselokuvan (tai -romaanin tai -tekstin tai jopa -uutisen) lajityyppiin ilmaantuu tiettyjä trooppeja: abstraktio, monimutkaisuus, globaalit etuoikeudet ja varallisuus – elokuvasi torjuu koko tämän talousidiomatiikan ja esittää sen sijaan toisenlaisen kertomuksen, joka perustuu pankkitransaktion affekteihin ja vaikutuksiin. Tässä tulee näkyväksi se, kuinka nämä transaktiot eivät koskaan rajoitu pelkästään palvelutilanteeseen: mukaan tulee perheitä, elatusmaksuja, siskoja ja veljiä. Näitä spiraalimaisia ketjuja voisi helposti kuvailla abstrakteiksi tai jotenkin mahdottomiksi esittää, mutta elokuvassa käytetyt toiston ja vakiona pysyvän näkökulman keinot näyttävät talouden toisen puolen – ja samalla jopa kysyvät: tekevätkö nämä talouselokuvat kenties jotain muutakin? Eivätkö ne tietyllä tapaa jopa reifioi tai vahvista näiden instituutioiden valtaa meihin?

Matthew C. Wilson: *Within the Temple Without* (2019). Kuva: Matthew C. Wilson.

Tällainen kysymys tuli myös mieleeni elokuvaa katsoessani: mikä itse asiassa on pankkiiri?”

Winkels: ”Paha kysymys! Mielestäni valtaosa tapaa-
mistamme pankkihenkilöistä yritti kovasti olla inhimil-
lisiä, mutta kyllä sellaista työtä tehdessä jotain täytyy
jättää narikkaan. Toki he ovat omien instituutioidensa
edustajina kovan paineen alla itsekin, mutta heillä on
myös empatiaa asiakkaitaan kohtaan. Ja toisaalta he
käyttävät sitä hyväkseen. Mielestäni se on hirvittävä am-
matti, mutta näihin ihmisiin pystyin samastumaan: eivät
he olleet ikäviä tyyppejä, työ vain on todella inhottavaa.
Siinä ei ole mitään rajaa, kaikesta voidaan puhua – esi-
merkiksi chicagolaisessa pankissa virkailija alkaa puhua
asiakkaan isän kuolemasta, kun isä istuu siinä vieressä!
Kaikki, mistä voi vääntää jotain inhimillisen suhteen kal-
taista, kelpaa työkaluksi. Ja sanotaan nyt selvästi: kyse on
teeskennellyistä suhteista, koko se maailma on pelkkää
teeskentelyä ja lainattua luottamusta. Ja kaikkea tätä lai-
nattua luottamusta ja väärennettyä läheisyyttä pidetään
itsestäänselvänä, myös me asiakkaat teemme niin, sillä
haluamme luottaa näihin ihmisiin. Muutenhan emme
voisi sanoa heille mitään.”

La Berge: ”Se on aina läheisyyttä ja vieraantumista
samaa aikaan: ne syntyvät yhtäaikaaisesti, ja neuvottelun
molemmat osapuolet osallistuvat tähän prosessiin.

Lempikohtaukseni elokuvassa on pakistanilaisessa
pankissa annettu lahja: pankkiiri vaikuttaa palveluti-
lanteen päätteeksi niin turhautuneelta asiakkaaseensa,
että lahjaa antaessaankin hän vain sanoo ’ei se ole mitään
erikoista, se on vain tyhjä kassi’ – *empty bag*, se on eng-
lanninkielinen idiomaattinen ilmaisu vesiperälle. Asiakas
vetää vesiperän. Tämä sopii elokuvaan erinomaisesti.”

Winkels: ”Niin. Oli arvo sitten viisisataatuhatta tai
viisi dollaria – tässä tapauksessa se on todella melkein
ei-mitään, mutta tyyppi on tullut pankkiin saadakseen
tuon lahjan, sillä hän on vakuuttunut siitä, että hänellä
on oikeus siihen. Tämä rajankäynti siitä, mikä kuuluu si-
nulle ja mikä minulle, ajaa kaikkia elokuvan keskustelija.
Tämä lahjatarina kiehtoi minua todella. Se oli täysi on-
nenkantamoinen: olimme kuvaamassa jotain muuta, ja
mies tuli penäämään lounasrasiaansa, jota ei ollut saanut.
Se oli mielestäni melkein metafyyssinen transaktio: hädin
tuskin mitään muuta kuin tämän asiakkaan ja pankin vä-
lisen rajan koettelemista.”

La Berge: ”Hän halusi ylipäänsä vain *jotain*: hän tietää, ettei ole saamassa palvelumaksujaan takaisin. Luuletko että ajatuksella rahasta sosiaalisena suhteena voisi olla kaksikin merkitystä? Yhtäältä se voi merkitä, että raha yhdistää meitä ihmisinä – mikä tulee elokuvassasi hyvin näkyville. Mutta toisaalta minulle tuli sitä katsoessani mieleen, että ei ole olemassa mitään sisäsyntyistä, annettua arvoa. Arvo on aina jo tarjolla uudelleenneuvoteltavaksi: ja niin jopa näiden keskusteluiden aikana huomaamme, miten puheena olevan asian arvo tai hinta alkaa elää. Keskustelun päättyessä se on aina muuttunut: uusia palvelumaksuja on lisätty, korko on laskettu uudelleen... Rahajärjestelmän pohjimmainen muovautuvuus oli minulle yksi elokuvan pääväittämiä. Tässä epävarmuudessa kaikki on muuttuvaista.”

Winkels: ”Ehdottomasti. Kaikissa tarinoissa, myös niissä, jotka eivät valikoituneet elokuvaan, tilanne on jokseenkin sama: maaperä on hyllyvää, mihinkään konkreettiseen ei voi nojata. Kaikki on jatkuvassa muutoksessa, ja mainitsemasi ahdistavuus johtuu myös siitä.”

La Berge: ”Toinen elokuvan vahvistama seikka on se, että asiakas ei ole yksin vailla tiettyä vapautta toimia, vaan sama koskee pankkiiriä. Pankkihenkilö on vain instituutionsa julkisivu. Kamerasi taltioi tämän asiointitilanteen, jossa kumpikaan osapuoli ei esiinny täysin läpinäkyvästi, mutta kummallakaan ei myöskään ole millään hetkellä vapautta tehdä, mitä haluaa. He tapaavat tässä hetkessä, ja jonkinlainen transaktio tapahtuu. Tämä transaktion idea, kielellisen aspektin lisäksi, on hyvin kiinnostava.”

Temppelien toistuvat näytelmät

HT Nuotio: ”*An Exchange for Fire*n nimi tulee Herakleitokselta, hänen kuuluisasta rahan olemuksen muotoilustaan. Se on säilynyt meille kiitos Plutarkhoksen Apollonin temppeleä käsittelevän esseen, joka liittyy Matthew C. Wilsonin elokuvaan. Plutarkhos lainaa Herakleitosta: ’tulesta korvauksena tämä kaikki ja tuli tästä kaikesta niin kuin kullasta tavara ja tavarasta kulta’². Tuli on Herakleitoksen filosofiassa perimmäinen substanssi, joten fragmentin perusteella myös rahaa voitaisiin ajatella sellaisena, tai kuten Matthew aiemmin sanoi, intersubjektivisena entiteettinä – jos ei nyt varsinaisesti kielenä, mutta jonkinlaisena filosofisena järjestelmänä, joka yhdistää kaikkia ihmisiä.”

David Panos: ”Mitä perimmäiseen substanssiin tulee, tämä on itse asiassa sisarteos pidemmälle, paljon impressionistisemmalle videoteokselle nimeltään *Ultimate Substance* (2012), joka tehtiin samanaikaisesti ja sisältää paljon samaa materiaalia. Tuo Herakleitoksen termi liittyy ehkä suuremmin siihen: sen ytimessä on ajatus siitä, että antiikin Kreikassa kolikkorahan keksiminen synnyttää uudenlaisen abstraktin ajattelun, joka ulottuu aina geometriasta tietynlaisiin filosofisen ajattelun muotoihin. Lainasimme paljon marxilaisen antiikintutkijan Richard Seafordin teoksista, hän on kirjoittanut kirjan

nimeltään *Money and the Early Greek Mind* (2004), jossa tämä yhteys esitellään. Meitä kiinnosti asettaa vierekkäin tämä historia ja nykytilanne Kreikassa, jossa asuimme tuona psykologisesti ja taloudellisesti äärimmäisen traumaattisena aikana, jona kysymykset rahasta hallitsivat kaikkia sosiaalisia suhteita. Suhteessa nyt nähtyyn elokuvaan otsikko voi vaikuttaa hieman irralliselta, vaikka siinäkin käytetty teksti liikkuu kyllä jatkuvasti kreikkalaisen rahajärjestelmän historian ja nykyisen uusliberalistisen epäjärjestyksen ja tuhon nykyhetken välillä.”

Nuotio: ”Entä Matthew, miten *Within the Temple Without* syntyi? Sehän on siis kuvattu Apollonin temppelellä.”

Matthew C. Wilson: ”Kyllä, materiaali on kuvattu siellä. Videokuva on vakautettu algoritmisesti, mikä synnyttää hyvin erikoisen vaikutelman, kun algoritmi yrittää pitää kohdetta paikallaan samalla kun kaikki sen ympärillä liikkuu. Tämä kiinnosti minua analogiana sille, miten keskuspankit sanovat ylläpitävänsä rahajärjestelmän vakautta.”

Nuotio: ”Onko elokuvan nimi lainaus jostain?”

Wilson: ”Ei, se on keksitty nimi. Minua kiinnosti ajatus jonkinlaisesta sisäisestä pyhästä sekä arkkitehtonisena että psykologisena tilana. Halusin nimen, joka olisi ikään kuin silmukka: sanalla *without* on kaksoismerkitys, se tarkoittaa sekä ulkopuolella että ilman olemista.”

Nuotio: ”Minulle tuli siitä välittömästi mieleen tuo ensimmäinen merkitys ja talouden tietty eksklusiivisuus, jossa kansa pidetään temppelein ja pankin ulkopuolella. Hassua kyllä, törmäsin kerran elokuvaa googlatessani erään Euripideen näytelmän englanninnokseen, jossa oli repliikki *’you may not enter within the temple without the sacrifice of a sheep’ ...*”

Olet maininnut, että elokuva perustuu osittain Carl Jungin kirjoituksiin. Se on hyvin unenomainen, painajaismainen kertomus taloudellisesta alitajunnasta: abstrakti painajainen rahasta.”

Wilson: ”Ehdottomasti. Kuten Leigh Claire sanoi, pankit pyrkivät kolonisoimaan niin paljon ihmisten henkilökohtaisesta tilasta kuin mahdollista. Arkikielessäkin puhumme ’velkaa olemisesta’ toisillemme, ja antropologian puolelta tulee mieleen Marcel Maussin kirjoitukset lahjan käsitteestä... Olin hyvin kiinnostunut näistä syvästi toisiinsa kietoutuneista taloudellis-psykkisistä suhteista. Jungin [syvästi alkemistisen ajattelun värittävä] kollektiivisen alitajunnan käsite on aina kiehtonut minua, vaikka se on nykyään hylätty universalistisena ja siten ongelmallisena, ja toisaalta myös humpuukina. Mutta pidän toisinaan humpuuki-ideoista, joten minua kiinnosti mieltä: jos on olemassa kollektiivinen alitajunta, mikä se voisi olla? Mistä sen voisi löytää? Ja tulin siihen johtopäätökseen, että sen olisi oltava jotain taloudellista, sillä juuri talous on se järjestelmä, joka yhdistää psykikisest kaikkia, globaalin kapitalismin kautta.

Panos: ”Tämä on äärimmäisen kiinnostava aihe: tämä psykologinen ulottuvuus oli hyvin tärkeä meillekin näitä kahta elokuvaa tehdessämme. Kiinnostuin kovasti paitsi tästä ensimmäisen tason psykologisesta kolonisoin-

nista, myös sen syvemmästä metafysiikasta: tämän pintatason alla on jonkinlainen maanalainen marxilainen metafysiikka. Marx kirjoittaa hienosti esimerkiksi hyödykemuodosta, kuinka se toimii melkein jonkinlaisena taianomaisena vääristävänä linssinä, jonka läpi näemme maailman, ja kuinka perustavanlaatuisesti tämä muokkaa asioita alitajunnan tasolla. Tämä on ollut tärkeä joihtoaihe työssämme. Runoilija Keston Sutherlandilla on hyvä teksti, jossa hän puolustaa Marxia eräitä tämän todella huonoja englanninkielisiä kääntäjiä vastaan: he haluavat väkisin käyttää kuivan teoreettista, melkein tieteellistä kieltä, ja Sutherland pelastaa Marxin runouden, joka tuo mukaan juuri tämän epätodellisen painajaismaisen ulottuvuuden, vampyyri- ja aavemaiset kuvat, jotka ovat Marxin arvon metafysiikan ytimessä. Minusta on aina ollut inspiroivaa pohtia näitä asioita taiteen keinoin... runouden avulla voi olla helpompi läpäistä ja avata näitä monimutkaisia metafysisiä kysymyksiä, samalla tavoin kuin Matthew'n elokuvan algoritmisten muotojen käytöllä. Digitaalinen elokuvanteko tarjoaa tähän mahdollisuuksia. *Ultimate Substanssissa* on toistuvia kuvia *green screeneistä*, ne ovat eräänlainen vaihdettavuuden symboli: kun näemme sellaisen, tiedämme, että se voi edustaa mitä tahansa, se voidaan korvata millä tahansa. On mielenkiintoista, että viimeisen kymmenen vuoden aikana taidegallerioissa on alkanut näkyä valkoisten lisäksi yhä enemmän vihreäksi maalattuja seiniä, melkein kuin tällaisen epätilan julistuksina...

Elokuviemme teksteistä vastaa pitkään tuntemani henkilö, joka työskentelee sukupuolettomalla pseudo-nyymillä Clinical Wasteman, hän on kirjoittanut joitain parhaista nykyistä ajanjaksoa käsittelevistä esseistä. Yksi parhaista koskee David Graeberin ajatuksia velasta³. Siinä itse asiassa toistuu elokuvassa kuultu ajatus siitä, miten siirtymä anonyymistä käteistaloudesta velkaan perustuvaan käteisettömään yhteiskuntaan sitoo meidät paljon tiukemmin henkilökohtaiseen identiteettiin: näennäisesti edistysellinen kapitalismin kritiikki johtaakin käteisettömän vaihdon maailmaan, joka uhkaa anonyymiteettia ja vapautta. Clinical Wasteman rakensi elokuvien tekstit materiaalista, jota olimme Anjan kanssa keränneet parin vuoden ajan Kreikassa: hän oli samaan aikaan tekemisissä kollektiivisen sanakirjaprojektin kanssa, joka pyrki selittämään globaalin kriisin terminologian todellisia, hyvin vihamielisiä merkityksiä, joita elokuvassakin kuullaan.”

Nuotio: ”Molempien elokuvien kertojanääni on prosessoitu hyvin vieraannuttavaksi – Matthew'n filmissä taitaa olla puhesyntetisaattori?”

Wilson: ”Kyllä, se on tekstinlukuohjelma. Nämä kuva- ja ääniteknologiat muuttuvat aina vain outouttavammiksi, ja mielestäni tässä virtualisoinimisessa on paljon samaa kuin siinä, mitä rahalle ja valuutalle on tapahtunut. Elokuviemme yhdistää myös abstraktion rooli. Davidin ja Anjan elokuvassa oli tämä hieno lause: ’antiikin kreikkalaiset käyttivät kolikoita varastaakseen abstraktion jumalilta, jotka oli tehty heidän kuvakseen’. Tästä kulkee suora linja [Yhdistyneen kuningaskunnan keskuspankkiin] Bank of Englandiin ja sen luottoon

perustuvaan rahajärjestelmään, joka rakentuu pitkälti abstraktion varaan, mikä taas perustuu Isaac Newtonin kehittelemiin matemaattisiin malleihin⁴. Hän oli myös [Master of the Royal Mintin ominaisuudessa] pitkälti vastuussa kelvollisen valuutan valvonnasta: kuten *An Exchange for Fire*ssa todetaan, siihen aikaan väärentämisestä sai kuolemantuomion. Newton oli keskeinen komponentti Englannin taloudellisessa vallankumouksessa, joka alkaa 1600-luvulla ja joka mahdollisti nykyaikaisen valuuttajärjestelmän synnyn.”

Panos: ”George Caffentzisin kirja *Clipped Coins, Abused Words & Civil Government* on hyvä ja lyhyt esitys tästä ajanjaksosta ja John Lockesta, joka oli paitsi huomattava porvarillinen filosofi, myös taloudellinen toimija. Elokuvasa mainitaan hopealla päällystettyjen kuparisten tetradrakmojen ongelma: Caffentzis selittää, miten vaurioituneiden mutta arvonsa säilyttävien rahojen ongelma avasi ikään kuin näkymän toiseen todellisuuteen, jossa arvo asustaa. Hän vetää tästä kauniin linjan esisokraattisiin filosofeihin, jotka ajattelivat maailman koostuvan yhdestä substanssista, ja esittää hyvin vakuuttavasti, että tietty länsimaisen filosofian perinteeseen juurtunut abstrakti ajattelutapa juontaa tästä – lainatakseni toisen meille tärkeän ajattelijan Alfred Sohn-Rethelin termiä – *todellisesta abstraktiosta*: pääoman abstraktioilla on hyvin konkreettisia vaikutuksia ja seurauksia ajatteluumme ja käytettävissämme oleviin tapoihin mallintaa maailmaa. Molemmat elokuvamme yrittävät käsitellä tätä konkreettisen – tuotannon ja orjuuden – ja abstraktin välistä vaihdantaa.”

Wilson: ”Tiettyssä kohtaa tapahtuu myös jakautuminen ei ainoastaan arvon suhteen, mutta myös sen, mikä on mahdollista suhteessa luontoon. Tässä mukaan tulee Francis Baconin ja hänen alkemistisen maailmankuvansa tuoma ajatus siitä, että luontoa voidaan parantella ihmisen väliintuloilla. Kolikon fyysisen painon ja hopean painolle sovitun arvon ja symbolisen arvon välille syntyy repeämä, joka viime kädessä mahdollistaa kaikkien modernien rahataloudellisten instrumenttien synnyn, ja samalla erottaa sen, mikä on taloudellisesti mahdollista, siitä, mikä on materiaalisesti ja loppujen lopuksi ekologisesti mahdollista.”

Panos: ”Sohn-Rethelin toden abstraktion käsite on kiintoisa myös avatessaan henkisen ja fyysisen työn välistä juopaa ja sen esiintymistä eri yhteiskunnissa, erityisesti porvarillisissa yhteiskunnissa. Tämä kysymys on vaivannut minua siitä asti, kun teimme nämä elokuvat melkein kymmenen vuotta sitten keskellä niitä kauheuksia, joita EU teki Kreikalle. Olen yrittänyt pohtia tätä suhteessa taiteeseen ja taidemaailmaan, joka tuntuu enenevässä määrin osalta hallitsevaa luokkaa (*professional-managerial class*), jossa asioita lähestytään käsitteellisellä ja (filosofisessa mielessä) idealistisella tavalla ja odotuksilla, erotukseksi aistillisesta, muodollisesta ja käytännöllisestä lähestymistavasta. Olen kiinnostunut siitä, miten nämä järjestelmät vaikuttavat luomisprosessiin. Tuollainen puolifilosofinen esiintymisen vaivaa minua yhä enemmän – tiedän toki, että minulla on itsellä-

nikin pitkä koulutus siihen, mutta olen yrittänyt keksiä uusia tapoja orientoitua taidemaailmassa suhteessa tähän kahden erillisen luokan ongelmaan, joka jakaa inhimillistä kokemusta kahtia.”

Nuotio: ”Ajatukseni tälle päivälle oli, että kaikki elokuvat käsittelevät tavalla tai toisella kieltä ja rahaa kommunikaation välineenä, ja toisaalta myös tapaa, jolla talous ikään kuin puhuu ihmisten kautta, mikä tuli hyvin esiin *Talking Money*ssa. Joitain viikkoja sitten *Brooklyn Rail*issa oli Jacob Blumenfeldin teksti, jossa hän kirjoitti: ”Pääoma puhuu lävitsemme, ei kuten vastastapuhuja nukkenensa kautta, vaan kuin käsikirjoitus näyttelijän kautta.”⁵ Hän käsitteli nykyistä kriisiä ja ihmisten reaktioita uudelleenavaamiseen: on tosiaan kuin talous olisi kolonisoinut alitajuntamme. David mainitsi Kreikan kammottavan kohtelun aiemmin: nyt eteläisen Euroopan suhteen samat valmiit ajatukset moraalista hasardista ovat vallanneet julkisen keskustelun. Tuntuu todella kuin samaa käsikirjoitusta luettaisiin uudestaan, se on hyvin ahdistavaa nähtävää.”

Wilson: ”On kiintoisaa kytkeä tämä nykyiseen tilanteeseen. Kuulemme niin paljon väittämiä siitä, mitä talouden suhteen pitäisi tehdä: se on kuin jokin peto tai jumala, jokin yli-inhimillinen olio. Erityisesti Yhdysvaltojen keskustelussa, jossa puhutaan kuin tietty määrä ihmisiä vain täytyisi uhrata. On syntynyt tällainen Ba-taille-henkinen suhtautuminen talouteen, joka pakottaa kysymään, mikä se oikein itse asiassa on, energieettisesti ja psyykkisesti tarkasteltuna – ja siitä seuraa filosofisia kysymyksiä: miten se organisoituu? Onko se jonkinlainen superemergenti olio? Siinä on jotain hyvin eriskummallista ja vaikeasti käsitettävää – jotain mihin olen yrittänyt elokuvani avulla muodostaa jonkinlaisen epä-tavallisen suhteen.”

Nuotio: ”Se todella pakottaa kysymään mistä puhe tulee, kun ihan järkevän oloisen ihmiset suunnilleen vaativat toisiaan uhrattavaksi...”

Panos: ”Aivan totta. Minulla on myös jonkin verran sympatiaa sellaisille hahmoille – tai sanotaan että ainakin pidätän itselleni oikeuden kuulla heidän mielipiteensä – kuten Agamben, joka sai vasemmiston raivoihinsa ehdottamalla, että tässä saattaa olla laajempia eettisiä ja yhteiskunnallisia kysymyksiä pelissä. Kuten niin monessa tilanteessa tämän neoliberalismin kuoleman ja ties minkä sitä seuraavan hirveyden välisen *longue durée*n aikana, meidän tulisi mielestäni katsoa taaksepäin historiaan kuten 1970-luvulle ja ymmärtää kuinka kaoottista ja sekavaa oma ajattelumme voi olla: tällä hetkellä vasemmiston ja oikeiston lausunnot ovat yhtä hämmennyksen Möbiuksen nauhaa. Asiat voivat olla yhtä aikaa monia: tämä pandemia on samanaikaisesti paniikki, hyvin todellisessa mielessä, se muistuttaa historiallisten talouspaniikkien massahysteriaa. Samanaikaisesti se on eräänlainen onnenkantamoinen, sillä se on repinyt auki ”*business as usual*” suojajanssarin ja paljastanut työläisten ja talouden tilan. Tässä on niin paljon ristiriitaista.

Vasemmisto on tällä hetkellä varuillaan, koska sen analyysit ovat niin usein olleen pahasti pielessä: jos kat-

sotaan vaikka Bernie Sandersin kampanjan epäonnistumista tai Brexit-kuvioita Englannissa, analyttiset työkalumme ovat pettäneet pahasti. En ota mielelläni vahvasti kantaa näihin keskusteluihin: vanhojen kategorioiden täydellisen romahduksen keskellä kaikki on hyvin räjähdysherkkää. Vaikka olen samaa mieltä joistain näistä ilmiöistä, samaan aikaan minusta tuntuu, että tulemme tarvitsemaan paljon uusia kehystämisen ja luokittelun työkaluja.”

Nuotio: ”Analyttisiä työkaluja tosiaan puuttuu, tai niitä ei käytetä. Ajattelen lähes päivittäin, etenkin viime aikoina, tätä Werner Bonefeldin lausetta: ”Vasemmiston Eurooppaan kohdistama kritiikki on suurta valitusvirttä, ei analyysiä”⁶. Surkuttelulla tai paheksunnalla ei tässä kyllä pitkälle pötkitä.”

Panos: ”Nimenomaan. Poliitikko on moralisoitunut tämän seurauksena valtavasti, ja siihen liittyy tunneperäisyyttä, joka on nähdäkseni haitallista sekä analyysille että massaliikkeiden aikaansaamisen edellytyksille. Ei haluta ollenkaan tunnustaa, kuinka kauas olemme ajautuneet tilanteesta, jossa jonkinlainen kansanosaa voisi aikaansaada muutosta. Oma haluttomuuteni yhtyä useimpien englantilaisten aikalaisten näkemyksiin Brexitin kaltaisista kysymyksistä juontuu ajalta, jolloin olin Kreikassa keskellä edellistä kriisiä ja näin tarkalleen mihin EU on kykenevä – ja että se on, kuten monet kommentoijat ovat huomauttaneet, pesunkestävä uusliberaali blokki *par excellence*... mutta nyt minunkin reaktioni on sekoitus tunteellisuutta ja moralismia!”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Kaikki keskustelut (tässä tiivistettyjen lisäksi historioitsijat Quinn Slobodian ja Ntina Tzouvala uusliberalismista sekä René Frölke ja Olaf Möller ensinmainitun lyhytelokuvasta *Führung*, 2011) ovat pysyvästi katsottavissa festivaalin Vimeo-kanavalla osoitteessa vimeo.com/metakino.
- 2 Herakleitos, Fragmentit tulesta. Suom. Jari Möller. *niin & näin* 4/2013, 26–27.
- 3 Clinical Wasteman, Hengittävien yhteisö (No Interest but the Interest of Breathing, 2012). Suom. Viljami Hukka & Anna Ovaska. Toim. Tellervo Kalleinen, Pekko Koskinen & YKON-kollektiivi. *niin & näin* 1/2016, verkkoteksti. Verkossa netn.fi/artikkeli/hengittavien-yhteiso
- 4 Alkemistisista ja okkultistisista harrasteistaan johtuen ”viimeisenä maagikkona” tunnettu Isaac Newton mainitaan myös elokuvassa *An Exchange for Fire*.
- 5 Jacob Blumenfeld, Normality Is Death, *The Brooklyn Rail* 6/2020. verkossa: brooklynrail.org/2020/06/field-notes/Normality-is-Death
- 6 Werner Bonefeld & Alexis Moraitis, Ordoliberalism and the EU, *Political Economy for the End Times* -podcast, elokuu 2019.

Käskysanat ja ajattelun taidot filosofian ylioppilaskokeessa

Lukion opetussuunnitelman perusteissa on 2000-luvulla korostettu oppisisällöllisten tavoitteiden ohella taitotavoitteita. Filosofissa ne liittyvät ajatteluun, joten voidaan puhua ajattelun taidoista, kuten taidosta ”käsitteellisesti eritellä, jäsentää ja arvioida informaatiota”¹. Ylioppilaskokeen tehtävänantojen ja käskysanojen on tarkoitus ohjata kokelasta käsittelemään tehtävän aihetta tietyllä tavalla ja näin harjoittamaan määrätynlaista ajattelua. Käskysanojen tulkinta on kuitenkin kiistanalaista ja vaatii teoreettistakin selvennystä.²

Mitä ovat filosofiset taidot ja ajattelu?

Lukion opetussuunnitelman perusteissa filosofian alaksi määritellään laveasti koko todellisuus ja eri tavat hahmottaa sitä. Filosofista ajattelua luonnehditaan käsitteelliseksi ja järkipäiseksi. Se on luonteeltaan kyseenalaistavaa ja perusteita etsivää.³ Näin ymmärrettyinä lukiofilosofiassa ei rajauduta millekään tietylle filosofian osa-alueelle eikä sitouduta mihinkään yksittäiseen filosofiseen suuntaukseen, vaan filosofiaa lähestytään yleiseltä kannalta.

Edellä esitettyjen filosofian luonnetta koskevien yleisten huomioiden lisäksi lukion opetussuunnitelman perusteissa kuvataan yksityiskohtaisemmin opetuksen yleisiä tavoitteita, jotka ilmaistaan viittaamalla osaamiseen, taitoihin ja kykyihin. Yleisiä tavoitteita ovat ongelmien hahmottaminen, väitteiden ja niiden perusteiden erittely, jäsentäminen ja arviointi, johdonmukainen argumentaatio, laajojen kokonaisuuksien pohdinta ja jäsentäminen sekä näkemysten ilmaisu järkipäisesti perustellen⁴. Näin kuvattuna taitotavoitteet voisivat liittyä melkein mihin tahansa oppiaineeseen. Ajatus on kuitenkin se, että filosofissa kyseiset taidot vaativat nimenomaan filosofialle tyypillistä ajattelua. Ylioppilaskokeen käskysanat ohjaavat käyttämään näitä taitoja ja osoittamaan näin filosofista ajattelua.⁵

Esimerkiksi kevään 2020 filosofian kokeen tehtävänanto ”Anna esimerkki filosofisesta ajatuskokeesta ja pohdi, mitä johtopäätöksiä esittämäsi ajatuskokeen perusteella voidaan tehdä” (2020K 1) vaati ymmärrystä kyseisen filosofisen menetelmän luonteesta ja taitoa pohtia sen käyttökelpoisuutta filosofisessa argumentaatioissa.

Käskysanojen luokittelu ja ajattelun tasot arviointitaksonomiassa

Ylioppilastutkintolautakunta (YTL) ottaa tehtävänlaadinnassa huomioon Lorin W. Andersonin, David R. Krathwohlin ja heidän työtovereidensa muunnelman Benjamin Bloomin 1950-luvulla kehittämästä osaamistavoitteiden (*behavioral objectives*) kognitiivisesta taksonomiasta⁶. Bloomin ja hänen kollegoidensa perusajatuksena oli tukea oppimistehtävien ja erityisesti yliopistotason opiskelijavalinnassa käytettyjen arviointitehtävien vaatavuuden määrittämistä luokittelemalla kognitiivisia prosesseja yksinkertaisemmista kompleksisempiin. Kategoriat ovat tietäminen, käsittäminen (*comprehension*), soveltaminen, analysoiminen, syntetisoiminen ja arvioiminen.⁷

Anderson ja Krathwohl yhteistyökumppaneineen pyrkivät ottamaan huomioon taksonomiaan noin 40 vuoden aikana kohdistuneen kritiikin. He muunsivat edellä luetellut osaamistavoitteet kaksiulotteiseksi matriisiksi, jonka ensimmäinen ulottuvuus koostuu kognitiivisista prosesseista ja toinen erilaisista tiedon lajeista⁸. Tiedon lajit ovat faktat, käsitteet, menettelytavat ja metatieto⁹.

Anderson ja Krathwohl tekivät muitakin muutoksia Bloomin taksonomiaan. He vaihtoivat kahden vaativimman kognitiivisen prosessin järjestyksen ja muuttivat alimman tason nimityksen tietämisestä muistamiseen. Lisäksi he lavensivat toiseksi alimman tason nimityksen ymmärtämiseksi (*understanding*) ja syntetisoimisen luomiseksi. Kuten Bloomin alkuperäisessä taksonomiassa, myös Andersonilla ja Krathwohllilla nämä ovat yleisiä prosessikategorioita, joista

kuikin pitää sisällään useamman eri prosessityyppin. Esimerkiksi ymmärtäminen sisältää havainnollistamisen (esimerkillä) ja vertailun. Taksonomian tarkoituksena on auttaa määrittämään minkä tahansa tehtävän kognitiivinen vaativuus tehtävässä käytetyn käskysanan sekä tiedon kohteen ja sen yllä mainitun lajin perusteella.

Kriittinen tulkinta Andersonin ja Krathwohlin taksonomiasta

Andersonin ja Krathwohlin taksonomia on konstruktio, jonka luomista on ohjannut ennen kaikkea tarkoituksemukaisuus¹⁰. Taksonomian kognitiivisten prosessikategorioiden ajatellaan usein asettuvan vaativuusjärjestykseen, vaikka voidaan epäillä, onko esimerkiksi soveltaminen kaikissa tapauksissa vaativampaa kuin ymmärtäminen. Esimerkiksi filosofiassa utiliteettiperiaatteen soveltaminen jossakin yksittäistapauksessa ei välttämättä osoita ymmärrystä periaatteen koko sovellusalasta ja sen yleisestä luonteesta. Kategorioita ei olekaan mielekästä tulkita hierarkkisesti siten, että ”ylemmät” rakentuvat kaikissa tapauksissa ”alempien” varaan.

Ylioppilaskokeiden kontekstissa Andersonin ja Krathwohlin taksonomian keskeinen ongelma on se, ettei siinä kiinnitetä erityistä huomiota siihen, että eri oppiaineissa käskysanoja käytetään erilaisissa yhteyksissä ja käskysanan täsmällinen merkitys määräytyy käyttöyhteydessä. Lisäksi Anderson ja Krathwohl tulkitsevat kunkin kategorian käskysanat siten, miten niitä käytetään englanninkielisessä akateemisessa maailmassa.

He ymmärtävät esimerkiksi verbin ”selittää” (*explain*) luonnontieteille tyypillisessä merkityksessä ”mallintaa”. Suomen kielessä verbiä ”selittää” käytetään kuitenkin yleisesti laajemmin, mikä näkyy myös filosofian ylioppilaskokeessa. Se voi tarkoittaa yhtäältä esimerkiksi käsitteen tai periaatteen sisällön selostamista, kuten tehtävässä ”Selitä, mitä tarkoitetaan tekoutilitarismin ja sääntöutilitarismin, ja anna esimerkki, joka valaisee näiden kahden utilitarismin lajin välistä eroa” (2020K 2a). Tässä on kyse ymmärtämiseen tähtäävästä selityksestä. Toisaalta ”selittää” voi tarkoittaa analysoimista, kuten tehtävässä ”...Selitä sen [tieteellisen mallin] rakenne...” (2018S 9b). Siitä, että yksittäisellä verbillä on erilaisia käyttötapoja eri yhteyksissä, seuraa, ettei verbin ilmaisemaa toimintaa voi välttämättä luokitella vain yhteen kognitiiviseen prosessiluokkaan.

Filosofian käskysanat ja taksonomian kognitiiviset prosessit

Ylioppilaskokeessa käytetyt käskysanat voidaan luokitella edellä esitetyin varauksin Andersonin ja Krathwohlin tunnistamiin kognitiivisiin prosessikategorioiden. Seuraavassa luonnehdimme ensin muutamalla lauseella yleisesti kutakin kategoriaa ja sen jälkeen kuvaamme sitä, miten

kategoriaan kuuluvia käskysanoja käytetään filosofian ylioppilaskokeessa. On hyvä huomata, että yksittäinen käskysana voi esiintyä useammassa kategoriassa ja joissakin tehtävänannoissa voi olla kaksi tai jopa useampi eri kategoriaan kuuluva käskysana. Esimerkki tällaisesta tehtävästä on ”Kuvaa Rousseauin näkemystä ihmisen luonnollisesta hyvyydestä ja arvioi näkemyksen oikeutusta” (2020K 3).

Muistaminen

Muistamisessa tyypillisesti jotain palautetaan mieleen. Yksinkertaisimmillaan asia pyydetään tunnistamaan tai nimeämään se jollakin yleisellä termillä. Jälkimmäisessä tapauksessa käskysana on ”nimeä”. Muistamaan ohjeistetaan myös, kun pyydetään esittämään lyhyt kuvaus tai määrittelmä.

Pelkästään muistamista edellyttävillä nimeämis- ja tunnistamistehtävillä on filosofian ylioppilaskokeessa vähäinen rooli. Kevään 2020 filosofian kokeessa ei ollut yhtään tällaista tehtävää. Esimerkkinä perustason kuvailusta on syksyn 2019 tehtävä ”Esitä klassinen tiedon määrittelmä” (2019S 1a), joka testasi tiedon määrittelmän muistamista.

Ymmärtäminen

Ymmärtäminen tarkoittaa jonkin asian, käsitteen tai ilmauksen merkityksen käsittämistä jossakin mielekkäässä yhteydessä. Tyypillisiä käskysanoja ovat esimerkiksi ”selitä”, ”tarkastele” tai ”kuvaile”. Aineistotehtävissä tätä edustaa keskeisen sisällön kuvaus, esittely, tiivistäminen tai luokittelu, mutta ei kuitenkaan seikkaperäisempi analyysi.

Esimerkkinä ymmärtämistä testaavasta tehtävästä kevään 2020 kokeessa voi mainita jo edellä esiteltyyn tehtävän teko- ja sääntöutilitarismin eron selittämisestä (2020K 2a). Muita esimerkkejä samasta kokeesta ovat ”Tarkastele, miten Airaksinen kritisoi näissä [tehtävän johdannossa annetuissa] katkelmissa utilitarismia” (2020K 2b), ”Selitä, miksi kiista vapaasta tahdosta on filosofisesti tärkeä” (2020K 4a) sekä ”Kuvaile, mitä vikaa Kant näki *synn* käsitteen selityksessä” (2020K 9a).

Erityinen ymmärtämisen muoto on kyky antaa asiasta osuva esimerkki. Siksi myös käskysanapari ”anna esimerkki” kuuluu ymmärtämisen alaan. Kevään 2020 kokeessa tällaisia tehtäviä olivat ”Kuvaile, mikä on yhteistä päättelyille a–c (aineistot 6. A–6. C), ja anna oma esimerkki samanlaisesta päättelystä” (2020K 6a), ”Anna esimerkit totuuden käsitteen käytöstä etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa” (2020K 7a) ja ”Anna esimerkit totuuden käsitteen käytöstä tieto-opissa ja tieteenfilosofiassa” (2020K 7c).

Ymmärtämistä ei ole pelkästään yksittäisten käsitteiden tai väitteiden ymmärtäminen. Se sisältää myös esimerkiksi päättelyn ja vertailun, jotka edellyttävät kä-

”Käskysana ’pohdi’ avaa edellä esiteltyä jatkuvien kysymysten sarjaa ymmärtämistä pidemmälle ja on siksi perinteisesti ollut filosofian yleisin käskysana.”

sitteiden ja väitteiden välisten suhteiden ymmärtämistä.¹¹ Soveltaen Jaakko Hintikan ideoita kysymisestä opetuksessa ja yleisemmin tiedonhankinnassa voisi ymmärtämisen määrittellä yleisesti kyvyksi vastata jatkettuihin aihepiiriä koskeviin kysymyksiin¹².

C. P. Ormell pitää Bloomin taksonomian suurimpana ongelmana, että siitä puuttuu kasvatukselle olennainen kuvittelukykyyn liittyvä ymmärrys, mikä ilmenee kykynä vastata ”jos, niin” -muotoisiin kysymys-sarjoihin¹³. Filosofiasa kuvittelukyky tulee kyseeseen muun muassa ajatuskokeiden yhteydessä (2020K 1). Samoin on tapauksissa, joissa ajattelun lähtökohtana on oletus argumentin vuoksi: ”Olettakaamme argumentin vuoksi, että...” Anderson ja Krathwohl eivät erikseen tarkastele kysymyssarjoja. Tästä syystä ja heidän antamiensa esimerkkien perusteella vaikuttaa siltä, että heidän mukaansa ymmärtämisessä pysytellään melko suppeassa kysymysten ketjussa, jossa vastaajan ei itse tarvitse tuottaa laajoja kysymysjoukkoja asian ymmärtämiseen liittyen.

Soveltaminen

Soveltamisessa jotain yleistä käsitettä, periaatetta, toimintatapaa, mallia tai teoriaa hyödynnetään yksittäistapauksessa. Tässä yhteydessä käskysana ”selitä” tarkoittaa asian tai asioiden välisen yhteyden tekemistä ymmärrettäväksi jonkin teorian valossa.

Lukiofilosofiassa on varsin vähän sellaisia käsitteitä ja menettelytapoja, jotka opiskelijoiden oletetaan hallitsevan melko suvereenisti. Niitä ovat sisällöllisestä tiedosta ehkä lähinnä klassisen tiedon määrittelmä (esim. 2016K 2b: ”Millä edellytyksillä sämpylöiden saatavuutta esi-

merkissä koskeva tieto täyttää ns. klassisen tiedon määrittelyn ehdot? Perustelee vastauksesi”) ja kaikkein tunnetuimmat normatiivisen etiikan teoriat (esim. 1996K 3: ”Sovella Immanuel Kantin (1724–1804) etiikan teoriaa urheilun doping-ongelmaan”). Myös kaikista tavallisimmat pätevän päättelyn muodot (2018K 3), tunnetuimmat totuusteoriat (2006K 5c), yhteiskunnan perusrakennetta koskevat teoriat ja tieteen kriteerit kuuluvat näihin. Kevään 2020 kokeen tehtävä ajatuskokeesta edellytti kyseisen menetelmän soveltamista yksittäistapauksessa, vaikka tehtävässä varsinaisina käskysanoina olivatkin ”anna esimerkki” ja ”pohdi”.

Analysoiminen

Analysoimisessa eli erittelyssä jokin asia, käsite, ilmaus tai teksti jaetaan osatekijöihinsä sekä määritetään niiden välisiä suhteita. Analyysissa voidaan määrittää myös osatekijöiden suhdetta kokonaisuuteen ja tehdä kaikenlaisia erotteluja ja luokitteluja. Tekstien tai kuvien tapauksessa on tyyppillisesti kyse tulkinnasta. Selittäminen ja pohtiminen tarkoittavat tässä yhteydessä eri tekijöiden, syiden tai vaikutusten tunnistamista ja erittelyä.¹⁴ Keväällä 2020 tällaisia tehtäviä olivat ”Pohdi, minkälaisia moraalisia velvollisuuksia pelaajalla on videokatkelmassa 5. A esityksessä tilanteessa ja millainen on moraalisääntöjen ja pelin sääntöjen suhde” (2020K 5), ”Pohdi, mitä totuuden vaatimuksesta luopuminen merkitsisi etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa” (2020K 7b) ja ”Pohdi, mitä totuuden vaatimuksesta luopuminen merkitsisi tieto-opissa ja tieteenfilosofiassa” (2020K 7d).

Erityisesti liittyvä käskysana kevään 2020 filosofian kokeissa oli ”pohdi”. Se avaa edellä esiteltyä jatkuvien ky-

”Filosofiassa luominen voi olla esimerkiksi oman määritelmän, ratkaisun tai argumentin tuottamista.”

symysten sarjaa ymmärtämistä pidemmälle ja on siksi perinteisesti ollut filosofian yleisin käskysana. Kokelaan on tarkoitus eritellä aihepiiriä muodostamalla itse ainakin jokin perustavaan ymmärrykseen liittyviä muotoiluja pidemmälle menevä kysymys ja vastaamalla siihen. Pohdinta vastaa siten filosofiselle ajattelulle luonteenomaista kysymys–vastaus-mallia, jota YTL:n filosofian jaos on käyttänyt hyvän vastauksen piirteissä¹⁵. Pohdinta edellyttää kykyä muodostaa ja eritellä aihepiiriä koskeva kysymys–vastaus-rakenne.

Pohtiminen eroaa pelkästä erittelystä siten, että siihen kuuluu kysyttävän asian rakenteen erittelyn lisäksi myös joidenkin muiden asian kannalta relevanttien kysymysten hahmottelu ja erittely. Ne voivat liittyä esimerkiksi jonkin teorian ongelmiin, niiden ratkaisuyrityksiin tai vaihtoehtoihin teorioihin. Tähän voi liittyä arvonäkökohtia, jolloin pohdintaa voi viedä arvioinnin eli arvostelman esittämisen suuntaan. Käskysana on siinä mielessä avoin, että sekä erittelyssä pitäytyminen että arvostelman esittäminen voivat olla täysin oikeita vastauslinjoja. Esimerkiksi kevään 2020 kokeessa kokelas sai tyytyä erittelemään, mitä totuuden vaatimuksesta luopuminen merkitsisi tieto-opissa ja tieteenfilosofiassa. Oli kuitenkin hyväksyttävää esittää myös arvio luopumisen dramaattisista uhkista näille filosofian osa-alueille.

Arvioiminen

Arvioinnissa tyypillisesti esitetään arvostelma eli kannanotto joidenkin arviointiperusteiden eli kriteerien perusteella. Arviointi voi koskea esimerkiksi väitteen tai sen perusteiden totuutta tai epätotuutta, päättelyn pätevyyttä tai toiminnan oikeellisuutta. Aineistoteh-

tävissä voidaan myös arvioida esityksen tai tulkinnan osuvuutta. Kannanottoa edellyttävä pohdinta on myös arviointia.

Keväällä 2020 arviointitehtäviä olivat ”Arvioi Eichmannin tuomiota tekstissä (aineisto 8. B) esitettyjä rangaistusteorioita käyttäen” (2020K 8a) ja ”Valitse tekstistä (aineisto 8. B) kaksi näkemyksesi mukaan vakuuttavinta rangaistusteoriaa ja arvioi niiden vahvuuksia ja heikkouksia yhteiskunnan kannalta” (2020K 8b). Kevään 2020 kokeessa oli myös kaksi käskysanalla ”pohdi” muotoiltua tehtävänantoa, jotka selvästi edellyttivät arviointia: ”Pohdi, onko päättely c (aineisto 6. C) hyvä argumentti aistimusten luotettavuutta koskevaa skeptisismiä vastaan” (2020K 6c) ja ”Pohdi, onko Kantin vastaus Humeen esittämään perinteisen metafysiikan kritiikkiin tyydyttävä” (2020K 9c). Koska pohtiminen liittyi ensimmäisessä tapauksessa argumentin hyvyteen ja toisessa kritiikin tyydyttävyyteen, täytyi pohdinnassa päätyä jonkinlaiseen arvostelmaan.

Arvion perusteena ovat tyypillisesti jotkin yleisesti hyväksytyt arviointikriteerit. Filosofian ylioppilaskokeen tehtävissä ei vaadita tekemään sellaisia objektien esteettistä arvoa tai tarkoitusta koskevia arvostelmia, jotka eivät perustu yleisiin kriteereihin ja joihin Kant viittaa reflektiivisinä¹⁶.

Luominen

Luomisessa pyritään kokonaisuuden rakentamiseen. Lähtökohtana on tyypillisesti jokin materiaali, jolle on tarkoitus antaa uusi muoto. Luomistyön tuotteen odotetaan täyttävän tietyt kriteerit, jotka toimivat myös arviointiperusteena luomistyön onnistumiselle.

Luomista vaativat tehtävät ovat filosofiassa hyvin vaativia, ja siksi niitä esiintyy ylioppilaskokeessa harvakseltaan. Filosofiassa luominen voi olla esimerkiksi oman määritelmän, ratkaisun tai argumentin tuottamista. Koska opetussuunnitelman perusteissa ei juuri mainita nimiä tai yksittäisiä kysymyksiä filosofian perinteestä, luovuutta tarvitaan vastatessa kysymyksiin, joiden aihepiiri tai aineisto ei ole ennestään tuttu. Kokelaiden ei esimerkiksi edellytetä entuudestaan tuntevan Thomas Hobbesin (1588–1679) tai Thomas Reidin (1710–1796) käsityksiä vapaasta tahdosta. Tästä syystä luovuutta vaadittiin kevään 2020 kokeen tehtävässä ”Puolusta Hobbesin tai Reidin näkemystä toista vastaan” (2020K 4b), jossa kyseiset näkemykset esitettiin tehtävänannossa.

Taidot ja käskysanat

Monipuolisten taitojen korostaminen yleissivistävän oppimisen tavoitteena pelkän tietojen mieleen painamisen sijaan on vahvistunut 2000-luvulla. Tämä vaatii myös arvioinnissa uudenlaista lähestymistapaa. Tässä

mielessä Andersonin ja Krathwohlin päivitys Bloomin taksonomiasta on erittäin tervetullut. On kuitenkin tärkeä huomata se, että tällaisen yleisen mallin soveltaminen vaatii esimerkiksi tiedonalojen erojen ottamista huomioon. Liian kattavat oletukset esimerkiksi eri kognitiivisten prosessien hierarkiasta, johon Anderson ja Krathwohl itsekin suhtautuvat varauksellisesti¹⁷, saattavat aiheuttaa enemmän harmia kuin hyötyä. Olemme kuitenkin analysoimalla filosofian ylioppilaskokeen tehtävänantoja pyrkineet osoittamaan, miten taksonomiia voidaan tulkintamme mukaan tarkistaa ja hyödyntää käskysanojen analyysiin.

Erityisen merkittävä apu opettajille niin opetuksen tavoitteenasettelussa kuin oppimisen arvioinnissakin on erilaisten tehtävänantojen ja käskysanojen selkeyttäminen. Jos testataan muistamista, vastauksen laajuus, osuvuus ja eheys määräävät pitkälle arvosanan. Kun testataan muita taitoja, myös opiskelijan – ja sitä ennen opettajan tai muun kokeen laatijan – pitää tietää, mitä osaamista erilaisilla tehtävillä haetaan ja miten osaamisen voi osoittaa vastauksessa. Jaettu ymmärrys käskysanoista palvelee opetusta ja arviointia kaikilla tasoilla.

Viitteet

- 1 *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 269.
- 2 Käytämme aineistona pääosin filosofian ylioppilaskoetta keväältä 2020. Viittaamme kyseiseen kokeeseen lyhenteellä 2020K. Käytämme vastaavaa lyhennettä muistakin kokeista. Esimerkiksi 2019S viittaa syksyn 2019 kokeeseen. Ilmoitamme lyhenteen jälkeen tehtävän numerolla 1, 2 jne. ja mahdollisen tehtäväosion kirjaimella a, b, jne. Tehtävät löytyvät kokonaisuudessaan YLE:n Abitreeniestä: yle.fi/aihe/abitreenit/filosofia. Hyvän vastauksen piirteet on julkaistu Abitreenien lisäksi myös Ylioppilastutkintolautakunnan verkkosivuilla: ylioppilastutkinto.fi/ylioppilastutkinto/hyvan-vastauksen-piirteet.
- 3 *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 267.
- 4 *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019*, 269.
- 5 Perälä & Salmenkivi 2020, 92.
- 6 YTL 2015.
- 7 Bloom ym. 1956.
- 8 Anderson, Krathwohl ym. 2001, 13–14, 27.
- 9 Sama, 38–62.
- 10 Sama, 34–36. Koska kategorisointi perustuu tarkoituksenmukaisuuteen eikä se siksi vastaa suoraan mitään kognitiivisen psykologian luokittelua, se voidaan tehdä perustellusti eri tavoin eri tarkoituksiin. Esimerkiksi tuoreessa historian ylioppilastehtävien tekstitaitoja koskevassa tutkimuksessa on riittänyt karkeampi kolmen kategorian luokittelu: 1) tiedon poiminta ja kuvailu, 2) tiedon selittäminen ja perustelevminen, 3) tiedon vertaileminen ja arviointi. Ks. Puustinen ym. 2020, 15. Luokittelu vastaa väljästi Andersonin ja Krathwohlin ymmärtämistä, analyysia ja arviointia, vaikkakin jälkimmäiset sijoittavat vertailun ymmärtämiseen.
- 11 Ks. Anderson, Krathwohl ym. 2001, 73–75.
- 12 Hintikka 1982 ja 2007.
- 13 Ormell 1974, 3.
- 14 Andersonin, Krathwohlin ja kumppaneiden taksonomia ei sijoita käskysanaa ”pohdi” (engl. *discuss*) mihinkään prosessiluokkaan. Kyseinen käskysana on mielekkäintä sijoittaa analyysiin tai arviointiin riippuen siitä, minkälaisesta toiminnasta on kyse. Analyysissa pohdinta ei edellytä kannanottoa toisin kuin arvioinnissa.
- 15 Ks. esim. YTL 2020.
- 16 Kant 1790/2018, 92.
- 17 Anderson, Krathwohl ym. 2001, 287–294, 309.

NETN

Ajattelevan
kasvatuksen
ja opetuksen
nykyklassikko
suomeksi

MATTHEW LIPMAN

AJATTELU KASVATUKSESSA

Kasvatusfilosofinen johdatus
ajattelun taitojen opettamiseen

(Thinking in Education, 2003. 2. uud. laitos)

Suom. Tapani Kilpeläinen

366 sivua

ISBN 978-952-7189-59-7

Sähkökirja 978-952-7189-60-3

35€

-25 % kestopilaajalle

Sähkökirja 25 €

Ajattelu kasvatuksessa avaa ajattelutaitoja edistävän kasvatuksen ja opetuksen peruskysymykset monipuolisesti. Kasvatusfilosofian nykyklassikko osoittaa, miten ajattelun opettaminen on sekä mahdollista että ohittamattoman tärkeää. Professori Matthew Lipman oli filosofiaa lapsille (P4C) -pedagogiikan perustaja. Pääteokseensa hän tiivistä käsityksensä kriittisestä, luovasta ja huolehtivasta ajattelusta kasvatuksessa.

Filosofian reaalikoe, kevät 2020

Kevään 2020 kokeessa menestyi parhaiten Salla Siira Helsingin kuvataidelukiosta. Hänen filosofian opettajansa on pitkään aktiivisesti Filosofian ja elämäntutkimustiedon opettajat (FETO) ry:ssä toiminut Hanna Vanhanen.

Tähän artikkeliin on Sallan vastauksista valittu tehtävä 6. Valinta ei perustu siihen, että vastaus olisi hänen parhaansa – hänen vastauksensa kun olivat hyvin tasalaatuisia. Sitä vastoin valinnan perusteena on se, että tehtävässä 6 näkyy tiettyjä uusia ylioppilaskirjoitusten tehtävänantoihin liittyviä piirteitä.

Ensinnäkin tehtävä käsittelee päättelyä. Päättely on 2010-luvun opetussuunnitelmissa voimakkaasti korostunut filosofian osaamisalue. Kun filosofia mielletään sellaisena taitoaineena, jota voidaan lähestyä myös vailla laajaa perehtymistä perinteeseen, nousee päättely yhdeksi oppiaineen tärkeimmistä osaamisalueista.

Toiseksi tehtävä 6 jakautui kolmeen osaan, joista vain yksi edellytti perinteistä esseemuotoista vastausta. Essee on edelleen ylivoimaisesti suosituin filosofian ylioppilaskokeiden tehtävätyyppi. Esimerkiksi kevään 2020 kokeessa tehtävä 6 oli ainoa 20 pisteen tehtävä, joka edellytti muitakin kuin esseemuotoisia vastauksia. Tehtävät 1, 3 ja 5 olivat täysiä 20 pisteen esseitä, ja tehtävät 2 ja 4 jakautuivat kahdeksi lyhyemmäksi 10 pisteen esseeksi. Kiteyttäminen ja tiivistäminen ovat kuitenkin tärkeitä taitoja niin filosofassa kuin nykyajan informaatiovirrasakin. Siksi filosofian ylioppilaskokeisiin laaditaan myös pienempiä, alle 10 pisteen tehtäviä. Nämä tehtävät eivät vaadi essee-vastausta, ja niihin liittyy merkkimäärärajotus. Tyypillisesti niissä tehtävänannon käskysana edellyttää vähemmän vaativia ajattelun taitoja kuin esseiden käskysanat.

Tehtävässä 6 kokelaille esitettiin aineistona kolme abduktiivista päättelyä:

Päättely a:

Kadut olivat jäässä aamulla.

Se, että yöllä oli pakkasta, selittäisi parhaiten sen, että kadut olivat jäässä aamulla.

Siis on järkevää päätellä, että yöllä oli pakkasta.

Päättely b:

Potilas kärsii toistuvista kovista päänsäryistä.

Se, että potilas kärsii migreenistä, selittäisi parhaiten sen, että hän kärsii toistuvista kovista päänsäryistä.

Siis on järkevää päätellä, että potilas kärsii migreenistä.

Päättely c:

Minulla on aistimuksia tulen lämmöstä.

Se, että takassa palaa tuli, selittäisi parhaiten sen, että minulla on aistimuksia tulen lämmöstä.

Siis on järkevää päätellä, että takassa palaa tuli.

Salla Siiran vastaukset kysymykseen 6 ovat seuraavassa. (Kaikki tehtävät verkossa: yle.fi/aihe/abitreenit/filosofia)

Salla Siira

Kysymys 6, Abduktiivinen päättely (20 p.)

Abduktiivinen päättely on yksi päättelyn laji. Teksteissä (aineistot 6. A–6. C) esitetyt päättelyt a–c ovat abduktiivisia.

6.1. Kuvaile, mikä on yhteistä päättelyille a–c (aineistot 6. A–6. C), ja anna oma esimerkki samanlaisesta päättelystä. Vastauksen enimmäispituus on 750 merkkiä. (5 p.)

6.2. Esitä päättelyiden a–c (aineistot 6. A–6. C) rakenne käyttäen kussakin toistuvia ilmauksia sekä kahta lausemuuttujaa P ja Q. Vastauksen enimmäispituus on 750 merkkiä. (5 p.)

6.3. Pohdi, onko päättely c (aineisto 6. C) hyvä argumentti aistimusten luotettavuutta koskevaa skeptisismiä vastaan. (10 p.)

Tehtävä 6.1.

Yhteistä päättelyille a–c on se, että ensimmäisessä premississä, eli johtopäätöksen perustelussa, kerrotaan jokin tilanne. Toisessa premississä kerrotaan paras selitys ensimmäisen premissin tilanteelle. Argumentin kolmannessa osassa päätellään, että ensimmäisen premissin tilanne johtuu toisen premissin parhaasta selityksestä.

Esimerkki tällaisesta olisi esimerkiksi:

Premissi 1: Minä olen märkä.

Premissi 2: Se, että sataa, selittäisi parhaiten sen, että olen märkä.

Johtopäätös: Siis on järkevää päätellä, että sataa.

Tehtävä 6.2.

Premissi 1: Tilanne on P.

Premissi 2: Q selittäisi parhaiten tilanteen P.

Johtopäätös: Siis on järkevää päätellä, että Q on totta.

Tehtävä 6.3.

Päättely c ei ole hyvä argumentti aistimusten luotettavuutta koskevaa skeptisismiä vastaan. Skeptisismi kyseenalaistaa tiedon mahdollisuuden. Päättelyn c mukaan on järkevää päätellä, että takassa palaa tuli, koska se on paras selitys tulen lämmön aistimukselle.

Ensinnäkin, aistit voivat pettää. Aistimukset tulen lämmöstä voisivat tulla jostain muualta kuin takasta, kuten esimerkiksi tulipalosta. Voi myös olla, että tunnet väärin. Et esimerkiksi todella aistikkaan tulen lämpöä vaan esimerkiksi vain haaveilet siitä, koska sinulla on kylmä. Vaikka takassa oleva tuli olisi paras selitys lämmölle se ei automaattisesti tarkoita, että se olisi totuus.

Päättely c nojaa empirismiin. Empirismien mukaan tieto perustuu kokemukseen. Filosofi David Hume mielestä empirismi johtaa aina väistämättä skeptisismiin. Empirismi perustuu induktiiviseen päättelyyn, joka tarkoittaa yleistyksen tekemistä yksittäisistä ha-

”Vaikka takassa oleva tuli olisi paras selitys lämmölle se ei automaattisesti tarkoita, että se olisi totuus.”

vainnoista. Induktiivinen päättely on aina epävarmaa, sillä koskaan ei voida varmasti sanoa rajallisesta määrästä havaintoja, että joku on niin kuin se on. Aina on mahdollisuus sille, että tulee havainto, joka kumoo induktiivisen päättelyn avulla muodostetun empirisen tiedon. Induktiivinen päättely nojaa myös siihen, että asiat ovat tulevaisuudessa samoin kuin nyt. Tätä ei voida kuitenkaan todistaa. Induktiivista päättelyä ei voida perustella sillä, että se on toiminut aiemmin, koska tämä olisi kehäpäätelmä.

Immanuel Kant taas on sitä mieltä, että emme voi koskaan saada tietoa maailmasta sinänsä, sillä kategoriat muokkaavat ajatteluamme. Emme voi tietää tuleeko aistimus tulen lämmöstä tulesta itsestään, koska emme voi sanoa mitään siitä, millainen maailma on sinänsä.

René Descartes käytti järjestelmällisen epäilyn metodia, jonka tarkoituksena oli löytää varmaa tietoa. Hänen mukaansa varmaa tietoa oli väite: koska ajattelen siis olen. Descartes oli kuitenkin sitä mieltä, että aistimukset voisivat olla vain pahan demonin aikaansaannoksia, joilla ei olisi mitään yhteyttä reaali maailmaan. Eli demoni voisi tuottaa meille aistimuksen tulen lämmöstä, eikä tämä siten tulisi takasta.

Havainnollistamaan Descartesin ajatusta, voidaan myös esittää skeptinen hypoteesi. Skeptinen hypoteesi on tilanne, jota ei voida empirisesti koetella ja, joka kyseenalaistaa arkikäsitystämme siitä, mitä tiedämme. Tällainen olisi esimerkiksi aivot altaassa -ajatuskoe. Aivot altaassa -ajatuskokeessa kuvitellaan, että olemme vain aivot lillumassa ravinteikkaassa nesteessä. Jokin syöttää aivoillemme havaintotietoa maailmasta, joka ei kuitenkaan ole totta, vaan se on keinotekoisia informaatiota. Voimmeko tietää ettemme ole nytkin vain aivot altaassa?

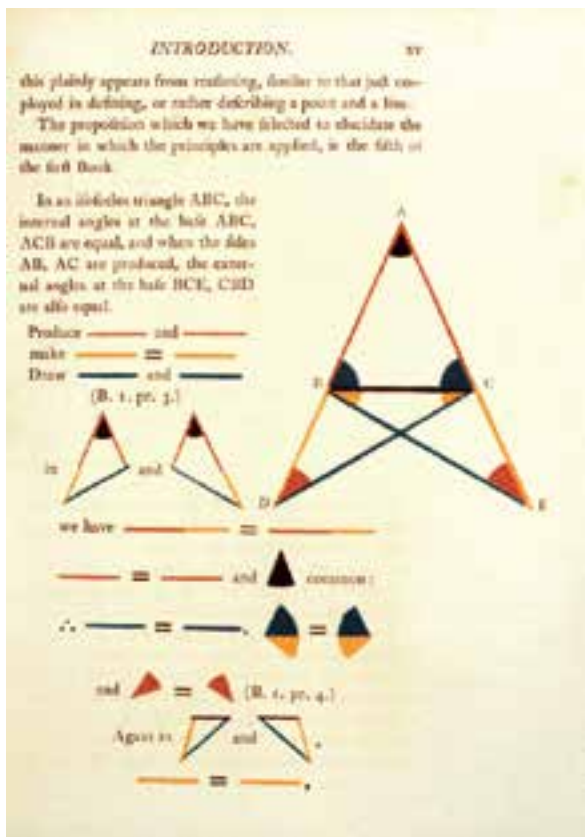
Koska skeptisiä hypoteeseja on mahdoton koetella, emme voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, että hypoteesin tilanne olisi tosi. Jos olisimme vain aivot altaassa, joku voisi syöttää aisteillemme informaatiota tulen lämmöstä, vaikka missään ei olisi tulta. Näin emme voisi päätellä, että tulen aistimus johtuu takassa palavasta tullesta.

UNTO SATAN

Aasinsilta

Kielitoimiston sanakirjan (2018, 2020) mukaan ”aasinsilla” merkitys on ’teennäinen siirtymä asiasta toiseen’. Muissa kielissä vastaavalla ilmauksella on kuitenkin muitakin merkityksiä. Englannin *bridge of asses* tai latinalaisittain *pons asinorum* on *Oxford English Dictionaryn* (1884–1928, 1989) mukaan ’este tai ongelma, joka kusta taitamattoman tai hölmön’.

Tämä merkitys juontaa luultavasti Eukleideen (n. 300 eaa.) *Alkeiden* (n. 300 eaa.) ensimmäisen kirjan viidennen luseeseen, joka toteaa tasakulmaisen kolmion yhtä pitkien sivujen vastakkaisten kulmien suuruuden yhtä suureksi. Lauseen todistusta pidetään ensimmäisenä yhtään matemaattista ymmärrystä vaativana kohtana teoksessa. Se on siis silta, jonka vaikeampien luseiden pariin halajavan lukijan on yletettävä. Toisaalta myös lauseen todistuksen apukuvio muistuttaa siltaa.

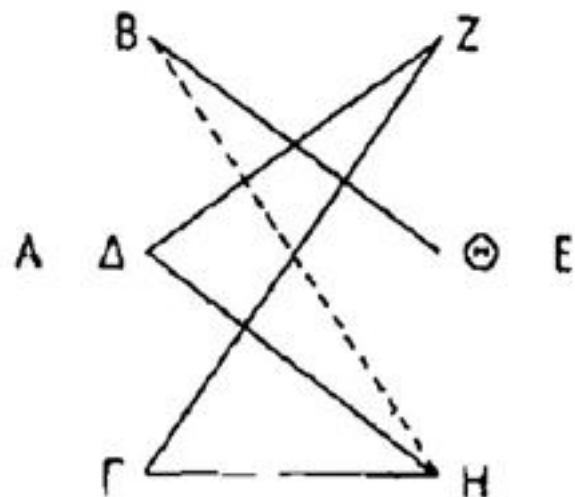

xv sivu englantilaisen matemaatikon Oliver Byrne (1810–1880) toimittamasta *Alkeiden* versiossa, jossa on tarkoitus esittää todistukset mahdollisimman kuvallisesti. Tässä apukuvio ”aasinsilla” todistukseen.¹

Sikäli ei ole yllättävää, että tämä tyhmien ja fiksujen erottelemiseen viittaava merkitys on levinnyt kohtuullisen laajalle, sillä *Alkeita* käytettiin ympäri Eurooppaa geometrian johdantoteoksena yli 2000 vuotta. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa se sai vakavia kilpailijoita vasta 1900-luvun alussa; muun muassa päivätöikseen matemaatiikkaa Oxfordissa opettanut Charles Lutwidge Dodgson eli Lewis Carroll katsoi tarpeelliseksi laatia vielä 1879 *Alkeita* ylivoimaisena oppikirjana puolustaneen luku-draaman *Euclides and His Modern Rivals*².

Suomen kieleen ”aasinsilta” on Kotuksen tutkijan Anneli Hännisen mukaan tullut todennäköisesti käännöslainana ruotsista, jossa kielikuva tunnetaan asussa *åsnebrygga*. Kuten tutkija huomauttaa, 1900-luvun alun kieliaineistoihin perustuva *Nyky-suomen sanakirja* (1951–1961) antaa ”aasinsillalle” ’kömpelön siirtymän’ lisäksi myös toisen, ruotsia vastaavan merkityksen ’tehtävän suorittamista helpottava apukeino’: ”Aasinsillalla pääsee siis nopeasti paikasta toiseen, mutta kaavamaisesti. Nykyään me ymmärrämme aasinsillalla kömpelöä siirtymää.”³

Tällä merkityksellä on ilmeisesti niin ikään matemaattinen historia. ’Laiskan apukeino’ näyttäisi tulevan alun perin Aleksanteri Afrodisiaslaisen (200 jaa.) 200-lu-

Aleksanteri Afrodisiaslaisen päteviä syllogismeja esittävä kuvio Knealen ja Knealen (1962, 186) rekonstruoimana.

vulla kehittämistä kaavamaisista säännöistä, joilla tyhempikin saattoi ratkoa aristoteelisia päätelmiä eli syllogismeja, ja erityisesti löytää niin kutsutun keskimmäisen termin. Kirjoituksissaan Aleksanteri viittaa kuvioon, jota voidaan käyttää sääntöjen tukena, mutta se ei ole säilynyt meidän päiviimme. Säilyneistä kuvion esittävästä teksteistä varhaisin on 500-lukulaisen loogikko-filosofin Johannes Filosonoksen teksti, jossa hän ensi kerran antaa kattavan ja kohdallisen matemaattisen esityksen aristoteelisesta syllogistiikasta⁴.

Aikoinaan definitiivisessa logiikan historiassaan pariskunta Willaim ja Martha Kneale selittävät kuvan tyhjentävästi:

”A on johtopäätöksen predikaatti, B A:sta seuraavien ominaisuuksien joukko, Γ joukko ominaisuuksia, joista seuraa A, Δ A:n kanssa yhteensopimattomien ominaisuuksien joukko, E johtopäätöksen subjekti, ja Z, H ja Θ joukkoja ominaisuuksia, jotka ovat E:hen suhteessa samoin kuin vastakkaiset joukot ovat suhteessa A:han. Olemme piirtäneet viisi yhtenäistä viivaa kuvaamaan viittä yllä esitettyä tapausta (joista kaksi on todistuksia universaaleille kieltäville johtopäätöksille) ja katkoviivan esittämään tapausta *Baralipton*, jossa voimme todistaa yksittäisen transponoidun myöntävän johtopäätöksen.”⁵

Keskiajalla kuvio oli jatkuvasti käytössä, kun oppilaat päättäsivät ulkolukuna päteviä syllogismeja, ja se tunnettiin juuri *pons asinorumina*⁶. Tämä merkitys on sikäli kiintoisa, että se selittäisi ’helpon apuvälineen’ merkityksen lisäksi myös toisen, joita on hollannin- ja saksankielisillä vastineilla *ezelsbruggetje* (”pieni aasien silta”)

ja *Eselbrücke*. Näissä kielissä kielikuva viittaa ”mne-moniikkaan” eli muistisääntöihin. Jos nimittäin yllä olevan syllogistiikan kuvion opettelee ulkoa, käy syllogismien ratkaiseminen helpoksi. Kaavamaisien muistisääntöjen kutsuminen aasinsilloiksi on malliesimerkki sellaista metonymisestä merkityssiirtymästä, jossa jokin erikoistapaus alkaa merkitä koko ilmiötä tai asiaa yleisesti.

”Aasinsilta” ja sen vastineet eri kielissä sitovat siis yhteen ainakin kolme erilaista merkitystä: aasinsilta on väylä, jonka muistamalla voi helposti kulkea toisiinsa vain sattumanvaraisesti liittyvien asioiden välillä, ellei ole liian tyhmä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Eukleides, *The first six books of the elements of Euclid, in which coloured diagrams and symbols are used instead of letters for the greater ease of learners*. Toim. Oliver Byrne. William Pickering, London 1847, xv.
- 2 Verkossa: archive.org/details/euclidandhismode000469mbp
- 3 Aasinsilta on laiskurin apuneuvo. Yle 1.3.2011. Verkossa: <https://yle.fi/uutiset/3-5089089>
- 4 Ks. Kneale & Kneale, *Development of Logic*. Clarendon, Oxford 1962, 186; Christian Wildberg, John Philoponus. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2018, §2. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/philoponus/
- 5 Kneale & Kneale 1962, 186. Sivumennen sanoen nykyaikaisen (klassisen) logiikan näkökulmasta *Baralipton* on eksistentiaalinen virhepäätelmä, sillä sen mukaan oletuksesta, jonka mukaan kaikki A:t ovat jotakin, seuraa, että olisi olemassa jokin A.
- 6 Sama, 187.

POLARIS KOI & KAISA KÄRKI

Toimijuuden tutkimus monitieteisessä lukupiirissä

Virtuaalinen lukupiiri on koonnut yhteen monitieteisen joukon toimijuuden kysymyksistä kiinnostuneita tutkijoita. Lukupiirin tavoitteena on syventää yhteyttä toimijuuden filosofisen tarkastelun ja empiirisen tutkimuksen välillä.

Yliopistojen perussa seminaarinsa ja konferenssinsa COVID-19-pandemian vuoksi syntyi tarve löytää uusia kanavia tieteelliselle keskustelulle. Luentosaleista virtuaalilyhteyksiin siirryttäessä maantieteelliset rajoitukset poistuivat ja ymmärsimme, että oli mahdollista luoda keskustelua niistä teemoista, jotka meitä eniten innostavat. Luotsaamamme *Empirical Approaches*

to Rationality and Action -lukupiiri kokoaa yhteen teon filosofiasta kiinnostuneita tutkijoita.

Teon filosofia (engl. *philosophy of action*) on filosofinen tutkimusala, joka käsittelee tekoja, toimijuutta ja näihin liittyviä ilmiöitä, kuten intentionaalisuutta ja itsekontrollia. Alun perin teon filosofia keskittyi tekojen filosofiseen analyysiin, mutta nyttemmin myös toimijuuden ennakoehdot ja muut toimijuuden ilmentyvät,

”Jos toimijuuden teoria esimerkiksi perustuu virheellisille tai vanhentuneille oletuksille itsekontrollista, herää kysymys, miten käyttökelpoinen tällainen teoria voi olla.”

kuten tarkoitukselliset tekemättä jättämiset, mentaaliset teot ja mahdollisesti ainakin jotkut tavat, ovat alkaneet kiinnostaa teon filosofeja.

Teon filosofialla on Suomessa pitkät juuret. Erityisesti Georg Henrik von Wright kehitti alaa eteenpäin; tuorempiin suomalaisiin kontribuutioihin lukeutuu muun muassa Olli Koistisen teos *Action and Agent*¹. Teon filosofiaa on sovellettu yhteiskuntatieteiden filosofiaan esimerkiksi Ingmar Pörnin ja Raimo Tuomelan tuotannossa. Teon filosofia on kuitenkin erityisala, johon suomalaisissa yliopistoissa erikoistuu yksittäisiä tutkijoita. Alan nykytilanteen ja tulevaisuuden kannalta olisikin tärkeää, että sitä ammatillisesti harjoittavat voivat löytää toisensa. Lukupiiri on yksi keino tähän kohtaamiseen.

Toimijuuden teoria on lähtökohtaisesti monitieteistä tutkimusta, ja toimijuutta pyritäänkin ymmärtämään lukuisilla eri tieteenaloilla. Teon filosofisesti kiinnostavia empiirisiä tutkimusaiheita löytyy eritoten käyttäytymistieteistä, kuten sosiaalipsykologiasta. Muita filosofisesti kiinnostavia empiirisiä tutkimussuuntauksia ovat muun muassa käyttäytymistaloustieteessä kehitetyt valintateoriat, sosiaalista päätöksentekoa koskeva yhteiskuntatieteellinen tutkimus, ja tekojen ja toimijuuden (neuro)biologisten korrelaattien tutkimus. Lukupiirissä halusimmekin rohkaista eri taustoista tulleita tutkijoita keskustelemaan ja esittelemään tutkimustaan.

Omissa tutkimushankkeissamme pyrimme tutkimaan toimijuutta käyttäytymistieteellisiä tutkimustuloksia hyödyntäen, jotta filosofinen ymmärrys toimijuudesta olisi mahdollisimman realistinen. Siksi meistä oli kiinnostavaa kuulla myös muiden ajatuksia tutkimusalojen ylittämiseen liittyen. Esimerkiksi itsekontrolliin kytkeytyy runsaasti käsityksiä tahdonvoimasta, mutta uusimman empiirisen tutkimuksen valossa tälle löytyy vain niukasti todisteita. Jos toimijuuden teoria esimerkiksi perustuu virheellisille tai vanhentuneille oletuksille itsekontrollista, herää kysymys, miten käyttökelpoinen tällainen teoria voi olla.

Lukupiirissämme olemme käsitelleet tutkimusta, joka lähestyy toimijuutta empiirisistä lähtökohdista: tuoreita artikkeleita, lukupiiriin osallistuvien tutkijoiden

käsitteitä, sekä tulossa olevia kirjoja. Teon filosofiassa yhdistyy useita filosofian osa-alueita metafysiikasta mielenfilosofian kautta moraalipsykologiaan. Lukupiiriin parhaita puolia onkin ollut mahdollisuus avata vaikeita tekstejä toisten kanssa keskustellen.

Joshua Shepherdin ja Shaun Gallagherin painossa olevat monografiat ovat hyviä esimerkkejä empiiristä näkökulmaa hyödyntävästä filosofisesta tutkimuksesta. Shepherdin kirjaa *The Shape of Agency: Control, Action, Skill, Knowledge* käsitelimme useamman viikon ajan, ja Shepherd myös vieraili lukupiirissämme². Teoksessaan Shepherd kuvaa toimijuuden suhdetta kontrolliin ja taitoon hyödyntäen filosofisessa analyysissään myös empiiristä tutkimusta. Keskustelussa mietimme toimijuuden minimiehtoja: kuinka yksinkertaisia organismeja voidaan pitää toimijoina?

Toimijuutta voidaan lähestyä empiiristä tutkimusta hyödyntäen ja tulkiten myös enaktivistisen mielenfilosofian suuntauksen avulla³. Enaktivismi korostaa mielen toimintojen kehollisuutta. Lukupiirissä luimme Gallagherin kirjaa *Action and Interaction*, jossa Gallagher argumentoi toimijuuden olevan kehollisuuden lisäksi luonteenomaisesti myös sosiaalinen ilmiö⁴.

On mahdollista tietää, miten kansainväliset akateemiset käytännöt vierailuineen, konferensseineen ja seminaareineen tulevat muuttamaan lähivuosina. Pandemian myötä on kuitenkin voinut huomata, että eri paikkakunnille koteihinsa eristetyt tutkijat voivat helposti käydä tieteiden välistä syvälle uppoutuvaa keskustelua eristyneistä olosuhteista huolimatta. Samalla voi muodostua sellaisia tutkijoiden välisiä kytköksiä, joita kotiyliopistoon rajattu keskustelu ei tekisi mahdolliseksi.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Olli Koistinen, *Action and Agent*. SFY, Helsinki, 2001.
- 2 Joshua Shepherd, *The Shape of Agency: Control, Action, Skill, Knowledge*. Oxford University Press, Oxford tulossa.
- 3 Ks. esim. Heidi Haanila, Anne Salminen & Pii Telakivi, Maailmaan ulottuva minuisuus. *niin & näin* 2/2017, 35–39.
- 4 Shaun Gallagher, *Action and Interaction*. Oxford University Press, Oxford 2020.

AINEEN ELÄMÄ

Materian väre on kiitetty ja kiistelty esitys materialistisesta ontologiasta, joka ei enää perustukaan olemisen hierarkiaan vaan inhimillisen ja ei-inhimillisen tasa-arvoon.

Jane Bennett
Materian väre.
Olioiden poliittinen ekologia

(Vibrant Matter. A Political Ecology of Things, 2010)

Suom. Tapani Kilpeläinen

n. 250 sivua

ISBN 978-952-7189-61-0

Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-62-7

Hinta 32 e | Sähkökirjan hinta 22 e

ELINA HALTTUNEN-RIIKONEN

Sanojen risteyksissä

Sisäministeri Maria Ohisalo (vihr) twiittasi kesäkuun lopulla:

”Hallituksessa päätettiin uudesta tasa-arvo-ohjelmasta. Kunnianhimon taso nousee aiempiin hallituksiin verrattuna ja kantavana näkökulmana on nyt eri syrjinnän muodot tunnistava intersektionaalinen #feminismi. Aika nostaa Suomi tasa-arvon kärkimaaksi”

Äkkiä intersektionaalisuudesta, feministitutkijoille ja aktivisteille tutusta käsitteestä, tuntuivat puhuvan kaikki. Oppositio ja kriitikot Twitterissä puhisivat: Vaikea sana! Miten koronakriisin keskellä on aikaa tällaiseen?¹

Oli löytynyt ”kuuma uusi peruna”, kuten Leena-Maija Rossi ja Kristiina Brunila luonnehtivat Helsingin Sanomissa julkaistussa vieraskynässään. He selvensivät käsitteen historiaa ja nykykäyttöä: yhdysvaltalainen feministi ja oikeustieteilijä Kimberlé Crenshaw kehitti käsitteen 90-luvun alussa ilmaisemaan sitä, kuinka ihminen kokee usein moninaista syrjintää eli toisin sanoen syrjinnät risteytyvät (*intersect*). Musta nainen ei kohtaa vain seksismiä vaan myös rasismia.²

Vakiintunut kotoperäinen vastine ’moniperustainen syrjintä’ viittaa siihen, että vaikka Crenshaw kirjoitti rasismien ja seksismien risteytymisestä, otetaan käsitteellä nykyisin haltuun erilaisia syrjinnän muotoja luokasta ja homofobiasta aina terveydentilasta johtuvaan syrjintään.³

Kansainvälisen esimerkin perässä

Ei ole sattumaa, että hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa puhutaan juuri intersektionaalisuudesta viitattaessa syrjivien rakenteiden moninaisuuteen. Patricia Hill Collins ja Sirma Bilge ovat kuvanneet intersektionaalisuuden tulleen ällistytävän suosituksi termiksi aina tutkimuksesta aktivismiin⁴. Myös Suomessa käsite on omaksuttu laajasti niin aktivismin ja järjestötoiminnan kentillä kuin feministisessä tutkimuksessa. Hallituksen tasa-arvo-ohjelma oli luonteva seuraava askel.

Tarkoittaako intersektionaalisuuden suosio sitä, että erilaiset sortavat rakenteet on laajasti hyväksytty muutosta vaativaksi epäkohdaksi? Ikävä kyllä ei. Hill Collins ja Bilge huomauttavat, näin laajan suosion saavuttanutta termiä käytetään niin erilaisilla tavoilla ja erilaisissa yhteyksissä, että intersektionaalisuus tarkoittaa eri asioita eri paikoissa ja vaatii aina tarkempaa määrittelyä.⁵

Tässä suhteessa se muistuttaa toista, tutumpaa käsitettä, feminisimiä, joka voi tarkoittaa jollekulle lupaa puheutua kuten haluaa ja toiselle koko patriarkaatin romuttamista. Osalle taas kumpaakin näistä.

Feminismistä puheenollen, tasa-arvoministeri Thomas Blomqvist (r) oli, kiinnostavaa kyllä, tasa-arvo-ohjelman intersektionaalisuudesta kysyttäessä tekemässä pesäeroa feminismiin: ”Sanapari [intersektionaalinen feminismi] ei esiinny missään kohtaa itse tasa-arvo-ohjelmassa, kyse on muiden käyttämästä termistä.”⁶ Ohjelmassa toistuvasti mainittu intersektionaalisuus kuulosti ministerin korvaan sopivan latautumattomalta termiltä.

”Muilla” Blomqvist viittaa ilmeisesti myös sisäministeri Ohisaloon.

Ohisalo itse kuvasi intersektionaalista feminisimiä ”vapausaatteenä” ja ”keinona päästä tasa-arvoon” ja lupasi hallituksen tasa-arvotoimissa huomioitavan tulevaisuudessa sen, että ihmisen asemaan vaikuttavat muutkin tekijät kuin sukupuoli⁷.

Hallituksen tasa-arvo-ohjelmaa vaivaa kuitenkin intersektionaalisuuden soveltamiseen liittyvä yleiseurooppalainen ongelma: Crenshaw itse ammensi yhdysvaltalaisesta mustan feminismin perinteestä ja pyrki kielikuvallaan havainnollistamaan rasismien vaikutusta, kun taas etenkin rasismien haastaminen jää eurooppalaisissa tulkinnoissa sisarpuolen asemaan⁸. Näin on myös hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa, jossa rasismia ei juuri mainita⁹.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tommi Parkkonen, Hallituksen ”intersektionaalinen feminismi” ihmetyttää oppositiota koronakriisin keskellä: ”Onko juuri nyt oikea aika?” *Iltalehti*. 27.6.2020. Verkossa: iltalehti.fi/politiikka/a/ebdf3207-811f-46fa-bafa-336327f6f6bf
- 2 Leena-Maija Rossi & Kristiina Brunila, Intersektionaalisuus tunnistaa moninaisuuden. *Helsingin Sanomat*. 3.7.2020. Verkossa: hs.fi/mielipide/art-2000006559796.html
- 3 Sama.
- 4 Patricia Hill Collins & Sirma Bilge, *Intersectionality*. Polity Press, Cambridge 2016.
- 5 Sama.
- 6 Hanna Gråsten, Tasa-arvon ministeri on pettynyt intersektionaalinen feminismi -kriittikkiin: ”Sanapari ei esiinny ohjelmassa”. *Iltalehti* 1.7.2020. Verkossa: iltalehti.fi/politiikka/a/85d8224f-d647-41ca-95ff-0334a51086e7
- 7 Piritta Räsänen, Intersektionaalinen feminismi on hallituksen uuden tasa-arvo-ohjelman kantava ajatus, sanoo Maria Ohisalo – ja ihmettelee, miksi se pelottaa osaa. *Helsingin Sanomat*. 27.6.2020. Verkossa: hs.fi/nyt/art-2000006554708.html
- 8 Kathy Davis, Who owns intersectionality? Some reflections on feminist debates on how theories travel. *European Journal of Women's Studies*. Vol. 27, No. 2, 2020, 113–127.
- 9 Ks. esim. Feministisen puolueen arvio hallituksen tasa-arvo-ohjelmasta. Verkossa: feministinenpuolue.fi/blogi/2/7/2020/feministisen-puolueen-arvio-hallituksen-tasa-arvo-ohjelmasta

TOMMI KAKKO

Sadistinen keskustelukulttuuri

Chauncey Devega kirjoitti huhtikuussa artikkelin *Saloniin*, jossa hän esitti tutun väitteen, että Donald Trump on narsisti¹. Lisäksi hän väitti, että Trump on Covid-19-pandemian joka käänneessä tehnyt johdonmukaisesti päätöksiä, jotka ovat vain pahentaneet tilannetta. Pelkkä epäpätevyys ei Devegan ja hänen siteeraamiensa lähteiden mukaan enää riitä selitykseksi sille, kuinka huonosti Trump on hoitanut tilanteen. Hän halusi löytää tekojen takaa jotain pahansuopuutta.

Etsiessään motiivia epidemian hoitoa suorastaan sabotoiville toimille Devega kertoi keskusteluistaan John Gartnerin kanssa. Johns Hopkinsissa opettanut ja teokseen *The Dangerous Case of Donald Trump* (2017) kontribuoinut psykologi ja psykoterapeutti on lisännyt Trump-diagnooseihin narsismin lisäksi sadismin selittäkseen Yhdysvaltain presidentin käytöstä². Trumpin sadismi on Gartnerin mukaan vähemmän ilmeistä kuin hänen narsisminsa, mutta hän on teorian mukaan muiden hirmuhallitsijoiden tapaan riippuvainen kansanmurhan tuomasta tyydytyksestä.

Väite sadismista kuulostaa hurjalta. Yhdysvaltain demokraattisen järjestelmän epäkohtia selitetään Gartnerin väitteessä yhden ihmisen psykopatologialla, mikä on varsin kyseenalaista³. Selitys redusoi kaikki poliittisen päätöksenteon monimutkaisten käytäntöjen yksityiskohdat yhden henkilön mielenterveysongelmiksi. Ja kaukodiagnoosit eivät myöskään ole lähtökohtaisesti järkevin tapa lähestyä potilasta.

Vaikka Gartnerin kanssa on vaikea olla samaa mieltä, sadismi on osa julkisen keskustelun uusia käytäntöjä. Rakentavan keskustelun ihanteen sijaan politiikka näyttää yhä enemmän internet-kovisten uhittelulta niin Yhdysvalloissa kuin Suomessakin⁴. Kipu ja tuska mainitaan kasuaalisti uutisissakin ja lukijoita joskus jopa osallistetaan niihin. YLE otsikoi kesäkuussa: ”Koe itse poliittikon tuska – Ylen verkkoleikkurilla voit päättää miten taloudesta tiristetään 7 miljardia: Valitsetko verot vai leikkaukset?”⁵. S&M-otsikon implisiittinen viesti on, että lukija voi saada roolileikistä masokistisen tuskan sijaan myös sadistista nautintoa riippuen lukijan omista mielipiteistä. Sadistinen retoriikka näyttää levinneen niin laajalle, että yksittäisen ihmisen persoonallisuushäiriöt ja preferenssit kalpenevat sen rinnalla. Gartnerin väite vaatiikin uudelleenkehystämistä.

Sadistinen retoriikka

Kirjassaan *How to Read Sade* (2005) John Phillips analysoi markiisi de Saden *Julietten* (1797) transgressiivisinta kohtausta ja varoittaa lukijoita lukemasta Saden kuvauksia kirjaimellisesti tai realismina. Kohtausta motivoi ”Saden tekstissä kuvailtujen libertiinien filosofia vietyä sen loogiseen päätepisteeseensä”⁶. Juliette on kirjassa varsin selväjärkinen, mutta täysin sitoutunut omaksumansa ideologiaan. Hahmo on Sadelle väline, jolla hän tutkii ideologisen ajattelun synkimpiä onkaloita. Saden tarkoitus on tietenkin shokeerata lukijoitaan, mutta hänen pääasiallinen kohteensa on tässä ja monissa muissa hänen teksteissään Rousseau:

”Monet Saden tekstit ovat armottomia satiireja Rousseauin romanttisesta luontokäsityksestä. [...] Rousseauin rakkaus luontoon oli hänen filosofiansa keskeisin piirre. Kaupunkielämä oli hänelle korruptoivaa, kun taas maaseutu kultivoi ihmisen luonnollista hyvyyttä. Rousseauille onnellisuus löytyi luonnon helmasta. Tämä naiivin sentimentaalinen näkemys luonnosta näkyi myös Rousseauin kuvauksissa luonnon salamyhkäisestä vaikutuksesta sieluun, joka sai aikaan vahvoja positiivisia tunteita hänen fiktiivisissä hahmoissaan. Sentimentaalisuuden sijaan Saden fiktiivisessä maailmassa myrskyt ja tulivuoret kannustavat hänen libertiinejään yhä kauheampiin julmuuksiin. Sade kuvaa ihmistä aina luonnostaan itsekkäänä ja julmana.”⁷

Saden törkeä trollaus yrittää tehdä Rousseauista naurunalaisen osoittamalla, että Rousseauin ideologian perustana on naiivi tunteellisuus, joka ei kestä kriittistä tarkastelua. Ihmisen luonnollinen tila ei tietenkään aina ajaudu kohti hyvyyttä luonnon keskellä ja luonto itsessään voi olla hyvin julma. Saden pilkka tekee tästä itsestäänselvyyden.

Vapaa tiedonvaihto oli internetin alkuaikoina kaunis idealistinen ajatus. Internetin piti vahvistaa avoimuudellaan demokratiaa, mutta nyt jopa internetin pioneirit ovat huomanneet sen muuttuneen uhkaksi demokratialle: sosiaalista mediaa on kuvattu nöyryyttäväksi digitaaliseksi vankilaksi⁸. Cambridge Analytica -skandaalin paljastajan dystooppisissa varoituksissa kerrotaan, että Facebook ja Amerikka ovat jo valitettavasti erottamat-

tomat⁹. Sosiaalisen median tykkäyskulttuuri infantilisoi käyttäjänsä, kun binäärisen ylä- ja alapeukutuksen sijaan pitäisi käydä vakavaa keskustelua vakavista aiheista¹⁰. Näyttää siltä, että verkon keskustelukulttuuri lipuu yhä useammin sadistisia ääripäitä korostaviin positioihin. Sosiaalinen media on kuin luotu radikalisoimaan käyttäjiensä retoriikkaa, ja Sade olisi sosiaalisessa mediassa kuin kotonaan.

Trump ja monet muut poliitikot käyttävät Twitteriä ja sosiaalista mediaa yhtenä pääkommunikointikanavanaan, ja monet heistä kokevat, että alatyylinen kieli ja pikkuilkeysien viljeleminen on heidän perustustaillinen oikeutensa. He eivät yleensä käytä Saden hahmojen tavoin koristeellista retoriikkaa perustellakseen päätöksiään, mutta puhetaidon eetos vaikuttaa samalta. Vaikka retorisia ylilyöntejä usein taivastellaan mediassa, harvemmin mainitaan, että kömpelö tyylyttäminen tuo tutkimustiedon mukaan nautintoa tyylyttäjälle itselleen¹¹. Julma sivallus somessa on sivaltajalleen sadistisen nautinnon lähde jopa silloin, kun he tietävät siitä aiheutuvan haittaa heille itselleen tai että sivalluksen kohde ei tule koskaan kuulemaan siitä. Gartnerin sadismiväitteeseen voisi vastata, että ”Twitter-addikti”¹² Trumpkin saanee nautintoa omasta sadistisesta retoriikastaan kansanmurhan sijaan.

Pettymys yhtenäiskulttuurina

Ei liene liian radikaalia ehdottaa, että internet ja sosiaalinen media ovat luoneet areenan, jolla sadistisen puhetaidon mestarit voivat esitellä retorista arsenaaliaan. Radikaalimpaa on ehdottaa, että he käyttävät hyväkseen kollektiivista pettymystämme verkon naiivisti ja utopistisesti lupaamiin idealistisen demokratian kiiltokuviin. Muutos on ollut valtavan nopea. Janne Siironen kirjoittaa mainiossa esseessään 90-luvun ufo- ja salaliittotfktioiden aallosta Suomen televisiossa:

”Elimme vielä yhtenäiskulttuurin ajassa. Televisio tarcoitti käytännössä kolmea kanavaa, joiden käytöstä neuvoteltiin ankarasti koko perheen kesken. Arki-iltaisoin Kolmoskanavalta katsottiin ainakin *Kauniit ja rohkeat*, Ylen TV1:ltä puoli yhdeksän uutiset ja Kakkoselta *Muunmilaakson tarinoita*. Sunnuntaisin päivälliseksi valmistettiin lihamureke, jonka sisällä oli kokonaisia keitettyjä kananmunia, minkä jälkeen kaikki katsoivat mäkihyppyä ja ehkä *Ihmemies MacGyverin* seikkailuja.”¹³

Television mullistaneet salaliittokelat jatkavat voittokulkuun verkossa, ja 90-luvun viihteestä on tullut arkipäivän politiikkaa. Monet äänekäimmät vanhoillisten arvojen kannattajat halajavat takaisin menneeseen, mutta sitä on joskus vaikea uskoa, kun katsoo verkossa käytävää sadistista ilottelua. Vanhojen kunnollisten aikojen palaaaminen olisi heille katastrofi, koska kanssakeskustelijoiden solvaaminen sitä varten optimoidulla alustalla olisi silloin lähes mahdotonta.

Ehkä pettymyksestä internetin utopistiseen lupukseen demokratiasta voi syntyä nykyajan postmoderni versio uudesta globaalista yhtenäiskulttuurista. Teknologiasektorin titaanit Jeff Bezos, Tim Cook, Mark Zuckerberg ja Sundar Pichai saivat kesäkuun lopussa kuulla Yhdysvaltain edustajainhuoneen kuulusteluissa raivokasta kritiikkiä toimistaan¹⁴. Sekä demokraatit että republikaanit olivat hyvin pettyneitä. Pettymysten aiheet vaihtelivat salin laidasta laitaan, mutta ennennäkemättömällä tavalla polarisoituneet puolueet ovat selvästi löytäneet yhteisen syntipukin. Heidän pettymyksellään on myös Yhdysvaltain presidentin tuki. Aika näyttää, voivatko poliitikot aidosti mitään Amazonin, Applen, Facebookin ja Googlen hegemonialle, mutta teknologiasectori on selvästi puolustuskannalla. Kielenkäyttö on kovaa, mutta se on ajan hengen mukaista. Koko maailma on nyt näyttämö, ja olemme kaikki vain näyttelijöitä Saden näytelmässä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Chauncey Devega, Psychologist John Gartner: Trump is a ”sexual sadist” who is ”actively engaging in sabotage”. *Salon*. 25.4.2020. Verkossa: salon.com/2020/04/25/psychologist-john-gartner-trump-is-a-sexual-sadist-who-is-actively-engaging-in-sabotage/
- 2 Ks. Bandy Lee ym. (toim.), *The Dangerous Case of Donald Trump. 27 Psychiatrists and Mental Health Experts Assess a President*. Thomas Dunne Books, New York 2017.
- 3 Ks. Elina Halttunen-Riikonen & Anna Ovaska, ”Hullu tuo Trump!” *niin & näin*. 1/17, 132–134.
- 4 Jussi Pullinen, Perussuomalaisten johdolla politiikan kielenkäyttö kovenee tavalla, josta ei kannata vaieta. *Helsingin Sanomat*. 28.7.2020. Verkossa: hs.fi/politiikka/art-2000006583715.html. Ks. myös Mari Manninen, Internet purskautti valloilleen journalismiksi naamioidun propagandan, ja nyt moni länsimainen media muistuttaa kiinalaista tai venäläistä. *Helsingin Sanomat*. 29.7.2020. Verkossa: hs.fi/ulkomaat/art-2000006584696.html
- 5 Koe itse poliitikon tuska – Ylen velkaleikkurilla voit päättää miten taloudesta tiristetään 7 miljardia: Valitsetko verot vai leikkaukset? Verkossa: yle.fi/uutiset/3-11397085
- 6 John Phillips, *How to Read Sade*. Granta Books, London 2005, 70.
- 7 Sama.
- 8 Jaron Lanier, *10 syytä tuhota kaikki sometilit nyt* (Ten Arguments for Deleting Your Social Media Accounts Right Now, 2018). Suom. Kirsimarja Tiainen. S&S, Helsinki 2019.
- 9 Carole Cadwalladr, If you’re not terrified about Facebook, you haven’t been paying attention, *The Guardian*. 26.7.2020. Verkossa: theguardian.com/commentisfree/2020/jul/26/with-facebook-we-are-already-through-the-looking-glass
- 10 William Davies, Who am I prepared to kill? *London Review of Books*. Vol. 42, No. 15, 2020.
- 11 Tommi Kakko, Someraivon anatomiaa. Haastattelussa Molly Crockett. *niin & näin*. 4/2018, 7–10.
- 12 Lanier 2019, ks. esim. 55.
- 13 Janne Siironen, Muukalaiset. Kuinka 90-luvun ufo-ohjelmien hullu hullu maailma arkipäiväistyi ympärillämme. Teoksessa *13 katseluasetoa. Miltä televisio tuntuu?* Toim. Kaisu Tervonen. Kosmos, Helsinki 2020, 71.
- 14 Lawmakers From Both Sides Take Aim at Big Tech Executives, *The New York Times*. 29.7.2020. Verkossa: nytimes.com/live/2020/07/29/technology/tech-ceos-hearing-testimony

VÄLINEITÄ AJATTELUUN!

PHILIP CAM

20 AJATTELUN TYÖKALUA

Opas tutkivan ajattelun opettamiseen

(Twenty Thinking Tools. Collaborative Inquiry for the Classroom, 2006)

Suom. Danika Harju, Vilma
Kärkkäinen & Tuukka Tomperi
ISBN 978-952-7189-51-1
Sähkökirja 978-952-7189-52-8

28€

-25 % kestopilaajalle

Sähkökirja 18 €

Mitä käytännössä tapahtuu, kun ajattelemme taitavasti? Millaisia välineitä käytämme, millaisia siirtoja teemme? Miten tutkivaa ajattelua voidaan harjoitella yhdessä toisten kanssa? Ajattelutaitojen oppimisen tarpeesta puhutaan jatkuvasti, mutta tukea näiden taitojen opettamiseen on ollut tarjolla hyvin vähän.

20 ajattelun työkalua on askel askeleelta etenevä käytännönläheinen opas, josta on hyötyä niin eri oppiastei-

den opettajille kuin kaikille yhteisajattelun harjoittelun ohjaajillekin. Sen avulla opitaan muun muassa kyselemistä, väitteiden arviointia, keskustelun jäsentämistä, käsitteiden tarkastelua ja päättämistä. Suositun oppaan on kirjoittanut tunnettu kriittisen ja luovan ajattelun asiantuntija, lasten ja nuorten filosofoinnin johtaviin kehittäjiin kuuluva australialaisprofessori Philip Cam.

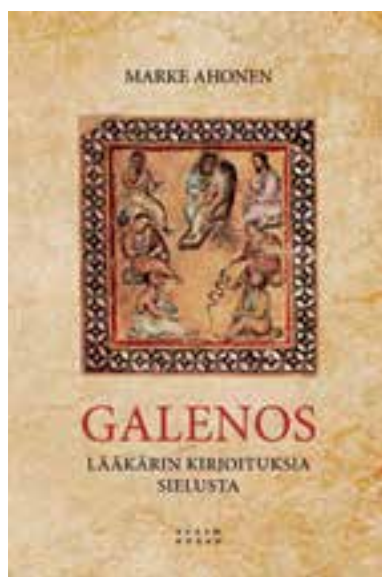
SUVI KUOKKANEN

Tarkkailla ja hallita – antiikin ohjeita terveyden hoitamiseen

Marke Ahonen, *Galenos. Lääkäriin kirjoituksia sielusta*. Basam Books, Helsinki 2019. 239 s.

Marke Ahonen on kirjoittanut 100-luvulla jaa. vaikuttaneesta lääkäri Galenoksesta antoisan ja ajatuksia herättävän tietokirjan. Kirjan ensimmäinen osa on 107-sivuinen, kattava tietopaketti Galenoksen elämästä, työstä ja lääketieteellisestä ajattelusta; toinen osa muodostuu neljän ennen suomentamattoman Galenoksen tekstin käännöksestä. Ahonen on valinnut mukaan neljä nykylukijaakin puhuttelevaa ”psykologista” tekstiä, jotka käsittelevät sielua (kr. *psykhê*) lääketieteen näkökulmasta: *Sielun tunteiden tunnistamisesta ja parantamisesta*, *Sielun erehdysten tunnistamisesta ja parantamisesta*, *Sielun kykyjen riippuvaisuus ruumiin sekoituksista* ja *Pienellä pallolla harjoittelemisesta*. Teokset on suomennettu kreikankielisistä alkuteksteistä, joskin Ahonen viittaa niihin vain latinankielisillä nimillä. Suomentokset on alustettu esittelyteksteillä ja teksteistä kaksi on myös lukijaystävällisesti varustettu väliotsikoilla. Käännösvalinnat on perusteltu alaviitteissä huolellisesti. Teos sisältää paljon viitteitä myös muuhun antiikin kirjallisuuteen, mistä erityiskiitos.

Suomennetut tekstit käsittelevät sielun ja ruumiin vuorovaikutusta terveyden näkökulmasta. Sekä sairautta että tunnetta merkitsevä kreikan sana *pathos* tarkoittaa Galenoksella järkiselun häiriötilaa. Tässä näkemyksessä on ilmeisiä yhtäläisyyksiä stoalaiseen tunneteorianaan, jonka mukaan tunteet ovat sielun virheavostelmia. Toisin kuin stoalaiset, Galenos uskoo esikuvansa Platonin tapaan sielun koostuvan kolmesta osasta: järkiosasta, himoitsevasta osasta ja ”kiivastuvasta” osasta (*thymos* tai *thymoeides*), kuten Ahonen tämän

kiellellemme hankalasti kääntyvän termin suomentaa (esim. 72).¹ Kiivastuva sielunosa, jonka tehtävänä on ”kiivastua välittömästi ja suuttua niille, jotka näyttävät jotenkin rikkoneen meitä vastaan” (5.29) ja joka vastaa eräänlaisesta omanarvontunnosta, on Galenoksen mukaan kesytettävissä². Sitä vastoin nautinnonhaluista ja kyltymätöntä himosielua ei hänen mukaansa voi koulia, vaan ihmisen on tyytyminen sen hillitsemiseen. Kiintoisana yksityiskohtana mainittakoon, että Galenos käyttää hillitsemisestä kreikan verbiä *kolazein*, joka merkitsi alun perin puiden karsimista tai oksimista; termi viittasikin alun perin puutarhanhoitoon. Ahonen on valmis kääntämään substantiivin *kolasis* myös ”rankaisemiseksi” (134 n. 48). Hyvitysluonteinen ”takaisinmaksu” kuitenkin oli kreikaksi *timôria* ja sillä ilmaistiin hieman eri asiaa: Platonin mukaan meillä on tapana ojentaa (*kolazein*) pahantekijää, jotta hän ei tekisi uudelleen pahaa. Samoin

Aristoteleen mukaan *kolasis* harjoitetaan kohteen hyväksi, *timôriaa* taas harjoittajansa hyväksi.³

Galenos näkee tunteet himoitsevan ja kiivastuvan sielunosan liikehtimisinä, jotka järkiselun tulee pitää kurissa. Ensimmäinen suomenos *Sielun tunteiden tunnistamisesta ja parantamisesta* onkin käytännönläheinen itsehoito-opas, joka antaa neuvoja tunteiden hallitsemiseen. Galenos tarjoaa harjoitusohjelman, jossa sielunosia totutetaan toiston ja ajatusharjoitusten avulla paremmille tavoille. Tarkoitus on heikentää himoa ja kiivautta vähitellen, ilmeisimmistä aloittaen ja askel askelelta edeten. Onnistuessaankin paremmille tavoille totuttautuminen kestää kauan. Ihminen on Galenoksen mukaan huono valvomaan itse itseään, ja hän neuvookin hankkimaan puolueettoman ”valvojan” tarkkailemaan ja antamaan kriittistä palautetta. Toisaalta teoksen loppuosassa (140–153) Galenos tuo esiin, että ”maanviljelijä ei mitenkään voi saada piikkipensasta tuottamaan rypäleitä” (5.40), millä hän tahtoo sanoa, että ihmiset ovat lapsesta saakka erilaisia ja että hyvät lähtökohdat tai hyvä kasvatus eivät ilman toisiaan riitä aiheuttamaan hyvää lopputulosta – molempia tarvitaan. Tässä tuskasta vapautumista käsittelevässä osiossa Galenos myös erittelee ahneuden ja kyltymättömyyden alkuperää.

Toinen suomenos, rönsyilevä ja poleeminen *Sielun erehdysten tunnistamisesta ja parantamisesta*, muodostaa parin ensimmäisen kanssa. Hieman yllättäen Galenos keskittyy ylistämään ihaillemaansa insinöörिताoa ja moittimaan filosoifeja, joiden teorit eivät ole todistettavissa. Hän muun muassa kuvaa

aurinkokellon ja vesikellon rakentamista varsin yksityiskohtaisesti. Tyyli on terävää, elävää ja hauskaakin: Galenos esimerkiksi kertoo, kreikkalaista sananpartta käyttäen, kuinka yleisö kuunteli häntä ”niin kuin aasit lyyransoittoa” (5.65) eli kuulemaansa ymmärtämättä. Sielun erehdysten osalta Galenos tuntuu päätyvän siihen, että pohjimmiltaan ahneudesta johtuva, alemmista sielunosista kumpuava ”hätköity hyväksyminen” eli harkitsemattomuus johtaa esimerkiksi valehteluun (178–179).

Kolmas suomennos on suppeahko *Sielun kykyjen riippuvaisuus ruumiin sekoituksista*. Galenos esittää, että sielun kyvyt ovat riippuvaisia ruumiillisista tekijöistä kuten, humoraalioppia mukaillen, nesteiden tasapainosta ja sekoitus-suhteista. Hän esittää, että ruokavaliolla ja ympäristötekijöillä voidaan vaikuttaa järkisielun toimintoihin kuten muistiin. Samalla hän itse asiassa väittää, että sielu ei ole ruumiista riippumaton. Ahonen pitää tätä teosta ”provosoivana ulostulona” (184). Väite ruumiin ja sielun yhteydestä onkin hätkähdyttävä muun muassa siksi, että se on ristiriidassa paitsi monien filosofien näkemysten kanssa, myös Galenoksen omien, muualla esiin tuotujen ajatusten kanssa: edellähän näimme, että Galenoksen mukaan alempia sielunosia ei voida parantaa lääketieteen keinoin, vaan järkisielun tulee pitää ne kurissa.

Kirjan päättää neljäs suomennos, muita niukempi *Pienellä pallolla harjoittelemisesta*, joka muiden tähän suomennettujen tekstien tavoin alleviivaa sielun ja ruumiin vuorovaikutusta. Galenos suosittelee pienellä pallolla harjoittelemista (mihin

urheilulajiin hän tarkalleen ottaen viittaa on hämärän peitossa) muun muassa siksi, että pelitilanteiden lukeminen ja pallon ennakointi kehittävät aisteja ja älyä ja siis sielua. Samalla se kehittää miehisyyden ja rohkeuden kaltaisia hyveitä.

Lopuksi muutama suomennoksiin liittyvä pikkuhuomio. Eräitä kreikkalaisia terminjätkäleitä on tunnetusti vaikea, ellei mahdoton tyydyttävästi kääntää. Yksi tällainen esiintyy teoksessa *Sielun tunteiden tunnistamisesta ja parantamisesta*, jossa Galenos sivuaa häpeän tuntoa muiden silmissä (*aidôs*) (132). Ahonen suomentaa tämän hieman vieraskorealta kalskahtavalla sanalla ”häveliäisyys”, joskin hän huomauttaa (132 n. 44), että *aidôs* ja verbi *aideisthai* viittaavat häpeään joutumisen pelkoon.⁴ Häpeän tunto tai pelkkä ”häpeä” olisikin mielestäni osuvampi käännös – ja näin Ahonen sen paikoin kääntääkin. Toinen huomautus liittyy *úsian* (kirjassa *ousia*) suomentamiseen ”substanssiksi”: mielestäni Ahoellakin yhtenä käännösvaihtoehtona ollut ”olemus” (190 n. 7) olisi ollut parempaa suomea. Kolmas ja viimeinen huomioni koskee teoksen keskeistä termiä *pathos*, jonka Ahonen suomentaa asiayhteyden mukaan joko tunteeksi tai sairaudeksi. Kuitenkin Galenos lukee *pathoksiksi* myös kunnianrakkauden kaltaisia ominaisuuksia, joita nykyihminen saattaisi sanoa pikemminkin taipumuksiksi. Jaankin Ahosen näkemyksen, että ”tunne” on turha(uttava)n yksipuolinen käännös (esim. 112–113). Koska kreikan *pathos* viittaa johonkin passiivisesti koettuun (*paschô* = ”kokea”, ”kärsiä”), ehdotan yhdeksi mahdolliseksi suomennokseksi ”tunnetilaa” – tilassa kun ollaan ja ominaisuudet

omataan passiivisesti, omasta tahdosta riippumatta.

Edellä esitetyt huomiot eivät ole kirjan kokonaisuuden kannalta merkittäviä eivätkä heikennä suomennosten laatua millään lailla. Kaiken kaikkiaan kirja on tasapainoinen kokonaisuus, jonka luettuun filosofisesta psykologiasta ja lääketieteen historiasta kiinnostunut lukija jää kaipaamaan lisää. Toivonkin, että saamme pian tutustua Ahosen seuraaviin suomennoksiin. Itseäni kiehtoivat erityisesti Galenoksen osittain säilynyt ”Hippokrateen ja Platonin mielipiteistä” ja tuskan välttämistä käsittelevä *Peri alypias*.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ahonen on käsitellyt *thymosta* laajemmin aiemmassa artikkelissaan: Marke Ahonen, Konfliktin kolmas osapuoli – *thymos* antiikin ajattelussa. *niin & näin* 4/2018, 29–34.
- 2 Vrt. Ahonen 2018, 33.
- 3 Aristoteles, *Retoriikka* 1.10.17; Platon, *Protagoras* 324a–b. Koston ja rangaisituksen käsitteistä ks. esim. Danielle Allen, *The World of Prometheus. The Politics of Punishing in Democratic Athens*. Princeton University Press, Princeton 2000; Douglas L. Cairns, *Revenge, Punishment, and Justice in Athenian Homicide Law. Journal of Value Inquiry*. Vol. 49, 2015, 645–665 (655–656, ks. erit. n. 40, 41).
- 4 *Aidôksesta*, ks. Douglas L. Cairns, *Aidôs. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*. Clarendon Press, Oxford 1993.

TUUKKA TOMPERI

Kuvakirjan kyydissä maailmaa ihmettelemään

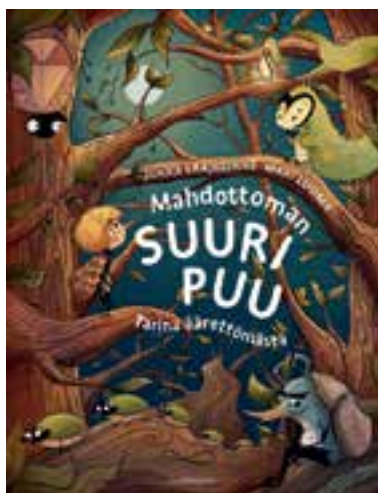
Jukka Laajarinne & Mari Luoma, *Mahdottoman suuri puu. Tarina äärettömästä*. Gaudeamus, Helsinki 2020. 49 s.

”Kekomielessä vallitsi rauhaton parvihäly”, alkaa tarina suuresta puusta, jossa asuu melkoinen joukko pieniä otuksia. Jo sitä ennen kirjan sisäkannen kuva saattaa laittaa miettimään, kuinka suuri tuo suuri puu oikein mahtaakaan olla. Jos ihmisen sijoittaisi samaan kuvaan, olisiko hän pölyhiukkanen vai yltaisikö alaoksilta kiipeämään? Ja kuinka pieniä ovat nuo pienet otukset? Riippuuko puun suuruus siitä, kuinka pieni sitä katselee?

Esilehdellä on lajintunnistuskuvien tapaan kaksitoista hyönteistä suomenkielisinä ja latinankielisinä tieteellisinä nimineen. Niistä osan voikin hauskaasti tunnistaa jo kansikuvasta. Nimet kuitenkin herättävät lukuporukan epäluulon. Voiko millään oikeasti olla moisia nimityksiä. Takkutiera, hapsijäärä ja nyhājumi löytyvät nopeasti netistä, mutta mököjäkäräisten ja mäihämäinarien suhteen epäily jää elämään. Ja miksi Oukalla ja yöperholla on sama latinankielinen nimi?

Mahdottoman suuri puu on kirjailija ja opettaja Jukka Laajarinteen ja kuvittaja Mari Luoman kuvakirja noin 6–9-vuotiaille. Sitä on kehitelty yhdessä Helsingin yliopiston Tiedekasvatustieteiden keskuksen kanssa ja tarinaan on sekoitettu aineksia biologiasta, matematiikasta ja filosofisesta pohdinnasta. Äärettömyys on mukana kirjan nimessä ja ideassa kokoavana teemana, vaikkei mitenkään hallitsevasti sisällöissä.

Tarinassa kekomielen parvi lähtee kartoittamaan ja ottamaan Puusta mittaa. Matkalla sattuu ja tapahtuu ja samalla herää monia matemaattisia pulmia. Joissain niistä on hitunen päälleliimatun tuntua, minkä tosin huomaa vain aikuislukija. Filosofian historiasta lainaten mukaan upo-

tetaan esimerkiksi Zenonin paradokseja, joiden kohdalla aikuisiakin avittaisi pieni taustatuki. Sellaista voisi tämänkaltaisiin kirjoihin tarjota vaikka pienimuotoisesti kustantajan verkkosivulla.

Mököjäkäräisten pesäkoloa emme uskoneet äärettömän suureksi. Ja jossain se puukin loppuu, oli paikka kuinka suuri tahansa. Sillä on Rajansa ja rajan tuolla puolen pudotaan puusta, mutta se onkin jo toinen seikkailu. Onko sitten olemassa mitään äärettöntä? Raati kertoo jo ennen kirjan loppua tietävänsä, että vain avaruus on äärettön, sillä se ei pääty koskaan.

Maailman suurinta lukua emme mekään keksineet. Päätelimme, että kaipa myös matemaatikot etsivät sitä edelleen – ehkä loputtomasti? Yleisarviona raadista irtoaa vakiotokaisu ”ihan hyvä”. Uskallamme siis suositella ikäryhmässä matematiikasta, luonnosta tai filosofoinnista kiinnostuville.

Lukuraadin jäsenenä kirjoittajan lisäksi Eeli 9 v. ja Lilja 7 v.

Lasten kanssa filosofoimiseen sopivia uusia kuva- ja lastenkirjoja

Taina de Carvalho (toim.), *Elämän reseptikirja*. Pieni karhu, Kärkölä 2019. Kirjaan on koottu lasten itsensä taidepohjaisissa työpajoissa kehittämiä ja kuvittamia ”reseptejä” vinkeiksi suuriin ja pieniin kysymyksiin ja elämäntilanteisiin.

Kaisa Happonen & Anne Vasko, *Mur-kirjat*. Esim. *Mur ja tähti*. Tammi, Helsinki 2019. Filosofiluonteinen *Mur-karhu* on uteliaisuuden ekspertti, ja ihmetellä kannattaa kaikkea, alkaen vaikkapa siitä, mikä tekee karhusta karhun.

Katri Kirkkopelto, *Molli- ja Piki-kirjat*. Esim. *Molli ja Kumma*. Lasten Keskus, Helsinki 2018. Kirjojen aiheina ovat erilaiset tunteet ja samalla voi filosofoida mm. minuudesta, ystävydestä ja ihmissuhteista sekä siitä, miten toisiin on hyvä suhtautua. Oheen on tehty myös opas tunnetaitoihin.

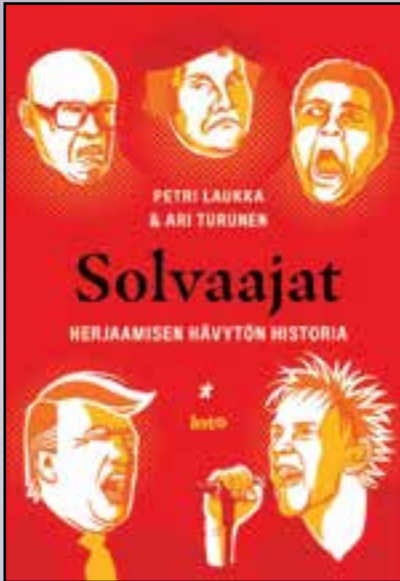
Tomi Kontio & Elina Warsta, *Koira nimeltään Kissa* -kirjat. Esim. *Koira nimeltään Kissa tapaa kissan*. Teos, Helsinki 2019. Miellyttävän haikeasti liikuttavissa tarinoissa opitaan ymmärtämään erilaisuutta ja särkeämään ennakkoluuloja.

Jenna Kunnas & Mikko Peltari, *Näkymätön myrsky*. Otava, Helsinki 2019. Ilmastomuutoksen ja ympäristökäytösten pohdintaan lämmintähenkisesti johdettava seikkailutarina.

Annika Sandelin & Linda Bondestam, *Silkkiaipinan nauru* (Silkesapans skratt, 2019). Suom. Maarit Halmesarka. Teos & Förlaget, Helsinki 2019. Viidakon väen kanssa kohdataan aiheista painavimpia, kuten kuolema, suru ja muistot.

AJATUKSIA HERÄTTÄVÄT SYYSUUTUUDET

TILAA KIINNOSTAVIMMAT OPUKSET: INTOKUSTANNUS.FI

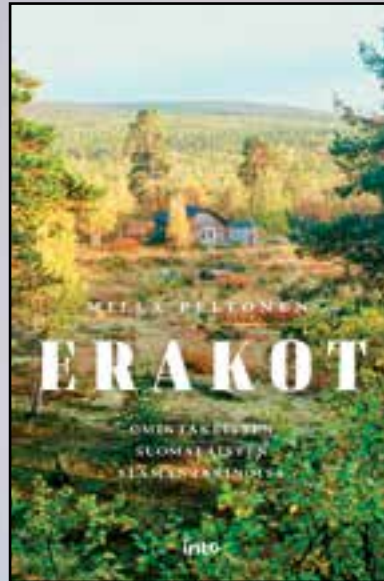
Petri Laukka & Ari Turunen

SOLVAAJAT

HERJAAMISEN HÄVYTÖN HISTORIA

Historian hurjimmat herjaajat ja pahasisimmät panettelijat.

  Myös e- ja äänikirjana

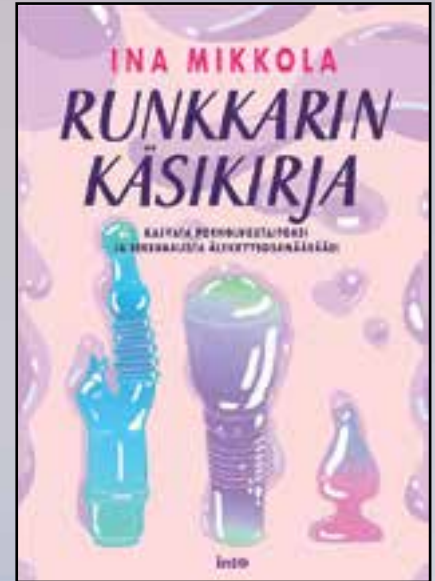
Milla Peltonen

ERAKOT

”Erakot on vetävästi kirjoitettu huolellisen pohdiskelun ja lempeän uteliaisuuden tulos.”

– Suomen Kuvalehti

  Myös e- ja äänikirjana

Ina Mikkola

RUNKKARIN KÄSIKIRJA

Kirja kaikille oman elämänsä runkkareille, jotka haluavat kasvattaa seksuaalista älykkyyttään. Tirkistele, ylläty, sivisty!

  Myös e- ja äänikirjana

Markku Lehto

HYVINVOINTI-YHTEISKUNNAN ARVOT

AVAIN TULEVAISUUDEN SUOMEEN

Millaiselta maailma näyttää 50 vuoden kuluttua, ja mitä hyvinvointi silloin on?

 Myös e-kirjana

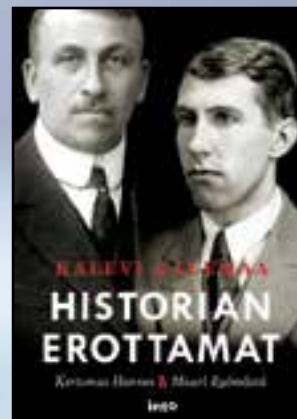
Maria Annala

TRUMPIN KANSA

KEITÄ HE OVAT JA MIKSI HE RAKASTAVAT JOHTAJAANSA

Trumpin kansa seuraa kolmen intohimoisen Trumpin kannattajan ponnisteluja ehdokkaansa hyväksi.

 Myös e-kirjana

Kalevi Kalemaa

HISTORIAN EROTTAMAT

KERTOMUS HANNES & MAURI RYÖMÄSTÄ

Isäkapinasta, 1900-luvun ensipuoliskon poliittisista kamppailuista, toiveista voitoista ja pettymyksistä.

 Myös e-kirjana

Mikko Jakonen

KONFLIKTI

TALOUS JA POLITIIKKA

Ovatko konfliktit kehittyvän ja demokraattisen politiikan edellytys vai uhka?

 Myös e-kirjana

PSST! KUN LIITYT INNON YSTÄVÄKSI, SAAT 20 % ALENNUKSEN KAIKISTA KIRJOISTAMME.

into

CARLOS LIEVONEN

Yhteiskunnan mieli ja sairaus

Jarno Hietalahti & Mika Pekkola, *Terapiaa mielipuoliselle maailmalle. Erich Fromm ja radikaalihumanismin lupaus*. Vastapaino, Tampere 2019. 256 s.

Erich Fromm (1900–1980) tunnetaan Frankfurtin koulukunnasta erotettuna kriittisenä psykoanalytikkona, joka pakeni koulukunnan muiden juutalaisperustajien tavoin kansallissosialistisen Saksan totalitarismia suoraan kapitalistisen totalitarismin sydämeen Yhdysvaltoihin.

Frankfurtin kriittinen koulukunta kehitti Yhdysvalloissa kulttuurikritiikkiä ja käytti muun muassa Karl Marxin sosiologiaa huomioita sekä Sigmund Freudin psykoanalyysia paljastaakseen liberalistisen kulttuurin alitajuntaan kätkeytyvää alistamista ja vallankäyttöä. Frommia kiehtoivat myös juutalais-kristillinen perinne, buddhalaisuus ja humanismi, joita hän yhdisteli pyrkimyksessään edistää ihmisen vapautta ja hyvinvointia. Frommin mukaan yhteiskunnalliset ongelmat ovat pohjimmiltaan psykologisia ongelmia, mutta hän uskoi myös, että psykoanalytikon tulee suunnata katseensa yksilöstä kollektiiviselle tasolle.

Fromm on yksi modernin yhteiskunnan ja kulttuurin terävimmistä kriitikoista. Hän tunnisti ja nosti aikanaan esiin ongelmia, jotka ovat vuosikymmenten saatossa vain kärjistyneet, kuten merkittävien tuloerojen seuraukset, kulutus-kulttuurin ongelmat, vieraantuminen ja tylsänä näyttäytyvä vapaa-aika. Frommille tärkeintä filosofiassa oli ihmisten auttaminen. Hänen tunnetuimmat teoksensa sijoittuvat johonkin *self help* -kirjallisuuden, psykologian ja filosofian rajamaille. Ne nauttivat aikanaan suurta suosiota ja niitä on myös suomennettu yllättävän paljon. Valtavirran *self help* on kuitenkin jatkanut omille teilleen, eikä Frommin klassikoista ole Suo-

messä nähty uusintapainoksia vuosikymmeniin.

Jarno Hietalahden (maailman ensimmäinen ”Erich Fromm Fellow”¹) ja Mika Pekkolan esseekokoelma *Terapiaa mielipuoliselle maailmalle. Erich Fromm ja radikaalihumanismin lupaus* on viimeisin Fromm-kiinnostuksen näyttämä elonmerkki Suomessa. Se todistaa, että ainakin akateemisissa piireissä aihe on edelleen kiinnostava. Hietalahden ja Pekkolan tarkoituksena on kuitenkin selvästi tuoda Fromm samalla takaisin valtavirran tietoisuuteen. Frommilla on vastauksia, yleisö on vain saatava kuuntelemaan.

Hietalahti ja Pekkola vuorottelevat esseekokoelmassa kirjoittajina, mutta artikkelien tarjonta ulottuu laidasta laitaan, kuin kirjoittajia olisi enemmänkin. Osassa pohditaan vapaammalla otteella nykyilmiöitä, kuten Jarkko Martikaisen musiikkia frommilaisen humanismin ilmentäjänä, kun taas toisissa paneudutaan

akateemisemmilta tuntuviin aiheisiin, kuten kysymyksen Frommin epäortodoksisesta psykoanalyysistä, jota muut Frankfurtin koulukunnan jäsenet pitivät liian marxilaisena.

Tarjonnan laajuus saa miettimään, mihin monipuolinen teos lopulta pyrkii. Tavallaan se tuntuu ajankohtaisuuskirjallisuudelta, joka yhtyy Donald Trumpia ja suositaan kasvattavan, äärioikeistolaisuutta käsittelevän kommentaarikirjallisuuden liutaan. Julkaistiinhan teos osuvasti juuri ennen holokaustin 75. muistovuoden alkamista. Näistä ajankohtaisuuksista huolimatta *Terapiaa mielipuoliselle maailmalle* ei keskity äärioikeiston kannatuksen nousuun tai fasismin lumoon, vaikka kirjoittajat kyllä käsittelevät myös näitä Frommin tuotannolle keskeisiä aiheita.

Teos tuntuu myös olevan enemmän kuin yleistason johdatus. Se on helppolukuinen ja monessa kokoelman artikkelissa painotetaan samoja aiheita Frommin ajattelussa, mutta jos pyrkimyksenä olisi ollut johdatusteoksen kirjoittaminen, siitä olisi helposti voinut tiivistää johdonmukaisemman ja yhtenäisemmän kokonaisuuden. *Terapiaa mielipuoliselle maailmalle* nimittäin esittelee Frommin ajatusmaailmaa vaihteittain erinäisten avausten avulla. Ajankoh-taisuuteen tähtäviä avauksia ovat esimerkiksi perustuloon tai teko-älyyn liittyvien kysymysten pohtiminen frommilaisesta näkökulmasta. Omituisempia taas ovat edellä mainittu Martikaisen musiikki sekä klovnin hahmo humanismin ihanteiden vastaisena huumorin lähteenä. Sovellukset elävöittävät teosta, mutta ne lopulta myös hallitsevat sen kulkua ja kokonaisuutta. Toisaalta teoksessa käsitellään esimer-

kiksi äärioikeistolaisuuden lumoa suhteellisen suoraviivaisesti Frommia kiinnostaneena aiheena. Hänen mukaansa nationalistinen kiihko herää samojen psykologisten mekanismien seurauksena kaikissa yhteiskunnissa, joissa ei vastata ihmisen materiaaliin ja psyykkisiin tarpeisiin.

Mielenkiintoisinta Frommin ajattelussa ovatkin hänen psykologiset huomionsa. Esimerkiksi rakkaus on keskeinen frommilainen aihe. Jos ihminen ei saa tunnustusta rakkauden avulla, hän etsii sitä muilla tavoin: väkivallan ja hyväksikäytön takaa löytyy Frommin mukaan aina rakkauden tarve, jota pyritään tyydyttämään väärityein keinoin. Rakkaus on hänen mukaansa ainoa produktiivinen vastaus ”tiedostuksen ahdistukseen”. Lapsuutensa esitietoisien ykseyden taakseen jättänyt aikuinen tarvitsee rakkautta säilyttääkseen mielenterveytensä, mutta saattaa myös päätyä etsimään helpotusta ahdistukseensa ryhtymällä alistaiseen suhteeseen autoritaarisen auktoriteetin kanssa.

Rakkaus on modernissa yhteiskunnassa vähissä, koska nykykapitalismi ei tyydytä tavallisille ihmisille kuin materiaalisia tarpeita (jos niitäkään). Kapitalismissa voittoa tavoitteleviksi yksilöiksi ja kuluttajiksi redusoidut ihmiset eivät voi kovin helposti muodostaa merkityksellisiä siteitä toisiin ihmisiin. Kilpailu, vieraantuneisuus ja tavarafetisismi kannustavat toksiseen itsenäisyyteen, jonka tuottamia haavoja osataan paikata vain kuluttamalla. Tästä kaikesta seuraa, että moderni kapitalistinen yhteiskunta on oivallista maaperää fasismille. Fromm käsittelee autoritarismin lumoa erityisesti teoksessaan *Pako vapaudesta* (1941), jossa hän istuttaa 1930-luvun Saksan

kansan psykoanalyttikon divaanille ja tuottaa kiinnostavan diagnoosin: modernin yhteiskunnan sallimat vapaudet aiheuttavat useimmiten eräänlaisen toivottomuuden tunteen, johon reagoidaan hakemalla turvaa autoritaristisista lupauksista. Teos tuli taas ajankohtaiseksi, erityisesti Yhdysvalloissa, kun Trumpin vaalivoittoa alettiin verrata Saksan kansallissosialistien suosioon 1930-luvulla.

Terapiaa mielipuoliselle maailmalle -teoksen heikkous ovat jo klišeiksi vakiintuneet ajatukset, jotka muodostavat useamman kokoelman artikkelin selkärangan. Hietalahden ja Pekkolan korostama humanismi on keskivertolukijalle suhteellisen itsestään selvä asenne, minkä lisäksi Frommin taipumus keskittyä suuriin kokonaisuuksiin yksityiskohtien sijaan johtaa ajoittain kovinkin kuluneiden haaveiden artikuloitumiseen. Nykylukija on jo liiankin tottunut kuulemaan esimerkiksi, että hänen ruumiinsa ja mielensä on nykykapitalismissa redusoitu pääomaksi, joka pitää osata sijoittaa oikein työmarkkinoilla. Sama koskee myös perustulon puolesta esitettyjä argumentteja, joiden mukaan työstä riippumaton vakaa tulonlähde ei välttämättä tekisi ihmisistä laiskoja vaan päinvastoin antaisi mahdollisuuden kokeilla uusia asioita. Tällaiset huomiot voi nähdä yhtä lailla tarpeettomana saarnaamisena tai merkinä siitä, että Frommin asenteet ja ajatukset ovat edelleen ajankohtaisia ja suosittuja. Hietalahti ja Pekkola ovat jälkimmäisen kannalla.

Vaikka Frommin yhteiskunnalliset ratkaisut saattavat pääpiirteissään vaikuttaa pilvilinnojen rakentelulta, hänen psykologinen tarkkakatseisuutensa sisältää vallankumouksellista potentiaalia. Oman

itsensä ja ihmissuhteidensa tunteminen ja kehittäminen ovat hyvästä, eikä ainoastaan tehokkuuden lisäämisen mielessä.

Pekkola toteaa esseessään ”Zeniläinen antikapitalismi” nykyisen *self help* -kirjallisuuden keskittyvän lähinnä maailman poliittis-taloudellisen tilanteen ylläpitämiseen ja lujittamiseen. Esimerkiksi meditaatiota ja mindfulnessia ei käytetä kestäättömän ja epätasa-arvoisen järjestelmän muuttamiseen, vaan järjestelmään sopeutumiseen ja sen sietämiseen. Buddhalaisuuden länsimaisista tulkinnoista on tullut osa kapitalistista systeemiä. Tämäkin on jo monesta tuttu huomio, mutta se on koko esseekokoelman kannalta merkittävä, sillä se selittää miksi on tärkeää nostaa esiin *self help* -kirjallisuuden uutta aaltoa edeltäneitä itsensä kehittämiseen kannustavia kirjoittajia. Fromm on tästä joukosta yksi esimerkki. Seneca, jonka *Elämän lyhytydestä* -teoksen Otava julkaisi suomeksi vuonna 2018, voisi olla toinen. Hienoa ja kumouksellista juuri tällaisissa elämäntaito-oppaissa on pyrkimys palauttaa itsensä kehittämisen ajatus atomistisen kapitalismin palveluksesta ihmisten ja yhteiskuntien palvelukseen. Fromm on samoilla linjoilla todetessaan, että on siirryttävä järjestelmään, jossa järjestelmä palvelee ihmistä eikä ihminen järjestelmää. Tämäkin on klisee, mutta se on klisee, josta ei ole varaa luopua.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Erich From Research Fellowship antaa tutkimuspestit Tübingenin Fromm-instituutissa, johon haetaan kahden vuoden välein kansainvälisellä haulla. Rahoitus on tarkoitettu Frommin teorioiden tieteelliseen tutkimukseen.

KAISA KORTEKALLIO

Upoksissa ilmakehässä

Emanuele Coccia, *Kasvien elämä. Sekoittumisen metafysiikkaa*. Suom. Jussi Palmusaari. Tutkijaliitto, Helsinki 2020, 153 s.

Kasvi on maailmassa-olemisen paradigmaattisin muoto, väittää Emanuele Coccia ensimmäisessä suomenne-tussa teoksessaan *Kasvien elämä*. Tätä vain ei ole koskaan ennen tajuttu sen paremmin filosofiassa kuin biologiasakaan. ”Emme juuri puhu niistä, emmekä muista niiden nimiä.” (14)

Teoksen rakenne noudattelee kasvien morfologiaa: kolmen käsitteilyluvun keskeiset figuurit ovat lehdet, juuret ja kukat. Lehdet ovat avain kasvien kykyyn elää ilmassa ja luoda ilmakehää, ja ehkä vielä tärkeämmin niiden kykyyn luoda itseään ja maailmaa jatkuvassa sekoittumisen liikkeessä; juurten avulla kosmiset voimat raivaavat tiensä planeetan kamaraan; kukissa taas ilmenevät sekä järki että sukupuoli, siis ”muotojen varioimisen kosminen kyky” (106). Kasvien muodoille ja toiminnalle herkistyen Coccia hahmottaa elämän ”kokonaisvaltaisena altistumisena” (16).

Elämän materiaalista ja vuorovaikutteista muuttuvuutta on nykyfilosofiassa pyritty käsitteellistämään monin eri tavoin: evoluution ja emergenssin ajattelun sekä eri perinteissä nimettyjen ”virtojen” ja virtaavuuksien avulla, ja sittemmin vaikkapa Karen Baradin ”materian

aktiivisuuden” ajatuksesta lähtien. Verrattuna moniin (uus)materialistisiin ajattelijoihin Coccia ehdottaa kiitettävän suuhunsopivaa sanastoa. Eläminen on ”sekoittumista” ja ”upoksissa oloa”, perustavalla tavalla ”fluidia”. Kasvien tarkasteleminen on keino ymmärtää elämisen ja maailman muuttuvuutta yleensä, kuten käy ilmi jaksoissa, joissa tarkastellaan kasvihengitystä ja ilmastoja. Teemasta

poiketen subjektin ja maailman fluidius selitetään kuitenkin kalan ja meren avulla: ”Läpäisevyys on avainsana: tässä maailmassa kaikki on kaikessa. Vesi, josta meri muodostuu, ei ole ainoastaan kala-subjektia vastassa vaan *sen sisällä* kulkien sen läpi ja taas ulos. Maailman ja subjektin molemminpuolisen lävistämisen takia tämän tilan geometria on monimutkaista ja jatkuvassa muutoksessa.” (39) Siinä missä kala elää uponneena mereen, kuivan maan olennot elävät uponneina ilmakehään.

Coccia korostaa, että vaikka se saattaa vaikuttaa passiiviselta, upoksissa oleminen on ennen kaikkea jatkuvaa toimintaa. Kasveissa toiminta on ilmeisintä fotosynteesissä, jossa kasvi muuntaa auringon energiaa omaksi ruumiikseen ja ilmakehäksi, maailmaksi. Kasveille – kuten toki kaikille muillekin organismeille – ”maailman tekeminen on vain olemisen synonyymi” (45). Coccian mukaan tällaista tekemistä ei voi selittää *Umweltin* tai ’ekolokeron’ kaltaisilla käsitteillä, koska ne keskittyvät liiaksi olennon välittömään lähipiiriin ja sen (kognitiiviseen, kilpailevaan) haltuunottoon.

Ekologia ylipäätään on Coccian tarkoituksiin liian maakeskistä ja

”Kasvit ovat solaarisia, kasveja syödessään kaikki muutkin elävät olennot ovat solaarisia, ja kasvien toiminta pistää solaariseen liikkeeseen myös epäorgaanisen aineksen.”

kodin piiriin (*oikos*) rajoittunutta. Maakeskisen metafysiikan – joka Coccian mukaan on Kopernikuksesta huolimatta ”länsimaisen tieteen syvin sielu” (89) – kritiikki yhdistyy lavealla liikkeellä kaikenlaisen asuttamisen ja sitä myötä husserlilaisen ”kokemuksen perustan” kritiikkiin. Haastaessaan metafysisen ja kokemuksellisen perustan havittelun (jollaiseen myös ”juuret” arkikielessä liittyvät) Coccia on samalla asialla kuin nomadiset filosofit Deleuzesta ja Guattarista Rosi Braidottiin ja Paul B. Preciadoon: ”maailmaan sekoitutaan, mutta siihen ei voida koskaan asettua” (94). (Näin siitä huolimatta, että kritiikin kohteena on erityisesti Deleuzen ja Guattarin geofilosofia.)

Coccialle kasvien ja etenkin juurien toiminta kuuluu olennaisesti taivaan ja kosmologian piiriin. Näennäisestä epäintuitiivisuudestaan huolimatta ajatus on hyvin perusteltu, sillä taivas on kaikkialla. ”Kasvien ansiosta Auringosta tulee Maan iho, sen pintakerros, ja Maasta tulee tähti, joka elää Auringosta ja muodostuu sen valosta. Ne muuttavat valon orgaaniseksi aineeksi ja tekevät elämästä ennen kaikkea solaarista.” (87) Ilman kasveja planeetta

olisi eloton kivimöykky, ilmakehätön ja vedenkierron: kasvien ansiosta se on jatkuvasti muuntuva, sekoittuva, ja uusia muotoja luova. Kasvit ovat solaarisia, kasveja syödessään kaikki muutkin elävät olennot ovat solaarisia, ja kasvien toiminta pistää solaariseen liikkeeseen myös epäorgaanisen aineksen.

Kasvien elämä on rohkea pieni kirja, jossa Coccia esittää laajoja ja komeita ideoita. Toisinaan tämä retorinen tyyli käy teoksen tarkoituksia vastaan. Esimerkiksi kasvien omavaraisuuden ylistyksessä vedetään joitakin mutkia suoriksi. Ettäkö kasvit eivät tarvitse selviytyäkseen muita elollisia olentoja vaan ainoastaan kiviä, vettä, ilmaa ja valoa (18)? Entä sienirihmastot? Entä mikrobit? Entä pölyttäjät? Coccia jättää mainitsematta, että kasvien omavaraisuus (autotrofisuus) on nimenomaan aineenvaihdunnallista, ja elämän muut (yhteisevoluutiiviset, ekologiset ja muut) käytännöt ovat asia erikseen. On myös epäselvää, miksi autotrofisuus nostetaan ikään kuin kasvien esimerkillisyyden takeeksi. Eikö *maailman tekeminen* ole joka tapauksessa kollektiivista? Oli luonnontieteellisen totuuden laita miten vain,

filosofiselta kannalta tässä lienee oleellisinta, että Coccia tekee retorisen valinnan, joka autotrofisuuden ylistyksen nimissä pyyhkii näkymättömiin juuri sitä sekoittumisen moireutta, jota muualla teoksessa niin ansiokkaasti puolustetaan.

Kuten ihmiskeskeistä ajatteluperinnettä haastava filosofia yleensä, myös Coccian teos sekä ammentaa luonnontieteistä että kommentoi niitä kriittisesti. Teos viittaa erityisesti evoluutiobiologian, kasvifysiologian ja ekologian tutkimuksiin. Coccia kehittää edelleen luonnontieteiden hypoteeseja (’upoksissa olemisen’ figuuri on esimerkki tästä) ja korostaa, että tällainen mielikuvituksen laajentaminen on filosofian tehtävä, joka muistuttaa ”myyttien tutkimusta” (37). Tämä spekulatiivinen ulottuvuus, ja erityisesti ekologian kritiikki, on teoksen luovinta ja omaperäisintä antia.

Coccian kuvasto on voimakkaan materiaalista, ja teoksen kielen rytmi yltyy ajoittain juhmalliseksi messuamiseksi. Myös Palmusaaren käänös on soljuva ja oivaltava, joten teos tarjoaa kosolti esteettistä nautintoa. Kirja on vieläpä formaatiltaan taskukokoinen – sitä sopii siis hyvin lukea myös ulkona, kasvien keskuudessa kuljeskellen.

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, essee-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyönneineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönneineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnusten käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viherpiipertäjien’ filosofiakin.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiviin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätösikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitointia. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakulić 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Kokoelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisuvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktivismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”